

คุณค่าของเรื่องขุนช้างขุนแผน

3.1 ความเหมาะสมของเนื้อหากับรูปแบบ

ถวีนพนธ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งจะมีคุณค่าจนถึงขนาดที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีได้นั้น มีสิ่งสำคัญควรต้องพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง อีกประการหนึ่งก็คือ ความเหมาะสมระหว่างเนื้อหา กับรูปแบบ ถ้าเนื้อเรื่องกล่าวถึงเทพเจ้าหรือกษัตริย์รูปแบบก็ควรมีลักษณะเหมาะสมที่จะกล่าวถึงเทพเจ้า เช่น แต่งเป็นรูปนิยายที่ใช้นิทนและกาพย์ชนิดต่าง ๆ เพราะคำประพันธ์ลักษณะนี้ให้จังหวะลีลาที่โอ้อา โอฟาร และเป็นโอกาสที่กวีจะสอดยอคำสำนวนที่ไพเราะได้เต็มที่ การแต่งบทถวีนพนธ์ประเภทนี้ต้องการให้อ่านเกิดความรู้สึกสูงส่งและมีความสง่างามแห่งถวีนพนธ์ แต่ถาเนื้อเรื่องที่จะนำมาประพันธ์นั้นเป็นเรื่องราวของชาวบ้าน หรือเป็นเรื่องของบุคคลธรรมดาสามัญ ความจำเป็นในการสอดยอคำที่แสดงความหรูหรา โอ้อา หรือสูงส่งก็ลดน้อยลง ถอยคำสำนวนที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านธรรมดา คือ ถอยคำธรรมดาสามัญอ่านแล้วเข้าใจง่าย ทั้งในการบรรยายและคำพูดของตัวละคร ดังนั้นกวีอาจแต่งเป็นนิยายกลอนหรือรายยาวชนิดต่าง เช่น กลอนสำหรับขับคือกลอนเสภา กลอนสำหรับอ่านคือกลอนสุภาพ ความไพเราะและความงดงามจะเกิดจากความเหมาะสมระหว่างเนื้อเรื่องกับรูปแบบและมีลักษณะเฉพาะตัว

เนื้อหาและรูปแบบจะต้องกลมกลืนเหมาะสมกันมีสำนวนภาษาไพเราะลึกซึ้ง โดยสอดยอคำที่เลือกสรรคเป็นอย่างดีมีความประณีตบรรจงตลอดจนมีความงามซึ่งเกิดจากสัดส่วนอันพอดีของเรื่องทำให้เกิดรสแก้อ่าน การที่จะกล่าววาทถวีนพนธ์เรื่องใดเรื่องหนึ่งก็เลยอย่างไรนั้นก็ควรมุ่งพิจารณาในส่วนเฉพาะของถวีนพนธ์เรื่องนั้น ๆ จะพิจารณาความดีหรือข้อตำหนิเฉพาะที่เป็นส่วนของเรื่องนั้นเท่านั้น

บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านโดยตลอดทั้งเรื่อง มีบางตอนที่เกี่ยวของกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แต่เนื้อความและจุดมุ่งหมายสำคัญมิได้ต้องการแสดงเรื่องราวของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ดังวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น อิเหนา หรือ

พระอภัยมณี แคมบาทของพระมหากษัตริย์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเพียงส่วนประกอบเพื่อช่วยให้เรื่องดำเนินไปอย่างมีรสชาติและช่วยเน้นความสำคัญเพื่อที่จะถึงความสนใจจากผู้อ่านใหม่เห็นบทบาทความสามารถของตัวเอกในเรื่อง คือขุนแผนซึ่งเป็นคนสามัญ แต่เพราะเป็นทหารจึงต้องเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ อีกประการหนึ่งเพราะพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งสำคัญที่สุดของสังคมไทย ดังนั้นนิยายนิทานจึงมักจะเสนอเรื่องพระมหากษัตริย์ด้วยเพื่อมิให้ผู้อ่านรู้สึกว้าซากสิ่งสำคัญ

พระมหากษัตริย์ในเรื่องขุนช้างขุนแผน สมเด็จพระพันวษา จะมีบทบาทเมื่อมีเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับตัวเอกคือ ขุนช้าง ขุนแผน หรือวันทอง พระพันวษาอาจมีความสำคัญในแง่ที่เป็นผู้บังคับกาลให้เหตุการณ์ในเรื่องผันแปร ไปหรือเกิดเหตุการณ์ซึ่งเป็นปัญหาของเรื่อง เป็นการขมวดปมปัญหาในนิยายเพื่อช่วยให้เรื่องดำเนินต่อไปได้อีก ในตอนต้นเรื่อง พระพันวษาแสดงบทบาทสำคัญคือ มีพระราชประสงค์ให้หาคนไปทัพเมืองเชียงใหม่ เป็นเหตุให้ขุนช้างกราบบังคมทูลเสนอพลายแก้ว จึงมีรับสั่งให้พลายแก้วไปทัพ กวีกำหนดโครงเรื่องให้สมเด็จพระพันวษาทรงมีบทบาทในตอนนั้นเพื่อเป็นการเปิดทางให้พลายแก้วได้มีโอกาสแสดงความสามารถและเป็นผู้ผูกปมปัญหาที่สำคัญของเรื่อง คือขณะที่พลายแก้วไปทัพ ขุนช้าง ขอนางพิมได้สำเร็จ ส่วนขุนแผนก็ได้นางลาวทองเป็นภรรยาเนื่องจากไปทัพเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้และเรื่องก็ดำเนินไปอย่างน่าสนใจน่าติดตาม แต่ความสนใจของผู้อ่านหรือผู้ฟังจะจจจจอยู่ที่บทบาทของพลายแก้ว วาพลายแก้วจะไปรบชนะหรือแพ้ ถ้าชนะจะเอาชนะชาติก็ควยกลวิชื่ออย่างไร ความสนใจส่วนใหญ่ของผู้อ่านมิได้อยู่ที่สมเด็จพระพันวษา

บทสนทนาตลอดจนการบรรยายและพรรณนาที่กวีนิพนธ์ในรูปแบบนิยายกลอนเสภา เป็นไปอย่างเหมาะสมกับตัวละครสำคัญเหล่านั้น ในด้านการเลือกสรรถ้อยคำสำนวนโวหารมาใช้ถึงแม้ว่ากวีจะใช้คำง่ายเป็นภาษาชาวบ้านพื้น ๆ แต่ก็เป็นถ้อยคำที่เข้าถึงแก่นอารมณ์ของผู้อ่าน เหมาะสมกับเรื่องและให้ความหมายที่ซบซึ้งประทับใจผู้อ่านอย่างยิ่ง บทที่ว่าพันถึงความรักของขุนแผนที่มีต่อนางวันทองเป็นคำตัดพ้อว่าพันที่ดื่มคำประทับใจผู้อ่านยิ่งนัก

"เจ้าลืมนอนซอญเพราะทุ่มคำ เด็ดใบบอนซอนน้ำที่ไรฝ้าย
 ที่ไค้ยามมากเจ้าอยากพียงค้าย แขนชายคอดแล้วเพราะหนูนนอน"¹

ผู้อ่านจะเห็นไค้วากวีโซถอยคำสามัญ แต่ไค้รจนาคำธรรมดาเหล่านี้ให้เป็นโวหาร
 เห็นแบบ ทวนความหลังใช้วิธีกลาวเกินจริงคือ "แขนชายคอดแล้ว เพราะหนูนนอน" เสนา
ภาพพจน์ จึงกลายเป็นบทประพันธ์ที่เพริศพิริ้ง ไพเราะทั้งลีลาแห่งเสียงและความหมาย
 สามารถสร้างอารมณ์สะเทือนใจไค้ได้อย่างวิเศษ

นอกจากรูปแบบนิยายกลอนเสภาจะเหมาะสำหรับบรรยายความรู้สึกหรือบทสนทนา
 ของตัวละครในเรื่องที่เล่าถึงชีวิตของคนสามัญแล้ว ในคานการบรรยายสภาพความเป็นอยู่
 ของชาวเมือง สภาพบ้านเมือง สภาพธรรมชาติ กลอนเสภาไค้เป็นคำประพันธ์ที่ใช้ไค้ได้อย่าง
 เหมาะสม เนื่องจากบทขับเสภามีจำนวนถ้อยคำหรือจำนวนพยางค์ในกลอนแต่ละวรรคไม่คงที่
 ตายตัว โดยขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้นั้น ความสำคัญอยู่ที่กวีนิพนธ์นั้น ผู้ฟังฟังแล้วไพเราะ
 ไค้ไค้เพื่อความครบตามความต้องการของกวีและตามความจำเป็นแห่งเนื้อเรื่อง ผู้ขับลำนำ
 เสภาอาจขยายหรือรวบรัดเนื้อความตอนหนึ่งตอนใดให้เหมาะตามความต้องการของผู้ขับลำนำ
 และตามความสนใจของผู้ฟังไค้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกลวิธี (Technique) ของผู้ขับเสภาแต่ละคน
 ดังไค้กลาวมาแล้ว บางตอนเมื่อผู้ขับเสภาสังเกตเห็นว่าผู้ฟังกำลังสนใจอยากฟังตอนนั้นมาก
 เป็นพิเศษผู้ขับลำนำไค้จะใส่เพิ่มกลเม็ดเด็ดพรายในการขับลำนำไค้ใหม่ในตอนนั้น เพื่อเป็น
 การสนองความต้องการของผู้ฟังและเพื่อให้เนื้อเรื่องตอนนั้นมีรสชาตชวนคิดไค้ยิ่งขึ้น แต่ถา
 ตอนใดที่ผู้ขับเสภาเห็นว่าผู้ฟังไม่สนใจไค้คงจะขับรวบรัดไปพอไค้รู้เรื่อง เสียงและจังหวะ
 ท่วงทีลีลาที่เอื้อนในตอนที่ผู้ขับคงไม่เพิ่มกลเม็ดลงไปคงขับไปอย่างธรรมดา มิฉะนั้นแล้วอาจ
 ทำให้ผู้ฟัง เกิดความเบื่อหน่ายไค้ เนื่องจากการขับเสภาไม่มีการแสดงหรือมีภาพประกอบ
 ให้เห็นไค้ควยตาตั้งเช่นละครหรือการเล่นหนัง จะมีไค้เพียงอุปกรณ์เครื่องดนตรี เช่น กรับ
 หรืออย่างมากที่สุดก็เพียงวงปี่พาทย์ประกอบการขับเสภาเท่านั้น ความสนุกสนานมีรสมีชาตของ

¹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),

ผู้ฟังจึงอยู่ที่ความสามารถในการใช้เสียงและถ้อยคำช่วยสร้างภาพพจน์ จินตนาการ บรรยากาศ และอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้ฟัง กวีต้องรู้จักเลือกใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับบรรยากาศที่ กวีต้องการ เช่น เมื่อจะกล่าวถึงความสุขสบาย ความรื่นรมย์ กวีก็มักจะใช้คำเป็นหรือคำครุ ใ้หมากเพราะคำประเภทนี้ช่วยให้ออกเสียงเอื้อนแสดงอารมณ์รื่นรมย์ ได้ดีกว่าคำตายหรือ คำลหุ

นิยายเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรัก ปัญหาต่าง ๆ ทั้งมวลเกิด จากตัวละครมีอุปนิสัยอันเป็นปुरुชน มีกิเลสและตัณหาเป็นรากฐาน การซึ่งรักหักสวาทระหว่าง ขุนแผนและขุนช้างเป็นพฤติกรรมที่เนื่องมาจากความเป็นปुरुชนนั้น และมีใจเกี่ยวของแต่เฉพาะ ความรักอันทูลสาวเท่านั้น หากยังแสดงให้ผู้อ่านเห็นถึงความรักของแม่ทิมตอลูก ความรัก ระหว่างบัวกับนาย ความรักของไพร่ฟ้าที่มีต่อพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนความรักของบุตรที่มี ต่อบิดามารดา ชีวิตของตัวละครแทบทุกคนในเรื่องขุนช้างขุนแผนล้วนเกี่ยวพันอยู่กับความรักนานา ชนิด เมื่อมีความรักเกิดขึ้น ผลที่ตามมาก็มีเพียงสองประการคือ ความสุข ความสดชื่น รื่นรมย์ เมื่อสมหวังและความขมขื่นเศร้าโศกเมื่อผิดหวัง ตัวละครในเรื่องนี้พบกับความรู้สึก ทั้งสองประการนี้สลับกันไป กวีได้แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับชีวิตซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เป็น ชาติคู่แท้ เป็นสมบัติและเป็นสังขารแห่งชีวิตที่มนุษย์ทุกรูปทุกนามต้องประสบ สิ่งเหล่านี้ทำ ให้เกิดความประทับใจ ความซาบซึ้งใจ คุณสมบัติของนิยายลักษณะเช่นนี้ทางวรรณคดี เรียกว่า เป็นรสแห่งอารมณ์สะเทือนใจ เมื่อมีโอกาสพรรณนาถึงความรัก ความสมหวัง ความผิดหวัง หรือความโศกสลด กวีส่วนมากจะใช้ความสามารถอย่างเต็มที่เพราะเป็นโอกาสดีที่จะได้แสดง ความสามารถเชิงกวีนิพนธ์ ทั้งในเชิงพรรณนาและเชิงเปรียบเทียบอุปมาอุปมัย ความ สามารถของกวีปรากฏให้เห็นที่ประจักษ์คือเสียงขับเสภาอันไพเราะรื่น เมื่อใดก็ตามที่ผู้ฟังฟัง ขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน คุณสมบัติดังกล่าวเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นอย่างเด่นชัดแล้วว่า รูปแบบและเนื้อเรื่องของบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเหมาะสมกลมกลืนกันเพียงไร

3.2 รสกวีนิพนธ์

รสแห่งกวีนิพนธ์หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ความไพเราะนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ยิ่งกว่าสิ่งอื่นใด ถึงแม้ว่าบทประพันธ์จะมีข้อคิดคติเตือนใจสูงส่งเพียงใดก็ตาม หรือเป็น

บทประพันธ์ซึ่งมีข้อความที่เป็นประโยชน์ทางค่านานหรือประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ถาชาคความไพเราะของบทประพันธ์นั้นจะมิได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีนิพนธ์อันมีค่าสูงสมเป็นวรรณคดี ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวถึงความสำคัญแห่งความไพเราะในบทกวีนิพนธ์ไว้ว่า

ถ้าหากวรรณกรรมชิ้นใดมีความไพเราะทางการร้อยกรอง จับใจ สะเทือนใจผู้อ่าน วรรณกรรมชิ้นนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชม จดจำที่ยั่งยืนต่อไป เช่นบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอาจมีข้อความหลายอย่าง มีทั้งตอนที่หยาบโลน ตอนที่สอปรกหรือที่ผิดศีลธรรม แต่ที่เป็นที่ยกย่องกันก็เพราะศิลปะการร้อยกรองเป็นสิ่งสำคัญ...²

ความไพเราะงดงามควยศิลปะแห่งบทกวีนิพนธ์ เรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นเราอาจพิจารณาได้หลายแง่มุม และอาจใช้ทฤษฎีทางวรรณคดีทั้งหลายเป็นหลักในการพิจารณาได้ทั้งสิ้น

แต่เดิมนั้นเรามักถือว่าความไพเราะของบทกวีนิพนธ์ไทย เกิดจากเสียงคนนิยมฟัง ถิ่นจะอ่านก็เป็นกรอ่านออกเสียง ความไพเราะเกิดขึ้นจากการฟัง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าความไพเราะของกวีนิพนธ์เกิดจากองค์ประกอบหลายประการคือ เสียง จังหวะ ความหนักเบาของเสียงและความหมายของถ้อยคำมารวมกัน ความไพเราะของกวีนิพนธ์ที่นิยมกันมาแต่เดิมมีลักษณะคล้ายกับความไพเราะของเพลงคือ มีท่วงทำนองลีลาของเสียงสอดประสานกันอย่างเสนาเพราะพริ้ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าความไพเราะของกวีนิพนธ์ที่ยึดถือนิยมกันเรื่อยมานั้น ความสำคัญมิได้อยู่ที่ตัวอักษรหรือการวิเคราะห์ถ้อยคำในบทกวีนิพนธ์ออกเป็นส่วนเล็กน้อย แต่ความไพเราะเกิดจากการที่ส่วนประกอบย่อย ๆ ทั้งหลายรวมกันเข้าเป็นลีลา

²ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, แนวทางการวิจารณ์วรรณคดีประเภทร้อยกรอง อนุสารมหาวิทยาลัยภาษาไทย ท.3/2511 (พระนคร: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2511) น. 4.

ของคำประพันธ์ เป็นความจริงที่ว่าทั้งนักวรรณคดีของไทยแต่เดิมาและนักวรรณคดีปัจจุบันต่างสนใจความไพเราะอันเกิดในคำประพันธ์เป็นสิ่งสำคัญ ถือว่าเป็นลักษณะสำคัญที่สุดของกวีนิพนธ์เป็นสิ่งตัดสินว่ากวีนิพนธ์นั้นจะเป็นวรรณคดีหรือไม่ แต่วิธีการศึกษาพิจารณาวิเคราะห์หาความไพเราะของกวีนิพนธ์นั้นต่างกัน ความหมายของถ้อยคำ ความชัดเจนของถ้อยคำ เป็นสิ่งที่กวีแต่ก่อนมิได้เอาใจใส่มากไปกว่าความไพเราะของการออกเสียง³ ความไพเราะของกวีนิพนธ์ไม่ต่างจากความไพเราะของเสียงดนตรีเท่าใดนัก สิ่งนี้เป็นหลักแห่งความไพเราะทางกวีนิพนธ์ของไทยเราแต่เดิมา ถ้าจะเปรียบก็คงมีลักษณะใกล้เคียงกับคำร้องในการแสดงอุปรากร (Opera) ของยุโรป กล่าวคือถึงแม้ว่าผู้ฟังจะฟังถ้อยคำในเนื้อร้องนั้นไม่ออก ไม่เข้าใจความหมายแต่ผู้ฟังก็เกิดอารมณ์ซาบซึ่งสะเทือนในทรวงที่ลีลาแห่งเสียงขับร้องนั้น การฟังคำประพันธ์ของไทยแต่เดิมาก็มีลักษณะเช่นว่านี้

อนึ่ง รสกวีนิพนธ์ย่อมเกิดขึ้นเมื่อผู้อ่านผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจ อารมณ์สะเทือนใจในวรรณคดีมีส่วนเกี่ยวเนื่องกับศิลปะการใช้ถ้อยคำของกวีเป็นอย่างยิ่ง การพิจารณาศึกษาอารมณ์สะเทือนใจนั้น นอกจากจะพิจารณาโดยอาศัยทักษะทางการใช้ภาษาของกวีดังได้กล่าวมาแล้วก็อาจใช้หลักเกณฑ์แห่งอสังการศาสตร์⁴ ซึ่งเป็นตำราวิชาว่าด้วยทฤษฎีเรื่องการแต่งหนังสือให้มีความไพเราะงดงาม มีสุนทรียภาพและถูกต้องตามแบบแผนของภาษา วิชาี้ในภาษาอังกฤษเรียกว่า Rhetoric⁵ วัตถุประสงค์สำคัญในการประพันธ์บทกวีนิพนธ์คือต้องการให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกมีอารมณ์สะเทือนใจดังเช่นกวี หรือใกล้เคียงกับความรู้สึกของกวีตามทฤษฎีแห่งอสังการศาสตร์ได้กล่าวถึงรสความไพเราะว่าจะต้องมีรสแห่งอารมณ์สะเทือนใจเป็นองค์ประกอบสำคัญ อาจจำแนกออกได้เป็น 9 รส คือ

³มนตรี ตรีโมท, "ความเป็นมาของดนตรีไทย" หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515) หน้า 169.

⁴วาณิช, อสังการศาสตร์ ป.ส.ศาสตร์แปลจากฉบับสันสกฤต (พระนคร: กรมศิลปากรพิมพ์ในงานศพคุณหญิงริ้ว เกษตรทิพย์รักษ์, 2504)

⁵พระยาอนุমানราชชน, "คำนำเรื่องอสังการศาสตร์," เรื่องเดิม, หน้า 1.

1. ศฤงคาร
2. วีรรส
3. กรุณารส
4. ทาสยรส
5. อทฤตรส
6. ฌยานกรร
7. เราทรร
8. พีภตสร
9. ศานตร

ผู้เขียนจะกล่าวถึงเรื่องนี้ในบทที่ว่าด้วยเรื่องอารมณ์สะท้อนใจต่อไป

ในปัจจุบันนักวรรณคดีมุ่งศึกษาความหมายของบทกวีนิพนธ์ในเชิงปฏิบัติมากกว่าดีลาของเสียง โดยเน้นหนักกว่าความไพเราะ ภาพพจน์ ความซาบซึ้งประทับใจและรสกวีนิพนธ์ ตลอดจนการแสดงความสามารถของกวีอยู่ที่การไขถ้อยคำของกวี ถ้อยคำที่กวีนำมาเรียบเรียงขึ้นเป็นบทประพันธ์ร้อยกรองก่อให้เกิดความรู้สึกอารมณ์แกผู้อ่าน และทำให้เห็นภาพ การเคลื่อนไหว แสงสีในวรรณคดี การศึกษาในลักษณะนี้เป็นการวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์ออกเป็นช่วง เป็นตอน เป็นวรรค และเป็นคำ โดยอาศัยการวิเคราะห์บทกวีนิพนธ์ออกแล้วตีความหมายหรืออธิบายคิดค้นหาความหมายโดยนัยที่แฝงอยู่ในถ้อยคำที่กวีนำมาใช้ในบทกวีนิพนธ์

นักวรรณคดีชาวอเมริกันผู้เป็นผู้นำความสนใจศึกษาพิจารณาวรรณคดีในเชิงปฏิบัติ และเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันในหมู่นักวรรณคดีคือ ศาสตราจารย์ ไอ. เอ. ริชาร์ด (I. A. Richard) ได้เสนอแนวการศึกษาบทกวีนิพนธ์โดยให้แก่วัดเป็นข้อสังเกตว่า การศึกษาพิจารณาบทกวีนิพนธ์นั้นอาจศึกษาโดยอาศัยแนวทางวิทยาศาสตร์ได้เช่นในเรื่องเสียงก็อาจใช้ห้องปฏิบัติการทางสัทศาสตร์ (Phonetic Laboratory) เขาช่วยศึกษาได้ ผลที่ออกมาจะเป็นอัตราปริมาณ จังหวะของเสียงทางกายภาพ (Physical Rhythms) ดังนี้ เป็นต้น ศาสตราจารย์ ไอ. เอ. ริชาร์ดเน้นความสำคัญในการพิจารณาบทกวีนิพนธ์ว่าควรจะพิจารณาในขอบเขตสาระสำคัญสี่ประการคือ ความหมายที่ต้องการ (Sense), ความรู้สึก (Feeling), ระดับของคำที่ใช้ (Tone), และความมุ่งหมาย (Intention)

ความหมายที่ต้องการ (Sense) หมายถึงสิ่งที่ก็วียากจะบอกแก่ผู้อ่านและในฐานะที่เป็นผู้อ่านก็ย่อมมุ่งหวังที่จะไต่ทราบเรื่องราว รู้อะไรบ้างบางอย่างในบทกวีนิพนธ์ กวีจะใช้ถ้อยคำเพื่อเรียกร้องความสนใจ ความซาบซึ้ง ประทับใจจากผู้อ่านให้ติดพันมุ่งมั่นอยู่กับเรื่องราวของกวีนิพนธ์ กวีใช้ถ้อยคำเป็นวิธีการแสดงออกเพื่อเสนอสิ่งที่น่าพิจารณา ตลอดจนกระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสะเทือนใจ เกิดความคิดคำนึงตามเรื่องราวของกวีนิพนธ์ไปด้วย

ความรู้สึก (Feeling) กวีมีความรู้สึกเกี่ยวกับเรื่องที่ตนประพันธ์ตลอดจนเกี่ยวกับเรื่องราวอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ตนเขียน กวีย่อมมีทัศนคติต่อเรื่องมีแนวความคิดเกิดความลำเอียง เกิดความสนใจและพึงพอใจเป็นส่วนตัว ทำให้วรรณคดีมีรสแห่งความรู้สึก กวีจะใช้ภาษาเป็นเครื่องมือแสดงออกซึ่งความรู้สึกเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความสนใจของกวีในฐานะที่เป็นผู้อ่านก็จะรับความรู้สึกทั้งในทางที่ถูกหรือผิดก็ตาม ไม่ว่าจะทำอะไรโดยรู้สึกตัวหรือโดยจิตใต้สำนึกก็ตาม ที่กล่าวมานี้หมายถึงสถานะภาพโดยทั่วไปที่มีความรู้สึกของกวีมาเกี่ยวข้องของควยเท่านั้น

ระดับของถ้อยคำที่ใช้ (Tone) ยิ่งไปกว่านั้น กวีจะมีทัศนคติต่อผู้อ่าน สังเกตได้จากการใช้คำต่างกันเมื่อผู้อ่านมีภูมิหลังตรงกัน เป็นลักษณะที่กวีแสดงออกต่อผู้อ่าน หรือผู้ฟังบทกวีนิพนธ์ ลักษณะระดับน้ำเสียงที่กวีใช้จะแสดงให้เห็นถึง Sense ของกวีด้วย

ความมุ่งหมาย (Intention) ในที่สุดการศึกษาบทกวีนิพนธ์โดยพิจารณาจากสิ่งที่กวีพูดถึง หรือความหมายที่ต้องการ (Sense) ทัศนคติของกวีที่มีต่อสิ่งที่เขากำลังกล่าวถึง เป็นความรู้สึก (Feeling) และทัศนคติที่กวีมีต่อผู้อ่าน และระดับถ้อยคำที่ใช้ (Tone) ก็คือจุดมุ่งหมายของกวี ผู้ศึกษาจะต้องพิจารณากวีตั้งใจหรือไม่ตั้งใจให้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายนั้นหรือไม่ จุดมุ่งหมายของกวีจะต้องมีไม่ว่าเขาจะตั้งใจให้หรือไม่ก็ตาม แต่ก่อนอื่นผู้ศึกษาต้องทราบเสียก่อนว่ากวีต้องการอะไรเสียก่อน แล้วจึงจะบอกได้ว่าเขาทำสำเร็จหรือไม่ ขอบกพรองของผู้อ่านหรือผู้ศึกษาคือ มักจะพิจารณาไม่ครบทั้งสี่ประการ ผู้อ่านที่อ่านกวีนิพนธ์ควยความซาบซึ้งใจ ระดับทั่วไปเบื้องต้น (General Impression) ของผู้อ่านแล้วศึกษาให้ไต่ครบทั้งสี่ประการ โดยปกตินั้นเป็นการยากที่จะแยกให้เด็ดขาดว่า

สิ่งใดเป็นความหมายที่ต้องการ (Sense) สิ่งใดเป็นความรู้สึก (Feeling) ระดับถ้อยคำ
 ที่ใช้หรือความมุ่งหมาย (Tone หรือ Intention) เพราะลักษณะเหล่านี้จะรวมตัวกันอยู่
 ส่วนมากผู้อ่านย่อมทราบถึงความหมายที่ต้องการ (Sense) ใดก่อนแล้วจึงจะพบความรู้สึก
 (Feeling) ใด ในการอ่านกวีนิพนธ์ เสียง ความหมายของถ้อยคำและอารมณ์ของกวีมี
 ส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ตลอดจนอารมณ์ของผู้อ่านก็มีส่วนทำให้เกิดรสในการอ่านกวีนิพนธ์
 ทั้งสิ้น⁶

เมื่อพิจารณาบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยใช้วิธีการศึกษาวรรณคดีตามแนว
 วรรณคดีวิจารณ์ของศาสตราจารย์ โอ.เอ.ริชาร์ด จะเห็นความสามารถของกวีในการใช้
 ถ้อยคำเด่นชัด เสียงของคำในบทขับเสภาเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กับความหมายของเนื้อความ
 ทำให้เกิดภาพพจน์ เห็นอาการเคลื่อนไหว (Movement) ในบทประพันธ์ กวีสามารถเร่งเร้า
 ความสนใจของผู้อ่านได้อย่างดีเยี่ยม ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างจากเรื่องขุนช้างขุนแผนใน
 ตอนที่กวีต้องการให้เกิดความรู้สึกตื่นเต้น หวาดกลัว เป็นการสร้างอารมณ์สะเทือนใจโดย
 ดีเยี่ยม คำที่กวีนำมาใช้ล้วนแต่เป็นถ้อยคำที่กระตุ้นความรู้สึก (Emotive Words) ของผู้
 อ่านได้ดี เช่น เมื่อขุนแผนฆ่านางบัวคลี่

"เอามีดคร่ำตำอกเขาคำอัก	เลือดทะลักหลวมทะลุตลอดสัน
นางกระเดือกเสือกคินสิ้นชีวัน	เลือดก็คั่นครกแดงคังแทงควาย
แล้วณาแฉแลงตลอดอก	แหะแหะระกให้ขาดสาย" ⁷

ในวรรคแรกสิ่งที่กวีต้องการบอกให้ผู้อ่านทราบคือ ขุนแผนใช้มีดแทงที่อกนางบัวคลี่
 ความรู้สึกที่กวีต้องการคือความหวาดเสียว เมื่อกวีกล่าวถึง "เอามีดคร่ำตำอก" ผู้อ่านจะ
 ทราบลักษณะอาการของตัวละครแต่ยังไม่เกิดความรู้สึก จนกระทั่งถึงคำว่า "คำอัก" จะทำ

⁶I.A. Richard, Practical Criticism, (Harvest Book New York, 1969), pp. 174-176.

⁷กรมศิลปากร ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2; องค์การฯ ของครูสุภา พระนคร, 2505), หน้า 322.

ให้เกิดความรู้สึกว่าขุนแผนแทงโดยแรงสุดกำลังของผู้แทง และเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว เสียง ของคำทั้งสองพยางค์เป็นเสียงหนัก ตัวพยัญชนะ ค. และ ก. มักจะให้ความรู้สึกที่หนักและแรง คำที่ใช้ไม่หันอากาศเป็นสระเสียงสั้น โดยเฉพาะเมื่อใช้มาตราแมกก็เป็นตัวสะกดทำให้เกิดเสียงสั้นและเน้นหนักยิ่งขึ้น คำส่วนมากทวนจึงให้ความรู้สึกว่ารวดเร็ว เช่น เกี่ยวกันกับในวรรณคดีเมื่อกล่าวถึง "เลือดทะลัก" จะให้ความรู้สึกเลือดพุ่งออกมาในทันทีทันใด ในวรรณคดีเสียงสระ ะ สะกดด้วยแมกคในคำว่า คาค เป็นคำตายเสียงยาวจึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่ามีปริมาณมากดังนั้น "เลือดคาคแดง" จึงสร้างภาพพจน์ให้เห็นว่าเลือดนองเป็นสีแดงเต็มบริเวณนั้นทั่วไปหมด

นอกจากนี้วิถีการเปรียบเทียบโดยตรง "คังแทงควาย" แสดงให้เห็นภาพพจน์เกิดความรู้สึกชัดเจนจริงจังมากขึ้น การฆ่าควายเป็นสิ่งที่คนไทยในสมัยก่อนพบเห็นบ่อย ๆ เพราะควายเป็นสัตว์ที่มนุษย์ใช้เนื้อเป็นอาหารได้ ควายนั้นเป็นสัตว์ใหญ่ ย่อมจะมีเลือดมากเป็นธรรมดา เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับการที่ขุนแผนแทงนางบัวคลี่ ผู้อ่านก็จะใช้ประสบการณ์ของตนสร้างภาพพจน์ขึ้น ทำให้เห็นปริมาณของเลือดนางบัวคลี่ชัดเจนขึ้น

ในวรรณคดีของบทต่อไปคำแต่ละคำในวรรคนี้ล้วนแต่มีความหมายเฉพาะทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์เห็นอาการพฤติกรรมของตัวละครอย่างละเอียดทุกขณะ เช่น คำว่า ฉา แฉ แสดงให้เห็นว่าเมื่อขุนแผนแทงนางบัวคลี่จนตายแล้วจึงฉาอกแล้วแผ่ไกวางออกเมื่อกว้างไม่พอก็แผ่ไกวางออกไปอีก เป็นการกระทำที่ดำเนินติดต่อกันไปตามลำดับ ในวรรคสุดท้ายของตัวอย่างมีคำว่า แหะ หะ ฉะ เสียงของคำเหล่านี้คือเสียงสระ อะ ซึ่งเป็นเสียงสั้นประกอกับเสียงพยัญชนะ ว. และ ฉ. เมื่อผู้ฟัง ๆ แล้วทำให้เกิดความรู้สึกว่าเร็วและแรง อีกทั้งความหมายของคำว่า แหะ ฉะ ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจและเกิดความรู้สึกเห็นภาพการกระทำนั้นได้ว่า เมื่อขุนแผนฉาอกนางบัวคลี่แล้วจึงแหะออกออกแล้วใช้มีดตัดสายรอกอย่างแรงและเร็ว ทั้งนี้เพราะมีเวลาน้อย รีบร้อน ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้อย่างเด่นชัดว่าถ้อยคำที่กวีนำมาใช้ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นการกระทำ (Action) อันน่าหวาดกลัว เป็นการกระทำอย่างรีบร้อนและไฉนเสียงซึ่งเกิดจากการกระทำของตัวละคร ตลอดจนกวีได้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกที่ตื่นเต้นน่าหวาดเสียวสยดสยองลงในเรื่อง

ดังนั้นจะเห็นได้ว่านอกจากกวีผู้ประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนมีความสามารถในการใช้ถ้อยคำเป็นสื่อบันทึกลำใจให้ผู้อ่านเห็นความเคลื่อนไหว (Movement) และการกระทำของตัวละคร (Action) ตลอดจนได้ยินเสียง ไต่กลิ้งจากสิ่งที่เกิดขึ้น โดยการกระทำของตัวละคร เกิดการหยั่งเห็นภาพในจิต (Insight) ตามลักษณะการศึกษาวรรณคดีเชิงปฏิบัติ ดังเช่นที่ศาสตราจารย์ โอ.เอ.ริชาร์ด ไต่กล่าวไว้แล้ว กวียังสามารถบันทึกคำให้เกิดแสงและสีสันในบทประพันธ์อีกด้วย ถ้อยคำของกวีเปรียบเสมือนผู้กันของจิตรกร เอาที่ไซ้บรรจงวาดภาพให้เกิดแสงสีอันตระการ เช่นเมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง กวีได้บรรยายเครื่องประดับบ้านของขุนช้างอย่างถี่ยวน เช่น "เครื่องแก้วแพรวพรายอยู่กายกอง" คำว่า "แพรวพราย" ในกลอนวรรคนี้ทำให้ผู้อ่านมองเห็นแสงแห่งเครื่องแก้วนั้นได้ และเกิดความเข้าใจว่าเครื่องแก้วนั้นมีลักษณะเช่นไร เมื่อขุนแผนเข้าไปถึงในห้องนอนที่นางวันทองและขุนช้างนอนอยู่ ความงดงามของมานสะดูตาสะดูคใจขุนแผนจนต้องหยุดพิศ

มานนี่มีมือวันทองทำ	จำได้ไม่ผิดในคำพิ
เส้นไหมแมนเขียนแนบเนียนดี	สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเคียว
เจ้าปักเป็นป่าพนาเวศ	ขอบเขต خاکลุ่มลุ่มเขียว
รุกชชาติคาคิใบระบัดเรียว	พริ้งเพียวดอกคดกระดะดวง
ปักเป็นมยุราลงรำรอน	พ่ายพอนอบนบยอคภูเขาลวง
ແหางกางปักเป็นพุ่มพวง	ชะนี้หน่วงเหนี่ยวไม่ชมอยตา ⁸

ในขณะที่ขุนแผนชมมานของวันทองเป็นเวลาที่ยุณแผนเกิดอารมณ์อุปาทาน (Centalmental) สร้างความคิดคำนึงถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตของตนใหม่มาสัมพันธ์กับสิ่งที่กำลังพบเห็นอยู่ในขณะนั้น กวีได้แสดงให้เห็นทัศนคติของกวีที่มีต่อเรื่อง (Feeling) โดยการบรรยายให้เห็นความมีชีวิตของสรรพสิ่งที่ปรากฏในภาพมานปักฝีมือวันทอง ความสามารถของกวีผู้พันซบหทัยเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นถึงศิลปะใน

⁸ กรมศิลปากร ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การฯ ของคุรุสภา พระนคร, 2505) หน้า 345.

การประพันธ์อย่างแท้จริง ดังคำกล่าวของนักวรรณคดีที่ว่า

The poet combines two arts, the arts of using words as words to communicate meaning, and the art of so choosing and arranging them that their sounds may make a rhythmic musical pattern which speaks directly through the ear to the imagination as do the notes in music.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าจะใช้ทฤษฎีหรือหลักเกณฑ์ในการศึกษาวรรณคดีแบบใดก็ตามเมื่อนำมาใช้ศึกษาพิจารณาบทสัมผัสเสียงเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้ว ย่อมได้รับรสแห่งกวีนิพนธ์ทั้งสิ้น รสกวีนิพนธ์นั้นมื่อองค์ประกอบที่สำคัญหลายประการ ซึ่งผู้เขียนจะขอนำมากล่าวโดยแยกออกเป็นหัวข้อ เพื่อความสะดวกในการศึกษาพิจารณาและเพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น

3.2.1 การใชถ้อยคำสำนวนโวหาร

กวีโวหาร หรือ ศิลปะการใชถ้อยคำในกวีนิพนธ์ เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาวรรณคดีควรพิจารณาไปพร้อม ๆ กับการศึกษาลักษณะสำคัญของวรรณคดีอย่างอื่น ๆ เช่น ความเหมาะสมของรูปแบบกับเนื้อหา อารมณ์สะเทือนใจ เพราะรสความไพเราะของกวีนิพนธ์ที่สำคัญประการหนึ่งคือ ความประณีตบรรจง ความมีศิลปะ และความเพ่งเล็งในการใชถ้อยคำภาษาของกวี

ความประณีตบรรจงในการแต่งคำประพันธ์หรือกรองย้อมหมายถึงความพยายามอย่างเพ่งเล็งของกวีในการเลือกสรรถ้อยคำที่เหมาะสมมาเรียบเรียงกันเข้าให้ได้อรรถาธิบาย กระชับ เกิดจังหวะลีลาของเสียงที่ไพเราะ เสียงของถ้อยคำนอกจากจะมีท่วงทำนองเสนาะเพราะพริ้งแล้วเสียงนั้นควรจะสื่อความรู้สึกเพื่อสร้างภาพพจน์ทำให้อ่านเห็นด้วย และเกิดอารมณ์คล้อยตาม ตลอดจนมีส่วนช่วยสร้างจินตนาการเมื่อประกอบกับความหมาย

อนึ่ง ความเหมาะสมแห่งการใชถ้อยคำของกวีอาจจำแนกคุณสมบัติของถ้อยคำเหล่านั้นได้ดังเช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวไว้ในหนังสือ วิทยาวรรณกรรม ว่า

⁹ S.M. Schreiber. An Introduction to Literary Criticism (Pergamon Press Oxford, London: 1969), p. 27.

ค่าของคำในวรรณคดีตามที่ว่ามานี้, ถ้าจะพูดในแง่ที่เป็น
อุปกรณ์ในการสื่อสารแล้วก็มีอยู่ 4 อย่างคือ 1. ประโยค
(ก.) มีค่าตามความหมายแห่งไวยากรณ์ และ (ข.) มีค่า
ตามลำนำของเสียง และ 2. ในคำแต่ละคำ (ก.) มีค่า
ตามความหมายที่เนะภาพและ (ข.) มีค่าตามคุณภาพของ
เสียงที่ประกอบเป็นพยางค์ขึ้น¹⁰

การพิจารณาความสามารถของกวีในการใช้ถ้อยคำ ส่วนวน โวหาร ได้เหมาะสม
งดงามมีศิลปะ ดังปรากฏในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น อาจพิจารณาได้หลายทางคือ

3.2.1.1/ กวีโวหารอุปมาอุปไมย คือ การกล่าวเปรียบเทียบโดยตรงหรือ
โดยอ้อมให้เห็นและรู้สึกชัดเจนนัยเกินกว่าคำอธิบายตามธรรมดา¹¹
ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะอุปมาอุปไมยที่เด่นและน่าประทับใจ
ใจในเชิงสำนวนแสดงความรัก, เมื่อกวีพรรณนาถึงความรักมัก
ใช้ถ้อยคำโวหาร เปรียบเทียบไฉยซึ่งคัมภีร์ กล่าวจนสามารถ
ถ่ายทอดความรู้สึกให้เกิดความหยั่งเห็นในจิตของผู้อ่าน

กวีโวหารอุปมาอุปไมยซึ่งกวีได้กำหนดใหม่บ้างพิมพ์ลา โดยกล่าวเปรียบเทียบความรัก
มีความคมคาย ไพเราะ น่าฟังว่า

อุปมาเหมือนผ้าที่นุ่งหม	ชื่อใหม่นิยมว่าเจ็ดค้น
ยามซัดสนจนมาสารพัน	ผืนนั้นนุ่งซ้ำประจำกาย
ครันไค่ฉิ้นผืนใหม่เข้ามาดัด	ก็เหาะหยัดซัดกรุยทำนุญา
เป็นสองผืนชั้นจิตคิดสบาย	นุ่งหมกรุยกรายทุกเวลา
ก็เหมือนกันกับหมายไม่รายรัก	ที่เก่าก่อนแล้วซัดก็ประเชิญหน้า
ลงประเชิญแล้วก็เมินทุกเวลา	ลงเป็นผ้าซอบอบไม่เอื้อเพื่อ ¹²

¹⁰ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ วิทยาวรรณกรรม (แพร่พิทยา
พระนคร, 2506) หน้า 68-69.

¹¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส, "วรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์," (อนุสรณ์
นางรำเพย จำปีรัตน 6 พฤษภาคม 2516) หน้า 168.

¹² กรมศิลป์ากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การคาศของคุรุสภา พระนคร,
2505) หน้า 80.

จะเห็นได้ว่าความไพเราะ หรือรสในสำนวนแสดงความรักอยู่ที่โวหารอุปมาอุปไมย หรือการนำสิ่งที่ใกล้เคียงมาเปรียบเทียบกับอารมณ์ความรู้สึกให้เห็นเป็นรูปธรรมขึ้นมา เสื้อผ้า เครื่องใช้ เป็นสิ่งของประจำกายของทุกคน แต่คนส่วนมากมิได้เอาใจใส่นำมาเป็นความคิด ในการเปรียบเทียบและมีได้สังเกตความเปลี่ยนแปลงตามสภาพของเสื้อผ้าเหล่านั้น นอกจาก ผู้ที่มีความประณีตละเอียดอ่อนภายในจิตใจและฉลาดรู้จักคิด เช่น นางพิมพิลาไลย ซึ่งกวีสอดใส่วิญญูญาณให้ สำนวนอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบกับความรักของนางในตอนนี้ชาวไทยส่วนมาก รู้จักและจดจำนำมากล่าวกันโคตคิดปากแทบทุกคน โดยเฉพาะวรรคที่ว่า "อดข้าวอดกนະเจ้าชีวิตวาย ไม่ตายคอกเพราะอดเสนาหา"

กวีนิพนธ์สำนวนแสดงความรักที่ถือว่าไพเราะนั้น ถ้าผู้อ่านสังเกตจะเห็นได้ว่าส่วนมากไพเราะในทางกระบวนโวหารอุปมาอุปไมย การเปรียบเทียบความรักกับสิ่งต่าง ๆ ความสำคัญอยู่ที่เปรียบเทียบได้แนบเนียนมากน้อยเพียงไร สำนวนแสดงความรักในวรรณคดีเรื่องอื่นในยุคสมัยเดียวกับบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่ถือว่ามีความไพเราะเป็นเยี่ยมก็ถือหลักแห่งความไพเราะไปในแนวที่กล่าวมานี้เช่นกัน เช่นในวรรคคืบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา บทกวีนิพนธ์สำนวนแสดงความรักซึ่งถือว่าไพเราะผู้อ่านผู้ฟังนิยมจดจำ คติใจกันมากคือ ถอยคำที่นางจินตหรารำพึงถึงความรักของตน

โอว่าอนิจจาความรัก	ฟังประจักษ์ดังสายน้ำไหล
ตั้งแต่จะเชี่ยวชาญเป็นเกลียวไป	ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา ¹³

เมื่อความรักที่เคยหวานกลีบกลายเป็นสิ่งที่ขมขื่น ขุนแผนจึงกล่าวตัดพ้อนางวันทอง ควบสำนวนโวหารอุปมาอุปไมย เมื่อขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อพาวันทองหนี

เจ้าลืมนอนซอันทุมกระตุมคำ	เด็คโบบอนซอนน้ำที่ไรฝ่าย
พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพียงคาย	แขนชายคอคแล้วเพราะหนุนนอน ¹⁴

¹³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา (บรรณาการ พระนคร, 2512 พิมพ์ครั้งที่ 8) หน้า 305.

¹⁴ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การคาศของกรุงสุภา พระนคร, 2505) หน้า 351.

ส่วนแสดงความรักของขุนแผนในตอนนี้ สร้างภาพพจน์แก่ผู้อ่านได้เด่นชัดและให้ความรู้สึกซาบซึ้งใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาถึงผู้ที่แรกรักเคยมีความสุขด้วยกันกับคู่รัก แม้ว่า จะประสบความลำบากเพราะทองแถมซ่อนแสดงความรัก เช่น ทองนอนซ่อนอยู่ใต้พุ่มตกร่ม ซึ่งเป็นพุ่มไม้ต่ำเตี้ย แต่มีความสุขมิได้คำนึงถึงความลำบากใด ๆ เลย ขอแต่เพียงให้ได้อยู่ใกล้คนรักก็พอใจอย่างที่สุดแล้ว เมื่อไม่มีภานะตักนำทองไข้ไบบอนแทนภานะก็ยังคงเป็นสุขใจ ในวรรณกรรมของกลอนบทนี้ "พี่เคี้ยวหมากเจ้าอยากพี่ยังคาย" ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นใจขุนแผนเป็นที่สุด หมายความว่า เป็นสิ่งสำคัญสำหรับชาวไทยสมัยโบราณถือว่าเป็นเรื่องเสพสุขชาตมิได้ ความเอิร์ตอรอยอยู่ที่ทองเคี้ยวให้หมากละเอียดแล้วเสพด้วยความหวานอรอยจากหมากนั้น หมากจะมีรสชาตอรอยติดใจเมื่อเคี้ยวไปได้สักครู่หนึ่งจึงจะเริ่มหวาน ขุนแผนเมื่อเคี้ยวหมากกำลังจะเริ่มหวานผู้เสพกำลังมีสุข แต่เมื่อนางพิมขอร้องขุนแผนก็สูดสูดสำทคายให้เสียได้ ย่อมแสดงถึงความรักอย่างสุดหัวใจที่ขุนแผนมีต่อนางพิม แสดงถึงความเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อมอบความสุขนั้นให้แก่คนที่ตนรัก นอกจากนี้มีเพียงแต่สิ่งนอกกายเท่านั้นที่ขุนแผนจะสละให้นางพิมได้ แม้แต่สิ่งที่ประกอบขึ้นในกายของขุนแผนก็อาจสละให้ได้เช่นกัน ขุนแผนยอมลำบากเพื่อให้นางพิมมีความสุข โดยไข้แขนของตนให้นางพิมหนุนนอนรองศีรษะทางหมอน การที่ขุนแผนเปรียบเทียบกับ "แขนซ้ายคอกขวา" นั้นคงเป็นเพราะความรู้สึกปวดเมื่อยอย่างฉกรรจ์ แต่สู้ทนเพื่อความสุขความสบายของนางพิม กวีโวหารอุปมาอุปไมยทำให้ผู้อ่านเกิดความนึกเห็นได้ว่า ความรักของขุนแผนที่มีต่อนางพิมมีมากเพียงไร ถึงแม้ว่าความรักจะเป็นเพียงนามธรรม แต่กวีใช้กลวิธีการเปรียบเทียบกับกล่าวอ้างถึงพฤติกรรมของตัวละครจนกระทั่งผู้อ่านนึกเห็นเป็นรูปธรรมได้

โวหารเปรียบเทียบปรากฏเด่นอีกลักษณะหนึ่งคือ ในบทรำพันคร่ำครวญของตัวละครเมื่อผิดหวังหรือต้องพลัดพรากจากบุคคลที่ตนรัก เป็นการกล่าวเปรียบเทียบกับสิ่งถึงความสุขที่เคยได้รับในอดีต เมื่อพลายแก้วและนางพิมได้พบกันครั้งแรก พลายแก้วยามจะจากไปนั้นได้สร้างความทุกข์ให้แก่นางพิมเป็นอย่างยิ่ง นางจึงครวญว่า

รักพิมพิมรักพี่พลายแก้ว
มาหักกันโคนทิ้งทรมาน

รักแล้วปลูกรักมาหักหาญ
โอ้รักก็จะรานไปแรมไกล¹⁵

¹⁵ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การค้ำของคุรุสภา พระนคร, 2505) หน้า 90.

นอกจากโวหารอุปมาอุปไมยแล้ว ส่วนนแสดงความรักตอนนี้พิสูจน์ให้เห็นความสามารถในการเล่นคำของกวีได้เด่นชัด ความรักที่แรกเริ่มมักจะมีผู้นิยมนำไปเปรียบกับการปลูกต้นรักเสมอมาแม้จนในปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากเป็นคำพ้อง กวีนิยมใช้คำพ้องเขาช่วยในการเปรียบเทียบ ประกอบกับต้นรักเป็นไม้ที่ขึ้นง่าย เจริญเติบโตง่ายและมีคนรู้จักอยู่ทั่วไป

กวีโวหารส่วนนแสดงความรักอีกลักษณะหนึ่งคือ ส่วนนโวหารเกี่ยวพาราตี โต้ตอบกันระหว่างชายหนุ่มหญิงสาว มีการเปรียบเทียบเปรียบเทียบเปรยตัวชายหนุ่มและหญิงสาวกับสิ่งต่าง ๆ โดยมากมักจะเปรียบเทียบกับสรรพสิ่งในธรรมชาติ เช่น กระจ่ายกับดวงจันทร์ นกยูงกับเมฆฟ้า หรือผีเสื้อกับดอกไม้ ส่วนนแสดงความรักเช่นนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนตลอดทั้งเรื่อง แต่ละตอนมีความไพเราะเป็นเลิศ ทั้งนี้ เนื่องจากกวีได้สร้างบุคลิกลักษณะของตัวละครส่วนมากให้เป็นผู้มีดีปากคารมคมคาย ถึงแม้ว่าวัยของตัวละครจะเปลี่ยนไป แต่ความเป็นคนเจ้าคารมยังคงเป็นลักษณะนิสัยประจำตัวผู้มีได้เปลี่ยนแปลง หรือลดน้อยลงไป ตัวละครในระยะหลังของเรื่อง เช่น พลายงาม ศรีมาลา หรือสร้อยฟ้า ก็มีดีปากแสดงความเป็นเจ้าส่วนนไม่น้อย ในตอนต้นเรื่องพลายแก้วแสดงส่วนนโวหารเกี่ยวกับความรักเมื่อพบสายทองและขอให้สายทองเป็นสื่อ

อันเณรน้องเหมือนกระต่ายหมายชมจันทร์	อยู่คืนเณรจะคืนขึ้นไปได้
แต่ตรอมตรอมดมรวงก็บางไป	ควายทางไกลกลางหนาวเมื่อคราวปอง
ไค้องค้อจันทร์แล จะสิ้นสำเร็จกรม	จะไค้ชมกระต่ายสวรรค์จันทร์ผยอง
อินทราอุปมาเหมือนสายทอง	พิน้องเหมือนกระต่ายในวงจันทร์ ¹⁶

ส่วนสายทองได้ใช้โวหารอุปมาอุปไมยตอบส่วนนแสดงความรักของพลายแก้วได้ไพเราะและมีความคมคายไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันเลย และได้ใช้ประเด็นที่เณรพลายแก้วเปรียบเปรยมานั้นพลิกพลิ้วโต้ตอบได้ซาบซึ้งถึงใจผู้อ่านเป็นอย่างยิ่งว่า

ถ้าอินทราพากระต่ายให้หายโศก	ทุกแหล่งโลกก็จะฉินว่าอินทร์ชั่ว
ดวงจันทร์ผ่นผยองจะหมองมัว	ซากแล้วเสียแล้วเณรอย่าเจรจา ¹⁷

¹⁶ เรื่องเดิม, หน้า 64.

¹⁷ กรมศิลป์ากร, เรื่องเดียวกัน หน้า 65.

สำนวนโวหารทั้ง เช่นที่ยกมากล่าวนี้มีลักษณะความเปรียบคล้ายคลึงกับลักษณะของ คำพังเพยแสดงถึงความคิดปะและกลวิธี (Technique) ในการเจรจาและความคิดที่ ประณีตลึกซึ้งของชาวไทย คำพูดเปรียบเทียบกับที่ไพเราะและแฝงความหมายโดยนัยเพื่อให้ ผู้ฟังพิจารณาไตร่ตรองเองนั้น ย่อมเป็นสิ่งแสดงถึงควมมีปัญญาสูงเหมาะสำหรับบุคคลที่อยู่ใน สังคมที่มีวัฒนธรรม เพราะแม้แต่คำพูดก็ถูกขัดเกลาให้ประณีตงดงาม

3.2.1.2 การพรรณนาและการบรรยายที่แจ่มแจ้งชัดเจน จนสามารถ แลเห็นภาพตามที่พรรณนาหรือบรรยายนั้น บทประพันธ์ร้อยกรอง ของไทยแต่เดิมนั้น กวีถือเป็นโอกาสที่ดียิ่ง ที่จะแสดงความ สามารถที่เด่นในเชิงการประพันธ์โวหารพรรณนาของตนในบท ชมธรรมชาติซึ่งใดแก่ความสามารถในการ เลือกใช้ถ้อยคำให้ สอดคล้องกับสิ่งที่ได้พบเห็น เช่น ซ่อนก ซ่อนปลา ซ่อนพันธุ์ไม้ ต่าง ๆ เราเรียกว่ามีความสามารถในการ "เล่นคำ" นอกจากนี้กวีไทยยังมีความสามารถในการใช้ถ้อยคำที่เสียงสั้นเสียง ธรรมชาติได้แนบเนียน เมื่อกวีเลือกสรรถ้อยคำเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะนำมาร้อยกรองเข้าด้วยกันโดยให้มีลีลาของเสียงอันเกิด แด่ถ้อยคำเหล่านั้นเป็นลูกรับลูกล่อ ทอดสัมพันธ์กันเรื่อย ๆ ไป ความสามารถเช่นนี้ปรากฏในวรรณคดีสำคัญของไทยแทบทุกเรื่อง และที่เห็นได้เด่นชัดคือในกวีนิพนธ์ท่านองนิราศ เช่น ในลิลิต- พระลอ มีกลาวว่า

กาจับกาฝากคน	ตุ้มกา
กาลอดกาลากา	รอนรอง
เพตุกหมูกามา	จับอยู่
กายายบิคกาจง	จิกกานกาหลง

กลางลึงลึงลอคไม้	กลางลึง
แลดูกลึงลงชิง	ลูกไม้
ลึงลมไลลมตึง	ลึงโลกหินา
แลดูกลึงกลางไหล	ลอคเดี่ยวกลางลึง ¹⁸

บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนก็มีการเล่นคำในบทชมธรรมชาติอันทำให้บทกวีนิพนธ์มีลักษณะที่เด่นและไพเราะ เช่น เมื่อขุนแผนพานางวันทองหนีไปในป่าขุนแผนชวนนางวันทองชมป่า

ฝูงลึงไต่กิ่งกลางลึงไขว่	กลางลึงแล่นไลกันวุ่นว้าง
กลางลึงชิงคางขึ้นกลางลึง	กาหลงลงกิ่งกาหลงลง
เพกกาเกาะเกาะทุกกานกิ่ง	กรรณีกาเกาะชิงกันชมหลง
มีคกากากวนลวนกาดง	กาฝากกลางทำรังกา
เสื่อมองย่องแอบตันทาเสื่อ	ร่มหูกวางกวางเฝ้าหูกวางป่า
ออยซางซางนาวเป็นราวมา	สาธิตกาจับกิ่งพิกุดกิน ¹⁹

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นได้ว่ากวีของไทยนั้นมีความละเอียดละออประณีตในการพิจารณาธรรมชาติและยังมีความรู้ในเรื่องธรรมชาติวิทยาเป็นอย่างดี สังเกตได้จากความรู้ในเรื่องชื่อพันธุ์นก พันธุ์ไม้ต่าง ๆ มากมาย อนึ่งกวีจะต้องเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดจนมีความคุ้นเคยกับธรรมชาติเป็นอันมาก จนเข้าใจสภาพของธรรมชาติเป็นอย่างดี เกิดความวิจิตร (Appreciation) เห็นความงามของธรรมชาติ กวีจึงเสนอความงามแห่งธรรมชาติไว้ในบทกวีนิพนธ์ของตน หรือศิลปินแสดงไว้ในงานทางศิลปะอื่น ๆ เป็นอันมาก

¹⁸ กรมศิลปากร, ลิลิตพระลอ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ศิลปาบรรณาคาร พระนคร, 2508 พิมพ์ครั้งที่ 9) หน้า 63.

¹⁹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การฯ ของคุรุสภา พระนคร, 2505) หน้า 368.

อย่างไรก็ดี ทวีกรกล่าวด้วยว่าลักษณะที่กวีไทยเสนอความงดงามที่เกี่ยวกับธรรมชาติ นั้น ส่วนมากเป็นไปในทางศิลปะประดิษฐ์ใต้มุ่งที่จะเสนอสภาพของธรรมชาติที่แท้จริงเท่าใดนัก การแต่งคำประพันธ์ของกวีในลักษณะที่เล่นคำ เล่นอักษร ความไพเราะ อยู่ในการเล่นคำและอยู่ที่สัมผัสของคำ เป็นการเรียบเรียงคำให้เสนาะเพราะพริ้งทางลีลาของเสียง ผู้อ่านเกิดความเพลิดเพลินเจริญใจไปกับรสแห่งถ้อยคำเป็นการมุ่งเอารสไพเราะจากเสียงของถ้อยคำมากกว่าจะมุ่งหมายเรียบรูสภาพธรรมชาติที่แท้จริง ลักษณะเช่นนี้อาจเปรียบได้กับการผูกลายในศิลปะลายเส้นของไทยการผูกลายกนก ซึ่งมีที่มาจากลักษณะของเปลวไฟ หรือลายเครือเถาซึ่งมีที่มาจากเครือเถาพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ นั้นเป็นศิลปะประดิษฐ์เช่นกัน ถึงแม้ว่าศิลปะประดิษฐ์มิได้สะท้อนให้เห็นสภาพความงดงามตามธรรมชาติอย่างแท้จริง แต่สร้าง ความงดงาม น่าประทับใจ ทำให้ผู้พบเห็นเกิดความซาบซึ้งสะเทือนใจในผลงานทางศิลปะ นั้นได้เช่นกัน

ถ้าเราพิจารณาบทประพันธ์ตอนชมธรรมชาติ จะเห็นได้ว่ามีสภาพบางประการผิดไปจากสภาพที่แท้จริงตามธรรมชาติ หรือ อาจเกิดขึ้นได้ยาก เช่น "เพกาภาเการทุกกิ่งก้าน" ในวรรคนี้กวีมุ่งเล่นอักษร ก. และคำว่า ภา ในแง่ความไพเราะของเสียงหาที่เปรียบได้ยาก แต่ถาดคนเพกามีนกกาเกาะอยู่เต็มทุกกิ่งทุกก้านคงเป็นภาพที่ไม่สูงจะชวนมองเท่าใดนัก และคงไม่มีผู้ใดจำได้ว่าคนไม่ตนนั้นคือตนอะไร เพราะนกกาคงจะบังเสียหมด ส่วนเสือกก็ไม่จำเป็นต้องแอบอยู่ที่ตนตาเสือ หรือวางก็ไม่จำเป็นต้องอยู่โตรมหูกวางเท่านั้น ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้อ่านผู้ฟังเมื่อมาถึงตอนนั้นก็ยังคงเพลิดเพลินตามกวีไปเรื่อย ๆ มิได้สะดุดในห้วงความคิดเนื่องจากความสนใจส่วนใหญ่อยู่ที่รสไพเราะของเสียง

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน การแต่งคำประพันธ์ในทำนองนี้อยู่ในขอบเขตที่ควรจะเป็นไปได้ในธรรมชาติ ไม่มีคำประพันธ์ตอนใดที่จะออกนอกเหนือขอบเขตแห่งเหตุผล และความจริงในธรรมชาติ จนถึงขนาด "ไก่อกลานไต่หอนไก่" ดังเช่นที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตพระลอ

ความไพเราะแห่งบทกวีนิพนธ์เชิงพรรณนาโวหารที่เกี่ยวกับธรรมชาติอีกประการหนึ่งคือ กวีถือว่าธรรมชาติรอบกายกวีในบางขณะนั้นเปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกของตัวละครในเรื่อง ซึ่งแท้ที่จริงแล้วก็คือกวีสอดใส่ความรู้สึกของตนให้แก่ตัวละครนั่นเอง ลักษณะเช่นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ตรงกับการประพันธ์ชนิดที่เรียกกันว่า

"นิราศ" กวีจะพรรณนาธรรมชาติรอบกายไปตามอารมณ์ และนำสิ่งที่ได้พบเห็นเข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่กวีกำลังคิดคำนึงอยู่ เช่น ต้นไม้ สรรพสัตว์ทั้งหลาย ภูมิประเทศ บ้านเรือนตลอดจนผู้คนโดยเน้นความสำคัญที่อารมณ์ของกวี ธรรมชาติเป็นแต่เพียงส่วนประกอบความรู้สึกของกวีเท่านั้น ความนิยมเช่นนี้เกิดขึ้นและสืบเนื่องกันมาเป็นเวลานานตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นราชธานี ดังเช่นปรากฏในลิลิตพระลอว่า²⁰

ได้มีอนางนี้คั่ง	ได้นาง เรียมมา
ชมมานางหวังต่าง	มานนง
ชมพู่สะไบบาง	นุชคลี ลงตา
งามล้ำไม้ปดอง	แปลกลดองคอศรี ²¹

ความนิยมความไพเราะของโวหารพรรณนาในบทกวีนิพนธ์เช่นนี้ ถ้ายทอดสืบเนื่องกันต่อมา แม้จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ 2 ความนิยมทางกาพย์กลอนดังกล่าวนี้ก็ยังมีได้เสื่อมสูญไป ดังปรากฏในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนอยู่หลายตอน เช่น เมื่อพลายแก้วเดินทางจากจังหวัดกาญจนบุรี เพื่อไปสู่ขอนางพิมพิลาไลยแต่งงานยังจังหวัดสุพรรณบุรี กวีได้บรรยายบรรยากาศในเวลานั้นได้จับใจดังนี้

²⁰ ตามประวัติวรรณคดีของนายเปื้อง ณ นคร กล่าวว่าลิลิตพระลอเป็นวรรณคดีในสมัยอยุธยาตอนต้น นอกจากนี้ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ได้สันนิษฐานไว้ในหนังสือ "ลิลิตพระลอ, กำศรวลศรีปราชญ์" รวบรวมโดย พ.ณ. ประมวลมารค มีความว่า ลิลิตพระลอ นั้นควรจะเป็นวรรณคดีที่เกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา คือประมาณ พ.ศ. 2034-2072.

²¹ กรมศิลปากร, ลิลิตพระลอ (ศิลปวรรณคดี พระนคร, 2508 พิมพ์ครั้งที่ 9) หน้า 62.

พระสุริยาร้อนเรื่อลงริมคอง
 สกนารวรวงระงมไพร
 เจ้าพลายแก้วแว่วหาวาชนะนี้โหย
 ลูกน้อย เห็นยวนิ่งบนกิ่งรัง
 เห็นคาง เคียงนางอยู่ข้างคู่
 เหมือนพินน้อยแนบนิ่งฟัง เจริจา

เลี้ยวลง เกือบลับพระเมรุใหญ่
 เรไรหิ่งรอบลาควนคัง
 วิเวกโวยหรีหวัคประหวั่นหวัง
 เหมือนพินพีเจ้าสั่งแต่แรกมา
 พิศุคเตือนใจอาดัยหา
 เจ้าแก้วตาปานฉะนี้จะอย่างไร²²

และเมื่อพลายแก้วตองจากนางพินไปทัพไกลถึง เมือง เชียงใหม่หลังจาก เข้าหอได้
 เพียงสามวัน ความรู้สึกของพลายแก้วในขณะที่เดินทางไปในป่ายิ่งวิเวกวังเวง เจ็บเหงาใจ
 ยิ่งนัก

นกเขาจับข้อยอยู่เคียงคู่
 คับแคท่าวังบนคนแค
 กระจุกมพุกิจพวงชมพูเทศ
 พะยอมหอมหวานมายวนใจ
 หอมกลิ่นบุปผชาติคาง
 นกแก้วจับแก้วแจ้ว เจริจา
 นกขมิ้นบินจับต้นมะ เตื่อ
 จะเมินหมางขมิ้นทาระอาใจ
 พิศุพรณพฤษมาตามทาง
 อินพรมนมสวรรค์จันทนคณา
 เห็นกระทุ่มพุ่มขัฏระบักตั้ง
 เปลาจิตคิดเย็นยะเยือกใจ

ตัวมาอยู่ไกล เจ้าพินเสีย เหลือแหล
 พิทางแหออเห็นมาเกินไพร
 ลัง เกตเหมือนผ้าชมพูพิศมัย
 เหมือนกลิ่นสไบเจ้ายังติดมา
 เหมือนกลิ่นแก้มที่หลงคะนิงหา
 เวทนานองจะพุกกับผู้ใด
 โอว่าเนื้อจะหมองไม่ผองใส
 โอเจ้าพินพิลาไลยของตัวอา
 มะปราง เปรียบแกมนางทั้งชายชาว
 พินกระจะจันทน์ท่าทุกอย่างไป
 เหมือนนมพินเจ้าสะพรังเพราะใส
 สักเมื่อไรจะไคพบเจ้าพิน²³

²²กรมศิลป์ากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การค้ำของคุรุสภา
 พระนคร, 2505) หน้า 138.

²³กรมศิลป์ากร, เรื่องเดิม หน้า 148.

ตัวอย่างตอนที่ยกมากล่าวนี้ กวีบรรยายความรู้สึกคิดถึงคะนึ่งนาง ความรู้สึกโศก-
เศร้า สลดใจ ว่าเหวของตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องคือ ชุนแฉน ในเวลาที่จะทองพราก
จากนางพิมหลังจากไคแต่งงานอยู่ด้วยกันเพียงสามวัน กวีพรรณนาธรรมชาติและความรู้สึก
ของตัวละครไคไฟเราะะจับใจยิ่งนัก พลายแก้วและนางพิมเพิ่งจะแต่งงานกันและมีเหตุเผชิญ
โหดองจากกัน เป็นธรรมชาติทั้งสองฝ่ายทองตรอมตรมคิดถึงกัน ทุกสิ่งทุกอย่างที่พบเห็นก็กลายเป็น
เป็นเสมือนเครื่องเตือนใจพลายแก้วให้ครวญคะนึ่งถึงนางพิม

ความไพเราะของกวีนิพนธ์ซึ่งเกิดจากทำนองการแต่งในลักษณะเช่นนี้ปรากฏใน
เรื่องขุนช้างขุนแผนหลายตอน ตลอดทั้งเรื่องและเป็นลักษณะโดยทั่วไปของกวีนิพนธ์โบราณ
ของไทย

โวหารพรรณนาของกวีไทยนั้นนอกจากจะแสดงออกในลักษณะดังกล่าวมานี้แล้ว บาง
ครั้งกวีได้พรรณนาแสดงสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามสภาพความจริง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นประจำตัวใน
สรรพสิ่งทั้งหลายในธรรมชาติแท้ ๆ ความงดงามเหล่านี้ปรากฏอยู่ในต้นไม้ ดอกไม้ ชุนเขา
แม่น้ำลำธาร กอนหิน ตลอดจนลักษณะของมนุษย์ กวีได้บรรจุเสนอความงามเหล่านี้ โดยมี
ไคแต่ละทองเปลี่ยนแปลงแสดงทัศนะหรืออารมณ์ส่วนตัวของกวีให้ปรากฏปะปนในการพรรณนา
เลย เป็นการพรรณนาที่ทำให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา แต่เป็นไปด้วยศิลปะ ดังนั้น ผู้
อ่านจึงได้รับรสความไพเราะในแง่ที่เกิดความคึกคักในความงามของธรรมชาติ เกิดจินตนา
การและประทับใจในความบริสุทธิ์ของธรรมชาติอย่างแท้จริง โดยมีได้มีความรู้สึกอันใดมารบ
กวนหรือปะปน

บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีบทชมธรรมชาติในลักษณะที่กวีประทับใจความ
บริสุทธิ์ของธรรมชาติที่แท้จริงหลายตอน แต่ละตอนมีความไพเราะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เช่น
ตอนชุนแฉนชมป่าระหว่างเดินทางไปทัพเมืองเชียงใหม่

บางยุงสูงโยนโอนสะบัด
ลมกระแทกแตกคลื่นสนั่นดัง
ปลายทอคยอกเบะตลอดไส้
กระแตกตามกระรอกมาเขาคารู

พระพายพัดเอนสูคูสะพรั่ง
ภูกรังหนพุกงูงสนมพู่
เป็นตะไคร้คราบ เครอะออกเยอะอยู่
งูเขียวเลี้ยวไลตลอดปลาย

กลางตนลุ่มต้งทละปัก
 กะคุมกะตีมเกะกะปะกันตาย
 เป็นน้ำกรังรังเระอะอยู่เระอะนะ
 รุงรังรุกฤษ เป็นปุ๋ยเชิง
 ลางตนโกรนกรอนจนปลอนเป่ลือก
 เชี่ยวช่อมพุ่มช้อช้ออไบ

รากหักขึ้นแทงระแหงหาง
 ยอดหวายพันคลุมอยู่ชุ่มเชิง
 เขยอะชยะชุกชุกชุกชุกเชิง
 กะพะกะเฟิงพันผูกถูกลหวายไป
 ใเทือกถูกลโคสนชางเอาชางไส
 แมงกู่ไซในนอกเป็นพรอกโพรง²⁴

สำนวนพรรณนาโวหารในตอนนี้นับได้ว่า เป็นกวีนิพนธ์ชั้นเยี่ยมเพราะนอกจากผู้ประพันธ์ได้แสดงความงามตามธรรมชาติในสภาพที่แท้จริงตรงไปตรงมาแล้ว ผู้ประพันธ์ยังแสดงความช่างสังเกตอย่างละเอียดละออ ประณีต ถี่ถ้วน จึงสามารถบรรยายสภาพชีวิต วิถีงามของป่าไคแจ่มแจ้ง

อนึ่ง การถ่ายทอดสภาพธรรมชาติของป่าไคสมจริงถึงขั้นนี้ย่อมพิสูจน์ให้เห็นว่ากวีต้องเคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับป่าเป็นอย่างดี ประกอบกับความช่างสังเกตพิจารณาจดจำและความประทับใจในภาพที่ตนเองพบเห็นมาช่วยตา เกิดความศรัทธาในความงามแห่งธรรมชาตินั้นก่อนที่จะเขียนบทประพันธ์ และด้วยความสามารถในเชิงการประพันธ์ และการใช้ภาษาสื่อความหมายบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นความเจริญด้วยวัฒนธรรมทางปัญญา และจิตใจของชาวไทยในยุคสมัยที่กวีมีชีวิตร้อยอย่างชัดเจน โดยแสดงให้เห็นว่าชาวไทยสมัยนั้นได้บรรลุถึงความมีอารยธรรมโดยเฉพาะทางจิตใจในชั้นสูง ดังคำกล่าว

"ความมนุษย์จะมีใจสูงพอที่จะแผ่เมตตาไปสู่ธรรมชาตินั้นจะต้องกิน เวลานานมากและมนุษย์จะต้องบรรลุชั้นสู่อารยธรรมสูงมากทีเดียวจึงจะสามารถทำเช่นนั้นได้...²⁵

²⁴ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม หน้า 179.

²⁵ คร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 4.

สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย พระนคร, 2514) หน้า 85.

อนึ่ง โวหารพรรณนาบทชมธรรมชาติในตอนที่ยกมากล่าวเป็นตัวอย่างเป็นนี้ได้อสดงให้เห็นว่าภาษาไทยเป็นภาษาที่ละเอียด เนื่องจากมีถ้อยคำให้ใช้มากมายเพียงพอแก่ความต้องการที่จะนำไปใช้ได้ทุกแง่ทุกมุม แม้นิยายละเอียดหรือลักษณะแตกต่างเล็ก ๆ น้อย ๆ / เช่น สิ่งที่มีลักษณะแห้งและร้อนก็มีคำให้เลือกใช้ได้เหมาะสมมากมายหลายคำคือ คราบ เกรอะ เกรอะ เกราะ ระแหง กรัง โกรน กรอน ฯลฯ หรือสิ่งที่มีลักษณะยุ่งเหยิง ไม่เป็นระเบียบก็มีมากเช่น รุกړย ชุกชุกย ชะยะ ชยะ เปะปะ เกะกะ ดังนี้ เป็นต้น / ถ้อยคำเหล่านี้ล้วนมีคุณค่าในทางสร้างสรรค์งานทางคำประพันธ์เป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นถ้อยคำที่บ่งลักษณะเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ และเป็นถ้อยคำที่มีน้ำหนัก ความหมายและเสียงต่าง ๆ กัน ดังนั้นกวีจึงสามารถเลือกใช้ในงานการประพันธ์ของตนเพื่อให้เกิดภาพพจน์และความหมายตลอดจนลีลาของเสียงได้ตรงตามความต้องการ

มีผู้กล่าวว่าเสียงนั้นเกิดก่อนตัวอักษรของทุกภาษา ส่วนถ้อยคำเป็นเพียงสื่อที่สนองความต้องการในการสื่อสารของมนุษย์ต่อมาจากเสียง กล่าวคือถ้อยคำเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากเสียงนั่นเอง เมื่อพิจารณาภาษาไทยอย่างละเอียดจะเห็นว่ามีรูปและเสียงที่พ้องกับความหมายของคำเป็นส่วนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้อยคำที่แสดงความรู้สึกและแสดงอาการ กิริยาอาจนำมาจัดเข้าเป็นกลุ่มได้เป็นส่วนมาก โดยจัดตามรูปและเสียงของพยัญชนะต้น สระตัวสะกด และวรรณยุกต์ เช่น พยัญชนะ "ก." มีลักษณะตัวอักษรแสดงความเข้มแข็ง มั่นคง เมื่อไม่มีสระหรือตัวสะกดมาเกี่ยว ความหมายของคำก็จะเป็นไปตามรูปลักษณะแห่งตัวอักษรได้แก่ กาจ เกง กอง เมื่อมีอักษร "ร." มากล่ำกึ่งจะทำให้มีความแข็งแรงกระตือรือร้น เช่น กรวด แกร่น เกร็ง กรอด เช่นนี้เป็นต้น²⁶

นอกจากการพรรณนาธรรมชาติและบรรยายความรู้สึกของตัวละครแล้ว มีสำนวนพรรณนาโวหารที่ตรงไปตรงมาเมื่อกล่าวชมความงามของมนุษย์ เช่น

²⁶ สมัยพร วิฑูรย์สารณ์, "ภาษาจากความรู้สึก" อักษรศาสตร์พิจารณา ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 มิถุนายน 2516 หน้า 5.

เจ้ารวงน้อยนอนนิ่งบนเตียงคำ คมช่างามแสดมแจ่มใส
 ค้างคางบางงอนอ่อนละไม รอยไรเรียบรับระดับดี
 ผมเปลือยเลื้อยประลงจนมา งอนปลายเกศาตุสมศรี²⁷×

เป็นตอนที่กวีประพันธ์ขึ้นเพื่อบรรยายความงามและลักษณะของนางแก้วกิริยา บทประพันธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนบางตอนที่มีความไพเราะในเชิงพรรณนาโวหาร และบรรยายโวหารเป็นเยี่ยม กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้เป็นบทอาขยานในแบบเรียนวรรณคดีไทยของนักเรียนในระดับชั้นมัธยม เช่น ตอนพลาถงามชมคง เป็นต้น

ความสามารถของกวีในการใช้สำนวนโวหารพรรณนาและบรรยาย ตลอดจนถ้อยคำที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง รัศมุน ไม่เห็นเย็บบรรยายให้เห็นภาพพจน์ชัดเจน รวบรวมในที่ไม่ว่าจำเป็นและขยายความในตอนที่น่าสนใจ ทำให้กวีนิพนธ์เรื่องนี้มีคุณค่าชวนใจผู้อ่านให้ติดตามตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ไม่เบื่อหน่าย แต่กลับสนุกสนานเพลิดเพลิน เมื่อประกอบกับคุณสมบัติในการจัดลำดับโครงเรื่องศิลปะก็ยิ่งช่วยให้บทขับเสภาเรื่องนี้ดีเด่นมากยิ่งขึ้น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ากวีจะรวบรัดโดยละทิ้งเนื้อความที่จำเป็น ต้องอธิบายในเรื่องเสียโดยกวีไม่กล่าวถึง หากเป็นเช่นนั้นไม่ สำนวนโวหารพรรณนาที่รัศมุนหมายถึงความสามารถของกวีในการจัดสรรหาถ้อยคำที่มีความหมายกนกความกว้างและลึกทุกคำมาเรียบเรียงเข้าด้วยกันในบทประพันธ์ ถ้อยคำที่กวีนำมาใช้ทุกคำมีความหมายกระชับ นอกจากนี้ถ้อยคำทั้งหลายเมื่อนำมาเรียบเรียงตามหลักเกณฑ์ทางการประพันธ์แล้วยังต้องให้ความไพเราะทางเสียง ทั้งเสียงสัมผัสและเสียงที่ช่วยให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและโคจรรยอากาศท่วงทีลีลาตามเนื้อความในตอนนั้น ถ้อยคำที่เรียบเรียงเป็นคำประพันธ์แล้วนั้นกระต๊อคไม่พุ่มเพื่อยกนความกว้างและลึกซึ่งสร้างความคิดแก่ผู้อ่าน ตลอดจนต้องสื่อความหมายได้แจ่มแจ้ง ผู้อ่านเข้าใจองแท้โดยตลอดไม่ทำให้ผู้อ่านไขว่เขวหรือเข้าใจความหมายของคำประพันธ์ผิด

อาจกล่าวได้ว่าสำนวนโวหารของกวีนิพนธ์ในวรรณคดีเรื่องนี้มีความดีเด่นเป็นตัวอย่างทางการประพันธ์ได้ทุกบททุกตอน การใช้ถ้อยคำที่รัศมุนเพื่อให้การดำเนินเรื่องรวดเร็ว

²⁷ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การฯ ของคุรุสภา พระนคร, 2505) หน้า 340.

เช่นการ เดินทางจากกามจูบุรีไปสุพรรณบุรี กวีได้กำหนดให้ขุนแผนเดินทางอย่างรวดเร็ว
ทันใจทั้งตามอารมณ์ของตัวละครและความสนใจของผู้อ่าน

ลงบันไดไปขึ้นสี่หมอกมา	เรียกโหงพรายมาทั้งน้อยใหญ่
ออกจากกามจูบุรีเข้าไพร	โหงพรายตามไปเป็นโกลา
ตัดมาห้วยโรงหนองตะพาน	ข้ามธารจรระเซแล้วเข้าป่า
ถึงหนองน้ำบ้านพลับระยับตา	รีบมาไกลบ้านขุนช้างนั้น ²⁸

จะเห็นว่ากวีใช้ข้อความในกลอนเพียงสองบทเท่านั้นสำหรับการเดินทางของขุนแผน
จากกามจูบุรีถึงบ้านขุนช้างในสุพรรณบุรี โดยบรรยายทั้งลักษณะของขุนแผน ตลอดจนบอก
สถานที่สำคัญไว้อย่างพอประมาณ

กวีโวหารพรรณนาและบรรยายสภาพของสรรพสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนภูมิประเทศหรือ
ฉากของเรื่องกลมกลืนประสานกันอย่างแนบเนียน ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่องขุนช้างขุนแผน ดัง
เช่นที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงอธิบายไว้ว่า

ลักษณะของความชัดเจนมีใ้โดยอยู่ที่สาระหรือเนื้อหาของ
ความชัดเจนเท่านั้น แต่อยู่ที่เอกภาพของส่วนต่าง ๆ แห่ง
สาระนั้นรวมเขาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย ฉะนั้นการ
สื่อสารความชัดเจนจึงเป็นการสื่อสารทั้งสาระและเอกภาพ
ของความชัดเจนเรียกว่ารูปแห่งวรรณคดี...

ในการที่จะสื่อสารความชัดเจนเป็นภาษา จะต้องแยก
หน่วยต่าง ๆ ออกจากกันเสียก่อนแล้วจึงแสดงแต่ละส่วนของ
หน่วยนั้นเป็นลำดับไป และส่วนต่าง ๆ ที่แสดงนั้น ในที่สุด
จะต้องกลับรวมกันเขาเป็นเอกภาพ... ทุกสิ่งทุกอย่างใน
บทประพันธ์จะต้องมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างสนิททีเดียว
ไม่มีอะไรแตกไวโดยบังเอิญ ไม่มีอะไรที่ไม่เกี่ยวข้องกัน
เพื่อประกอบภาพส่วนรวมขึ้น ความสัมพันธ์ของทุกส่วน

²⁸ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 335.

ต่อกันเช่นนี้เป็นนัยสำคัญของความชัดเจน และการหน้าที่
ของวรรณคดีก็คือน่าจะทำให้เราได้เห็นภาพของความชัดเจนที่มีนัย
สำคัญ²⁹

3.2.1.3 การสนทนา ถ้อยคำโต้ตอบในเชิงเจรจาอย่างคมคายแสดง
กรรมและปฏิภาณไม่ว่าจะเป็นในเชิงเห็นแก่ตน ปล่อย อดทน
ความดีเด่นของกวีนิพนธ์ทางค่านิยมโวหารอีกประการหนึ่ง
คือบทสนทนาซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้เรื่องชวนอ่านชวน
ดีเด่นน่าสนใจเพราะมีแง่คิด คติ และมีความไพเราะทางเสียง
และความหมายของถ้อยคำ

วรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ของไทยแต่เดิมมีส่วนมากมักเป็นเรื่องที่มหากษัตริย์ ท้าว
พระยาเป็นตัวละครเอกของเรื่อง เรามักจะเรียกวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องทำนองนี้ว่า
"เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ"³⁰ ในวรรณคดีประเภทนี้โอกาสที่กวีจะได้แสดงฝีมือในทางสำนวน
โวหารคมคายแฝงความหมายโดยนัย ซึ่งในสมัยปัจจุบันมักจะเรียกกลวิธีการใช้สำนวนโวหาร
แบบนี้ว่าเป็นการเจรจาอย่างมีหลักจิตวิทยา ในวรรณคดีเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ โดยทั่วไปมัก
มีปรากฏเป็นเนื้อความในพระราชสาส์นจากกษัตริย์ หรือท้าวพระยาผู้เป็นใหญ่อยู่ในฐานะสูง
กอบกู้ด้วยยศ อำนาจ ใช้พูดจาปราศรัยกัน ตัวละครเหล่านี้จะแสดงความสามารถบทบาท
ในการใช้ถ้อยคำสำนวนคมคายในบทสนทนาเสมอ หลักฐานจากวรรณคดีเหล่านี้แสดงให้เห็น
เห็นว่า ชาวไทยรู้จักใช้ประโยชน์ของวิชาจิตวิทยาประยุกต์ (Applied Psychology)
ในการพูดเกิดเป็นวาทศิลป์มานานแล้ว ถึงแม้ว่ายังไม่มีการบัญญัติหรือตั้งทฤษฎีทาง
จิตวิทยาขึ้นมาเป็นกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ก็ตาม แต่ด้วยอาศัยเหตุที่ชาวไทยส่วนมากมีจิตใจ
ละเอียดอ่อนประณีตสูงส่งถึงขั้นที่ว่า "รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา" มาเป็นเวลานานแล้ว

²⁹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม
(แพร่พิทยา พระนคร, 2506) หน้า 85-86.

³⁰ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย) หน้า 79.

จึงทำให้พอที่จะเกิดความคิดใช้กลวิธีทางจิตวิทยามาเป็นระยะเวลาหลายร้อยปีดังปรากฏในวรรณคดีโบราณของไทย อนึ่ง ประกอบกับถ้อยคำอันไพเราะมีเสียงสัมผัสทางการประพันธ์ร้อยกรองก็ยิ่งทำให้กวีโวหารเหล่านี้มีคุณค่ายิ่งขึ้น ส่วนนวนโวหารดังกล่าวนี้มีปรากฏในวรรณคดีสำคัญของไทยแทบทุกเรื่อง เช่น ในเรื่องสังข์ทอง มีสารจากพระอินทร์มาทาท้าวสามลดีคดี

ในสารว่าองค์พระทรงเดช	มงกุฎเกศกษัตริย์เป็นใหญ่
ยกทัพมาประชิดคิดเวียงชัย	มิใช่จะฉรงคสังคราม
ไท้พระยาสามลคนดี	มาตีคสิพันธ์ในสนาม
จะได้มีเกียรติยศปรากฏนาม	ให้ชี้พราหมณ์ราชครูดูเป็นกลาง ³¹

ในบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาซึ่งเป็นบทละครใน ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่าราชสาสนจากท้าวลาสาห์ที่มีไปถึงท้าวคานาเพื่อขออนางบุษบาให้แกจรรกา มีส่วนนวนโวหารน่าพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง มีใจความดังนี้

ราชสารสองกษัตริย์ทรงธรรม	พระพินันผานลาสำกรุงศรี
พระนองครองจรรการานี	เป็นที่ระงับภัยไพโรฟ้า
นอมเศียรเคารพอกีวาท	เบื่องบาทพระผู้พวงศอัสัญญา
ขอเป็นเกือกทองรองบาทา	ไปกวาชีวันจะบรรโลย

.....	.....
อันชีวาขานอยทั้งสองเมือง	ก็ปองไว้ไต่เบื่องบทศรี
แมนสิ่งใคร่คายเป็นราศี	พระจจะมีเมตตากากรุณ
ความนี้มีควรทูลเหตุ	ขอพระเคชแผเผื่อเกื้อหนุน
วงศระตูไมคู้เคียงบุญ	ตองเคื่องขุนบทมาลยพระภูธร

³¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย "พระราชนิพนธ์บทละครนอกเรื่องสังข์ทอง", บทละครนอกกรวม 6 เรื่อง ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (ศิลปาบรรณาการพระนคร, 2513 พิมพ์ครั้งที่ 5) หน้า 178.

คังจอมปลวกกับพระสุเมรุมาศ
 คังพันปลวกกับอัมพร
 แมนมิแจจอรธกัณนี้เล่า
 ไม่เสียดายโยคีแก่ชัวัน
 แดพระนองโคครองเวียงไชย
 จะขอพระชิตานารี

คังชาติมฤคกับไกรสร
 บ่หอนเปรียบได้เห็นไกลกัน
 อนุชาสรอยเศราโศกศัลย์
 ทรงธรรมจงโปรดปรานี
 ยังไม่มีประไหมสุหรี
 ไปเป็นศรีนครจรกา³²

ราชสาสนจากท้าวลาสาที่มามีมาถึงท้าวคานามีข้อความที่แสดงความอ่อนน้อมและแสดงความหวังอย่างเต็มเปี่ยม ในจำนวนบรรดากษัตริย์ผู้มีราชสาสนมาสู่ขนางนุชบา นอกจากท้าวลาสาแล้ว ยังมีของท้าวกะหมังกุหนึ่งอีกฉบับหนึ่ง แต่เนื้อความในพระราชสาสนปรากฏสำนวนโวหารซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีโคอ่อนน้อมดังเช่นท้าวลาสา ถึงแม้ว่าจะเต็มไปด้วยความสุภาพก็ตาม สำนวนโวหารการเปรียบเทียบและความคมคายในพระราชสาสนที่ยกมากล่าวถึงนี้ แสดงความสามารถของกวีเป็นอย่างดี เพราะการปลุกความไพเราะ เกิดภาพพจน์เป็นภาษาที่เนบะภาพและความรู้สึกสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกและความนึกคิดภายในจิตใจของตัวละครออกมาให้ผู้อ่านเห็นอย่างชัดเจน

บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมิได้เป็นวรรณคดีที่มีเรื่องราวทำนองจักร ๆ วงศ์ ๆ เพราะตัวละครเอกเป็นชาวนานครรคามมิใช่กษัตริย์หรือท้าวพระยา ดังนั้นจึงมีความดีเด่นต่างจากเรื่องอื่น ๆ กวีได้แสดงความสามารถในการใช้สำนวนโวหารทำนองการสนทนาแบบจิตวิทยาประยุกต์ไว้ในลักษณะชาวนานสนทนาปราศรัยกัน เช่นในตอนที่น่างทองประศรีสู่ขนางพิมพิลาไลยให้แกพลายแก้ว สำนวนโวหารการพูด การเปรียบเทียบของนางทองประศรีมีความไพเราะคมคายลึกซึ้งจับใจไม่ยิ่งหย่อนกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ถึงแม้ว่าจะเปรียบเทียบกับลักษณะพระราชสาสนหรือบทสนทนาในเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้โดยยากเพราะมีท่วงทีลีลา (Style) ต่างกัน

³² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา (บรรณาการ พระนคร, พิมพ์ครั้งที่ 8, 2512) หน้า 240.

เรื่องขุนช้างขุนแผนมีบทสนทนากันในลักษณะวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน มีเนื้อความ

ดังนี้

ทองประศรีท้อค้ำศรีประจัน
ยากย้ออันจนเป็นพินไป

.....

.....

จะขอพันชู้พิกแพ่งแตงนำเตา
ทั้งอัครคชัคคสนจนเงินตรา
อยู่รองเท่านั้นก็เอาว่าเกือกหนึ่ง
โดยากันนั้นมาถึงเรือนอย่าเบือนไป

ว่าทุกวันเราทุกข์หาสุขไม่
ออเจ้ายอมแฉงใจแต่ไรมา

.....

อุตสาหสูนุกแฝกแบกหนามา
ที่ออเจ้าไปปลุกไว้ในไรชา
จะมาขายออแก้วให้ชวงไช
ไม่เชื่อฟังก็จะหาประกันให้
จะได้ฤาหาไม้ไค้ให้วามา³³

สำนวนโวหารในคำพูดของนางทองประศรีแสดงความสุภาพถ่อมตน แต่ในถ้อยคำเหล่านั้นก็แสดงให้เห็นฐานะของผู้นั้นที่มีความค้อยกว่านางศรีประจันเลย และมีลักษณะบอกถึงคุณสมบัติของพลายแก้วอยู่ในที่ พิสูจน์ให้เห็นปฏิภาณของผู้นั้นอย่างเด่นชัด อนึ่งผู้นั้นจะสังเกตเห็นว่าถึงแม้นางทองประศรีจะแสดงความถ่อมตนว้ายากจน แต่ก็มีโค่นอบนอมต่อศรีประจัน เมื่อนำบทสนทนาของนางทองประศรีเปรียบเทียบกับการสูลอนางพิมของขุนช้าง จะเห็นอย่างเด่นชัดว่ากวีสร้างบทบาทของขุนช้างให้มีความนอบนอมถ่อมตนเป็นอันมาก โดยแสดงให้ปรากฏทางสำนวนโวหารในบทสนทนา ถึงแม้ว่าขุนช้างจะมีฐานะร่ำรวยกว่าศรีประจัน แต่ก็มีข้อสังเกตว่าสังคมไทยมีค่านิยมในเรื่องการนับถือผู้ใหญ่มานานมาแล้ว

ขุนช้างตอบไปเห็นไค้ที่
ให้แม่ไซตางเกือกตางกะลา
ควยรักพินันน่องนี้จริงจัง
ถ้าไค้ครองจะเอาทองมาทาบตัว

ว่าลูกนี้จะมาขอเป็นชา
คิคคิคจะไค้รวักเกรงกลัว
จงปลุกฝังเสียเถิดแม่ทูลหัว
ลูกไม่กลัวเงินทองลูกถ่มไป³⁴

³³ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การค้ำของคุรุสภา พระนคร, 2505) หน้า 142.

³⁴ กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน หน้า 113.

กวีใช้สำนวนโวหารในบทสนทนาของตัวละครแต่ละคนได้เหมาะสมกับบุคลิกลักษณะ และสภาพฐานะของตัวละครในเรื่องเป็นอย่างดี เมื่อนางเทพทองไม่ยอมมาสู่ขอนางพิม ขุนช้างจึงตัดสินใจสู้ขอด้วยตนเอง จะสังเกตเห็นว่าในคำพูดของขุนช้างได้แสดงให้เห็นคุณสมบัติที่ตนมีอยู่คือ ความอุดมด้วยทรัพย์สินเงินทอง อันที่จริงแล้วถ้ากวีจะประพันธ์ให้ขุนช้างใช้สำนวนโวหารไพเราะลึกซึ้งเพียงใดก็ย่อมทำได้ แต่ถ้ามักดั่งนั้นก็ขาดลักษณะสมจริง ในการสร้างบุคลิกและนิสัยของขุนช้าง สำนวนโวหารเช่นนั้นจะต้องขัดกับลักษณะตัวละคร เป็นอย่างยิ่ง เพราะขุนช้างมิได้มีประสบการณ์ในการพูดทำนองที่ผู้มีอายุปราศรัยกัน และมา ขอนางพิมด้วยความรอนใจมิได้ตรึกตรองมาก่อน ดังเช่นนางทองประสี คำพูดของขุนช้าง เป็นคำพูดของคนหนุ่มผู้ซึ่งในเวลานั้นมิได้คำนึงถึงศักดิ์ศรีของตนแต่เป็นคำพูดที่แสดงความจริงใจนับว่าเป็นความสามารถอย่างยอดเยี่ยมของกวีในการใช้สำนวนโวหารการสนทนาได้เหมาะสม กับตัวละครและเหตุการณ์ในเรื่อง ทำให้ตัวละครมีวิญญานและมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว

นอกจากนี้กวีใช้สำนวนภาษาเหมาะกับตัวละครที่มีวัยต่างกัน และเหมาะกับอารมณ์ ของตัวละครที่เปลี่ยนแปลงไปในเมื่อมีอารมณ์โกรธ เกลียด ชาติ ในแต่ละตอนก็ย่อมต่างกัน คำพูดสนทนาของตัวละครในขณะที่มีอารมณ์ต่างกันก็ย่อมต่างกันไปด้วย แต่ยิ่งปรากฏ เคาบุคลิกของตัวละครซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของตัวละครนั้นให้เห็น มิใช่ว่ากวีใช้ถ้อยคำที่เปลี่ยน บุคลิกภาพของตัวละคร ไปเป็นคนละคนอย่างสิ้นเชิง เช่น นางศรีมาลาตามปกตินางเป็นหญิง ที่สุภาพ เรียบร้อย เยือกเย็นทั้งวาจาและกิริยา แต่เมื่อนางมีอารมณ์โกรธ นางศรีมาลา ก็ ยอมใช้คำพูดรุนแรง แต่ก็ยังคงแสดงลักษณะเอกลักษณ์ของนางไว้คือ ความเป็นกุลสตรี เช่น

ศรีมาลาหนึ่งนั่งไคฟังคำ
ว่าช่างนี้ไม่พอที่จะเป็นเลย
อนิจจาหาไควอะไรสักหนอย
จริงละทันข้ามันสิ้นแตรวานนี้

ดูฤากรรมมาตามเอาเฉยเฉย
เมื่อเจ้าเคยแล้วก็ทำไปตามที่
มากอยพาลเอาผิดไม่พอที่
ถ้าไม่แก้เสียสักทีไม่หายคัน³⁵

ความเหมาะสมในการใช้ถ้อยคำสำนวนในบทสนทนาของกวีอีกแห่งหนึ่งคือ กวีใช้คำเหมาะสมกับผู้อ่านผู้ฟัง แสดงถึงความเข้าใจและความสัมพันธ์ของกวีที่มีต่อผู้อ่านด้วย กวีผู้แต่งคำประพันธ์ควรตระหนักถึงคุณค่าของผู้อ่าน กวีควรพยายามสำนึกตนเองอยู่เสมอว่าผู้อ่านบทกวีนั้นเป็นใคร และตนเองมีวัตถุประสงค์เช่นไรในการสร้างผลงานทางการประพันธ์ ทั้งนี้ กวีต้องพยายามให้ผู้อ่านเข้าใจและสามารถรับคุณค่าทางด้านต่าง ๆ โดยผ่านการใช้ภาษาของกวีให้ได้ ที่กล่าวมานี้เป็นทัศนคติของกวีที่มีต่อผู้อ่าน (Tone)³⁶ กวีมีทัศนคติที่ซับซ้อนหลายอย่าง เช่น เรื่องของสุนทรียภาพที่แสดงทัศนคติของกวีที่มีต่อเนื้อเรื่อง (Feeling) และทัศนคติของกวีที่มีต่อผู้อ่านผู้ฟังให้ปรากฏในถ้อยคำที่กวีเลือกมาใช้ซึ่งอาจพิจารณาได้หลายด้าน

ทางด้านเนื้อเรื่อง เมื่อกวีมีทัศนคติเช่นนี้ กวีจึงมีความเชื่อว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องจริง และสุนทรียภาพที่แสดงออกมาในบทกวีนั้นเป็นเรื่องจริงในอดีต ตลอดจนเรื่องราวที่เล่าสืบกันต่อมาก็คือเป็นเรื่องชีวิตจริงมีชีวิตรับรู้ ความรู้สึกเช่นนี้คงจะบังเอิญใจกวีผู้แต่ง เรื่องของสุนทรียภาพที่แสดงออกมาในบทกวีนั้นเป็นเรื่องจริงมีชีวิตรับรู้ ความรู้สึกเช่นนี้คงจะบังเอิญใจกวีผู้แต่ง เรื่องของสุนทรียภาพที่แสดงออกมาในบทกวีนั้นเป็นเรื่องจริงมีชีวิตรับรู้ ความรู้สึกเช่นนี้คงจะบังเอิญใจกวีผู้แต่ง เรื่องของสุนทรียภาพที่แสดงออกมาในบทกวีนั้นเป็นเรื่องจริงมีชีวิตรับรู้ ความรู้สึกเช่นนี้คงจะบังเอิญใจกวีผู้แต่ง

กวีอยู่กับตัวจนตัวเขา
มีรักแล้วไปไม่พริ้นพริ้ง

ยาแผลดยาเมาไม่คิดถึง
เป็นมิ่งกูไม่ทำให้รำคาญ

คำพูดในการสนทนาทำนองเดียวกับที่นางทองประศรีพูดกับนางสร้อยฟ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ว่า "เป็นมิ่งกูไม่ทำ" ในวรรคสุดท้ายนี้ แม้กระทั่งในปัจจุบันเราก็มักจะได้ยินผู้เขาดูแลกล่าวกันอยู่เสมอ เป็นคำพูดที่ตรงออกมาจากจิตใจ และเป็นคำพูดของคนสามัญชนพูดกันอย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ากวีจะใช้ถ้อยคำที่ง่ายเป็นถ้อยคำของคนธรรมดาสามัญ แต่คุณค่า

³⁶ I. A. Richard, Practical Criticism (Harvest Book, New York, 1969) pp. 175.

ทางศิลปะของกวีนิพนธ์มิได้ลดน้อยลง

ในบรรดาพรรณคดีทั้งหลายดูเหมือนว่าไม่มีเรื่องใดเปรียบขุนช้างขุนแผนได้ในเรื่องความหึงหวงระหว่างภรรยาของตัวละครเอกฝ่ายชาย ทั้งนางวันทองกับนางลาวทอง และนางศรีมาลา กับนางสร้อยฟ้า เมื่อเวลาทুমถึงทะเลาะกันนั้นความหึงหวงริษยาเกลียดชังได้ระบายออกมาเป็นคำพูด คำคำบริภาษอย่างรุนแรงถึงอกถึงใจผู้ฟัง ขึ้นชื่อว่าวาจาบริภาษแล้วจะหาที่มีความไพเราะน่าฟังไต่ยาก แต่เมื่อกวีนำมาเรียบเรียงด้วยโวหารการสนทนาเป็นคำประพันธ์ โดยทำให้เกิดสัดส่วนได้ความงดงามเป็นศิลปะ คำบริภาษนั้นก็กลับกลายเป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาได้ ดังเช่นที่ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงคำบริภาษในวรรณคดีว่า

...เวดอสเวอช กล่าววากวีนิพนธ์คือ "Emotion Recollected in Tranquillity" คือเป็นอารมณ์ซึ่งระบายออกมาเท่าที่ยังระลึกได้ในขณะที่จิตใจเป็นปกติแล้ว ทั้งนี้ เพราะการระบายความรู้สึกในขณะที่มีโทสะ โมหะ หรือราคะ ครอบงำอยู่นั้น มักจะเป็นไปอย่างหวนไม่ประจักษ์ปะตอ... รวมดูความว่าเป็นข้อความที่ชาวอุโฆษศิลปะถึงแม้ว่าเมื่อเราอ่านขุนช้างขุนแผนตอนนางสร้อยฟ้าและนางศรีมาลาวิวาทคาวทอกัน เราจะรู้สึกวาทตัวละครทั้งสองตัวพูดเหมือนอย่างทีคนจริง ๆ พูดเมื่ออยู่ในฐานะเช่นนั้นก็จริง... คำคาซของนางทั้งสองในเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเป็นคำเสียดแทงที่ถึงใจไม่อ้อมค้อม ไม่วากวนกลับไปกลับมาไม่ซ้ำซากโดยเปลวประโยชน... นอกจากนั้นยังไม่พยายามเกินไปจนทนฟังไม่ได้ เป็นคำบริภาษที่สมเหตุสมผล และที่สอนนิสัยของตัวละครทั้งสองนั้น ... สรุปความว่าเป็นคำคำบริภาษที่มีลักษณะแห่งวรรณคดีบริบูรณ์...³⁷

³⁷ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (สมาคมภาษาและ

กวีได้สร้างคำบริภาษเปรียบเทียบในการสนทนาทั้งโดยทางตรงและโดยนัยขึ้น
อย่างประณีตด้วยความเพ่งเล็ง ถ้อยคำสำนวนได้รับการขัดเกลาให้กลมกลืนกับเหตุการณ์
และบุคลิกลักษณะของตัวละคร อ่านแล้วเพลิดเพลิน ผู้อ่านได้รับรสอีกลักษณะหนึ่งต่างจาก
รสอื่น ๆ

อนึ่ง ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีข้อความที่คนทั่วไปเห็นว่าหยาบคายอยู่หลายตอนด้วยกัน แต่ทั้งนี้มิใช่ชาวผู้แดงมีนิสัยชอบใช้ภาษาหรือชอบความหยาบคาย หรือชาวไทยสมัยก่อนชอบฟังสิ่งหยาบคายหามิได้ แต่เนื่องจากว่าประเพณีการขับเสภามีขึ้นโดยความเชื่อข้อหนึ่งของชาวไทยสมัยนั้นที่ว่า วิญญาณหรือสิ่งที่เป็นอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ เชื่อว่าวิญญาณหรืออำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้รังเกียจความหยาบคาย เมื่อปรากฏความหยาบคายหรือสิ่งที่ไม่น่าดูไม่น่าฟังอยู่ที่ไหน วิญญาณอำนาจเหล่านั้นก็จะละเวงงมไปทีนั้น³⁸ การมีประเพณีขับเสปามักขับในงานโกนจุกหรือทำขวัญเด็ก วัตถุประสงค์ของการขับเสปานอกจากเพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลินแล้วมักคงเพื่อให้เด็กเจ้าของงานปลอดภัยจากการรบกวนของวิญญาณทั้งหลายทั้งปวง ความเชื่อและประเพณีเหล่านี้ผูกพันอยู่กับคนไทยมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนานแสดงให้เห็นถึงความคิดที่ละเอียดถี่ถ้วนรอบคอบ และประณีตของชาวไทยซึ่งคิดฟุ้งกันทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่ตนเองพิสูจน์ได้ และยังไม่พิสูจน์ไม่ได้ ความเชื่อเช่นนี้เข้าทำนองเกี่ยวกับการชมเด็กน่ารักด้วยคำชมที่เป็นไปในทางตรงกันข้ามความหยาบคายในบทขับเสภา เรื่องขุนช้างขุนแผนก็คงจะเกิดโดยเหตุเดียวกันนี้ และดังเช่นที่ปรากฏในมหรสพซึ่งใช้แสดงในโอกาสเดียวกัน เช่น การเล่นเทพทอง เพลงฉ่อย ลำตัด ก็ปรากฏมีถ้อยคำที่หยาบคายทั้งสิ้น แต่ที่หยาบคายมากที่สุดคือการ เล่นเทพทอง³⁹ ดังนั้น

³⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระคำบริภาษใน เรื่องขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การคณาจารย์ของครูสภา พระนคร 2505) หน้า (11)

³⁹ มนตรี ตรีภพ "ความเป็นมาของคนตรีไทย" คำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พระนคร 2515), หน้า 165.

กวีผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาให้สอดคล้องและโน้มน้าวไปตามวิถีสังคมนิยมในยุคนั้นได้อย่างละมุนละไม โดยการเลือกใช้คำเหมาะกับเหตุการณ์ตามท้องเรื่องไม่เด่นสะดุดหู สะดุดตา ผู้ฟังและผู้อ่านควยความไม่สมเหตุสมผลจนเห็นว่าเป็นสิ่งน่าเกลียด

ความสามารถของกวีและศิลปะที่ปรากฏในกวีโวหารสำนวนการสนทนาของตัวละคร ตลอดจนการใช้ถ้อยคำในบทขับเสภาเรื่องนี้ แสดงให้เห็นความกลมกลืนราบเรียบ (Harmony) ตลอดจนความมีสัดส่วนพอเหมาะตลอดทั้งเรื่อง

3.2.1.4 ความงามของรอยกรองในคานการสร้างบรรยากาศ บรรยากาศ

คือความรู้สึกประทับใจในลักษณะสรุปของผู้อ่านว่าเป็นไปไม่ในทำนองใด ทั้งนี้ ผู้แต่งมิได้กล่าวออกมาตรง ๆ แต่จะให้ความรู้สึกต่าง ๆ นั้นด้วยการสร้างอารมณ์แวดล้อมจิตใจผู้อ่านให้ตระหนักด้วยตนเอง⁴⁰

การสร้างบรรยากาศในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีได้ใช้โวหารพรรณนาธรรมชาติกับความคิดคำนึงถึงภาพต่าง ๆ ในอดีตที่ผ่านมาในชีวิตของตัวละคร เช่น ตอนขุนแผนชมดงเมื่อพานางวันทองหนีไปอยู่ป่า กวีได้ใช้ทำนองการแต่งลักษณะบรรยายความรู้สึกโดยสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับกลวิธีทางการสร้างโครงเรื่องที่เรียกว่า แฟลชแบ็ก (Flash Back) ได้อย่างเหมาะสมงดงามกลมกลืนกันอย่างดีที่สุด ทำให้โครสแห่งบรรยากาศ ดังเช่นที่กวีต้องการอย่างสมบูรณ์ ในตอนที่นางวันทองสั่งลาเรือนและตองจากขุนช้างไปเพราะขุนแผนพาหนี กวีได้สร้างบรรยากาศและอารมณ์อันท้อใจแก่ผู้อ่านได้อย่างซาบซึ้งที่สุด

พี่จะลาไปแล้วเจ้าแก้วเอ๋ย
ฝากขุนช้างควยช่วยปลอบใจ
ถึงกรงนกขุนทองอยู่ทั้งคู่

สิ่งไรเคยทำเจ้าจำได้
ข้าวปลาทาให้เหมือนพื้ยัง
นกโนรีแขวนอยู่ที่เตียงตั้ง

⁴⁰ กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณคดี วรรณกรรมและวรรณศิลป์ (อนุสารณ นางรำเพย จำปีรัตน์ 8 พ.ค. 16), หน้า 175.

นกเอ๋ยเคยเสียดเสียดนาคัง
 ขุนช้างเรียกว่าแมวันทอง
 แต่นี่เขาเป็นจะเวนวาง
 ถึงกลางนอกชานละลานจิต
 แล้วชำเลืองเยื้องย่างถึงอางปลา

.....
 ล่าควนเอ๋ยจะควนไปก่อนแล้ว
 จะโรยร่างทางสิ้นกลิ่นมาลี

.....
 รากไม้จะทวงหมอนนอนอนาถ
 ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย

ฟุ้งขึ้นเขยชมอารมณ์นาง
 สาลิกาแจกรองอย่างนั้นบาง
 ครวญพลงทางตามขุนแผนมา
 ตะลึงคิกคังเลดูเคหา
 ชะโงกหน้ามือชอนมาชมดู

.....
 เกดแก้วพิศุขยี่สุนลี
 จำปีเอ๋ยก็ปีจะมาพบ

.....
 กวาคาคจะตางไ้ตนาใจหาย
 น้ำตาตกกระจายพรุ่งพรายลง⁴¹

กวีมิได้บอกเราโดยตรงว่านางวันทองในขณะนั้นมีความรู้สึกอย่างไรและมากน้อย
 รุนแรงเพียงใด แต่จะบรรยายลักษณะอาการของตัวละคร ตลอดจนสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้าง
 บรรยากาศให้ผู้อ่านเกิดความรื่นทรมานไปกับตัวละครด้วยได้ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึก
 ของตัวละครและประทับใจในเหตุการณ์เหล่านั้น เพราะบรรยายกาศที่กวีได้สร้างขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้บทกวีนิพนธ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนบางตอนแสดงความห่วงใยอาลัยอารมณ์
 ระหว่างมารดากับบุตร ซึ่งเป็นความรักที่บริสุทธิ์ประเสริฐ กวีได้พรรณนาไว้อย่างไพเราะ
 โดยได้สร้างบรรยากาศวังเวงใจอันเกิดขึ้นจากธรรมชาติรอบกายตัวละครในเวลานั้นได้เป็น
 อย่างดี เมื่อนางวันทองทราบข่าวพลายงามหายไปจากบ้าน ความรักความห่วงใยลูกทำให้นาง
 เกิดความวิตกกังวลเป็นทุกข์ ถึงแม้กวีจะมีได้บอกผู้อ่านโดยตรง แต่ก็ได้แสดงให้เห็นความ
 ทุกข์ของผู้ที่เป็นแม่ เมื่อเกิดความเป็นห่วงลูก เกรงว่าจะได้รับอันตรายนั้นก็มีมากเพียงไร
 เมื่อนางวันทองติดตามหาพลายงามในป่า ขณะนั้นก็เป็นเวลาโพล้เพล้จวนค่ำ กวีพรรณนา

⁴¹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การฯ ของคุรุสภา พระนคร
 2505), หน้า 362.

ลักษณะธรรมชาติ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงบรรยากาศ ทำให้เพิ่มความสละสลวย เย็น
ยะเยือกใฝ่ใจของผู้อ่านยิ่งขึ้น

ตะโกนเรียกพลายงามทราสวาทิ	ใจจะขาดคนเคียวเที่ยวตามหา
สะอื้นไอโพลเพลเคินเอกา	สกุณานอนรังสะพรั่งไพร
เห็นฝูงนกกกมุกตรึงสุดเศร้า	ไอลูกเราไม่รู้ว่าอยู่ไหน
ชนะนี้โหยโหยหวานรัฐจวนใจ	ยิ่งอาลัยแลหาน้ำตานอง ⁴²

กวีสร้างบรรยากาศโดยผ่านความคิดและอาศัยความช่างสังเกตุอย่างละเอียดละออ
ถ่ายทอดออกมาทางวรรณคดีด้วยตัวอักษร เป็นบทประพันธ์อันร้อยกรองไว้อย่างไพเราะเพราะ
พรั่ง จนสามารถบันดาลใจผู้อ่านให้ซาบซึ้งประทับใจในบทบาทของตัวละครผ่านเสียงหรือตัว
อักษรที่ได้ฟังได้อ่านจากประสาธน์มณีส อารมณ์ความรู้สึกของกวีและของผู้อ่านมาพบกันได้
โดยมีตัวกลางคือสำนวนโวหารเสนาะเพราะพรั่งแห่งกวีนิพนธ์

นอกจากกวีผู้ประพันธ์ เรื่องขุนช้างขุนแผนได้สร้างบรรยากาศให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึก
รักทศ วังเวงแล้ว ยังได้สร้างบรรยากาศซึ่งทำให้อ่านตระหนักถึงความรักอีกด้วย เช่น
ความรักของชายหนึ่งซึ่งพึงจะพบกับรักแรก คือพลายแก้วเมื่อตกอยู่ในห่วงแห่งความรักนั้น
กวีได้บรรยายให้เห็นว่าความรักมีอิทธิพลมากเพียงไร

ดึกก่ำคึดลมพัดมาอ่อนออน	พระจันทร์แสงสว่างกระจ่างไข
เงียบสงัดทั้งวัดป่าเลไลยก์	เจ้าแฉกรน้อยละห้อยให้ตะนึ่งนาง
.....	.....
รักนางพางเพียงจะกล่ากลืน	หญิงอันหมั้นแสนไม่นำพา
ไครวมหมอนพิงจะซ่อนซนชมชื่น	ทุกคำคั้นมิให้ขาดเสนาหา
.....	.....
ถึงจะอยู่ชอกห่วยหุบเหวผา	จะเสาะหาไปให้พบตำแหน่งเจ้า ⁴³

⁴² กรมศิลป์ากร เรื่องเดิม หน้า 473.

⁴³ กรมศิลป์ากร เรื่องเดิม หน้า 58.

กวีโวหารการสร้างบรรยายกาศที่เร้าอารมณ์ผู้อ่านและช่วยให้เรื่องนี้มีรสเข้มข้น
ขึ้น อีกประการหนึ่งคือตอนที่ตัวละครแสดงความโกรธ เช่น ความโกรธของขุนแผนเมื่อนาง
วันทองลบลเหตุ กวีได้สร้างบรรยายกาศให้ตึงเครียดขึ้นทีละน้อย ๆ จากความรำคาญใจ กลายเป็น
เป็นความไม่พอใจ จนกระทั่งถึงขั้นโกรธเกรี้ยวอย่างที่สุด ดังนี้

อย่าอย่าว่านายเจ้าสายทอง
ขอบแต่จะปลอบนางให้บางเบา
ไม่แล้วกะหม่อมไม่ฟังสิ้น
หม่อมไม่เลี้ยงแล้วก็แล้วไป

เป็นไรน้องมาเป็นเช่นนี้เล่า
อายนะเจ้าวันทองจงอดใจ
ถึงพระอินทร์ลงมาห้ามหาฟังไม่
พาคพันลงไว้ในนาวา

.....
เออ ก็เคเอาเด็กอะไรนี้
ยิ่งห้ามยิ่งลามคังไฟฮือ
ตึกก็เข้าเด็กเจ้าพลายแก้ว
เดี๋ยวนี้ฮึกฮักทำหนักไป

.....
ไม่กลัวพี่บ้างเจียวทีเดี่ยวดา
ศึกก็ขอเข้ามาจะเป็นไร
ผิดแล้วหาเคยเป็นเช่นนี้ไม่
จะเหาะไค้แล้วกระมังกำลังมัว

.....
สีหน้าผ้าขลิบจับจุมุก
นานไปก็จะชานคลานระย้า
เอะเอาแล้วสิเจ้าวันทอง
ถึงคือถือผิดไม่คิดตัว
ชั่วสี่พี่ก็ไค้เป็นัวเจ้า
อย่าหนักไปนักมักซัดใจ
ถ้ารักตัวกลัวอายจงวายแค้น
ถ้ามีฟังยั้งยื่นขึ้นเข้ามา

.....
ป้ายฎุกริมฝีปากถลาถล่ำ
มันจะซ้ำช็อคเล่นตางัว
เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงฉัว
ถึงมิกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร
หาไค้ช่วยเรามาเป็นฉัวไม่
มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
อย่าเปรียงแปรนแปรนนักจักชายหน้า
มีอายชาวพาราก็กูเอา

.....
ถึงพันวันทองไปก็ไม่ซา
อีดาวมันจะสับยับระย้า

.....
จะเป็นเซียงสับปลาทุกเช้าค่ำ
สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้

.....
 เหมอีวันทองจงทองจ้าน
 เมื่อแรกลงมาคิดวาที

.....
 จะมาพาลเอาผิดกฐหรือนี้
 เติมทีก็ยังไม่รู้กล

.....
 อีชาติชั่วเป็นท้าวเท้าวหนอน
 ถึงหายาให้สิ้นดินสุพรรณ
มิ่งตายเสียเถิดวันทองเอ๋ย
กระเทียบโผงผางกลางนาวา

.....
 ไชซอนตึบเคียมจนตัวสิ้น
 วันเดียวก็จะสิ้นตำรายา
อย่าอวยเลยซักคาบออกเงืองา
จิกหัวเอามาฆ่าให้ตาย⁴⁴

กวีโวหารการสร้างบรรยากาศที่มีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ ยังมีอีกมากในวรรณคดี
 เรื่องขุนช้างขุนแผน และการสร้างบรรยากาศได้ก็เยี่ยมนั้น เป็นสิ่งสำคัญสิ่งหนึ่งที่ทำให้ขุนช้าง
 ขุนแผนเป็นวรรณคดีเรื่องเอกที่คนไทยทุกยุคทุกสมัยนิยมยกย่องนับถือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴⁴ กรมศิลปากร ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: องค์การตำราคุรุสภา,
 2505), หน้า 256-258.

3.2.2 ภาพพจน์

ภาพพจน์ซึ่งเกิดจากถ้อยคำในกวีนิพนธ์ อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดประการหนึ่ง กวีจำเป็นต้องมีความสามารถในการถ่ายทอดภาพพจน์โดยผ่านตัวอักษรให้เกิดขึ้นในห้วงความคิดนึกของผู้อ่านผู้ฟังได้ดังเช่นที่กวีนึกเห็นภาพนั้น หรืออย่างน้อยที่สุดต้องใกล้เคียงกันกับภาพที่เกิดขึ้นในห้วงความคิดของกวี ความสามารถในการสร้างภาพพจน์ของกวีนั้นถือว่าเป็นเครื่องพิสูจน์ความสามารถของผู้ประพันธ์

องค์ประกอบที่ช่วยให้เกิดภาพพจน์ในบทกวีนิพนธ์คือ สำนวนโวหารเปรียบเทียบโดยนัย (Metaphor) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะแสดงความสามารถของกวีและเป็นสิ่งที่ไม่สามารถถ่ายทอดหรือสั่งสอนกันได้ ในการสรรหาถ้อยคำเปรียบเทียบโดยนัยเพื่อให้เกิดความหมายและความเข้าใจดังเช่นที่กวีต้องการ⁴⁵

อริสโตเติล (Aristotle) ได้กล่าวถึงความสำคัญในการใช้ถ้อยคำของกวีไว้ว่า

"But the greatest thing of all is to be a master of metaphor"⁴⁶

นอกจากนี้ นายเชลล์ (Shelly) ได้กล่าวเพิ่มเติมสนับสนุนคำกล่าวของอริสโตเติล (Aristotle) ไว้ในหนังสือชื่อ 'A Defence of Poetry'⁴⁷ เขากล่าวว่าสิ่งสำคัญและจำเป็นที่สุดสำหรับกวีนิพนธ์คือ สำนวนเปรียบเทียบโดยนัย (Metaphor) และจังหวะของเสียง (Rythm) ทั้งสองสิ่งนี้ช่วยให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์และอารมณ์สะเทือนใจ

ความหมายโดยทั่วไปของคำว่าภาพพจน์นั้น เราหมายถึงภาพที่สามารถมองเห็นได้

⁴⁵

S.M. Schreiber An Introduction to Literary Criticism

Pergamon Press Oxford; London 1969, pp. 42.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ด้วยถ้อยคำ⁴³ ความหมายเช่นนี้เป็นความหมายโดยทั่วไป แต่ความหมายของคำว่าภาพพจน์ในทางวรรณคดีวิจารณ์จะกินความกว้าง และมีขอบเขตจำกัดกว่าความหมายตามที่เข้าใจกันทั่วไป การที่ผู้เขียนกล่าวว่ามีความหมายกว้างกว่านั้น ผู้เขียนมิได้มุ่งเฉพาะแต่ภาพเท่าที่เห็นปรากฏสู่ประสาทสัมผัสทางจักขุเท่านั้น แต่จะรวมเอาสิ่งทั้งหมดที่เป็นจินตนาการของผู้อ่าน เมื่อเกิดความประทับใจในสัมผัสทั้งหลาย คือ ไคยีน รุส สัมผัส ไคกลิ่น และมองเห็นด้วย ส่วนในแง่ที่กล่าวถึงความหมายของคำว่า ภาพพจน์มีขอบเขตจำกัดนั้น หมายถึงว่า คำนี้จำกัดขอบเขตเฉพาะในแง่ความประทับใจในความรู้สึก (Sensuous Impressions) เมื่อเกิดขึ้นอยู่ในลักษณะขอข้อความเปรียบเทียบโดยนัย (Metaphor) หรือความเปรียบเทียบโดยตรง (Simile) เท่านั้น

ความเปรียบเทียบโดยนัยคือ ข้อความที่กวีไม่ได้บอกผู้อ่านโดยตรง แต่ผู้อ่านต้องตีความ (Interpretation) เอง คั้งนั้น ผู้อ่านจึงต้องพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปจึงจะมองเห็นความประสงค์ของกวีที่แท้จริง ลักษณะของความเปรียบเทียบโดยนัย อาจเปรียบได้กับคำพังเพยของไทยซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงและมีวัตถุประสงค์ไปในแนวเดียวกัน

ส่วนความเปรียบเทียบโดยตรง (Simile) นั้น เป็นการเปรียบเทียบของสองสิ่ง กวีจะกล่าวถึงสิ่งที่ต้องการบอกโดยตรงเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนแต่ผู้อ่านก็ต้องคิดสร้างจินตนาการด้วยเสมอ เช่นกวีอาจกล่าวว่า "ความรักของฉันคล้ายกับดอกกุหลาบสีแดงสด" (My love is like a red red rose) เช่นนี้ ผู้อ่านก็ต้องคิดจินตนาการต่อไปว่า ดอกกุหลาบสีแดงนั้นมีคุณลักษณะหรือคุณสมบัติอย่างไร จึงจะเข้าใจถึงความรักที่กวีกล่าวถึงอย่างไรก็ตาม ส่วนวนการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพพจน์ทั้งสองลักษณะนี้ ผู้อ่านจะเข้าใจได้ก็ย่อมต้องมีประสบการณ์ เพราะเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ผู้อ่านเกิดความคิด

⁴³ กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรม และวรรณศิลป์ (อนุสรณ์นางรำเพย จำปีรัตน์ 6 พฤษภาคม 2516), หน้า 36 - 37.

การสร้างภาพพจน์ในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีทั้งลักษณะอาศัยจังหวะลีลาของเสียงและสำนวนการเปรียบเทียบ ในเรื่องจังหวะลีลาของเสียงนั้น ผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วในตอนค้นพบที่ 3 แห่งวิทยานิพนธ์⁴⁹ ในที่นี้ผู้เขียนจึงจะกล่าวถึงเฉพาะสำนวนการเปรียบเทียบสองลักษณะคือ การเปรียบเทียบโดยใญ่อานคิคคนหาความหมายโดยนัยที่แฝงอยู่ (Metaphor) และความเปรียบเทียบโดยตรง (Simile)

ความเปรียบเทียบโดยนัย (Metaphor) ลักษณะสำนวนการเปรียบเทียบทำให้เกิดภาพพจน์มีปรากฏทั้งในวรรณคดีและเป็นคำพังเพยที่กล่าวกันทั่วไป เช่น "ขว้างงูไม่พ่นคอ" "ชี้ข้างจับตักแตน" เป็นต้น ส่วนที่ปรากฏในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนส่วนมากมีปรากฏในบทโหวงการสนทนา หรือในคำพูดของตัวละคร เช่น สายทองกล่าวว่

"เป็นทาสดาจะอาจเข้าเทียมไท ก็เข้าใจอยู่ว่าเกลือกกับพิมเสน"⁴⁹

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

"อุปมาเหมือนงารคนถั่ว   ประคังไฟใส่ควักระเบื้องนั้น
งารอนดาจะผอนให้ถั่วทัน   พอดั่วสุกก็จะอันตรายงา"⁵⁰

โหวงการนี้จะประทับใจใญ่อานเพราะการที่ใญ่อานจะนึกเห็นภาพได้ โดยที่ใญ่อานมีภูมิหลังหรือมีประสบการณ์ เข้าใจและเห็นจริงในสิ่งที่เปรียบเทียบอยู่แล้ว (คือถั่วต้องการเวลานานกว่าจะควัสุก แดงาใช้เวลาสั้น ถั่วควัพร้อมกัน งาสุกแล้ว ถั่วยังไม่สุก จะควัถั่วให้สุก งาก็ไหม้หมด) ดังนั้น สำนวนโหวงการเปรียบเทียบโดยนัยซึ่งมีลักษณะคล้ายกับคำพังเพยในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นคำกล่าวที่ชาวไทยนิยมนำมาใช้ในการสนทนาหรือสั่งสอนจนติดปากแม้ในยุคปัจจุบัน

⁴⁹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2, พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 71.

⁵⁰ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 106.

อนึ่ง กวีไทยได้แสดงความสามารถและความฉลาดเฉลียวในการประพันธ์ เมื่อถึง
 บทแสดงความรักของตัวละคร กวีได้ใช้กลวิธีความเปรียบโดยนัยได้แนบเนียนน่าชมยิ่งนัก
 เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณคดีไทย ซึ่งมีบทศักรยที่ไพเราะ ไม่หยาบคาย บทขับเสภา
 เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรักตลอดทั้งเรื่อง เนื้อความส่วนมากกล่าวถึง
 ความเก่งกล้าของวีรบุรุษ ความเก่งกล้าในเชิงรบและเชิงรักซึ่งเป็นแนวเรื่องสำคัญของ
 วรรณคดีแทบทุกชาติทุกภาษาเพราะ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอยู่ทุกยุคทุกสมัย ขุนแผนเป็นตัวละคร
 เอกที่มีมือทางการรบเป็นเลิศ และมีปากเจ้าชู้เป็นเยี่ยม ในเรื่องนี้จึงมีเนื้อเรื่องหลาย
 ตอนทั้งกล่าวถึงบทรักของขุนแผน แต่กวีได้ใช้กลวิธีความเปรียบโดยนัยได้อย่างแนบเนียน
 งดงามมีศิลปะ ผู้อ่านบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งมีวัย ประคับศัพทบัญญัติความคิดต่าง
 กันเมื่ออ่านแล้วก็จะเกิดความคิดภาพพจน์ต่างกันไปด้วย ที่สำคัญขึ้นอยู่กับประสพ
 การณ์ในชีวิตของผู้อ่าน เช่น

"ว่าพลางทางเปลื้องเครื่องคาด	แขวนพาดกลางประจางจับ
อุณางวางตักสะพักรับ	ก็ทอดทับระหวายลงคังทอนทอง
พระพายชายพิศนุปลาชาติ	เกสรสาคหอมกลบตะลบทอง
วีรวีวลิวชายสไบกรอง	พระจันทร์ผันผยองอุยยับยับ
พระอาทิตย์ชิงดวงพระจันทร์เคน	ดาวกระเด็นไกลเดือนคาราดับ
ทิ้งหอยพรอยไม้ไหวระยับ	แมลงทับทองเที่ยวสะเพื่อนคง" 51

ดังเช่นเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าในการฟังการขับเสภาหรือการอ่านกวีนิพนธ์นั้น
 ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ชอบฟังชอบอ่านด้วยกันทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยก่อนเมื่อการ
 ขับเสปายังมีลักษณะ เป็นมหรสพอยู่นั้น ผู้ฟังขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนที่เป็นเด็กก็จะมี
 จำนวนไม่น้อย กวีจึงต้องใช้ความสามารถในการกล่าวถึงบทศักรยให้หน้าฟังไม่หยาบ
 คาย เด็กหรือผู้ที่ยังไม่มีประสบการณ์ในเรื่องการครองชีวิตคู่ ก็อาจได้รับรสไพเราะหรือ
 วาภาพไปตามตัวอักษร เช่น ภาพธรรมชาติตรงตามที่กวีพรรณนาไว้ และถึงแม้จะไม่

สามารถสร้างภาพพจน์ตามความ นัยเปรียบเทียบที่ก่อสร้างขึ้นไว้ตามถ้อยคำเหล่านั้น ก็ได้ ทำให้ชาครสกวินพิณธ์แค้อย่างใด

▲ความเปรียบโดยตรง (Simile) เป็นลักษณะการสร้างภาพพจน์ในบทกวีนิพนธ์อีกประเภทหนึ่ง ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนอาจกล่าวได้ว่า มีสำนวนเปรียบโดยตรงมากแทบทุกบททุกตอน ผู้อ่านอาจพบในทุกขณะที่อ่านเรื่องนตงแคตจนจนจบเรื่อง เช่น ในการบรรยายลักษณะตัวละคร นางเทพทองกล่าวถึงนางพิมและขุนช้างว่า

"..... แม่จะเปรียบเนื้อความให้เข้าใจ
นางพิมพริ้มเพราดังจันทร์รา เอ็งเหมือนเตาน้ำอยู่คำใด"⁵²

ในบางตอนเป็นการเปรียบเทียบความรู้สึก เช่น ความทุกข์ของขุนช้างเพราะหลงรักนางพิม

"..... ทุกข์ของลูกช้างนี้รักโซ
อกลูกเป็นหนองพองกะโต เหมือนใคร โคนคนโพธิ์มาทับกาย
คั่งกระดูกลูกแตกแหละละเอียก เกรงเครือคร้อยปีไม่มีหาย"⁵³

ถ้อยคำคร่ำครวญของขุนช้างถึงความทุกข์เมื่อตนหลงรักนางพิม โดยกวีเปรียบกับต้นโพธิ์มาทับร่างกายอยู่นั้น เนื่องจากต้นโพธิ์เป็นต้นไม้ใหญ่ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตชาวไทยสมัยก่อนมาก ถือว่าเป็นต้นไม้ที่มีความสำคัญทางศาสนา มีประโยชน์ให้ความร่มรื่น เพราะมีกิ่งก้านสาขามาก เหล่าสัตว์นกกาพากันมาอาศัยอยู่ เมื่อต้นโพธิ์เจริญเติบโต บรรดาผู้ที่มีความเชื่อว่า ต้นไม้และทุกสิ่งมีชีวิตมีวิญญาณ หรือมีเทพเจ้าสถิตย์อยู่ก็มักจะมากกราบไหว้บูชาบนบานตามความเชื่อของตน มีการหาผ้าไหมให้ต้นโพธิ์และมักจะไม่ค่อยมีคนอยากตัดต้นโพธิ์มักจะปล่อยให้ต้นไม้ใหญ่ขนาดหลาย ๆ ออ

กวีจึงนำเอาภาพต้นโพธิ์ที่ใหญ่โตมาเปรียบกับความทุกข์อันเกิดจากความรักของ

⁵²กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2 องค์การฯ ของคุรุสภา พระนคร 2505, หน้า 75.

⁵³เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

ขุนช้างว่า หน้าเหมือนตนโพธิ์ทับ ผู้อ่านส่วนมากก็มีประสบการณ์อยู่แล้วว่า ตนโพธิ์เป็นไม้ใหญ่ จึงยอมรู้สึกคล้อยตามว่า ทุกข์ของขุนช้างนั้นเป็นความทุกข์อันยิ่งใหญ่ กระชุกในร่างกาย แผลงละเอียดยกแสดงถึงความทุกข์อย่างมหันต์ และสาหัส ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกและเกิดภาพพจน์ได้ สำนวนเปรียบเทียบโดยตรง (Simile) สร้างภาพพจน์และอารมณ์ สะเทือนใจได้สะทวักและเด่นชัดกว่าสำนวนโวหารลักษณะอื่น ส่วนมากเมื่อเปรียบเทียบความรัก กวีก็มักจะเปรียบกับดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมหวล หรือแสงจันทร์สว่างงามอย่างเยือกเย็น เป็นต้น

กวีชาวไทยส่วนมากมีความถนัดในการใช้ถ้อยคำสำนวนเปรียบเทียบทั้งโดยตรง และโดยนัย การเปรียบเทียบโดยตรงนั้น กวีมักจะใช้เมื่อต้องการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ และภาพพจน์ดังเช่นที่กวีต้องการ ถ้อยคำที่นำมาใช้จึงมีฤทธิ์และรสกระทบแก่นอารมณ์ของผู้อ่าน และเป็นถ้อยคำที่กระทัดรัด กระชับความ มีเสียงสื่อความรู้สึก เสียงและความหมายของถ้อยคำเป็นสิ่งที่แยกพิจารณาออกจากกันไม่ได้ เพราะเราไม่สามารถกล่าวได้ว่า เสียงของพยัญชนะ หรือสระ เพียงอย่างเดียวที่ช่วยให้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกต่าง ๆ ทุกประการ เพราะมีฉะนั้นแล้ว มนุษย์ก็จะใช้เครื่องมือทำให้เกิดเสียงต่าง ๆ เป็นภาษาสากลให้มนุษย์ทุกคนในโลก เมื่อฟังแล้วเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกันได้ ถึงแม้ว่าเสียงอุทานของชนทั่วโลก จะมีเสียงใกล้เคียงกัน แต่ความรู้สึกที่ผู้ฟังได้รับจากเสียงอุทานนั้นก็ถือเป็นความหมาย เสียงอุทานมีความหมายเฉพาะเจาะจงมีความจำกัดอยู่ในขอบเขตอันแคบ แต่ถ้ามองพิจารณาว่าความหมายของถ้อยคำเพียงอย่างเดียวที่ให้ความรู้สึกได้ก็ และมนุษย์เกิดความรู้สึกจากการที่ได้ฟังเสียงพยัญชนะ สระในภาษา เนื่องจากมนุษย์รู้ความหมายของถ้อยคำต่าง ๆ มาก่อนแล้ว เราก็ไม่อาจสามารถกล่าวได้เต็มปากเต็มคำนัก เพราะในบางครั้งเมื่อคนเราฟังเสียงซึ่งมีแต่เพียงจังหวะต่าง ๆ ก็เกิดความรู้สึกนึกคิดมองเห็นภาพพจน์ได้ เช่น เมื่อคนเราฟังดนตรีขณะนั้น ถ้าเสียงดนตรีซึ่งเป็นลีลาจังหวะของเสียงมีถ้อยคำซึ่งมีความหมายและระดับเสียงมาประกอบเช่น โนบทยเพลงที่มีคำร้อง หรือการอ่านคำประพันธ์ การขับล่านะ ฆาตะ ก็ยิ่งจะทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ และเกิดภาพพจน์เด่นชัดแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ทั้งสองสิ่งนี้คือ ทั้งเสียงและความหมายเป็นเครื่องประกอบกันเป็นสิ่งที่มีความหมายร่วมกัน ในการสร้างสรรค์งาน

กวีนิพนธ์ให้เกิดความไพเราะและเกิดรสในคำต่าง ๆ มากขึ้น และทั้งสองสิ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ความสามารถของกวีได้เป็นอย่างดี ดังเช่นที่ปรากฏในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

3.2.3 อารมณ์สะท้อนใจในกวีนิพนธ์

อารมณ์สะท้อนใจในวรรณคดีมีส่วนเกี่ยวข้องกับศิลปะ การใช้ชื่อย่อคำของกวีเป็นอย่างดี รสกวีนิพนธ์ในแง่นี้เกิดขึ้นจากทั้งลีลาของเสียงในบทประพันธ์และความหมายที่เนิ่นภาพหรือความหมายที่สร้างความรู้สึก โดยมีส่วนเกี่ยวข้องกับอารมณ์สะท้อนใจในลักษณะต่าง ๆ ย่อคำในกวีนิพนธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะดังกล่าวมานี้ คือ เข้าถึงแก่นอารมณ์สามารถกระทบใจ กระทบอารมณ์ผู้อ่านได้หลายลักษณะ

นอกจากนี้ อาจพิจารณาโดยใช้หลักเกณฑ์แห่งอสังการศาสตร์ ซึ่งจำแนกรสแห่งอารมณ์สะท้อนใจออกเป็น 9 รส⁵⁴ ดังได้กล่าวมาแล้ว และจะได้กล่าวอย่างละเอียดต่อไป

๑) **ศุลงคาร** หรือรสของการที่สามมีภรรยาปฏิบัติต่อกันและกันด้วยความรักใคร่ ตั้งแต่เริ่มเรื่องขุนช้างขุนแผน ที่ได้แสดงสำนวนโวหารกระบวนเกี้ยวพาราสีระหว่างหนุ่มสาวคือ พลายแก้วและนางพิมพิลาไลย ซึ่งแสดงความรักใคร่ต่อกันฉันท์ชู้สาว ในขณะที่พลายแก้วเพิ่งมีอายุเพียง 18 ปี ส่วนนางพิม อายุ 16 ปี ผู้ที่มีอายุในวัยนี้มักคิดเพื่อฝันเห็นทุกสิ่งทุกอย่างสดใส แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีความตั้งคึดถืออยู่ไม่น้อย การกระทำหรือคึดมักเป็นไปด้วยความมากกว่าเหตุผล การตัดสินใจและพฤติกรรมของพลายแก้วและนางพิมก็เป็นไปในลักษณะเช่นที่กล่าวมานี้ โดยการลักลอบเป็นชู้กัน เมื่อกวีกล่าวถึงความรัก กวีได้แสดงความเข้าใจความรู้สึก ความคิดของวัยรุ่นอย่างลึกซึ้ง เช่น ในตอนที่นางพิมและพลายแก้วพลอดรักกันในไร่นา กวีได้ประพันธ์ชื่อย่อคำการสนทนาของตัวละครให้มีสำนวนโวหารเปรียบเทียบเชิงตัดพ้อได้เหมาะสมยิ่ง นอกจากนี้กวีได้แสดงให้เห็นว่า ความรักของวัยรุ่นนั้นเป็นอย่างไร เด็กวัยรุ่นส่วนมากมักคึดสั่นกว่าผู้ใหญ่ซึ่งรู้จักและเข้าใจโลกดี ความรักของหนุ่มสาวมักหุนหันพลันแล่นจนบางครั้งปราศจากเหตุผล เมื่อพลายแก้วต้องการแต่งงานกับนางพิมก็ขอลาสิก

⁵⁴ วาควภู , อสังการศาสตร์ ป.ส. ศาสตร์แปลจากฉบับสันสกฤต กรมศิลปากรพิมพ์ (ในงานศพคุณหญิงวิ้ว เกษครศิริวัชรภักษ์, พระนคร: 2506), หน้า 37-40.

แม่สมภารและนางทองประศรีจะหักทวนเช่นไร พลายแก้วก็หาฟังไม่ แต่ยังคงยืนยันความเห็นเดิมของตน

ถึงแม้ว่ากวีผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนมีหลายท่าน แต่ทุกตอนกลมกลืนกันทั้งในส่วนลักษณะนิสัย บุคลิกของตัวละครและการใช้ภาษาในคำประพันธ์ เมื่อเปรียบเทียบเหตุการณ์ระหว่างขุนแผนและนางวันทองในยุคต่อมาในวัยที่ทั้งคู่เป็นผู้ใหญ่แล้ว ขุนแผนกลับมารับนางวันทองไปอยู่ป่า

"ขุนแผนปลอมบ่วงอย่างร่องไถ
ไปเป็นเพื่อนพี่บ้างในกลางคอง

ไปหนอยหนึ่งแล้วจะมาส่ง
ชมหงส์เหิมเล่นให้เย็นใจ

.....
นี่อะไรตกใจไปเปล่าเปล่า
โคกขี้หลังมด ถึกค้อยากแล้ว
นางห้วนห้วนครั้นคร้ามไม่ขึ้นได้
มาตีผีเท้าไม่ก้าวโจน
สองมือกอดคัวให้ตัวแน่น
เบือนหน้าว่าเจ้าเขามาให้ซัด

.....
นิจจาเจ้าช่างไม่เชื่อน้ำใจฉิว
ประคองตัววันทองย่องเหยียบโกถน
ขุนแผนกคสีหมอกไว้มิให้โชน
นางกลัวตัวโชนเข้าแนบซัด
ขุนแผนยืมหยอกศอกสะกิด⁵⁵
ขอจับนิกหนึ่งแล้วจะรีบไป"

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

"ว้ายกระทุมเทียวทองในทองน้ำ
หัวระริกชกชกกันสำราญ
น้ำใส่ไหลหลังศิลาลาด
แสนสบายว้ายรีเฝ้าคลีคลอ

ผูกคำปริศน์เปรมเกษมสานต์
บัวบานเกสรออนลออ
ใส่สะอาดจริงจริงหนอเจ้าหนอ
ระริกหัวรอแล้วหยอกเย้า"⁵⁶

⁵⁵กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร. กรุงเทพฯ, 2505), หน้า 362-363.

⁵⁶กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร. กรุงเทพฯ, 2505), หน้า 371.

สำนวนโวหารของกวีในตอนที่พรรณนาถึงความรักอันรื่นรมย์ของตัวละครในวัยผู้ใหญ่ มีลักษณะสมจริงและมีความไพเราะ โดยกวีคงเค้าลักษณะนิสัยของตัวละครไว้ได้สม่ำเสมอ

รสแห่งความรักที่กวีบรรยายอย่างมานี้ เป็นเหตุการณ์เมื่อสามีภรรยาหรือชายหนุ่มหญิงสาวคู่รักมาพบกันหรือได้อยู่ใกล้ชิดกัน เมื่อคู่รักต้องพรากจากกัน กวีก็ได้อายทอดอารมณ์สะเทือนใจ สร้างความโศกสลดแก่ผู้อ่าน การจากหรือพลัดพรากในเรื่องขุนช้างขุนแผนระหว่างสามีและภรรยาหรือคนที่รักกัน กวีมักจะสร้างความรู้สึกโดยนำไปสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติรอบกายให้วิเวกวิ้งเวงยิ่งขึ้น นับตั้งแต่การจากไปของขุนไกร ในคืนก่อนขุนไกรจะต้องโทษประหารชีวิต มีเหตุการณ์เป็นเสมือนกลางสังหรมหลายประการ เช่น แมงมุมตีกอและทองประศรีฝันว่าพันหักเป็นต้น

มนุษย์นั้นเมื่อมีอาการเช่นไรก็มักจะมองธรรมชาติและสิ่งต่าง ๆ รอบกายว่ามีสภาพเช่นเดียวกับตน เช่นเมื่อมีความรัก โลกทั้งโลกสดชื่นสวยงาม หรือเมื่อเป็นทุกข์ เพราะผิดหวังในความรัก แม้แต่ดวงดาวก็จะพลอยร้องไห้เป็นทุกข์ตามไปควย ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนก็มีลักษณะเช่นว่านี้ เมื่อพลัดแยกที่พุกัดจากศึกเมืองเชียงใหม่ได้นางลาวทองมาควย กวีไครบรรยายให้เห็นธรรมชาติรอบกายตัวละครในเวลานั้น โดยให้ความสัมพันธ์กับอารมณ์ของตัวละคร

"ตระกองกนกยกล้นลับคัม

กรกอดสอดกระสันจ่านรจา
ใบคอกออกพริ้งทุกกิ่งก้าน
หอมหวานประทีนกลิ่นขจร
เจ้าดาวทองคอยคลายววยเศร้า
ให้แสนรักหักหายววยน้ำตา
แล้วซ้ซมฝูงสัตว์จับบาท
ชะนีบ้างคางลิงบนกิ่งไทร

แล้วจับจับมานมั่งทั้งหลังหน้า

ชวนชมพฤษภาในป่าคอน
คุมบานช่อช่ออยู่สลอน
เกสรหล่นสละงามทางมา
นั่งเคล้าอึงแอมแนบหนา
เสนาหาปลาปล้มลิ้มอาลัย
เกลอนกลาดเสื่อสิ่งหวังไสว
ตัวผู้ววยไค้ตัวเมียโยน

ขันตะโพงโก่งกอบนยอกไม้
บอกให้ลาวทองมองลิงโลน

อ้ายลิงใหญ่ไล่ชิงแล้ววิ่งโผน
นางอายโอบตัวแอบไม่อาจแล"57

(2) วีรรส หรือรสอันเนื่องมาจากความกล้าหาญในการรบหรือมีความเพียรในการ
บำเพ็ญบุญ วีรสีในเรื่องขุนช้างขุนแผนส่วนมากเน้นหนักไปในเรื่องของการรบ ตัวละคร
สำคัญในเรื่อง เช่น ขุนแผน พลายงาม พลายชุมพล ต่างก็มีความสามารถในการรบเป็นเลิศ
กวีได้แสดงให้เห็นความเก่งกล้าของตัวละครทั้งทางกำลังใจและทางฝีมือ / ผู้อ่านวรรณคดี
เรื่องนี้เมื่อพบว่า คนไทยในอดีตมีความกล้าหาญเกรียงไกรก็มักจะซาบซึ้งและประทับใจใน
บทบาทของตัวละคร เกิดความภาคภูมิใจในแสนยานุภาพแห่งกองทัพไทยในอดีตและวีรบุรุษ
ในวรรณคดี ความรู้สึกเช่นนี้คือ อารมณ์สะเทือนใจในวีรรส กวีได้พรรณาดังแสนยานุภาพ
ของกองทัพไทย และความเก่งกาจสามารถของขุนแผนอย่างละเอียด

"ครานั้นพลายแก้วแม่ทัพ	ยื่นชัยบังพญาราชหงส์
เรื่องฤทธิเชี่ยวชาญณรงค์	.....
ครั้นไฉนหาพิชัยฤกษ์	เอกเกริกเลิกทัพออกจากที่
โหรงถันของกระแตคี	กรูกรีเอกเกริกระดมเป็น
กีกกองสะทอนทองสุขาวาส	ลาวตกใจขยาดจนแตกตื่น
ควันมัวมีคคูลุมคังกลางคืน	....."58

กำลังกองทัพซึ่งมีแรงมากประจุนจะทำให้พันแผนดินสะเทือนไหวได้ ย่อมเป็นสิ่ง
พิสูจน์อำนาจแห่งกองทัพไทย นอกจากจะมีกำลังกองทัพอันเข้มแข็งแล้ว แม่ทัพไทยก็มีฝีมือ
ในการรบที่ยอดเยี่ยม กวีได้เสนาธิการรบที่น่าตื่นตะลึงใจ

"พลายแก้วแว่วไวใจกล้า	รับเร่งอาษากระที่บสั่ง
มือถือดาบประทานผลาญณรงค์	ตรงใส่สันบาต่านที่น่ากอง

57 เรื่องเดิม, หน้า 246.

58 เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

พันฉับลาวรับควยปลายทวน
ลาวไหลพลาดกล้านั้นตาพอง
พลายแก้วฟาดพันสนับฉับ

แทงสวนหลบโคควยไวว่อง
รองหมาช้แม่แร้เขามา
คอพับตะพายแล่งตลอดบา"59

ถ้อยคำซึ่งทำให้เกิดภาพพจน์ในคอพั้น มีจังหวะลีลาที่รวดเร็ว ส่วนมากกวีมักใช้คำที่มีเสียงสั้นและหนักในแต่ละพยางค์ ในการแสดงกริยาอาการของตัวละคร เช่น ฉับ พับ แร่ หลบ ฟาด คำเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านเห็นอาการเคลื่อนไหว (Movement) ของตัวละคร และเกิดความรู้สึกตื่นเต้นติดตามไปด้วย

3. ภาษารส คือความโศก ในเรื่องขุนช้างขุนแผนส่วนมากเกิดขึ้นเนื่องจากความไม่สมหวังในความรัก การพลัดพรากจากกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพลัดพรากจากกันระหว่างลูกกับแม่ในวรรณคดีเรื่องนี้ สร้างความรันทดให้แก่ผู้อ่านเป็นอย่างมาก เพราะกวีได้เน้นให้เห็นเด่นชัดกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในตอนที่นางวันทองติดตามหาพลายงามนั้น เป็นตอนหนึ่งที่เด่นในรสนี้

"ยิ่งเย็นย่ำค่ำคุดมขุ่มมั่ง
เสียงซอแซ่แกกาววอรอน
จักจั่นเจ็ยร้องริมลงใน
หึ่งเม็คมีปีแก้วแว่วแว่วหวีด
นางวันทองมองหาละลาละลิ่ง

ยิ่งเริ่มรวเรียวกร่าระกำใจ
จิ้งจอกหอนโหยหาที่อาศัย
เสียงเรไรหึ่งหึ่งที่กิ่งรัง
เสียงจิ้งหรีดกรีดแซ่ดั่งแตรสังข์
ฤาษีบังซ่อนเร้นไม่เห็นเลย"60

รสนี้แห่งความสะเทือนใจของคอนนี้อยู่ที่ผู้อ่านเกิดความรู้สึกร่วมกับตัวละคร คือวิเวกวังเวงใจเป็นทุกข์เพราะกวีได้สร้างบรรยากาศของเรื่องให้เป็นเช่นนั้น โดยใช้ถ้อยคำที่มีเสียงเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น ซอแซ่ หึ่งหึ่ง มีการเล่นอักษรเล่นคำเช่น แว่วแว่วหวีด หอนโหยหา มีคำที่ระคายเสียงคำซึ่งเป็นคำที่สื่อความรู้สึกใดก็ตามที่ทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์และจินตนาการตามเนื้อเรื่อง

59 ภูมิศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 187.

60 เรื่องเดียวกัน, หน้า 472.

เมื่อพलयงามต้องจากวันทองไปหาย่าที่กาญจนบุรี ในตอนนั้นก็ได้บรรยายความรู้สึกของตัวละครได้ดียิ่ง ลักษณะถ้อยคำและภาษาที่กวีใช้ให้ความรู้สึกและเป็นภาษาที่มีเสียงสื่อความหมาย

"แต่เหลียวเหลียวเลี้ยวลับวิญญา โอ้เปล่าตาต่างสะอื้นย่นตะลึง"⁶¹

เมื่อผู้อ่านอ่านแล้วจะเกิดความรู้สึกว่า พलयงามค่อย ๆ เดินห่างนางวันทองออกไปทีละก้าว ๆ และพलयงามหันมาดูแม่อยู่รำไร ความรู้สึกนึกเห็นถึงอาการเคลื่อนไหว (Movement) ไปอย่างช้า ๆ และในอาการอาลัยอาวรณ์ของตัวละครนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากกวีใช้คำที่มีเสียงซ้ำ ๆ กัน ไกลเคียงกัน ติดต่อกัน เสียงพยัญชนะตัว ล. เป็นเสียงเบาเมื่ออ่านออกเสียงจะเห็นว่ามีเสียงยาว เสียงแห่งคำนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่าตัวละครเคลื่อนไหวห่างไกลออกไปทุกที ๆ และเมื่อถึงคำว่า "ลับวิญ" ในท้ายวรรคแรกนั้นสองคำนี้เป็นคำเสียงสั้นเพราะมีมาตราตัวสะกดแม่กบ คือตัว บ. คำเสียงสั้นนี้ทำให้เกิดความรู้สึกว่าขาดหายไปในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำมาใช้ต่อกจากคำเสียงยาวหลาย ๆ คำ เมื่ออ่านถึงท้ายวรรคแรกนี้ ผู้อ่านอาจมีความรู้สึกใจหาย นับว่าเป็นฝีปากอันเลิศของกวีในการใช้ภาษาและการประพันธ์

ความไพเราะของกวีนิพนธ์ตอนนี้เป็นเครื่องพิสูจน์คุณค่าของบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้เป็นอย่างดี กวีได้แสดงให้เห็นความเจริญแห่งวัฒนธรรมทางภาษาของไทยอย่างเด่นชัด นอกจากการปลัดพรากระหว่างวันทองและพलयงามแล้ว ยังปรากฏการปลัดพรากของบุคคลในครอบครัวอื่น ๆ อีก เช่น นางลาวทอง นางสร้อยทอง นางสร้อยฟ้า นางศรีมาลา และพलयงามพล เป็นต้น การปลัดพรากจากกันของบุคคลในครอบครัวแต่ละตอนต่างก็มีจุดที่น่าสนใจ มีความดีเด่นทางโวหารพรรณนาความรู้สึกสร้างอารมณ์สะเทือนใจ และมีคติสอนใจไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน

61 เรื่องเดียวกัน, หน้า 478.

นอกจากนี้ ความโศกเศร้าที่เกิดกับตัวละครซึ่งรักกัน แต่ต้องพลัดพรากจากกัน เช่น พลายแก้วต้องจากนางพิมไปทัพหลังจากแต่งงานได้เพียงสามวัน หรือความทุกข์โศกของขุนช้างเมื่อผิดหวังในความรักที่มีต่อนางวันทอง กวีโวหารเกี่ยวกับรสอารมณ์สะเทือนใจนอกจากจะปรากฏในเรื่องตามลักษณะ 2 ประการดังกล่าวแล้ว ที่สำคัญที่สุดและเป็นตอนที่กวีใช้ฝีปากสำนวนโวหารสร้างอารมณ์สะเทือนใจมากที่สุดคือ ความเศร้าสลอตันเนื่องมาแต่ความตาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจากไปของนางวันทอง เมื่อนางต้องรับพระราชอำนาจประหารชีวิตนั้น กวีได้พรรณนารายกาศินในขณะที่วาระสุดท้ายของวันทองจะมาถึงได้ดีเยี่ยม เป็นการสร้างจินตนาการให้แก่ผู้อ่านจนรู้สึกเสมือนหนึ่งมีส่วนร่วมอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย ผู้อ่านซาบซึ้งและประทับใจในความรู้สึกของแม่ที่ที่จะต้องจากลูกที่รักไปอย่างไม่มีวันกลับ ตลอดจนความรักของสามีที่มีต่อภรรยา กวีได้สร้างอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดแก่ผู้อ่านอย่างยากที่จะอธิบายให้ซาบซึ้งได้โดยตลอด และยากที่จะอธิบายให้เกิดความรู้สึกประทับใจได้ดีเท่าที่กวีพรรณนาไว้

"ครานี้จึงโหมเจ้าวันทอง	เศร้าหมองสะอึกสะอื้นไห้
สวมกอดลูกยกายอาลัย	น้ำตาหลังไหลลงรินริน
วันนี้แม่จะลาพอพลายแล้ว	จะจำจากลูกแก้วไปสูญสิ้น
พอมายก็จะตายลงมดิน	ผินหน้ามาแม่จะขอชม" 62

ถ้อยคำรำพันของนางวันทองในตอนนี้ สิ้นสะเทือนอารมณ์ผู้อ่านมากที่สุด นางได้แสดงความรัก ความห่วงใยของแม่ที่มีต่อลูก แม่ในเวลาที่มีความตายกำลังจะมาถึง ลูกก็ยังคงเป็นความภาคภูมิใจครั้งสุดท้ายของนาง ความรัก ความยกย่องที่นางวันทองมีต่อพลายงามนั้นลึกซึ้งจนมิอาจกำหนดได้ แม่แก่ภาพของนางเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว นางก็มีปรารถนาให้พลายงามเห็น เพราะเป็นภาพที่ไม่น่าดู นางวันทองต้องการให้พลายงามนึกเห็นภาพของแม่ทั้งดั่งแม่เท่านั้น

"พอจะเห็นมารดาสักครึ่งวัน
จะได้แต่คิดถึงคะนึ่งนาน
เมื่อเวลาเขาฆ่าแม่คอขาด
เจ้าคุณน้ำเสี้ยแต่แม่ยังเป็น

พบนั่นศูนย์เปล่าเป็นเถาदान
กลับไปบ้านเกิดลูกอวยารอเย็น
จะอนาถไม่น่าจะแลเห็น
นี่ถึงจะได้เห็นหน้ามารดา"⁶³

คำรำพันของตัวละครทุกคนในตอนนั้นล้วนแต่ก่อให้เกิดความโศกสลดทั้งสิ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเหตุการณ์ร้ายแรงจนวันทองต้องเสียชีวิต เป็นจุดสุดยอดของเรื่อง และเป็นเหตุการณ์ที่ผู้อ่านคาดไม่ถึงว่า เหตุการณ์จุดสุดยอดของเรื่องจะเป็นไปเช่นนั้น ลักษณะที่ชวนเป็นกลวิธีในการประพันธ์ที่เรียกว่า แอนติ ไคลแมกซ์ (Anti-Climax) ผู้อ่านบางส่วนมากก็คิดคาดการณ์ว่า เมื่อสมเด็จพระพันวษาทรงพิพากษาในนางตัดสินใจเลือกที่อยู่กับขุนแผน ขุนช้าง หรือพลายงาม คนใดคนหนึ่งนั้น นางก็คงจะเลือกได้ และไม่มีปัญหาใด ๆ เกิดขึ้น แต่เหตุการณ์ในเรื่องกลับเปลี่ยนผันไปอย่างคาดไม่ถึง เรื่องขุนช้างขุนแผนมีเหตุที่ทำให้สนุก คนชอบอ่านชอบฟัง ตีใจเพราะสาเหตุประการหนึ่งคือ เป็นวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องไม่เป็นไปตามความคาดหวังของผู้อ่าน จึงทำให้เกิดรสแห่งอารมณ์สะเทือนใจใคร่รุนแรงยิ่งกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน ⁶⁴

4. หัสยะ หรือรสแห่งความขบขัน ตัวละครที่สร้างความขบขันในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่สำคัญคือ ขุนช้าง กวีไคววาทภาพให้ขุนช้างเป็นตัวตลกของเรื่อง ทั้งรูปร่างและบทบาทพฤติกรรม คำพูดหรือการกระทำของขุนช้างมักจะแฉลง วิดถาร ไม่ถูกกาลเทศะปราศจากสติ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกขบขันได้เสมอ/ ในบางครั้งเหตุการณ์บังเอิญก็มีส่วนช่วยส่งเสริมให้ขุนช้างมีบทบาทขบขันมากยิ่งขึ้น เช่น ความไม่สันถัดในการรบ แต่มีเหตุจำเป็นต้องออกรบตั้งนั้นเป็นต้น ถึงกระนั้นก็ตาม ในขณะที่ผู้อ่านรู้สึกขบขันในบทบาทของขุนช้าง แต่ในขณะเดียวกันผู้อ่านก็ย่อมรู้สึกสงสาร อนาถใจ สังเวชขุนช้าง เนื่องจากความเคราะห์

⁶³ เรื่องเดิม, หน้า 795.

⁶⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระ (เล่ม 2, พระนคร: องค์การคชาของคุรุสภา, 2505), หน้า 131.

ร้ายด้วยประการต่าง ๆ ตั้งแต่ถือกำเนิดเป็นมนุษย์ ชูชางก็มีลักษณะผิดแปลกไปจากคนอื่น และเป็นเหตุให้คนอื่น แม้กระทั่งนางเทพทองผู้เป็นมารดาจึงเกียด เด็ก ๆ ส่วนมากมักชอบเล่นชอบกระโดด ผู้ใหญ่เห็นเป็นสิ่งน่ารักน่าเอ็นดู แต่เมื่อชูชางในวัยเด็กทำเช่นนั้นบ้าง กลับกลายเป็นสิ่งไม่น่าดู เป็นที่น่าเกลียดชัง ดังที่นางเทพทองกล่าวว่

"..... ชูชางเตนหยกหยกเหมือนตลกโขน
ยัดไว้ไม่นั่งตละลึงทะโมน อ้ายผีโคนที่ไหนป็นี่ใส่มา" 65

เมื่อกล่าวถึงชูชางเมื่อไรก็ตาม กวีก็มักจะสร้างบรรยากาศชวนให้ชมชื่นอยู่เสมอ แม้แต่ในตอนที่เราโศก เช่น เมื่อวันทองต้องโทษประหารชีวิต ชูชางก็ยังคงมีลักษณะกิริยาท่าทางชวนชื่น โดยการแสดงอาการที่แผลงวิถดถาร ทั้งในการกระทำและคำพูด การที่กวีสร้างลักษณะชูชางให้เป็นตัวตลกแม่ในยามที่เราโศกสลดเช่นนี้ ก็คงเป็นเพราะกวีต้องการให้ผู้อ่านใครสประทับใจจากการอ่านวรรณคดี นี้ว่ากวีมีศิลปะอย่างยิ่งในการประพันธ์ สร้างบทนิพนธ์ให้เกิดสัดส่วนในรูป (Form) ของวรรณคดีขึ้น มิใช่ว่ากวีสร้างเรื่องให้เป็นไปอย่างนั้นด้วยความไม่รู้ตัวหรือเพราะความปราศจากรสนิยมหามาได้

ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้อธิบายไว้ว่า เกี่ยวกับความสามารถของกวีในแง่ที่กล่าวมานี้ การที่บทกวีนิพนธ์ของเชกสเปียร์ (Shakespeare) มีฉากขับขึ้นมาแทรกระหว่างกลางฉากที่น่าเศร้าสลดนั้น มิใช่ว่ากวีจะกระทำไปโดยบังเอิญ หรือเพราะมีรสนิยมคำ ดังเช่นที่นักวิจารณ์วรรณคดีส่วนมากเห็นว่าเป็นข้อบกพร่อง ความจริงแล้วกวีทำไปอย่างมีเหตุผลและรู้ตัวที่ว่า ทำอะไรลงไป เหตุผลของกวีมีอยู่ 3 ประการ ในการสร้างเรื่องให้เป็นไปในลักษณะนั้นคือ ประการที่หนึ่ง กวีต้องการวาดภาพชีวิตใหญ่อ่านเห็นโดยบริบูรณ์ ไม่ต้องการปิดบังความจริง กวีเข้าใจว่าชีวิตเรานี้สุขกับทุกข์เป็นของคู่กัน และไม่ว่าสุขหรือทุกข์ยอมไม่เป็นสิ่งถาวร จะสลับสับเปลี่ยนกันไปเรื่อย ๆ อีกประการหนึ่ง กวีมีความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ว่า มีขอบเขตทั้งในความยินดีและความโศกเศร้า เมื่อ

65 กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 6.

ผู้อ่านได้รับความสะเทือนใจจนถึงขีดสุดแล้ว ไม่ควรย่ำถึงสิ่งนี้อีก ควรเปลี่ยนอารมณ์เป็น
 อย่างอื่นได้ มิฉะนั้นอาจไม่ประสบผลสำเร็จในการสร้างอารมณ์นั้น เพราะผู้อ่านจะเกิด
 ความเบื่อหน่ายเสียก่อน เหตุผลข้อนี้มีลักษณะเป็นเรื่องเกี่ยวกับกลวิธี ในการดำเนินเรื่อง
 และการสร้างโครงเรื่อง เหตุผลประการสุดท้ายคือ การใช้ความแย้ง (Contrast) คือ
 สิ่งตรงข้ามกันทำให้สิ่งที่ต้องการแสดงให้ผู้อ่านเห็นนั้นเด่นชัดขึ้น บทสั้น ทำให้บทโตกเด่น
 ขึ้น เกิดเป็นศิลปะทางการประพันธ์คือ การผสมผสานลักษณะที่แย้งกันให้กลมกลืนได้สัดส่วน
 อันพอเหมาะ หากใช้การย่ำลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดแต่เพียงอย่างเดียว⁶⁶ ลักษณะความ
 ขบขันที่ทวีจริงจังสอดใส่ในเรื่องขุนช้างขุนแผนก็มีลักษณะเช่นเดียวกันกับคำอธิบายนี้ หนึ่งใน
 ในเสภาเรื่องนี้ กวีใช้ถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านมองเห็นลักษณะและอาการของตัวละคร ถ้อยคำ
 เหล่านั้นมักมีเสียงสื่อความหมายดังไกลงมาแล้ว เช่น เมื่อขุนแผนบอกกล่าวพันโซ่ถึง
 ความผิดของขุนช้างเป็นการแก้แค้นวันทอง กวีได้บรรยายความโกลาหลในเนื้อเรื่องให้
 เป็นฉากที่หน้าขบขันและได้บรรยายลักษณะอาการของบรรดาผู้ที่มีความผิดทั้งหลาย คือ
 ขุนช้าง นางเทพทอง ขายกลอย ขายสา และนางศรีประจัน บุคคลเหล่านี้เมื่อทราบว่า
 ตนเองจะต้องไคร้โทษ จึงเกิดความกลัว แสดงกิริยาอาการพรันพริ้ง งงเงิ่น ตกประหม่า
 ค้าง ๆ โดยปราศจากสติ กิริยาท่าทางของผู้ที่เกิดความกลัวจนขาดสติบังคับจิตใจนั้น
 ชวนให้น่าขบขันเป็นอย่างยิ่งและในขณะเดียวกัน ผู้อ่านก็จะเกิดความรู้สึกสังเวชไปด้วย
 โดยเฉพาะตัวละครซึ่งเป็นผู้หญิงสูงอายุ มักหลงลืม เมื่อเข้าที่คับขันควบคุมสติไว้ไม่ได้
 จึงเผลอแสดงท่าทางหรือกระทำในสิ่งที่แฉ่ง ๆ กวีใช้ถ้อยคำที่เกิดภาพพจน์และมีเสียง
 สื่อความหมายในลักษณะชวนสร้างรสอารมณ์ขบขันด้วย

"ฝ่ายว่ายายกลอยพลอยตกใจ
 นมยานพิศพวงยุ่งหย่าเป

พลัดคกบันไคเดินซาเจ
 เงขนบนเรือนทานเทพทอง

⁶⁶ วิทย ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 4, สมาคม
 ภาษาและหนังสือ, 2514), หน้า 64-65.

ยายสาตาไม้คูกระดานต่อ
โก้งโค้งลากขานยันตาพอง

ขอไปที่โพพอดคกรอง
คอยย่องขึ้นไปให้ชัคนัก" 67

ความฉลนลานวุ่นวายของตัวละครมีมากขึ้น แม้กระทั่งเมื่อถูกแสร้ง "นางเทพทอง ร่องขานว่า ฉานเอง" เหตุการณ์เหล่านี้สร้างความขบขันให้แก่อาน ทำให้เกิดอารมณ์ สะเทือนใจในแง่ขบขัน กวีได้สอดแทรกความรู้สึกขบขันให้แก่ตัวละครในเรื่องด้วย เช่น ขุนแผนถึงแม่จะเจ็บใจเป็นที่สุดในเวลานั้น แต่เมื่อเห็นเหตุการณ์ สภาพของนางศรีประจัน นางเทพทอง และแม่สื่อทั้งสอง "ขุนแผนแสนสะท้านสู้ออกกลัน" ความขบขันและคำเนิ่นคืด ทั่วไป X

กวีมักจะเลือกคำแปลก ๆ ที่มีที่ใช้น้อย มีเสียงที่ดูไม่น่าจะมีความหมาย เช่น โก้งโค้ง เจ เกก้ง เง คำแวง ลมฉาง คำโพรง โกรงโกรง เก่งกาง มูทูป้อหลอ มาใช้ในการประพันธ์บทขบขัน เพราะมีความหมายและเสียงสื่อความรู้สึก

อนึ่ง บทขบขันในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีประโยชน์สำหรับการขับเสภาเป็น อย่างยิ่ง เสภาเป็นมหรสพชนิดหนึ่ง ส่วนมากมักนิยมขับเสภากันในยามค่ำคืน ผู้ฟังประกอบ ด้วยคนทุกเพศทุกวัย บทกลกขบขันเป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้คนฟังสนุกสนานและตาสว่างหาย ว่างใจ คั้งนั้น เพื่อเป็นการเปลี่ยนอารมณ์ผู้ฟัง กวีหรือผู้ขับเสภาจึงแทรกบทกลกเป็นระยะ ๆ เพื่อประโยชน์ในการปลุกอารมณ์ สร้างความสนใจในหมู่ผู้ฟังการขับเสภาอีกประการหนึ่งด้วย

5) อุดกตรส รสแห่งความประหลาดใจ รสสะเทือนใจซึ่งสร้างความประหลาด ใจแก่อาน เป็นสิ่งที่สนองความต้องการของมนุษย์อย่างหนึ่ง ถ้าสิ่งใดที่คนเราสามารถคาด การณ์ทำนายล่วงหน้าได้ถูกต้องเสียแล้ว ก็จะเป็นเรื่องที่จืดไปไม่มีรสชาดอะไร แต่ถ้า สิ่งใดดำเนินไปอย่างผิดความคาดหมาย คนมักจะชอบใจและจดจำไปนานถือเป็นเรื่องแปลก ดังเช่นที่คนในยุคปัจจุบันนิยมเรื่อง นิยายลึกลับเกี่ยวกับการสืบสวน ก็ด้วยเหตุดังกล่าวนั้น แล้ว คนในยุคก่อนก็มีความชอบในลักษณะเช่นว่านี้ ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันเท่าใดนัก แต่

ความนิยมเป็นไปในรูปการถกต่างกัน คนสมัยก่อนชอบเรื่องลึกลับน่าพิศวง ซึ่งเป็นไปในแนวทางไสยศาสตร์ เนื่องจากวิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญ คนยังพิสูจน์บางสิ่งบางอย่างไม่ได้ จึงยกเอาความน่าประหลาดใจเหล่านั้นให้ชนอยู่กับความเชื่อในอำนาจนอกเหนือธรรมชาติเสีย เช่นเรื่องอำนาจเวทมนต์ คาถา วิชาอาคม เหล่านั้นเป็นต้น ถึงแม้จะมีแนวทางต่างกับปัจจุบัน แต่ผลของเรื่องนิยายในลักษณะสร้างความประหลาดใจพิศวงให้แก่อ่านนั้นมิได้แตกต่างกันไปเลย คือความพอใจของผู้อ่านในสิ่งที่คาดการณ์ไม่ถึงนั่นเอง เป็นวัตถุประสงค์สำคัญ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า การที่ผู้เขียนอ่านเรื่องขุนช้างขุนแผนมาก และจดจำกันได้ นาน ก็เพราะเรื่องนี้เนื้อเรื่องแปลกออกไปจากวรรณคดีเรื่องอื่นและเป็นเรื่องที่ผู้อ่านคาดเหตุการณ์ไม่ถึง เหตุการณ์ในเรื่องที่สำคัญมักเป็นไปในลักษณะการหักมุมของเรื่อง (Anti-Climax) ทำให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจได้มาก เช่น การตัดสินใจประหารชีวิตนางวันทอง เป็นต้น หนึ่งตัวละครมีส่วนสร้างรสแห่งความประหลาดใจให้แก่อ่าน เริ่มตั้งแต่ปลายแถวแสดงพฤติกรรมที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ คือ การลักลอบไต่เสียวกับนางพิม ทั้ง ๆ ที่ปลายแถวยังบวชเป็นเณรอยู่ ส่วนขุนช้างซึ่งมีรูปร่างหน้าตาขี้ขี้ที่สุดก็กลับหมายมั่นมารักนางพิมซึ่งเป็นหญิงที่สวยงามที่สุด ผู้อ่านส่วนมากคงคิดว่าอย่างไรเสีย นางพิมกับขุนช้างก็ไม่มีวันที่จะรักกันได้ แต่เมื่อขุนแผนกลับจากไปทัพ เหตุการณ์ทั้งหลายก็เปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง นางวันทองตกเป็นของขุนช้างอย่างคาดไม่ถึง ตลอดเรื่องขุนช้างขุนแผนปรากฏเหตุการณ์กลับกลายทำนองนี้หลายครั้งหลายคราในแง่มุมแปลก ๆ มาก แต่กว่าที่ผู้อ่านจะสัมผัสพันธกิจตอสืบเนื่องรับกัน มีเหตุและผลที่ควรเป็นไปได้ ลักษณะของเรื่องเช่นชวนให้ผู้อ่านติดตามอย่างไม่รู้จักเบื่อหน่าย

อีกประการหนึ่ง ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีเรื่องน่ารู้เป็นเรื่องแปลก ผู้อ่านผู้ฟังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน เช่น เรื่องของคนที่มีศีรษะล้านมาแต่กำเนิด ซึ่งไม่มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องอื่นใดทั้งสิ้นและเป็นเรื่องที่เป็นไปได้จริงมากกว่าการที่ตัวละครเอก เกิดเป็นหอยสังข์ หรือมีอาวุธสิ่งวิเศษประจำกายติดตัวมา ซึ่งในเรื่องนิยายประเภทนี้เป็นเรื่องไกลตัวมนุษย์มากเกินไป ผู้อ่านและผู้ฟังอาจจะเชื่อ แต่เชื่อว่าเป็นนิยายเล่ากันสืบมาเท่านั้น ส่วนเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นผู้อ่านส่วนมากมักจะถือว่าเป็นเรื่องราวชีวิตของคนจริง ๆ มีความสมจริงในแทบทุกทางดังได้กล่าวมาแล้ว ความแปลกประหลาดในเรื่องขุนช้างขุนแผนใน

ฐานะมนุษย์สามัญธรรมดา เช่นเดียวกับผู้อื่นจึงเป็นสิ่งน่าสนใจเป็นอันมาก นอกจากตัวละครแล้ว อำนาจทางไสยศาสตร์ซึ่งสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งแปลก เช่น โทงพราย กุมารทอง สิ่งเหล่านี้คนแต่ก่อนมีความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่มีจริง แต่ไม่มีใครพิสูจน์ได้ เมื่อวันเข้ามาสอแตรกไว้ในเรื่อง โดยกำหนดให้เกิดอภิไศยขึ้น ย่อมเป็นสิ่งที่สร้างความพิศวงให้แก่ผู้อ่านไม่น้อยเพราะคนเรานั้นย่อมมีความอยากหรืออยากเห็นในสิ่งที่ยังเป็นความลับมีคมซ่อนอยู่ เรื่องราวเหล่านี้ล้วนทำให้ผู้อ่านมีความสนใจ ใคร่รู้ ใคร่ติดตามอยู่ตลอดเวลาขณะที่อ่านบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

6. ภูยานกรส อารมณ์สะเทือนใจซึ่งเกิดขึ้นจากความกลัวหรือการเห็นสิ่งที่น่าสยดสยอง ตามทฤษฎีแห่งอสังการศาสตร์กล่าวไว้ว่า ความกลัวนั้นเป็นลักษณะ อันเกิดในผู้หญิงและเด็ก⁶⁸

ความกลัวของมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อรู้ว่าภัยกำลังจะมาถึงตัว หรือเกิดขึ้นเนื่องจากได้พบเห็นเหตุการณ์ หรือสิ่งที่น่าสยดสยอง ภัยอันตรายของมนุษย์ในสมัยก่อนส่วนใหญ่มักเป็นภัยอันเกิดจากธรรมชาติ เช่น สัตว์ร้าย ไฟป่า หรือน้ำท่วม คนโบราณถือว่าเวลากลางวันเป็นเวลาสำหรับมนุษย์ ส่วนกลางคืนเป็นเวลาของสัตว์ร้ายและภูติต่าง ๆ ดังนั้น มนุษย์จึงต้องระวังตัวมากในเวลากลางคืน ความเจ็บป่วยเป็นภัยของมนุษย์ในสมัยก่อน แต่ส่วนมากมักถือว่าเป็นอำนาจนอกเหนือธรรมชาติเพราะมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ ซึ่งแม่แต่ชนบางกลุ่มในปัจจุบันก็ยังคงเชื่อถืออยู่ ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน ก็ได้เสนอ "ภูยานกรส" ในลักษณะต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน เช่น รสสะเทือนใจที่เกิดจากความกลัว เมื่อทราบว่าจะมีภัยมาถึง โดยมีเหตุการณ์เป็นกลางสังหาร เช่น นกแสกร้องและบินข้ามหลังคาบ้านแมงมุมตอก าลา สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้ "สยดสยองพองขนทุกคนไป" แม้กระทั่งผู้อ่านความฝันก็เป็นกลางสังหารชนิดหนึ่ง เช่น ที่นางทองประศรี หรือนางลาวทอง หรือภรรยาขุนเพชรขุนรามฝันร้ายเป็นคืน เมื่อขุนเพชรและขุนรามจะยกทัพไปรบกับขุนแผน ภรรยาฝันเห็นเป็นกลางร้าย

⁶⁸ วาภภฏ , อสังการศาสตร์ , เรื่องเดิม , หน้า 39.

"ฝ่ายเมียขุนเพชรอินทรา
ผ่อกว้างหัวใจไปดวงคอน

ว่าถูกพันตัวขาดเป็นสองทอน
ต้นนอนตัวสิ้นประหวั่นใจ" 69

ในขณะที่ขุนเพชรอินทราจะจากไปนั้น ก็มีลางร้ายปรากฏให้เห็นอีก

"เมื่อยกมือไหว้แลไปดู

ไม่เห็นหัวตัวอยู่แต่เพียงบ่า" 70

ลางร้ายเหล่านี้เป็นสิ่งที่คนไทยส่วนมากกลัวตนเองจะได้ประสบเพราะเมื่อมีลาง
สังหรณ์เหล่านี้เกิดขึ้น บอคมหาถึงการสูญเสียชีวิต ฉะนั้น เมื่อกวีได้นำมาสอดแทรกไว้ใน
เรื่องจึงทำให้เกิดรสแห่งความกลัวขึ้นในเรื่องด้วย อย่างไรก็ตามกวีได้สร้างภาพพจน์และ
จินตนาการให้ผู้อ่านเห็นภาพที่สยดสยองน่ากลัวที่สุดในเรื่อง สิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความกลัว
และสยดสยองอย่างที่สุดนั้น มิใช่สัตว์ร้ายหรือภูติผีปีศาจ หรือความลึกลับทางไสยศาสตร์
แต่เป็นภาพของมนุษย์ ซึ่งต้องทนทุกข์ทรมานจนสภาพร่างกายเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังไม่ตาย
มนุษย์กลัวความทุกข์ ความทรมานไม่อยากจะให้เกิดขึ้นแก่ตนมากเพียงไร เมื่อพบเห็นภาพ
เช่นนี้จะเกิดความสยดสยองมากเพียงนั้น ดังเช่นที่นางวันทองเห็นภาพคนในคุก กวีได้
บรรยายไว้อย่างน่ากลัวยิ่งนัก

"วันทองแข็งใจเข้าในคุก
นำเกลียดคนกลัวหนังหัวพอง

แลเห็นคนทนทุกข์สยดสยอง
ดมกร่องร่างกายคล้ายสัตว์นรก

.....

.....

เป็นทิดผีพองหนองไหลริน
ตัวเส้นเป็นขนไต่บนกระบาล

เหม็นกลิ่นราวกับศพตะลปไป
นางก้าวหลีกเลี่ยงลานไม่คู่ได้" 71

69 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร. คุรุสภา, 2505), หน้า 399.

70 เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

71 เรื่องเดียวกัน, หน้า 760.

ด้วยเหตุที่มนุษย์ถือตัวว่าเป็นผู้ที่สูงด้วยปัญญา มากกว่าสัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ที่โชคดียิ่งกว่าสิ่งใดทั้งสิ้นในโลก เพราะมนุษย์สามารถช่วยตนเองให้พ้นจากสภาพอันไม่งดงามไม่น่าดู ความเชื่อประจำใจของมนุษย์เป็นอยู่ เช่นนี้และต่างก็ภาคภูมิใจในสภาพร่างกายของตน ตลอดจนของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ได้พบเห็นสภาพที่ตรงกันข้ามกับความเชื่อหรือภาพที่ตนนึกเห็นแต่เดิม มนุษย์ก็ย่อมเกิดความกลัว เกิดความสยดสยอง เพราะภาพในใจอันงดงามน่าภาคภูมิใจถูกทำลายไป มนุษย์ส่วนมากมักหวงกตัญญูมากติดถึงตัวเอง ทั้งโดยที่รู้สึกตัวและโดยจิตใต้สำนึก ภาพของคนซึ่งตกอยู่ในห้วงทุกข์ในลักษณะอาการต่าง ๆ ได้มีผู้นำมาบรรยายประกอบคำสอนทางศาสนา เพื่อให้คนกลัวจะพบสภาพเช่นนั้น และเลิกประพฤติบาป คือในเรื่องนรกซึ่งมีสัตว์นรกคือมนุษย์ผู้ที่ได้รับความทุกข์ทรมานเนื่องจากการทำบาป แม้ในยุคปัจจุบันภาพของนรกยังคงตราตรึงอยู่ในใจของชาวไทย ไม่ว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะเจริญก้าวหน้าไปมากแล้วก็ตาม

7. ไราทรส คือรสแห่งความโกรธ กวีได้บรรยายความโกรธของตัวละคร โดยการระบายออกเป็นคำปริภาษ ด้วยถ้อยคำภาษาที่มีความหมายกระแทกใจผู้อ่านที่สุด และเป็นภาษาที่มีความหมายและท่วงทีสอดคล้องเหมาะแก่อารมณ์ของตัวละคร ตลอดจนเหตุการณ์ตามท้องเรื่อง ฉะนั้น ผู้อ่านจึงมีใจโกรธเคืองตามตัวละครไปด้วย เช่น นางวันทองผู้สุดสาหัสยอมเจ็บกายเพื่อรอสามีกลับมา เมื่อขุนแผนมาถึง นางก็ระบายความคับแค้นใจให้ฟังเพื่อให้ขุนแผนแค้นขุนช้าง ความสำเร็จของวันทองในขณะนั้นเพียงแค่อ้อม เมื่อขุนแผนมันคาลโทะประกาศว่า

"แมนหญิงอันหมั้นแสนกัทำเนา
นี้มาชิงเจ้าพินนิมนวลตา
อ้ายพวกไพร่หนึ่งโยอยู่พรั่งพร้อม
ซักคาบแกวงกวัดด้วยซัดใจ

จะชิงรักหักเอาพี่ไม่ว่า
เหมือนมันแหวะควักคว่าเอาดวงใจ
ลูกไปลอมบานไว้อายาชาใด
จะไล่พันเสี้ยให้สิ้นทั้งสุพรรณ" 72

แต่แล้วความปรารถนาของวันทองก็ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง เมื่อนางลาวทอง ออกมาห้ามไว้เสีย ความโกรธใจจะมาเทียบความโกรธของวันทองในเวลาไหนได้ เมื่อ ผสมกับความหึงหวงทำให้นางระงับใจไว้ไม่ได้ ก็ได้บรรยายความรู้สึกของวันทองใน ตอนนี้อย่างถึงอกถึงใจผู้อ่านที่สุด

"ครานั้นวันทองได้ฟังว่า   ตั้งฝ่าฝ่าหัวแตกสีกเจ็ดเสียด" 73

ที่ระชะของคนเรานั้นย่อมเป็นส่วนสำคัญของร่างกาย ถ้าแตกเพียงแผลเดียวก็ ย่อมเจ็บปวดเป็นอันตรายมากแล้ว แตกกี้กล่าวถึงหัวแตกถึงเจ็ดเสียด เพื่อจะให้หนักยิ่ง ภาพไควว่า วันทองเจ็บแค้นมากเพียงใด ฉะนั้น ถ้อยคำที่พรั่งพรูออกจากปากของวันทอง จึงลวนแต่เพื่อให้ทำลายและทิ่มแทงใจฝ่ายตรงข้ามได้เจ็บช้ำยิ่งกว่าอาวุธมีคม เป็นการ แสดงความโกรธอย่างรุนแรง เมื่อนางลาวทองโต้ตอบ ถ้อยคำที่วันทองได้ระบายความ โกรธก็ยิ่งรุนแรงขึ้นตามลำดับ

"ถึงกระนั้นก็การอะไรใคร	ถาข้างแท่งมึงเข้าไปจนคอหอย
ทุก้อลาวชาวป่าขึ้นหน้าลอย	แม่จะคอยเอาเลือดลงล้างคืน
เจ็บใจไม่น้อยสักรอยเทา	คังใครเอาคาบฟาคีให้ชาควีน
สายทองกับปลีทั้งสี่จีน	ป็นเรือลงมากวยมาชวยกู" 74

การทะเลาะกันระหว่างวันทองและลาวทองชวนให้ผู้อ่านรู้สึกกระตือรือร้นติดตามไปค้วย และควยเหตุแห่งความวุ่นวายเนื่องจากอารมณ์โทสะของวันทอง จึงทำให้วิถีชีวิตของวันทอง ต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างที่ผู้อ่านคาดไม่ถึง

ความโกรธแค้นที่สำคัญที่สุดในเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกตอนหนึ่งคือ ความโกรธที่ ขุนแผนมีต่อพระไวย อันเนื่องมาจากการทำเสน่ห์ของสร้อยฟ้า สัตว์คนอื่นๆ ขุนแผนมิได้ โกรธแค้นมากนัก แต่สัตว์ผู้เป็นบุตรในไส้ซึ่งตนเคยรักคังดวงใจดวงตา เมื่อกลับกลายเป็น

73 เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

74 เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

เป็นศัตรูกัน ความแค้นในอดีตที่ขุนแผนเคยมีมาไม่สามารถเทียบได้ เพราะถ้อยคำ
 คำเล็กค้อนที่พระไวยมีต่อบิดา ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ก็ปรากฏเหตุการณ์ที่ตัวละครใช้
 คำพูดก่อให้เกิดโทษ จนในที่สุดฝ่ายตรงข้ามต้องทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือถ้าทำอะไร
 ไม่ได้ก็เจ็บใจตายไปในที่สุด เช่น นางวาลี กับอุสุเรน ในเรื่องพระอภัยมณี เป็นต้น

มีข้อน่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การรบทัพในสมัยโบราณ เมื่อทัพของทั้งสอง
 ฝ่ายมาประจัญหน้ากันจะยังไม่เข้ารบในทันที แต่แม่ทัพของทั้งสองฝ่ายจะใช้วาทะโต้ตอบกัน
 ในเชิงค้อนนอยุ่เป็นระยะเวลาหนึ่งก่อน จนกระทั่งฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเกิดบันดาลโทสะ จึงจะ
 ตรงเข้าใช้อาวุธประหัตประหารกัน เนื่องจากความเจ็บใจและความโกรธอันเกิดจาก
 คำพูด ฉะนั้น จะเห็นว่าความโกรธช่วยให้คนมีความกล้าซึ้นมากกว่าปกติธรรมดาและ
 แสดงให้เห็นความสำคัญของคำพูดอย่างเด่นชัด กวีได้ให้ความรู้ในเรื่องนี้แก่ผู้อ่าน เช่น
 เมื่อขุนแผนยกทัพไปรบกับเมืองเชียงใหม่ เพื่อชิงนางสร้อยทอง ทัพเมืองเชียงใหม่
 แสนศรีเพชรกล้าเป็นนายทัพ เมื่อแสนศรีเพชรกล้าข้ามมาจนถึงที่ปลายงามตั้งอยู่ หลังจาก
 งามชื่อเสียงเรียงนามกันแล้วก็เริ่มใช้วาทะจุกจิกกันว่า

"ยังเด็กอยู่คอยคูวิชาการ   เฮ้ยหลานพ่ออยู่ไหนไปออกมา"⁷⁵

ปลายงามเมื่อได้ฟังคั่งนั้นก็โต้ตอบด้วยวาทะอย่างเยือกเย็น ซึ่งเป็นการเสียด
 แทงใจแสนศรีเพชรกล้าอย่างได้ผลที่สุดว่า

"ตัวท่านแก่กายอย่างควายเฒ่า   อันตัวเราถึงเด็กเล็กลูกเสื่อ
 ฝีมือใครไพร่ลาวเหล็กเป็นเบือ   อย่าหลงเชื่อว่าผู้ใหญ่จะไม่แพ้"⁷⁶

วาทะของปลายงามทำให้บังเกิดผล คือ

⁷⁵เรื่องเดิม, หน้า 641.

⁷⁶เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ครานั้นแสนศรีเพชรกล้า
 เหมอายน้หนักหนาว่าไม่ฟัง
 แท้กระทั่งกระบโกลนโยนผก

โกรธาตาแดงดังแสงครึ่ง
 มาโห้ฮังอวครุสูงสงคราม
 มุ่นหมกซบควางมากกลางสนาม 77

การที่ทหารเกิดความเกลียดชังกัน จนสามารถฆ่าฟันกันให้ฝ่ายตรงข้ามตายไคนั้น ถ้าแม่ทัพหรือนายทัพไม่ใช่คำพูดโต้ตอบ คุณมีน เยาะเย้ย ถากถางกันแล้วก็คงจะไม่สู้สู้กัน ใดที่คิดไปกว่านี้ เพื่อให้เกิดโทษะ แค้นเคืองกันได้ เพราะโดยปกติแม่ทัพของทั้งสองฝ่ายมักจะ ใ้รับคำสั่งให้รบกัน ก็ทำไปตามหน้าที่ มิได้วิวาทกันด้วยเรื่องส่วนตัวมาก่อน นอกเสีย จากแม่ทัพนั้นเป็นพระมหากษัตริย์ของทั้งสองเมือง บางครั้งแม่ทัพทั้งสองไม่เคยรู้จักพบเห็น กันมาก่อน ดังเช่น พลายงาม และแสนศรีเพชรกล้าเป็นต้น คนเราเมื่อไม่เคยรู้จักกันหรือ มีเรื่องราวชวนเคืองใจกันมาก่อนจู้ ๆ จะเข้าฆ่าฟันกันโดยไม่มีเหตุก็เป็นเรื่องผิดวิสัย แต่ หน้าที่เป็นสิ่งบังคับให้ต้องทำกรนั้น ทั้งสองฝ่ายจึงต้องใช้วิชาจาสรางความโกรธเคือง จน ถึงขีดขั้นศาลโทษะ จึงเข้ารบกันสนธิใจดียิ่งขึ้น สามารถฆ่าฟันกันได้ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏ ในวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง

๘) พิกตสรส คือ ความเกลียดชัง ซึ่งเป็นความรู้สึกที่เนื่องมาแต่ความโกรธ กวีได้แสดงให้เห็นว่า ก่อนที่จะเกิดความเกลียดชังไคนั้น ครั้งแรกสุดคนเราต้องเกิดความ ไม่พอใจและโกรธเคืองขั้นเสียก่อน ถ้าความโกรธเคืองไม่พอใจนั้นฝังใจอยู่นานและเกิด ขึ้นซ้ำ ๆ กันบ่อย ๆ ใ้ต่อไป ในที่สุดจะทำให้ความรู้สึกนั้นกลายเป็นความเกลียดชัง ซึ่งเมื่อ เกิดขึ้นแล้วยากที่จะลบให้หายไค นอกเสียจากว่าจะมีความประทับใจอย่างอื่นเข้ามาแทนที่ และมีอิทธิพลเหนือกว่า ดังเช่น ความรู้สึกของนางพิมที่มีต่อขุนช้าง ความไม่พอใจของนางพิม เริ่มตนขึ้นเมื่อเทศกาลมีเทศน์มหาชาติ นางพิมพ่เปลืองผ้าหมช้นนอกสี่ทับทิมบุษบกัณฑ์เทศน์ ด้วยศรัทธา และความประทับใจในความสามารถของเนรพลายแก้ว ขุนช้างผู้นั่งอยู่ใกล้ ๆ แลเห็นดังนั้น ก็เปลืองผ้าหมดวายบ้าง ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้นางพิมไม่พอใจถึงกับลุกกลับ ไปในทันที

"นางพิมพ์ลาไลยครันไคพิง แคนคังออคอนิหมันไส
หุดมหน้าลายควยอายุใจ สั้งซาไทให้หีบเอาพานมา" 78

เหตุที่นางพิมพ์รู้สึกโกรธ อายุเมื่อขุนช้างเปลื้องผ้าหมทำบุญ วางเคียงผ้านางพิมพ์ นั้น คงเนื่องมาจากความเห็นของคนไทย ในสมัยก่อนที่ว่า การทำบุญและการอธิษฐานเป็นสิ่งที่หนุ่มสาวที่รักใคร่ชอบพอกันชอบกระทำ เมื่อทำบุญก็มักจะทำบุญร่วมกัน สิ่งของที่ถวายก็มักจะวางไว้เคียงกัน ฉะนั้น นางพิมพ์ซึ่งมิได้มีใจรักขุนช้าง แต่ในเวลานั้นนางพิมพ์นึกชอบใจพอใจเนรพลาญแก้วอยู่ การกระทำของขุนช้างจึงเป็นเหตุให้นางพิมพ์ขุนเคียงใจยิ่งนัก อนึ่ง ขุนช้างเป็นชายหนุ่มผู้มีรูปร่างหน้าตาชั่ววไม่สวยงาม เป็นเหตุทำให้นางพิมพ์รู้สึกว่าคุณเองได้รับความอับอาย เมื่อขุนช้างทำเสมือนเป็นคูรักของนางพิมพ์ ความขุนเคียงใจเริ่มกลายเป็นความเกลียดชัง เมื่อขุนช้างพูดจาเกี้ยวพาราสีนางพิมพ์กลางถนนตลอดจนมาพูดจาสุ่ขอกับนายศรีประจัน เหตุการณ์เหล่านี้เปรียบเสมือนเป็นก้อนที่ตอกย้ำตะปูแห่งความเกลียดชังให้ฝังลึกลงไปในใจของนางพิมพ์อยู่ทุกขณะ กวีได้แสดงให้เห็นถึงความเกลียดชังและความคั่งแค้นที่เพิ่มพูนขึ้นในใจของนางพิมพ์ จนกระทั่งนางอดทนต่อไปไม่ได้ จึงดาบวิภาชเปรียบเปรยขุนช้างและพวกเถาแกเป็นสุนัขขอควยวาจาหยาบคายเป็นทำนองประชดประชันว่า

ให้ฝูงหมาดนักปลัดเข้ามา มึงหลับตาเฝ้าประตูไม้คูแล
มันมาเที่ยวเยี่ยงขี้ นีแค่เปื้อน อายขเรอนเหาระเบ็งเซ็งแซ่
อิตัวเมียกับอนหอนแงแง ปลอยโคตรแม่มึงไว้ให้องคะนึ่ง 79

คนไทยถือว่าในบรรดาสัตว์ทั้งปวง สุนัขเป็นสัตว์ที่ต่ำที่สุด เมื่อนางวันทองวิภาชประชดเปรยขุนช้างและพวกเถาแกเป็นสุนัข ผู้ที่ถูกดาประชดก็ยอมรับรู้สึกเจ็บแสบเป็นอันมาก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสิ่งแสดงถึงความเกลียดชังของนางพิมพ์ ที่มีต่อขุนช้าง ภาษาที่กวีใช้ เป็นภาษาของชาวบ้าน ซึ่งเข้าใจแก่นอารมณ์ของผู้อ่านได้ดียิ่ง เพราะเป็นถ้อยคำที่ออกมา

78 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา), หน้า 57

79 เรื่องเดิม, หน้า 217.

จากใจจริงของยูพุก ฉะนั้น จึงเหมาะสมกับสภาพความจริงของตัวละคร คือนางพิมพ์ซึ่ง เป็นหญิงสาวชาวบาน ปากกล้า และมีความเชื่อมั่นในตนเองมาก

เรื่องขุนช้างขุนแผนมีเนื้อความกล่าวถึงรสสะเทือนใจที่เกิดขึ้นจากความเกลียดชัง และความแค้นหลายตอน กวีได้แสดงให้เห็นว่า ความเกลียดชังนั้นเมื่อทวีมากขึ้นจะกลายเป็นพยาบาท ซึ่งยากยิ่งที่จะดับให้หายไปได้ แม้แต่ชีวิตของบุคคลบางคนก็มิได้เสียตาย เพียงเพื่อขอให้ได้แก้แค้นเท่านั้น ดังเช่น เถรชวาคมีความเกลียดชังผูกใจเจ็บคิดแค้น พยาบาทพลายชุมพลจนตัวเองต้องเสียชีวิต ควายเหตุแห่งความพยาบาทเกลียดชัง พุทธ ศาสตินิกชนชาวไทยถือว่า ความเกลียดชังและอาฆาตพยาบาทเป็นกิเลสทำให้เกิดความเศร้าหมอง ฟุ้งละเหว่น ถ้าไม่หลีกเลี่ยงหรือดับกิเลสนี้ ก็จะหมดสุข เป็นกรรมชั่ว ดังเช่น สร้อยฟ้า หรือ เถรชวาคประสบ รสแห่งความเกลียดชังที่ผูกอาณเกิดความรู้สึกสะเทือนใจนี้ ได้ให้คติและ แนวคิดแก่ผู้อ่าน และแสดงให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้อย่างเด่นชัด

๙) ศานตรส รสสะเทือนใจซึ่งเกิดจากความเสียสละ อารมณ์สะเทือนใจซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากความเสียสละ ความรู้จักซึ้งใจ หรือหักใจของตัวละครผู้พยายามสละซึ่งความรักและความเกลียดชังไม่ปรารถนาหลงใหลบุคคลหรือสิ่งใด ๆ ทั้งปวง จนเกิดเป็นความรู้สึกขบถก่อให้เกิดความสับสนนั้น เป็นอารมณ์สะเทือนใจลักษณะสุดท้ายที่วาทกวีกล่าวไว้ในทฤษฎีแห่งอสังการศาสตร์⁸⁰ บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ถึงแม้จะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรักเป็นสำคัญ เป็นจุดเด่นที่กวีต้องการแสดงให้ผู้อ่านเห็นและการดำเนินเรื่องราวมีปมปัญหาของเรื่อง ที่ทำให้ดำเนินไปได้เกิดแต่กิเลสของมนุษย์ปุถุชน ย่อมมีด้วยกันทั้งสิ้นทุกรูปทุกนาม ทั้งนี้ มิได้หมายความว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนจะไร้เสียซึ่ง "ศานตรส" ความเสียสละที่เป็นส่วนหนึ่งของศานตรส มีปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนมากหลายตอน ขุนแผนได้แสดงความ เป็นชายให้ปรากฏอย่างน่านิยมชื่นชมน่าใจยิ่งนัก โดยการเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อเป็นราชพลี ควายเหตุนี้ ผู้อ่านจึงประทับใจในพฤติกรรมของขุนแผน ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่ง

80 ภาควิชา, อสังการศาสตร์, เรื่องเดิม, หน้า 40.

คือ ขุนแผนมีความจงรักภักดี บูชาความซื่อสัตย์สุจริตสวามิภักดิ์ต่อพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญของผู้ชายในสังคมสมัยที่บ้านเมืองมีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช เมื่อขุนแผนท่องเที่ยวเป็นพระราชอาญา ก็ถูกหนารับพระราชอาญานั้นโดยคุณก็เป็นเวลานานถึงสิบห้าปี

มิได้นึกว่าพระองค์จะทรงโกรธ ให้จงจำทำโทษถึงมหันต์
 ครั้งนตายเป็นเห็นเท่ากัน ดวยโทษทัณฑ์เทพพันจะทนไป
 อันเครื่องพันธนาการที่จำจอง อีกสักสองเท่านี้ก็หนีได้
 จะเสียสัตย์ชดสนจึงจนใจ หนีไปใครจะนับว่าเป็นชาย
 เสมือนหนึ่งบิดาท่านทำโทษ แม้มิโปรดตามที่ไม่หนีหาย
 จะทนไปให้ตลอดจนวอดวาย สู่ตายตามแต่พระอาญา" 81

นับว่าเป็นความเสียสละความสุขส่วนตัวอันยิ่งใหญ่ เพื่อแสดงความจริงรักภักดีต่อเจ้าชีวิต ความเสียสละเพื่อความรู้อะไรส่วนมากที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นไปเพื่อจรรโลงรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียม ประเพณี ของชาวไทยในอดีต บรรพบุรุษของไทยส่วนมากถือว่า ชีวิตหรือความสุขส่วนตัวนั้น หาได้มีความสำคัญเทียบเท่าประเพณีและขนบธรรมเนียมของชาติไม่

ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนส่วนมากได้แสดงให้เห็นความพยายามที่จะรักษาค่านิยมและวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย นางศรีมาลาต้องทนทุกข์เวทนา ขอมเจ็บทั้งใจและกาย กวีได้บรรยายความคับแค้นของศรีมาลาในขณะนั้น

อยู่เคียวเหลียวหาใครไม่แลเห็น เขาเคียวเขี้ยวตีโบายระบมหลัง
 ทั้งเรือนนมแค่เขาชิงชัง ทุกวันยังแต่ชีวิตจะวางวาย 82

แต่กระนั้นศรีมาลา ก็ต้องทนรับความลำบากเพราะนางเป็นภรรยาของพระไวย

81 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร. กุรุสภา, 2505), หน้า 459.

82 เรื่องเดิม, หน้า 871.

ชาวไทยในอดีตถือว่า เมื่อไร ก็เกียรติยศหรือศักดิ์ศรีก็เท่ากับสิ่งทุกอย่าง โดยเฉพาะ สตรีผู้มีตระกูลในสมัยก่อนจะทำอะไรก็ต้องคิดอย่างรอบคอบ ถ้าคนเขาเล้าลือในทางเสียหาย ก็ทำให้เกิดความอาย ความรู้จักอายของมนุษย์นี่เองที่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์โลกอื่น ๆ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกผิดชอบชั่วดีอย่างใกล้ชิด สตรีในสมัยอยุธยาที่มีความ ละอาย เมื่อถูกประจานให้เสื่อมเสียชื่อเสียงมาก กฎหมายสมัยอยุธยากล่าวโทษของสตรี ที่คบชู้ชั้นรุนแรงคือ ให้ตัดคอกชะบาแดงและไขแหปกคลุมร่างกายเดินประจานซึ่งเป็นการ ลงโทษชั้นรุนแรงที่สุด⁸³ จะเห็นได้ว่า สตรีไทยสมัยก่อนและสตรีไทยสมัยปัจจุบันมีค่านิยม ต่างกันมาก

ด้วยเหตุนี้ ศรีมาลาจึงต้องทน "ไม่เว้นวាយวันทุกขทรมาน" ขุนแผน พระพิจิตร นางบุษยานันต์ ถึงแม่จะสงสารนางศรีมาลามากเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถรับนางศรีมาลา กลับโดยพราภจากพระไวยได้ เพราะต่างก็คำนึงถึงขนบธรรมเนียมและความเสื่อมเสียซึ่ง อาจเกิดขึ้นแก่นางศรีมาลา ความรู้ชอบในลักษณะดังกล่าวมานี้แสดงให้เห็นจิตใจ ความคิด ที่สูงส่ง ความมีอุดมคติอย่างลึกซึ้งของชาวไทย แสดงให้เห็นธรรมในการดำรงชีวิตของ ชาวไทยในอดีตได้อย่างแจ่มแจ้ง

การสละความเกลียดชังโดยให้ภักย์แก่ผู้ที่เคยเป็นศัตรูหรือผู้ที่เคยเกลียดชังกันมา ก่อน มีปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครแทบทุกคน แม้แต่ขุนแผนและพระไวย ซึ่งเกลียดชัง ขุนช้างหนักหนแต่ในที่สุดก็ภักย์ให้ขุนช้างได้ เมื่อขุนช้างต้องโทษถึงประหารชีวิต ด้วย ความสงสารมารดาและความเกรงกลัวบาปกรรม จึงเป็นเหตุให้พระไวยกราบบังคมทูลขอ อภัยโทษขุนช้าง เมื่อวันทองสิ้นชีวิตทั้งขุนแผนและพระไวยต่างก็ไม่ถือโทษขุนช้างโดยให้ อภัยด้วยความรู้ชอบตามคำสอนของพระพุทธองค์ ศรีมาลากราบบังคมทูลขอภัยโทษสร้อยฟ้า ไม่คิดอาฆาตจองเวรเนื่องจากความมีคุณธรรมในใจของนางศรีมาลา พฤติกรรมในลักษณะ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ทำให้ตัวละครได้รับการยกย่องสรรเสริญ ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งและ ประทับใจในพฤติกรรมของตัวละครดังกล่าวและ เกิดอารมณ์สะเทือนใจในแง่ของศาสนครุส

⁸³ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายสมัยอยุธยา (คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์ อยุธยา, พระนคร: 2510), หน้า 37.

พุทธศาสนานับว่ามีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยในสมัยนั้นเป็นอันมาก ความรุ่มอม
ไต่ห้อยโดยสละความรักและความเกลียดชังนั้น คนไทยยึดถือเป็นประเพณีปฏิบัติสืบมา แม้กระทั่ง
ในยุคปัจจุบัน ที่เห็นได้เด่นชัดคือ การขอขมาเป็นการขอโทษยกโทษ เป็นธรรมเนียมของไทย
ที่มีมาแต่โบราณ การไต่ห้อยสละความเกลียดชังทำให้เกิดประเพณีและขนบธรรมเนียมไทย
หลายอย่างเช่น การไหว้ครู การขอขมาศพ เป็นต้น

✓ หลักธรรมทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมมีอิทธิพลต่อคนไทยมาก เป็นเหตุ
ให้คนสละความรักและความเกลียดชังได้ เมื่อขุนช้างขอให้สมภารวัดตะไกรไถ่ปล่อยขุนแผน
และพระไวยให้ยกโทษขุนช้างเสีย พระไวยก็ถวายให้ตั้งประสงค์ของสมภาร ยิ่งความปลาบ
ปลื้มแก่ผู้ใดทราบเหตุการณ์ ผู้นั้นก็เกิดความประทับใจใคร่สแห่งความรู้ชอบ

Mu
Ma

"ครานั้นจมนั้ไวยวรรณารด	อภิวาทตอบไปตั้งใจหมาย
หลานก็เห็นแก่บุญไม่วุ่นวาย	อันความเกาของถววยในวันนั้
.....	.....
ให้ยุติกันเท่านั้นที่	อย่าให้มิเวรราช่างหน้าไป" 84

กวีไทยส่วนมากเป็นพุทธศาสนิกชน ดังนั้นปรัชญาทางพุทธศาสนา ความเชื่อเรื่อง
บาปบุญและกรรมเวรจึงปรากฏในวรรณคดีเป็นส่วนมาก และพุทธปรัชญามีส่วนสัมพันธ์กับ
ศานตรสอย่างใกล้ชิด มีความปรากฏเด่นชัดในเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกตอนหนึ่งคือ เมื่อ
นางศรีมาลาอธิษฐานก่อนที่จะลุยไฟ

"อย่านึกเลวว่าข้าพยาบาท	อย่าประมาทภาวนาเอาใจใส่
นางตั้งอธิษฐานควยทันใด	ขอเคชะข้าได้ทำบุญมา
ปรารดนาจะไ้พ่นจากสงสาร	เอาทางพระนิพพานกายภาคหน้า
จะชวยสัตว์ไ้พ่นมรรณา	นางตั้งสัจจาแล้วคลาไคล" 85

84 ขุนช้างขุนแผน (พระนครช กุรุสภา, 2505), หน้า 819.

85 เรื่องเดิม, หน้า 951.

กฎแห่งกรรมหรือวิฏสงสาร เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งทางพุทธศาสนา ชาวไทยส่วนมากเข้าใจซาบซึ้งดี เมื่อมีปรากฏในพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน จึงทำให้เกิดรสแห่งความสะเทือนใจในแง่นี้ได้มาก เมื่อเปรียบเทียบกับหลักการวิจารณ์วรรณคดีของนักวิจารณ์ตะวันตก ดังที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนมีคุณค่าเชิงปรัชญาอย่างยอดเยี่ยม ผู้เขียนจะกล่าวถึงสังคมไทยกับพุทธศาสนาอย่างละเอียดในบทที่ว่าด้วยคุณค่าทางสังคมต่อไป.

ศูนย์วิทยพัทธยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3.3 ทักษะของกวี

ทักษะ (Vision) ของกวี มีความสำคัญต่อวรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดส่วนหนึ่งของวรรณคดีในฐานะที่เป็นประณีตศิลป์แล้ว ทักษะของกวียังเป็นสิ่งที่คุมวรรณกรรม⁸⁶ อีกด้วย ดังนั้นทักษะของกวีจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการศึกษามากมาย ยิ่งไม่ว่าทักษะของกวีที่ปรากฏในวรรณคดีนั้นจะเป็นไปด้วยจิตสำนึกหรือจิตไร้สำนึกของกวีก็ตาม วรรณคดีทุกเรื่องต้องมีทักษะของกวีปรากฏอยู่ให้ผู้อ่านสังเกตได้

ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวถึงทักษะของกวีว่า

ทักษะของกวีซึ่งเป็นสิ่งที่คุมนิพนธ์ของกวีนี้ บางทีก็เห็นง่าย ง่ายอยู่ในนิพนธ์ของคึกเกนสและสโคร บางทีก็เห็นยากขึ้น เล็กน้อย...แต่เราอาจพูดได้ว่า วรรณคดีที่ ๆ ไปจากขาดลักษณะสำคัญนี้เสียมิได้ แม้นิพนธ์ซึ่งผู้แต่งไม่ได้อาใจใส่ จะเสนอทักษะของคุณ ถ้าผู้อ่านใครตรวจดูก็ให้ก็จะเห็นได้ โดยไม่ยากนัก ทั้งนี้เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในนิพนธ์ เช่น การผูกโครงเรื่อง การจัดตัวละคร บทเจรจา ตลอดจนการตัด ขยายเลือกเฟ้นส่วนประกอบของเรื่อง ย่อมบ่งทักษะของผู้แต่ง แม้จะแอบแฝงเร้นลับอยู่อย่างไรก็ตาม⁸⁷

นอกจากนี้ นายเปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวถึงทักษะ (Vision) ของกวีไว้ว่า ทักษะของกวีนั้นหมายถึง อนุภาวะของกวี คือ ความเชื่อ ความรู้ ความชัดเจน ของกวีมาประมวลเข้าด้วยกันและมักจะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มาบังคับความรู้สึกรู้สึกของกวี คือ

⁸⁶วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พิมพ์ครั้งที่ 4; พระนคร: สยามภาษาและหนังสือ, 2514), หน้า 56.

⁸⁷วิทย์ ศิวะศรียานนท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

1. ศาสนา ลัทธิธรรมนิยม
2. อุดมคติ ซึ่งเกิดขึ้นในตัวของนักประพันธ์นั่นเอง
3. การจรรโลงใจ คือมีสิ่งหนึ่งมากระทบกระเทือนใจอย่างแรง จนอดไม่ไหวที่จะถายความกระเทือนใจนั้น ออกเป็นเรื่องเป็นราว
4. ความเปลี่ยนแปลงของสังคม...
5. ประการสุดท้ายคือ สมัยนิยม...

ถ้าพิจารณาทัศนะของกวีที่มีอยู่ในเรื่องบทเสภาขุนช้างขุนแผน เมื่อผู้อ่านสังเกตและพิจารณาเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องขุนแผนและสมเด็จพระพันวษา ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเรื่องจริงดังเช่นที่มีปรากฏในคำให้การของชาวกรุงเก่า⁸⁹ และข้อทรงสันนิษฐานของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ในความอธิบายนำเรื่องขุนช้างขุนแผน⁹⁰ แล้ว จะเห็นได้ว่าเรื่องเดิมที่เกี่ยวกับชีวิตจริงของขุนแผน มีเนื้อความแตกต่างจากบทขับเสภาซึ่งคนนิยมอ่านกันในปัจจุบัน ทั้งในส่วนรายละเอียดและในโครงเรื่องสำคัญบางตอน ฉะนั้น ส่วนที่แตกต่างกันออกไปจากเนื้อความเดิมไม่ว่าจะเป็นการตัดต่อหรือการขยายเรื่อง ย่อมเป็นผลงานของกวีหลายท่านได้ช่วยกันปรับปรุงคบแต่งรูปโฉมเรื่องขุนช้างขุนแผนให้มีสัดส่วนงดงาม เป็นเรื่องที่ประกอบขึ้นในลักษณะของประณีตศิลป์ มีความไพเราะงดงามน่าประทับใจและซาบซึ้งใจแก่ผู้อ่าน เกิด

---

⁸⁸ไป๋ล่อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีสำหรับนักศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 7 พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 14-15.

⁸⁹กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 61 - 70.

⁹⁰กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า (3 - 10).

เป็นสุนทรียภาพขึ้น ถึงแม้ว่าวรรณคดีจะมีพื้นฐานมาจากความเป็นจริงในชีวิต จะต้องมีความสม
เหตุสมผลก็ตาม แต่ "...โดยเหตุที่วาทวรรณคดีเป็นศิลปะ และศิลปะคือการจำลองไม่ใช่การ
ลอกธรรมชาติ ศิลปะคือธรรมชาติที่มองจากแง่บุคคล เป็นแสงที่ลอคกระจกสีออกมา เป็นลม
ซึ่งพาเอากลิ่นรูปและคอกชอนกลิ่นออกมาจากวัดไทย หรือเสียงออร์แกนและเสียงสวดออกมา
จากโบสถ์ฝรั่ง ไม่ใช่ลมบริสุทธิ์..."^{๙๑}

โดยนัยนี้ย่อมหมายถึงว่ากวีจะต้องเป็นผู้ที่สามารถบันดาลให้ผู้อ่านกวีนิพนธ์นึกเห็น
เกิดอารมณ์และความรู้สึกสัมผัสเป็นไปตามความต้องการของกวีได้ โดยที่กวีมีต้องพาผู้อ่านไป
พบในสภาพความจริง แต่จะพาผู้อ่านล่องลอยไปด้วยจินตนาการและอารมณ์ โดยมีถ้อยคำที่กวี
นำมาเรียงไว้ในกวีนิพนธ์นั้นเป็นสื่อ ดังนั้น เรื่องซุนซ่างซุนแฉนซึ่งกวีได้เพิ่มสีสันตระการตาและ
รสชาติต่าง ๆ ก็ย่อมปรากฏทัศนะของกวีแฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นบทเจรจา พฤติกรรมลักษณะ
นิสัยตัวละคร หรือในการพรรณนาและบรรยายถึงสิ่งต่าง ๆ

ทัศนะของกวีนั้นอาจพิจารณาได้ในสองประเด็นคือ ทัศนะของกวีที่เป็นไปตามค่านิยม
และทัศนะของสังคม เช่น ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ความละเอียดในการ
กระทำคามผิดทางเพศ เป็นต้น อีกประเด็นหนึ่งคือทัศนะที่เป็นส่วนตัวของกวีอาจเป็นไปตาม
ค่านิยมของสังคมหรือไม่ก็ได้ เช่น ความสำคัญของการศึกษาในสมัยนั้น ความรักยอมมีอำนาจ
เหนือชนบทรรมนิยมประเพณีเช่นนี้เป็นต้น

ส่วนอุดมคติของกวีนั้น หมายถึงความนึกหรือจินตนาการจากสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ
ซึ่งสิ่งที่นึกถึงนั้นเป็นสิ่งดีเลิศในจำพวกเดียวกัน^{๙๒} เช่น ถ้าจะนึกถึงหญิงสาวก็จะเป็นหญิงสาว

^{๙๑} วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษา
และหนังสือแห่งประเทศไทย, 2504), หน้า 59.

^{๙๒} เสรีบุรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน) : นามแฝง, การศึกษาวรรณคดีใน
แง่วรรณศิลป์ (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2507), หน้า 109.

ที่คิดที่สุด มีคุณสมบัติครบถ้วนพร้อมทุกประการ ทั้งสวย ทั้งเก่ง ทั้งมีคั้ง ตระกูลก็ เรียบร้อย เป็นหญิงที่เลิศด้วยคุณสมบัติทุกประการ นอกจากนี้ พระยาอนุমানราชชนยังได้กล่าวไว้ในหนังสือ "รสแห่งวรรณคดี" อีกว่า

"...ถ้าพูดอย่างภาษิต ศิลปะและวรรณคดีก็ว่าเป็นการแสดง ออกอย่างงามแห่งความคิด อันเป็นอุดมคติ... อุดมคติคือความคิดเห็นที่อยากให้เป็นใหม่แก่ตนและแก่คนอื่นด้วย..."⁹³

นางกุหลาบ มัลลิกะมาส ได้ให้คำนิยามคำว่า "อุดมคติ" (Ideal) ไว้ว่า

"อุดมคติคือสิ่งที่คนในสังคมใคสังคมหนึ่ง ในระยะเวลาใด เวลาหนึ่งคิดว่าเลิศ ก็พร้อมสมบูรณควรที่จะไปให้ถึงหรือควรจะมี มักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความประพฤติและความงาม เช่น ความงามของนางในวรรณคดีเป็นความงามในอุดมคติ ความประพฤติของตัวละครแต่ละเรื่อง เป็นสิ่งบงบอกความ ประพฤติในอุดมคติของนักเขียนแต่ละสมัย... เราอาจจะไปไม่ถึงอุดมคติเหล่านั้น แต่อุดมคติก็เป็นแสงสว่างนำทาง สิ่งเหล่านั้นมักจะปรากฏในวรรณคดีเสมอ..."⁹⁴

ฉะนั้น อุดมคติของกวีมีส่วนเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับทัศนะของกวีอย่างใกล้ชิด จึงอาจกล่าวได้ว่า อุดมคติของกวีคือทัศนคติอันสูงส่งที่กวีบรรยายหรือสร้างขึ้นให้ปรากฏออกมาเป็นภาพพจน์ที่สมบูรณแบบแกมดูอัน โดยมีได้คำนึงว่าสิ่งนั้นจะมีอยู่จริงในโลกนี้หรือไม่ ทั้งนี้ มีได้หมายความว่ากวีจะบรรยายถึงสิ่งแปลกประหลาดซึ่งอยู่นอกเหนือธรรมชาติที่ควรจะเป็นไปได้เท่านั้น หากแต่หากกวีจะใช้ประสบการณ์ความเจนจัดทางด้านความนึกคิด ตลอดจนสิ่งที่เคยพบเคยเห็นซึ่งเป็นความคิดความงามที่ประทับใจกวีอยู่โดยธรรมชาติ เกิดขึ้นในชีวิตจริงของกวีมาเพิ่มเติมให้เกิดความสมบูรณในสิ่งที่เป็นอุดมคติของกวีขึ้นอีก โดยยังคงรักษาเค้าเดิมทาง

⁹³ เสฐียร โกเศศ (พระยาอนุমানราชชน): นามแฝง, รสแห่งวรรณคดี "เมื่อข้าพเจ้าอ่านวรรณคดี" (พระนคร: คลังวิทยา, 2504), หน้า 7.

⁹⁴ กุหลาบ มัลลิกะมาส วรรณคดี วรรณกรรมและวรรณศิลป์ (พระนคร: อนุสรณ์นางรำเพย จำปีรัตน์, 2516) หน้า 38-39.

ธรรมชาติให้ปรากฏอยู่ในวรรณคดี ผู้อ่านสามารถสังเกตได้ เช่น เมื่อกวีกล่าวถึงเมืองสวรรค์ กวีก็ใช้จินตนาการโดยมีรากฐานเดิมคือเมืองมนุษย์นั่นเอง แต่กวีเลือกสิ่งดีเลิศมาประกอบกัน เข้าให้เกิดเป็นเมืองในอุดมคติ คือเมืองสวรรค์ซึ่งมีสิ่งที่ทำให้เกิดสุขทุกอย่างเท่าที่มนุษย์จะพึง ได้รับความสุขเหล่านั้นที่เกิดในเมืองสวรรค์ก็เป็นความสุขตามอุดมคติของกวีนั่นเอง เมื่อโลก จริงนี้ไม่อาจเป็นไปได้หรือมีสภาพตามความปรารถนาของกวีได้ กวีก็สร้างสวรรค์จากอารมณ์ ความต้องการเสพสุขนั้นในห้วงแห่งความคิดและจินตนาการขึ้นแทน

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า อุดมคติ และทัศนคตินั้นเปลี่ยนแปลงได้เสมอโดยเปลี่ยน ไปตามสภาพการณ์ในสังคมและตัวการ (Factors) อื่น ๆ หลายประการ เช่น อิทธิพล วัฒนธรรมต่างชาติ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น นอกจากนี้ วรรณคดีและการเมืองก็มีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด⁹⁵

เมื่อพิจารณาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยรวมจะเห็นว่าทัศนคติที่สำคัญของกวี อาจ จำแนกกล่าวได้ดังนี้

3.3.1 กวีเห็นว่าชีวิตนี้ไม่มีสิ่งใดที่เที่ยงแท้แน่นอน ทุกสรรพสิ่งเป็นอนิจจัง ไม่ว่าจะ ทุกข์หรือสุขก็ตาม ที่กล่าวมานี้ อาจเป็นคำกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับทัศนะของกวีผู้ประพันธ์เรื่อง ขุนช้างขุนแผน กวีได้สังเกตเห็นสังขารของชีวิตในแง่นี้ ทัศนะของกวีเป็นเหมือนกำหนดกฎป ลักษณ์วรรณคดี เมื่อกวีผู้ประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนเห็นว่าชีวิตบริบูรณ์ด้วยรสชาดต่าง ๆ ที่ สลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนไหลเลื่อนต่อเนื่องกันไปไม่หยุดหย่อนเช่นนั้น ในกระแสชีวิตของตัว ละครในเรื่องทุกคนโดยเฉพาะตัวละครเอกของเรื่อง ก็มีความผันแปรอยู่เสมอ ผู้อ่านเกิดความ รู้สึกสะเทือนใจต่าง ๆ กันตั้งแต่ตนจนจบเรื่อง กวีได้แสดงให้เห็นชีวิตของมนุษย์กลุ่มหนึ่งใน สังคมไทยสมัยอยุธยาตั้งแต่เกิดจนตาย ทำให้ผู้อ่านตระหนักและนึกเห็นว่าชีวิตที่แท้จริงนั้นคือ

⁹⁵ ลาฟคาติโอ เฮอร์น, วรรณคดีกับชีวิตและการเมือง ชนิด อัญโพธิ์ แปลและ เรียบเรียง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2510), 107 หน้า.

อย่างไร ชีวิตของตัวละครทุกคนนับตั้งแต่นางพิมพิลาโลย ขุนแผน ขุนช้าง จนกระทั่งถึงอิทธิฤทธิ์ใหม่ ต่างก็มีบทบาทลีลาแตกต่างกันไป ทั้ง ๆ ที่ทุกคนมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด บางครั้งเกิดเหตุการณ์ขึ้นในเรื่องโดยที่ผู้อ่านคาดไม่ถึง ผู้อ่านส่วนมากคงมิได้คิดว่า หญิงที่เกิดในตระกูลที่มีคุณสมบัติทั้งทางกายและทางฝีมือ เช่น นางพิมจะต้องโทษประหารชีวิตในที่สุด และในขณะที่นางมีชีวิตอยู่ ก็ต้องจากบ้านเรือนไปอยู่กลางคินกนกลางทรายในป่า ทั้ง ๆ ที่มีกรรม จนกระทั่งในที่สุดต้องพบความตายอย่างน่าเอ็งจอนาด ตายอยู่กลางคิน กวีได้แสดงทัศนะที่กวีมีต่อชีวิตไว้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งนัก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของวันทอง ให้งงคิดเกี่ยวกับปรัชญาความผันแปรของชีวิตได้ลึกซึ้ง ดังเช่นปรากฏในคำรำพันของนางวันทอง เมื่อรำพึงถึงชีวิตตน

.....	อกเอ๋ยเกิดมาพึงจะพบ
ไม่เคยเห็นก็มาเห็นอนาถนัก	ไม่รู้จักก็มารู้อยู่ เจนจบ
วานวันบั้นตายระคายครบ	ไม่เคยพบก็มาพบทุกสิ่งอัน
ยังพรวงนี้จะเป็นอะไรเล่า	จะลำบากยิ่งกว่าเก่าดูไรนั้น
คิดขึ้นมาว่าตาตอกอกใจตน	กลับวันหวนหวนคะนึ่งถึงขุนช้าง
.....	.....
สารพัดวิบัติไปหมดสิ้น	ละถิ่นฐานนานครมานอนเดือน
แสงไฟไม่อยู่มากุเดือน	เหยาเรือนตั้งมาตำรามไม่ ⁹⁶

3.3.2 กวีทัศนะที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกแง่หนึ่งคือ ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นชายชาติทหาร ความมีศักดิ์ศรีของบุรุษอยู่ที่ความมีสัจย์ ความหยิ่งในเกียรติของตน ค่าแห่งความเป็นบุรุษอยู่ที่การไม่ยอมให้ใครมาลบหลู่เกียรติของตน ของพระมหากษัตริย์และของ

⁹⁶ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การฯ ของคุรุสภา, 2505), หน้า 373.

บ้านเมือง ที่สำคัญยิ่งคือความซื่อสัตย์ต่อภักษัตริย์ มีความกล้าหาญ อาจสละชีวิตเพื่ออุทิศแก่ชาติ บ้านเมืองและราชบัลลังก์ได้ ดัง เช่นที่เณรพลายแก้วกล่าวถึงขุนไกรผู้เป็นบิดาว่า

.....	พอมิใช่สิ้นฤทธิ์คิดถอยหนี
หากรับสัจพระพิพัฒน์วารี	ไม่ว่าคิดคคชบดใจ
สู้ยอมตายไว้อื่อเชื้อทหาร	มิให้พานฉิบเสียชีวิตได้
อาคมจึงเสื้อมทุกอย่างไป	ท่านไม่เลี้ยงแล้วก็ตามบุญ
ถ้าบิดาข้าคคคอแผนดิน	ละสัจเสียสิ้นก็จะจวน ^{๑๗}

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นทัศนะของกวีที่เกี่ยวกับการรับราชการของคนไทย ซึ่ง มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ผู้อ่านจะได้รับความรู้ว่าสิ่งจำเป็นขั้นพื้นฐานและเป็น ปัจจัยสำคัญเบื้องต้นคือการศึกษามีวิชาความรู้ และได้รับการฝึกฝนการใช้อาวุธในการรบ เช่น เมื่อพลายงามอาสาไปทัพ จมื่นศรีต้องทดสอบความรู้เสียก่อน อนึ่ง การเป็นทหารใน สมัยก่อนนั้นมีได้หมายถึงว่าผู้ที่ เป็นทหารจะเก่งในทางฝีมือการรบเพียงอย่างเดียว แต่จะต้อง มีสติปัญญา มีวิจาร์ณญาณในการตัดสินใจอย่างเฉียบแหลม ส่วนวิชาหนังสือนั้นถือว่าเป็นพื้นฐาน การศึกษาที่สำคัญ ดัง เช่นที่นางวันทองกล่าวว่า "ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ" เพราะวิชาหนังสือ จะเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาวิชาอื่น ๆ ต่อไป

นอกจากนี้กวีได้กล่าวถึงการใช้อาวุธและเวทมนต์ทางไสยศาสตร์ มีทั้งสำหรับ ใช้ในการสงครามโดยเฉพาะ และประเภทที่ใช้ได้ทั่วไป เช่น การสะเคาะกลอนประตุกยูงแจ หรือเครื่องพันธนาการ การสะกดคนให้หลับ การลองหนท้ายศิว เช่นนี้เป็นต้น กวีได้แสดง ให้เห็นทัศนะและความเชื่อของชาวไทยสมัยก่อนที่มีต่อไสยศาสตร์อย่างแจ่มแจ้ง และผู้ที่รับ ราชการทหารได้ก็ ควรมีความสามารถในเชิงไสยศาสตร์เหล่านั้นด้วย

^{๑๗} กรมศิลป์ากร, เรื่องเดียวกัน, หน้า 110.

3.3.3 กวีได้ให้แง่คิดเป็นทัศนะเกี่ยวกับความเป็นสตรีซึ่งเป็นคติที่มีคุณค่ายิ่ง
 ออกเอยเกิดเข็ญเป็นสตรี พอที่จะเป็นสุขไม่สุขได้
 ไม่รักอวยร้ายชมภริมย์ไป เพราะไม่ครองใจจึงได้แค่น 98

กวีได้วิเคราะห์ให้เห็นความรู้สึกและสำนึกของนางวันทองในการกระทำของนาง และได้แสดงเหตุแห่งความทุกข์ ความหมองมัวเสื่อมเสียเกียรติยศ คือ "เพราะไม่ครองใจ จึงได้แค่น" การรู้จักครองใจตนเองนั่นถือว่าเป็นสิ่งสำคัญจนอาจกล่าวได้ว่าสำคัญที่สุดในชีวิต มนุษย์ไม่ว่าหญิงหรือชายก็ตาม ก่อนที่จะเอาชนะสิ่งอื่นใดได้นั้น ประการแรกจะต้องสามารถ เอาชนะใจตนเองให้ได้เสียก่อน แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าผู้ใดไม่สามารถเอาชนะใจตนหรือ ครองใจตนได้แล้ว ก็เป็นการยากยิ่งที่จะได้รับความสำเร็จในการดำรงชีวิต ความวิบัติเป็นท ทุกข์ก็จะพึง เกิดมีแก่บุคคลนั้น ดังเช่นที่นางวันทองต้องประสบในเรื่องขุนช้างขุนแผน ถึงแม้ว่า นางวันทองจะตระหนักในความจริงและสาเหตุที่ทำให้นาง "ไม่สุขได้" ในข้อนี้ก็ตาม แต่ นางวันทองก็ยังไม่สามารถครองใจตน ได้ในภายหลัง วันทองแสดงความล้มเหลว ความไม่เป็น ตัวของตนเอง ปราศจากความเชื่อมั่นในตนเอง แม้จนกระทั่งในวาระสำคัญคือ เมื่ออยู่ต่อ หน้าพระพักตร์เจ้าชีวิต วันทองก็ทำได้สามารถตัดสินใจด้วยตนเองได้ไม่ แต่ต้องการให้ผู้อื่น กำหนดทางชีวิตของตน จนทำให้เกิดความเข้าใจผิดและนางวันทองต้องเสียชีวิตในที่สุด

3.3.4 กวีทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาหาวิชาความรู้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีเห็นว่าเมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งตั้งใจใฝ่หาการศึกษาวิชาแล้ว ควรจะได้ศึกษาจนถึงขั้น "วิชาชาญ" คือศึกษาจนเกิดความเชี่ยวชาญเจนจบในวิชานั้น ผู้ชายไทยที่จะมี "ยศปรากฏไกล" ต้องเป็น ผู้ที่ได้ศึกษาวิชาการตามความถนัดและใจชอบเพื่อความรู้เหล่านั้นจะได้ "เป็นคุณอุทิศหนุนตัว"

กวีผู้ที่แสดงให้เห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างเด่นชัดในเรื่องขุนช้างขุนแผนท่าน หนึ่งคือ สุนทรภู่ ทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของสุนทรภู่ปรากฏอย่างชัดแจ้งในตอนกำเนิดพลาย งาม เมื่อวันทองและพลายงามต้องพรากจากกัน คำว่าอาลัยสั่งสอนของนางวันทองซึ่งประทับ

ใจผู้อ่าน เพราะเป็นคำกล่าวที่มีคติซาบซึ้งกินใจแสดงถึงอารมณ์สะท้อนใจของกวีซึ่งถ่ายทอดผ่านตัวอักษร เป็นถ้อยคำในคำประพันธ์มาสู่ผู้อ่านได้น่าชมเชยเป็นอย่างยิ่ง ชาวไทยนิยมจดจำมากแล้วสิ่งที่สอนให้คิดก็น่าสนใจเสมอว่า "ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ เจ้าจงอดสาหัสทำสมาธิเสมียน"⁹⁹ และเมื่อนางทองประศรีพาหลายงามไปเยี่ยมขุนแผนในคุก สิ่งสำคัญที่ขุนแผนวิงวอนขอร้องให้นางประศรีกระทำคือ "ช่วยสอนให้หลายงามเรียนความรู้" และคำกล่าวสอนใจที่ขุนแผนกล่าวแก่หลายงามก่อนจากกันคือ

..... เจ้าจงค่อยรำเรียนเขียนคาถา
 รู้สิ่งใดก็ไม่สู้วิชา ไปเบื้องหน้าเก็บใหญ่จะให้คุณ ¹⁰⁰

และอีกตอนหนึ่งว่า

ถ้าแม่เจ้าเล่าเรียนความรู้ได้ จะพาไปพึ่งพระเจ้านครี
 ถวายตัวพระองค์ทรงขรรชนี จะให้มีเกียรติยศปรากฏไป¹⁰¹

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การศึกษาเล่าเรียนนั้นไม่ว่าในสมัยปัจจุบันหรือในสมัยก่อนก็ตาม ย่อมเป็นเสมือนบันไดไปสู่ความมีเกียรติยศชื่อเสียงทั้งสิ้น สุนทรภู่ได้พิสูจน์ให้ผู้อ่านเห็นว่า คนไทยเห็นคุณค่าของการศึกษามานานแล้ว ทศนคติ ค่านิยมของชาวไทยที่มีต่อการศึกษาก็ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นหลักฐานยืนยันความเจริญทางสติปัญญาของคนไทยกลุ่มหนึ่งในสมัยนั้น ทศนะของกวีตามที่กล่าวมานี้ก็ยังใช้ได้ดีเป็นความจริงอยู่เสมอมาจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากนี้ข้อความในตัวอย่างที่ว่า "ถ้าแม่เจ้าเรียนความรู้ได้" แสดงให้เห็นถึงความมีเหตุผลและความรู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองของขุนแผนว่า การที่จะส่งเสริมให้บุตรของตนเจริญขึ้นนั้น ต้องพิจารณา

⁹⁹ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: กุรุสภา 2505), หน้า 478.

¹⁰⁰ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: กุรุสภา 2505), หน้า 485.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 486.

สติปัญญาความสามารถของผู้ที่เป็นบุตรกำพร้า หลักการของขุนแผน ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงใกล้เคียงกับการพิจารณาศักยภาพแห่งเอกัตบุคคล (Individual Potentialism) ตามหลักวิชาจิตวิทยาในปัจจุบัน กวีได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของบุคคลที่ยอมรับสภาพความเป็นจริง ภาวะพลาถายงามแสดงความพยายามแสดงสติปัญญาความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์ ขุนแผนจึงจะสนับสนุนส่งเสริมให้ก้าวหน้าต่อไป ฉะนั้น ขุนแผนจึงเป็นบิดาที่รู้จักสอนให้ลูกมีความรับผิดชอบช่วยเหลือตนเองในขอบเขตและฐานะที่พึงจะปฏิบัติได้ ทักษะของกวีคือสุนทรภู์ในข้อนี้เป็นสิ่งที่น่าชมเชยอย่างยิ่ง เนื่องจากคนไทยในสมัยที่กวีมีชีวิตอยู่นั้น ส่วนมากคงจะรู้จักตนเองดีกว่าขอบเขตความสามารถ ฐานะความพอเหมาะพอควรสำหรับตนนั้นมีเพียงไร จึงทำให้สังคมชาวไทยสมัยก่อนเป็นสังคมที่มีระบบระเบียบโดยอัตโนมัติ การรู้จักตนเองนั้นถือว่าเป็นธรรมอันพึงสรรเสริญเป็นอย่างยิ่ง ทักษะของกวีที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนล้วนแต่น่าสนใจ พิจารณาศึกษา ทักษะบางประการก็เป็นคติพึงแก่การยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติ

✓ 3.3.5 ทักษะของกวีที่สำคัญยิ่งในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งแสดงแนวคิดที่เด่นที่สุดของกวี คือ ทักษะเกี่ยวกับความรัก กวีได้แสดงให้เห็นผู้อานประจักษ์ว่า แรงผลักดันที่เกิดขึ้นภายในจิตใจหรือความคิดของมนุษย์ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่ากิเลสหรือตัณหา โดยเฉพาะเมื่อเกิดขึ้นจากอารมณ์ความรู้สึกและหลงใหลระหว่างชายหนุ่มหญิงสาวนั้น มีอิทธิพลรุนแรงมากกว่าและอยู่เหนืออิทธิพลของสิ่งแวดล้อมภายนอก ซึ่งได้แก่ระเบียบสังคม เช่น ขนบธรรมเนียม ศีลธรรม และประเพณี เพราะสิ่งเหล่านี้มนุษย์ในสังคมสร้างหรือกำหนดขึ้นเพื่อจำกัดขอบเขตหรือกรอบให้มนุษย์ในสังคมยึดถือปฏิบัติตาม เพื่อให้สังคมมีระเบียบงดงาม แต่กวีได้แสดงให้เห็นว่า ถึงแม้อิทธิพลสิ่งแวดล้อมภายนอกจะอยู่เหนือบุคคลในสังคมนั้น ถึงอย่างไรก็ตาม ในสภาพความจริงตามพหุัตินัยแล้ว มนุษย์ดำเนินชีวิตไปด้วยความต้องการภายใน ซึ่งเป็นแรงผลักดันที่มีอิทธิพลมากกว่า กวีได้วาดภาพชีวิตตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนให้มีบทบาทการดำเนินชีวิตโดยขึ้นอยู่กับอารมณ์ความต้องการในจิตใจ และการตัดสินใจของตัวละครส่วนมากก็เป็นไปตามอารมณ์มากกว่าจะขึ้นอยู่กับเหตุผล กวีได้แสดงผลแห่งการดำเนินชีวิตในลักษณะที่กล่าวมานี้ให้ผู้อานได้เห็น กล่าวคือ ความผันแปรในชีวิตของตัวละครเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งทำให้ตนเองได้รับความทุกข์ความลำบาก ก็เนื่องมาจากการตัดสินใจด้วยอารมณ์

ซึ่งเป็นแรงผลักดันภายในของตัวละครนั่นเอง ลักษณะเช่นนี้เป็นธรรมชาติ (Nature) หรือสัจจะที่แท้จริงของมนุษย์ ในขณะที่เดียวกันก็เปรียบเทียบกับผู้อ่านเห็นถึงคุณประโยชน์แห่งการกำจัดกิเลสหรือค้นหาให้เป็นที่ประจักษ์ด้วย เมื่อนางศรีมาลาขจัดความอาฆาตพยามาหา นางสร้อยฟ้าได้ ก็ทำให้นางศรีมาลาเป็นสุขเกิดความปีติอิ่มเอิบในจิตใจ ส่วนนางสร้อยฟ้าก็ต้องรับกรรมเนื่องจากการกระทำความผิดของตน เรื่องขุนช้างขุนแผนมีแก่นเรื่องใหญ่ที่สำคัญเกี่ยวกับการแย่งชิงความรักระหว่างบุคคลสองฝ่าย ความรักนั้นในทางพุทธศาสนาดูถือว่าเป็นกิเลส อาจทำให้จิตใจหมองมัวได้ และในทางจิตวิทยาถือว่าความรักนั้นเป็นแรงผลักดันภายในซึ่งทำให้มนุษย์มีพฤติกรรมแปลก ๆ หรือรุนแรงกว่าปกติได้ กวีผู้ประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนได้พิสูจน์ความจริงข้อนี้ ไม่ว่าจะวันทอง ขุนแผน หรือขุนช้างก็ดี ต่างก็มีความรักเป็นแรงผลักดันให้แสดงพฤติกรรมและทัศนคติในลักษณะที่ผู้อ่านคาดไม่ถึงทั้งสิ้น และในที่สุดวันทองก็ต้องรับเคราะห์กรรม เนื่องจากการกระทำของตน ส่วนขุนช้างและขุนแผน ตลอดจนพลายงามต่างก็ได้รับความชอกช้ำขมขื่น เนื่องจากพฤติกรรมของตนเช่นกัน

ทัศนะของกวี (Vision) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้มีลักษณะสอดคล้องต่อกันกับความนิยมของสังคมหรือค่านิยม (Value) ของสังคม เพราะเป็นสิ่งที่สังคมปรารถนามีความมุ่งหวังประสงค์ให้เป็นไปเช่นนั้น คนในสังคมซึ่งรวมทั้งกวีด้วย ต่างก็ยกย่องสรรเสริญทัศนะและค่านิยมเหล่านี้ โดยเห็นเป็นสิ่งที่ดีงาม ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ฉะนั้น กวีจึงแสดงทัศนะที่เป็นไปตามแนวทางความนิยมที่กวีและสังคมเลื่อมใส โดยกำหนดบทบาทพฤติกรรมและลักษณะตัวละครในเรื่องขึ้นเป็นบุคคลในอุดมคติของคนในสมัยนั้น เช่น กวีได้วาดภาพขุนแผน เพื่อเป็นตัวแทนหรือเป็นสื่อให้ผู้อ่านมองเห็นและเข้าใจทัศนะ ความนิยม ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (Abstract) ของกวี โดยสร้างตัวละครให้เห็นเป็นรูปธรรม (Concretness) ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3.4 พัฒนาการทางอารมณ์ของกวี

พัฒนาการทางอารมณ์ของกวีมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับรสแห่งความสะเทือนใจในวรรณคดีอย่างใกล้ชิด รสแห่งความสะเทือนใจในบทกวีนิพนธ์ บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เป็นสิ่งพิสูจน์ให้ผู้อ่านเห็นถึงระดับพัฒนาการทางอารมณ์ของกวีผู้พิมพ์เรื่องนี้ว่าอยู่ในระดับสูง ผู้ที่มีความสามารถโน้มน้าวใจผู้อื่นให้มีความรู้สึก อารมณ์ และเกิดภาพพจน์ใดและเป็นไปดังนี้ที่คนต้องการควยการไชด้อยค่าและตัวอักษรแต่เพียงอย่างเดียว ย่อมต้องมีความสามารถทางการถ่ายทอดอารมณ์และการไชด้อยค่าให้ตรงตามความรู้สึกเป็นอย่างดี และก่อนที่จะสร้างความรู้สึกให้เกิดแก่ผู้อื่นได้ บุคคลผู้ที่จะโน้มน้าวผู้อื่นย่อมต้อง เกิดความรู้สึกอารมณ์เช่นนั้นเสียก่อนจนเจจจก เป็นผู้มีประสบการณ์เช่นนั้น และเข้าใจประทับใจอย่างลึกซึ้งถึงขั้นวิเคราะห์อารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ได้ เมื่อประกอบกับความสามารถในการใช้ภาษาควยความเพ่งเล็ง เป็นเครื่องถ่ายทอดความเจจจกทางอารมณ์ จึงจะทำให้ผู้อ่านเข้าใจและเกิดอารมณ์สะท้อนใจสมดังความประสงค์ของผู้ประพันธ์

อนึ่ง กวีผู้ประพันธ์บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้ทำให้เห็นว่า กวีเคยผ่านประสบการณ์ในชีวิตมาแล้วเป็นอย่างดีในแทบทุกทาง ประสบการณ์ในชีวิตอาจเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวกวีเอง หรือกวีอาจจะได้พบเห็นเหตุการณ์ที่เกิดกับบุคคลอื่น

ดังนั้น การที่กวีมีพัฒนาการทางอารมณ์สูงก็ย่อมหมายถึงว่า ผู้แต่งเคยผ่านความรู้สึกหลายชนิด ตั้งแต่ชั้นอ่อนไปจนถึงชั้นแรงสุด ซึ่งนับเป็นขีดสูงสุดทางอารมณ์ของคนปกติโดยทั่วไป เช่น ความรำคาญ ความไม่พอใจ ความโกรธ ความรังเกียจ ความเกลียดชัง ความแค้นใจ จนถึงความอาฆาตพยาบาท เช่นนี้เป็นต้น กวีผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนได้แสดงให้ผู้อ่านเห็นว่าได้เคยผ่านความรัก เคยได้เสพสุขจากความรักและเคยได้ล้มรสความระทมขมขื่นอันเนื่องมาจากความรัก กวีจึงสามารถถ่ายทอดความรู้สึกเกี่ยวกับความรักอย่างลึกซึ้ง เช่นนั้นลงสู่ตัวละครได้ เสมือนหนึ่งกวีได้ให้วิญญาณแก่ตัวละครให้แสดงบทบาทตามท้องเรื่องเกี่ยวกับความรักได้อย่างสมจริงที่สุด มีชีวิตชีวาเต็มไปด้วยความรู้สึก อารมณ์ บทบาทของตัวละครจะเป็นที่ติดตราตรึงใจผู้อ่านมากน้อยเพียงไรนั้น ย่อมอยู่ที่ความมีชีวิตจิตใจ (Vitality) มีอารมณ์และวิญญาณสมจริง เป็นภาพในมโนคติของผู้อ่าน ความสามารถของกวีที่สอดคล้องความมีชีวิตจิตใจให้แก่ตัวละครได้ก็สมจริงมากน้อยเพียงไร ก็ขึ้นอยู่กับสิ่งสำคัญคือพัฒนาการทางอารมณ์ของกวีนั่นเอง / สิ่งสำคัญที่สุดที่ทำให้ขุนแผนมีชีวิตโลกแล่นอยู่ในห้วงความคิดของผู้อ่านคือ การถ่ายทอดอารมณ์ของกวีลงสู่ตัวละคร โดยปรากฏออกมาในรูปลักษณะแห่งตัวอักษร

จนทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ เกิดภาพพจน์ นึกเห็นตัวละครเป็นบุคคลผู้มีชีวิตวิญญูญาณ
ขึ้น ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ เห็นใจ รู้สึกนึกรักหรือเกลียดชัง ตีใจ เศร้าใจตามตัวละครไป
ด้วย คำพูดที่กล่าวถึงความรักของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นขุนแผน วันทอง ชุนช่าง หรือสายทอง
ล้วนแล้วแต่เต็มไปด้วยความรู้สึกอันอ่อนไหวละเอียดละไม เช่นคำคร่ำครวญของ เนรพลายแก้ว
ถึงนางพิม

ดึกก่ำคักลมพัดมาอ่อนอ่อน	พระจันทร์แสงสว่างกระจ่างไส
เจียบสัดทั้งวักป่าเลไลยก	เจ้าเนรน้อยละห้อยให้กะนึ่งนาง
ไอพินนึ่มนวลของ เนรแก้ว	เจ้าไปแล้วจะรำลึกถึงพี่บ้าง
ดูงามปลื้มแม่จะลืมน้ำใจจาง	แต่กรุ่นครางครวญคิดถึงจนค่อนคืน 102

ถ้อยคำรำพันของ เนรพลายแก้วแสดงให้เห็นถึงอารมณ์และความรู้สึกว่าเหวของขุนแผน
เมื่อคิดถึงนางถึงนาง ผู้ที่ตนฝังใจรัก เป็นความรู้สึกที่ยากจะระงับหรือทำให้ทุเลาลงได้ กวีได้
แสดงความคิดเพื่อฝันของผู้ที่ตกอยู่ในห่วงแห่งความรัก และในขณะเดียวกัน บทประพันธ์ก็เป็น
สิ่งสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นพัฒนาการทางอารมณ์ของกวีด้วย

เมื่อขุนแผนมาพบนางพิมในไร่ฝ่าย อิทธิพลของความรักในอารมณ์ตัวละครก็ยิ่งทวี
ความรุนแรงยิ่งขึ้น กวีได้สร้างอารมณ์และความรู้สึกให้ผู้อ่านเกิดความหยั่งเห็น (Insight)
ได้ว่า "ที่ว้ารักกันนั้นเป็นอย่างไร" อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ผู้อ่านที่ไม่เคยมีความรัก เมื่อได้อ่าน
เรื่องขุนช่างขุนแผนในตอนนี้ก็จะเข้าใจได้ว่า "คนที่รักกันเพียงจะกล่ากลืน" นั้น เป็นเช่นไร
และจะเกิดความเห็นจริงคล้อยตามกวีไปด้วย ส่วนผู้อ่านที่เคยมีความรักแล้ว ก็ยิ่งเข้าใจเห็น
คุณค่าของความรักและเข้าใจความรู้สึกอารมณ์ของตัวละครเกิดความสะเทือนใจ ซาบซึ้งใน
ศฤงคารรสมากยิ่งขึ้น เพราะความรักของนางพิมพี่และเนรพลายแก้วนั้น เป็นความรักแท้ที่
บริสุทธิ์ น่าประทับใจอย่างยิ่ง ดังเช่นที่กวีได้พรรณานาบทบาทของตัวละครในตอนนี้ว่า

102 ขุนช่างขุนแผน (พระนคร: กุรุสภา, 2505) หน้า 58.

ประจวบจุบฉวมแลวฉวมพัคคร	นารักนวลเนือเจ้านั่ม
น้ำตาคลอเปียมอยูเรียมวิม	เจ้าเยื่อนั่มสัคหนอยเดึกกลอยใจ
สงสารไหววอนไผ่ฉวนวาง	รักนางมีใครจะไกลได้
พิจะหอบเสนาหาลาไป	เหลืออาลัยที่จะทรมาน
หยมมือพิมนอยประทับทรวง	แมคควางจิตพ้อออกฟุ้งซาน
เวลาคำแมงจจำสั่งเกดการ	จะไปบ้านหาพิมพิลาไลย ¹⁰³

บทประพันธ์ทุกตอนที่เกี่ยวกับความรักในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลำดับชั้นต่อเนื่องกัน และมีระดับพัฒนาการเกี่ยวกับความรักที่ผู้อ่านเห็นอย่างเด่นชัด สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงถึงพัฒนาการทางอารมณ์ของกวีเกี่ยวกับความรักด้วย นอกจากนี้ กวียังแสดงถึงความสามารถในการประพันธ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางอารมณ์ในแง่อื่น ๆ ด้วยเป็นอันมาก เช่นในเรื่องความทุกข์ ความโศกเศร้า ก็แสดงให้เห็นว่า กวีได้เคยผิดหวัง เคยเสพทุกข์จากความผิดหวัง จนรู้จักรสชาติความทุกข์ที่เกิด เนื่องจากความผิดหวังดี หรือความทุกข์เนื่องจากการตระกว่าลำบาก หรือความทุกข์เนื่องจากการพลัดพราก ลักษณะเหล่านี้มีปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนอย่างพร้อมบริบูรณ์ บทที่กวีกล่าวถึงนางวันทองสิ่งเรื้อน หรือความทุกข์ระทมคร่ำครวญของขุนช้าง เมื่อไม่ประสบความสำเร็จในความรัก และเมื่อพลัดพรากจากนางวันทอง กวีได้พรรณนาความรู้สึกเหล่านี้ละเอียดทุกแง่ทุกมุม

เหตุที่เรื่องขุนช้างขุนแผนประทับใจผู้อ่านจนลืมไม่ลงนั้น ที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ ตัวละครทุกคนมีชีวิตและวิญญาณมีความรู้สึกและอารมณ์ไม่ห่างไกลจากความคิดนึกของผู้อ่าน และมีความสมจริง ตัวละครที่สำคัญเป็นตัวแทนบุคคลในอุดมคติของสังคม สาเหตุเหล่านี้ทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟังจดจำคิใจไคนาน เสมือนหนึ่งเป็นบุคคลที่ตนเคยรู้จัก ทั้งนี้ เนื่องจากความสามารถของกวีที่ปลูกตัวละครในเรื่องให้มีชีวิตลุกขึ้นโลดแล่นอยู่ในห้วงแห่งความคิดและจินตนาการของผู้อ่านได้ โดยใช้พัฒนาการทางอารมณ์ของกวี ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือเทพสุพรรณ กล่าวถึงพัฒนาการทางอารมณ์ของกวีในแง่ที่ว่า

¹⁰³ ขุนช้างขุนแผน (พระนคร:คุรุสภา 2505), หน้า 83.

...ถ้าไม่มีประสบการณ์ของตนเอง ก็เคยผ่านอารมณ์ที่
เกิดจากใจแลเห็นชีวิต เช่น เขาใจวาทอารมณ์ของคนซึ่งใจ
ประเภทต่าง ๆ เป็นอย่างไร เมื่อมนุษย์มีความรู้สึกรุนแรง
จะมีพฤติกรรมอย่างไร... ผู้ที่มีพัฒนาการทางอารมณ์เท่า
นั้น คืออยู่ที่ไม่เคยผ่านชีวิตมามากนัก หรือหากใครบางคนก็
มีอารมณ์ตอบสนองพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างไม่เป็นคนที่มีความ
รู้สึกเฉย ๆ เรื่อย ๆ เคยรักแต่ก็ไม่รู้สึกในความรักขั้นสูง
หรือกลางหรือต่ำ เคยเกลียดสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ไม่รุนแรง ไม่
เคยผิดหวัง ไม่เคยสูญเสียสิ่งหนึ่งสิ่งใด บางคนไม่เคยแค้น
แต่รู้สึกเบียดเบียนสิ่งใด พัฒนาการทางอารมณ์ไม่ขึ้นอยู่กับ
จริยธรรม ผู้มีพัฒนาการทางอารมณ์ต่ำอาจเป็นคนดี และ
เป็นที่พึงปรารถนาของสังคมอย่างยิ่ง ผู้มีพัฒนาการทาง
อารมณ์สูงอาจเป็นบุคคลที่น่ารังเกียจก็ได้ อย่างไรก็ตาม
ผู้ประพันธ์วรรณกรรมได้รับการยกย่องเป็นวรรณคดี เป็น
ผู้ที่มีพัฒนาการทางอารมณ์สูงทั้งสิ้น¹⁰⁴

3.5 ทฤษฎีการดำเนินเรื่อง

ในขบวนการพิจารณาวรรณกรรมหรือที่มีผู้เรียกลักษณะ การศึกษาวรรณคดีแบบนี้ว่า
วรรณกรรมวิจักษ์¹⁰⁵ จำเป็นที่ผู้ศึกษาต้องพิจารณากลวิธีแห่งการประพันธ์ ในที่นี้ผู้เขียนในกร
จะเน้นความสำคัญในแง่แก่นเรื่อง (Theme) และลักษณะนิสัยตัวละคร

¹⁰⁴ ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, แนะแนวทางเรียนวรรณกรรม
วิจักษ์และวรรณคดีวิจารณ์, อนุสารทหวทวิชาภาษาไทย ท1/2511 (พระนคร: คณะอักษร
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2511), หน้า 3-4.

¹⁰⁵ ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, แนะแนวทางเรียนวรรณกรรม
วิจักษ์และวรรณคดีวิจารณ์, อนุสารทหวทวิชาภาษาไทย ท1/2511 (พระนคร: คณะอักษร
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2511), หน้า 1.

3.5.1 แก่นเรื่อง (Theme)

คำว่าแก่นเรื่อง ผู้เขียนใช้ในความหมายของคำภาษาอังกฤษ Theme ซึ่งเป็นศัพท์วิชาการทางวิชาวรรณคดี ดังเช่นเป็นที่รู้จักและเข้าใจกันโดยทั่วไปในปัจจุบัน ความหมายของคำว่า Theme ในภาษาอังกฤษได้มีผู้ให้คำอธิบายไว้ เช่น Karl Beckson และ Arther Ganz กล่าวไว้

Theme : Sometimes used to indicate the subject of a work, the term "theme" is more frequently employed to designate its central idea or thesis. A theme may be stated directly or indirectly. When not specifically given, it may be abstracted from the work. Keats' "Ode on a Grecian Urn," for example, embodies the themes of the permanence of art and the impermanence of life.¹⁰⁶

เนื่องจากไม่มีศัพท์บัญญัติภาษาไทยสำหรับคำว่า "Theme" ผู้เขียนใช้ให้เป็นที่แน่นอน ดังนั้น จึงมีนักวรรณคดีของไทยใช้คำว่า "แก่นเรื่อง" บาง "แนวเรื่อง" บาง หรือบางท่านก็ใช้คำว่า "แนวคิด" ก็มี ในหนังสือวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ใช้คำว่า "แนวเรื่อง"¹⁰⁷ แต่ในวิทยานิพนธ์เรื่องการนำวรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย¹⁰⁸ และวิทยานิพนธ์เรื่อง พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์¹⁰⁹ ใช้ว่า "แก่นเรื่อง"

¹⁰⁶ Karl Beckson and Arther Ganz, A reader's guide to literary terms (A Dictionary), (Thames and Hudson London 3rd Printed 1970), p. 223.

¹⁰⁷ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือ, 2504) หน้า 116.

¹⁰⁸ ชลธิชา สัตยวัฒน์, การนำวรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาฯ ๓, 2513 (อันส้านเนา.)

¹⁰⁹ สุวรรณา เกรียงไกรเพชร, "พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513) (อันส้านเนา)

ทั้งนี้ เนื่องจากไม่มีการกำหนดขอบเขตหรือให้คำนิยามที่แจ่มแจ้งแน่นอน ดังนั้น การใช้คำใน
 ความหมายของ Them จึงขึ้นอยู่กับบริบทและความเข้าใจของผู้ใช้แต่ละคนเป็นสำคัญ
 หนังสือเรื่อง Anatomy of criticism กล่าวอธิบายศัพท์ dianoia ซึ่ง
 อริสโตเติล (Aristotle) เขียนไว้ในหนังสือ The Poetics คำว่า dianoia
 แปลว่า thought โดยกล่าวอธิบายไว้ดังนี้

The best translation of dianoia is, perhaps, "theme" and literature with this idea or conceptual interest may be called thematic. When a reader of a novel asks, "How is this story going to turn out?" he is asking a question about plot, specifically about that crucial aspect of the plot which Aristotle called discovery or "anagorisis." But he is equally likely to ask, "What is the point of this story?" This question relate to dianoia, and indicates that themes have their elements of discovery just as plot do.¹¹⁰

จากข้อความดังกล่าวนี้ น.ส.สุวรรณา เกรียงไกรเพชร ได้ให้ขอบเขตหรือความ
 หมายของคำว่า theme ไว้ว่า หมายถึงแนวความคิดหรือจุดสำคัญของเรื่อง แต่ไม่ใช่เนื้อ
 เรื่องหรือโครงเรื่อง (plot) จะเห็นได้ว่าความสำคัญของ theme อยู่ที่แนวความคิดหรือ
 จุดสำคัญที่เป็นหลักหรือแกนกลางของเรื่องนั้น ๆ คือเป็น point of the story แต่เมื่อ
 พิจารณาว่า theme จากพจนานุกรม จะเห็นว่าความหมายของ theme หมายถึงหัวข้อ
 หรือชื่อของเรียงความ ดังนั้นความหมายของ theme ในทางวรรณคดีจึงแตกต่างไปจาก
 ความหมายของ theme ในพจนานุกรม ซึ่งเป็นความหมายกลาง ๆ ในทางวรรณคดีขอบเขต
 ความหมายของ theme อย่างกว้าง ๆ คือ แกนหรือแกนกลางของเรื่องซึ่งปรากฏตั้งแต่
 ต้นจนปลายเรื่อง เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน และสิ่งประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏ

¹¹⁰Northrop Frye, Anatomy of Criticism (New Jersey:

ในเรื่องทุกอย่าง จะประมวลกันเข้า เพื่อแสดงแก่นเรื่องดังเช่นที่ผู้แต่งต้องการ สิ่งประกอบอื่น ๆ ในวรรณคดีก็เช่นโครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก บทสนทนา เป็นต้น¹¹¹ องค์ประกอบเหล่านี้จะต้องมีความสัมพันธ์สอดคล้องผูกพันกับแก่นเรื่องโดยตลอด

ถ้ากวีเห็นชีวิตเป็นสุข วรรณคดีเรื่องนั้นก็จะเป็นเรื่องอันรื่นรมย์ อ่านแล้วเบิกบาน แต่ถากวีเห็นชีวิตเป็นทุกข์ บทประพันธ์ของเขาก็ชวนให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกโศกเศร้าตามไปด้วย วรรณคดีบางเรื่องเต็มไปด้วยรสชาดต่าง ๆ มีเกิด มีตาย มีสุข มีทุกข์ ก็แสดงให้เห็นว่าทัศนะของกวีคือชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปไต่ต่าง ๆ เสมอ และชีวิตเต็มไปด้วยรสชาดต่าง ๆ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนเป็นสัจจธรรมแห่งชีวิต แต่ทั้งนี้สิ่งอันเป็นสาระสำคัญที่จะเป็นสิ่งแสดงทัศนะของกวีคือแก่นเรื่องของวรรณคดี

วรรณคดีเรื่องหนึ่งอาจมีหลายแก่นเรื่อง ทั้งนี้สุดแล้วแต่กวีจะเน้นสิ่งใดหรือแก่นเรื่องใดให้เด่นที่สุด แก่นเรื่องที่กวีเน้นความสำคัญให้เด่นก็เป็น "แก่นเรื่องใหญ่หรือแก่นเรื่องสำคัญ" ส่วนแก่นเรื่องอื่น ๆ ก็จะเป็นส่วนประกอบหรือเรียกว่า "แก่นเรื่องย่อย" จากตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบกับกลวิธีการประพันธ์จากกล่าวได้ว่า แก่นเรื่องคือความคิดของกวีที่คิดขึ้นเพื่อสร้างสาระให้แก่เรื่องวรรณคดีโดยเฉพาะ ให้ดำเนินไปตามแก่นแห่งความคิดนี้ แต่ความคิดสร้างแก่นเรื่องมีใช้ทัศนะของกวี แก่นเรื่องเป็นสิ่งที่สร้างสารัตถภาพของเรื่อง และเป็นวิธีชอบเขตที่กวีแสดงทัศนะในแง่ต่าง ๆ ให้ปรากฏ อนึ่ง ก่อนที่จะเกิดโครงเรื่องจำเป็นต้องมีความคิดอันเป็นแก่นของเรื่องเสียก่อน แล้วจึงเกิดรายละเอียดส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งไต่แก่นเนื้อเรื่อง โดยอาศัยโครงเรื่องเป็นวิธีแสดงออก โครงเรื่องจึงเป็นแต่เพียงกลวิธีการแสดงเนื้อเรื่องและแก่นเรื่องให้ปรากฏอย่างมีสัดส่วนพอเหมาะจะงดงามเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่า แก่นเรื่องเป็นสิ่งที่แสดงสารัตถภาพและเอกภาพของเรื่อง ส่วนโครงเรื่องเป็นสิ่งที่สร้างสัมพันธ์ภาพให้แก่เรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา และการพรรณนา การบรรยายสิ่งต่าง ๆ จะปรากฏออกมาในรูปลักษณะของโครงเรื่อง แต่ดำเนินไปตามวิถีแห่งแก่น

¹¹¹ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร "พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513) (อัครสาเนา) หน้า 5.

เรื่องที่กวีกำหนดไว้

ถ้ากวีสามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างแนวความคิดและกลวิธีการประพันธ์ในแนว
ดังกล่าวมานี้ได้ จะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจแก่นของเรื่องได้ ไม่ว่าจะแต่งจะตั้งใจ หรือทำ
ไปโดยจิตไร้สำนึกก็ตาม การพิจารณาแก่นเรื่องต้องอาศัยประสบการณ์ของผู้พิจารณาด้วย
ศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้กล่าวอธิบายว่า

การที่จะพิจารณาแนวความคิดหรือแนวเรื่อง ต้องอาศัย
ประสบการณ์ ถ้าไม่มีประสบการณ์ จะตัดสินว่าแนวเรื่อง
หรือแนวความคิดของนิยายเรื่องหนึ่งเรื่องใด คืออะไรนั้นเป็น
การยาก เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ขอยกตัวอย่างจากนิยาย
ที่มักทราบกันทั่ว ๆ ไป เช่น เรื่อง นางปลานูทอง แนว
คิดของเรื่องนี้ เรื่องความริษยาของแม่เลี้ยงต่อลูกเลี้ยง
ซึ่งเป็นแนวความคิดและแนวเรื่องของนิยายโบราณทุกประเทศ
เช่นเรื่องซินเดอเรลลา ธีม (Cinderella Theme)
คือแนวเรื่อง หญิงตกยากได้แต่งงานกับเจ้าชาย แต่แนว
ที่มีมากในวันออกนั้น คือ... แนวหญิงในฐานะสูงรักชาย
ฐานะต่ำ แลวชายนั่นรุ่งโรจน์ในที่สุด... เรื่องพระอภัยมณี
มีแนวเรื่องคือ ไอรสพระมเหษณ์ศรีถูกขับไล่ออกจากเมือง
แล้วพิสูจน์ความสามารถ แล้วได้รับกลับเข้าเมืองด้วย
เกียรติยศ ซึ่งมีมากในนิยายตะวันออก ต่อจากแนวนั้น
นิยายเรื่องพระอภัยมณีใช้แนวความหึงหวง และการบงชิ่ง
รักตลอดเรื่อง... 112

ในหนังสือวรรณคดีบาง เรื่ององค์ประกอบดังกล่าวมานี้ อาจมีบทบาทของตัวละคร
หรือมีความประณีตงดงามวิจิตรทางภาษาเป็นจุดเด่นของเรื่อง เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้อ่านส่วนมาก
ก็มักจะสนใจแต่สิ่งที่เด่นเห็นชัดและมุ่งพิจารณาความสวยงามอย่างอื่น จนมิได้คำนึงถึงแก่น
เรื่องหรือมองข้ามไปเสีย วรรณคดีที่มีลักษณะเช่นนี้มิได้หมายความว่า จะไม่มีแก่นเรื่องที่สำคัญ

112 ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, แนวแนวทางเรียนวรรณกรรมวิจิตรและวรรณคดี
วิจารณ์, อนุสารมหาวิทยาลัยภาษาไทย เลขที่ ท1/2511 (พระนคร คณะอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร 2511), หน้า 17.

แต่เนื่องจากองค์ประกอบส่วนอื่นมีอิทธิพลมากกว่า จึงดึงความสนใจจากผู้อ่านไปเสียหมด ทำให้มองไม่เห็นความสำคัญของแก่นเรื่องหรือทำให้ลืมนึกถึง

วรรณคดีของไทยบางเรื่องมีความงดงามวิจิตรพิสดารในส่วนประกอบ เช่น เรื่องอิเหนา มีสิ่งที่ชวนให้พิจารณามากมายในทางค่านิยมธรรมเนียม ขนบประเพณี เป็นความรู้อันเป็นประโยชน์ มีฉากซึ่งงดงามตระการตาโดยเกิดขึ้นจากความสามารถของกวี หรือบางเรื่องความสำคัญกลับไปอยู่ที่พฤติกรรมของตัวละครที่โลกโฉนตั้นเด่นชวนให้ติดตาม มีบทสนทนาและการพรรณนาที่ไพเราะจับใจ เช่น เรื่องพระอภัยมณี ซึ่งกวีได้บรรยายลักษณะเด่นของตัวละครเป็นพิเศษ ความสำคัญของแก่นเรื่องในลักษณะดังกล่าวมานี้ก็อาจลดลงได้ ถึงอย่างไรก็ตาม เรื่องเหล่านี้ยังจำเป็นที่จะต้องมียุคแก่นเรื่อง เพราะแก่นเรื่องนั้นจะเป็นเสมือนแก่นสำคัญที่จะกำหนดขอบเขตหรือแนวทางในการควบคุมเรื่องนั้น ๆ ให้ดำเนินไปอย่างมีจุดหมาย อยู่ในขอบเขตพอเหมาะ ไม่กระจัดกระจายหรือสับสน แก่นเรื่องจะแสดงวิถีหรือสาระสำคัญที่แน่นอนของเรื่อง เรื่องที่มีจุดสนใจอยู่ที่พฤติกรรมหรือตัวละครมากเป็นพิเศษ นอร์ธรอป โพรเอร์ (Northrop Frye) ผู้เขียนหนังสือชื่อ อะนาโทมี ออฟ คลิทซึ่ม (Anatomy of Criticism) ใช้คำว่า อินเทอร์เน็ล ฟิกชัน (Internal Fiction) หมายถึงเรื่องที่มีพฤติกรรมของตัวละครและสิ่งแวดล้อมของตัวละครในเรื่องนั้นเป็นจุดเด่นที่สำคัญ ส่วนเรื่องที่มีแก่นเรื่องเด่น จุดสนใจอยู่ที่แก่นเรื่อง เขาใช้คำว่า Thematic หรือ External Fiction คือจุดเด่นที่นาสนใจอยู่ที่ความคิดเห็นหรือแนวความคิดของผู้แต่งซึ่งเกี่ยวข้องกับสังคม ตลอดจนสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมผู้แต่งเอง¹¹³ ถึงอย่างไรก็ตาม เราไม่สามารถกำหนดประเภทหรือลักษณะแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ให้เด็ดขาดตายตัวแน่ชัดลงไปได้แน่นอนว่าเรื่องนั้นเป็นประเภท ซิมมาติก หรือเป็น อินเทอร์เน็ล ฟิกชัน (Internal Fiction) ทั้งนี้ เนื่องจากวรรณคดีแต่ละเรื่องย่อมมีตัวละครซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวละครเองกับสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งหลายในสังคม ในแง่มุมต่าง ๆ ตลอดจนแสดงลักษณะของกวีและสังคม

¹¹³Northrop Frye, Anatomy of Criticism (New Jersey: Princeton University Press, 1957), pp. 53-7.

ของกวีให้ปรากฏอยู่ควบเสมอ วรรณคดีจึงมีทั้งสองลักษณะรวมอยู่ด้วยกันในแต่ละเรื่อง จะแยกออกจากกันโดยสิ้นเชิงยอมทำได้โดยยากยิ่ง

การศึกษาพิจารณาแบ่งประเภทวรรณคดีจึงพิจารณาจากการที่เรื่องนั้น ๆ เน้นความสำคัญที่จุดใดมากกว่า ถ้าฝ่ายใดมีน้ำหนักมากหรือสังเกตเห็นได้ชัดเจนมากกว่า ก็จัดประเภทตามลักษณะที่เด่นหรือที่กวีเน้นความสำคัญนั้น ในการแบ่งประเภทแก่นเรื่องของวรรณคดี เมื่อนำหลาย ๆ เรื่องมาเปรียบเทียบกันเช่น เรื่อง ก. เมื่อเทียบกับเรื่อง ข. อาจถือเป็นธีมมาติก (Thematic) แต่เมื่อเทียบกับเรื่อง ค. เรื่องแรกอาจกลายเป็นลักษณะของอินเทอร์นอล ฟิกชัน (Internal Fiction) เพราะมีความเป็นธีมมาติกน้อยกว่าเรื่อง ค. ก็เป็นไปได้ เช่น นิยายเรื่องพระสุชน เมื่อเทียบกับคำวี เรื่องพระสุชนมีลักษณะเป็นธีมมาติกมากกว่า แต่เมื่อนำพระสุชนมาเทียบกับสังข์ทอง เรื่องพระสุชนก็กลายเป็นอินเทอร์นอล ฟิกชันอย่างนี้เป็นต้น แต่กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่าวรรณคดีแต่ละเรื่องมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เราสามารถกำหนดวรรณคดีกลุ่มหนึ่งเป็นอินเทอร์นอล ฟิกชัน และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นธีมมาติกได้

แก่นเรื่องนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ

1. แก่นเรื่องใหญ่ (Main theme) ถือเป็นแก่นหรือแกนกลางของเรื่อง หมายความว่าเหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นในเรื่องทั้งหมด จะผูกพันเกี่ยวข้องกับแก่นเรื่อง โดยตลอด การดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจะเริ่มขึ้นด้วยจุดที่เป็นจุดเริ่มต้น และในที่สุดก็จบลงที่จุดซึ่งแสดงการคลี่คลายของแก่นเรื่องเดียวกัน

2. แก่นเรื่องย่อย (Sub-theme) หมายถึงแก่นหรือแกนกลางของพฤติกรรมหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตอนใดตอนหนึ่ง ซึ่งปรากฏในขณะดำเนินอยู่ในเรื่อง¹¹⁴ เช่น

¹¹⁴ สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, "พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์" (วิทยานิพนธ์ ปรียญามหาบัณฑิต, 2513) (อัครสาเนา), หน้า 7.

ในเรื่องพระอภัยมณี การต่อสู้เพื่อแก้แค้นแทนบรรพบุรุษของตนเป็นแก่นเรื่องย่อยคนหนึ่ง
ปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องใหญ่ แก่นเรื่องย่อยนี้จะมี
มีมากน้อยเพียงใดก็ได้ ขึ้นอยู่กับศิลปะของกวีที่จะสอดใส่ลงไปในเรื่องให้ได้สัดส่วนอันเหมาะ
สมงดงาม และเป็นสิ่งที่สนับสนุนเชื่อมโยงกับแก่นเรื่องใหญ่ได้เหมาะสมเจาะความสุนทรีย์ภาพที่
กวีต้องการแสดงความสามารถให้ปรากฏ

ในวรรณคดีบางเรื่อง เราอาจเห็นว่าไม่ปรากฏแก่นเรื่องใหญ่ มีแต่แก่นเรื่อง
ย่อย ๆ ลักษณะแก่นเรื่องเช่นนี้มักเกิดขึ้นในวรรณคดีประเภทอินเทอร์นอล ฟิกชัน (Inter-
nal fiction) เนื่องจากเรื่องประเภทนี้ต้องเล่าความเป็นไปของตัวละครและพฤติกรรม
ต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ฉะนั้น บางครั้งแก่นเรื่องใหญ่ซึ่งเป็นแก่นกลางสำคัญของเรื่องจึงไม่
มีปรากฏจะมีก็เพียงแต่แก่นเรื่องย่อยเป็นการอธิบายพฤติกรรมแต่ละอย่างแต่ละตอนของตัว
ละครเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เรื่องประเภทนี้ไม่ค่อยมีปรากฏในวรรณคดีมากนัก

แก่นเรื่องในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

แก่นเรื่องสำคัญที่เป็นจุดสนใจและแกนพอที่จะกล่าวระบลงไปได้ว่าเป็นแก่นเรื่องใหญ่
(Main theme) ในเรื่องขุนช้างขุนแผน คือ แก่นเรื่องเกี่ยวกับพุทธปรัชญา ที่ว่าทุกสิ่งในโลก
ล้วนเป็นอนิจจังชีวิตมีแต่ความผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอกำหนดมิได้ และมีเรื่องความรัก
ตัวละครในเรื่องเป็นโครงเรื่อง (Plot) เพื่อให้เรื่องดำเนินไปสอดคล้องกับแก่นเรื่อง
(Theme)

ถึงแม้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนจะมีลักษณะเป็นวรรณคดีที่มีแก่นเรื่องประเภทอินเทอร์
นอล ฟิกชัน (Internal fiction) ก็ตาม กล่าวคือพฤติกรรมและบทบาทของตัวละครมี
ความดึงดูดใจที่น่าพิจารณา และเป็นเรื่องที่น่าสนใจมากกว่าแก่นเรื่อง ประกอบกับกวีสามารถใช้
ภาษา อันบรรเจิดบรรจงทั้งในบทสนทนาและในการบรรยาย พรรณนาสิ่งต่าง ๆ ตลอดจน
อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครให้เกิดความวิจิตรไพเราะเป็นเยี่ยม จึงทำให้ผู้อ่านส่วน
มากมองผ่านแก่นเรื่องไป อย่างไรก็ตาม แก่นเรื่องในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนดังกล่าว
มานั้นเป็นสิ่งที่ดึงเอาตัวละคร พฤติกรรม และเหตุการณ์ต่าง ๆ มาประสานกัน ทำให้ดำเนิน

เรื่องไปในวิถีของแก่นเรื่องไต่กิ่งแตกตนจนจบ

แก่นเรื่องเกี่ยวกับพุทธปรัชญาในเรื่องขุนช้างขุนแผน เปรียบเสมือนแห่งแม่เหล็กที่จะดึงดูดตัวละคร และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามท้องเรื่องทุกประการ ให้เข้ามามีส่วนเกี่ยวพันกัน ต่อเนื่องกัน จึงเป็นเหตุให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างมีแนวทางและอยู่ในขอบเขตที่พอเหมาะพอควร สะท้อนให้เห็นสังขารแห่งชีวิต ซึ่งเป็นคติมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อผู้อ่าน ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็นว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนมีแก่นเรื่องใหญ่และเป็นแก่นเรื่องสำคัญ

อนึ่ง แก่นเรื่องใหญ่ของขุนช้างขุนแผน คือ ชีวิตที่แต่ความผันแปรเปลี่ยนแปลง กำหนดมิได้เป็นจุดเด่นของเรื่อง เนื่องจากพฤติกรรมของตัวละครเอก ซึ่งไต่แก่น นางวันทอง ขุนแผน และขุนช้างเป็นพฤติกรรมรวม บทบาทของตัวละครที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับพัวพันกันนั้น เป็นการส่งเสริมให้เห็นแก่นเรื่องชัดเจนเด่นชัด เพราะพฤติกรรมรวมของตัวละครเอกตั้งแต่เริ่มเรื่องมุ่งที่จะแสดงให้เห็นความผันแปรของชีวิตที่ตัวละครเอกต้องประสบในวัยเด็ก ส่วนตัวละครอื่น ๆ และเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องก็เนื่องด้วยมีความเกี่ยวข้องกับตัวเอกทั้งสิ้น

แก่นเรื่องที่แสดงให้เห็นความผันแปรของชีวิต พิสูจน์ให้เห็นแนวคิดหรือขอบเขตความคิดที่ทำหน้าที่กำหนดและประสานสาระเรื่องราวต่าง ๆ ของเรื่องตั้งแต่ตนจนจบ อีกประการหนึ่งที่กล่าวว่าแก่นเรื่องใหญ่ของเรื่องขุนช้างขุนแผนแสดงพุทธปรัชญาที่ว่า มีรักที่ไหนดมีทุกข์ที่นั่น เป็นจุดเด่นของเรื่องนั้น ก็ควยเหตุที่ว่าจากการศึกษาพิจารณาเรื่องขุนช้างขุนแผน ความทุกข์อันเกิดจากรักเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของตัวละคร เป็นแรงผลักดันที่เกิดขึ้นภายในตัวละคร และเป็นสิ่งที่บันดาลให้เกิดเหตุการณ์อันน่าสะเทือนใจ และเป็นสิ่งที่นำไปสู่สังขารแห่งชีวิตที่ว่า ชีวิตนี้เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน กำหนดมิได้ แก่นเรื่องดำเนินไปและเกี่ยวโยงกันตั้งแต่ตนจนจบ ความผันแปรในชีวิตของตัวละครเอกทั้งสามมีอิทธิพลในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าจะได้แสดงให้เห็นว่า ตัวละครทั้งหลายได้พยายามต่อสู้หรือแก้ไขปัญหาลุบลุพพรต่าง ๆ ในแง่มุมและวิธีการต่าง ๆ กัน อย่างสุดความสามารถแล้วก็ตาม แต่หาได้เอาชนะกระแสคลื่นแห่งความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตได้ไม่ กวีได้พิสูจน์

ให้ผู้อ่านเห็นว่า ชีวิตของมนุษย์เรานั้นมีทุกข์ มีสุข มีความเปลี่ยนแปลง กำหนดเองมิได้ แม้แต่ความมั่งคั่งร่ำรวยก็มีได้บ้างกาลความสุขเสมอไป พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องนี้ได้ส่งสารเหล่านี้ออกมาอย่างชัดเจน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าเนื้อเรื่องของบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนดำเนินไปเพื่อพิสูจน์แก่นเรื่องนี้

วรรณคดีของไทยส่วนมากแต่เดิมมานั้น มักเป็นเรื่องที่มีลักษณะประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ¹¹⁵ กล่าวคือ มีเนื้อเรื่องเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์หรือมีตัวละครเอกเป็นกษัตริย์ ท้าวพระยาเสียเป็นส่วนใหญ่ เนื้อเรื่องวรรณคดีประเภทนี้มีทั้งที่ได้รับเค้าโครงเรื่องมาจากวรรณคดีต่างชาติ เช่น รามเกียรติ์ มาจากอินเดีย อิเหนา จากชวา และเรื่องที่เป็นของไทย เช่น ลักษณวงศ์ พระอภัยมณี พระลอ เป็นต้น นอกจากนี้ มีวรรณคดีบางเรื่องซึ่งได้เค้าเรื่องมาจากนิยายพื้นเมืองของไทย เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านธรรมดา เช่น ไกรทอง และขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาวรรณคดีเหล่านี้ จะเห็นว่าส่วนมากมักจะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวเนื่องและแฝงพุทธปรัชญาปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก แนวเรื่องดังกล่าวถึงนี้มีปรากฏในวรรณคดีไทยเสมอ แต่จะมีความสำคัญมากน้อยหรือเห็นได้เด่นชัดลดหย่อนกันไปบ้าง การสร้างแก่นเรื่องวรรณคดีเช่นนี้ทำให้วรรณคดีมีเนื้อเรื่องและโครงเรื่องเกี่ยวกับการกระทำกรรมดีกรรมชั่ว เป็นวัฏจักรของกรรม ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือ ชีวิตของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ มีอำนาจกำหนดได้แน่นอน วรรณคดีบางเรื่องอาจมีแก่นเรื่องทั้งสองประการนี้อยู่ แต่ในบางเรื่องก็อาจมีเพียงแง่ใดแง่หนึ่ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับนักผู้แต่งจะแสดงหรือเน้นให้เห็นเด่นชัดมากน้อยเพียงใด

วรรณคดีเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ส่วนมากมักแสดงให้เห็นถึงกรรมดีและกรรมชั่ว ตลอดจนกฎสงสาร โดยมีฝ่ายตัวเอกซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ (Symbol) ของฝ่ายธรรมะ และมี

¹¹⁵ พระวรเวทพิสิฐ, วรรณคดีไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขเพิ่มเติม; พระนคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2502), หน้า 77.

ตัวละครอีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายอธรรม ซึ่งในที่สุดฝ่ายธรรมะก็ได้รับชัยชนะ ได้รับนางเอกฝ่ายหญิงคืน และกลับไปครอบครองบ้านเมืองเป็นสุขสืบไป เป็นชัยชนะที่มีเกียรติจนเป็นที่เลื่องลือสืบไป กวีได้เน้นแนวคิดในแง่นี้เป็นแก่นเรื่องสำคัญ

✓ ส่วนแก่นเรื่องในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีได้เน้นในอีกแง่หนึ่ง ชีวิตของตัวละครทุกคนในเรื่องมีทั้งสุขและทุกข์ เช่น นางวันทอง เป็นหญิงสาวในตระกูลผู้ดี รูปสวย เป็นเลิศ มีฝีมือและคุณสมบัติของกุลสตรีครบถ้วน เคยอยู่ในที่สุขสบาย แวดล้อมด้วยบ่าวไพร่เสมอ แต่ต่อมาวิถีชีวิตของนางผันเปลี่ยนไป แต่งงานแล้วนึกว่าจะมีความสุขแต่ก็มีสุขเพียงสามวันเท่านั้น สามีต้องจากไป เท่านั้นยังไม่พอ ในกาลเวลาคอมมาหลังจากที่ได้มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบายกับขุนช้าง ก็ต้องกลับไปนอนกับกินกินกับทรายในป่า หิ้ง ๆ ที่มีครรภ์ เช่นนี้ เป็นต้น เหตุการณ์ผันแปรเหล่านี้เป็นไปด้วยลักษณะสมจริงของมนุษย์ธรรมชาติสามัญที่สุด จึงทำให้ผู้อ่านเห็นเป็นจริง เป็นจริงไปด้วยได้ไม่รู้สึกว่าเป็น เรื่อง ไกลตัวหรือผิดวิสัยเท่าใดนัก

ดังนั้น แก่นเรื่องและ เนื้อเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงมีลักษณะสมจริงและสมเหตุสมผล ชอนทำให้ผู้อ่านซาบซึ้งคิดใจมากกว่าเรื่องที่อ่านแล้ว เกิดความรู้สึกว่าห่างไกลจากสภาพความเป็นจริงเกินไป ถึงแม้ว่าจะเกิดความเพลึกเพลินชั่วระยะหนึ่งในขณะที่อ่าน แต่ก็เหมือนกับ ความฝัน อ่านจบแล้วจึงลืมได้ง่าย เช่นเดียวกับความฝัน แต่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใกล้เคียงกับชีวิตจริงหรือความรู้สึกของผู้อ่านที่เกิดขึ้น เหมือนในขณะที่ฝันอยู่นั้น จะเป็นสิ่งที่ประทับใจคนอ่านไปนาน ดังเช่นที่ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ให้ความเห็นในแง่ที่ว่า

...เป็นความจริงที่ว่าในการสร้างบทประพันธ์ กวีจะต้องใช้ส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งมาจากธรรมชาติ แต่ส่วนประกอบเหล่านั้นก็เป็นแค่เพียงตัวอักษรซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ อันกวีเอามาเรียบเรียงให้เป็นถ้อยคำมีความหมายเท่านั้น... 116

116 วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือ, 2514), หน้า 60.

158

โดยนัยนี้วรรณคดีจะประทับใจผู้อ่านมากเพียงไรขึ้นอยู่กับความสามารถของกวี และความคิดปะในการดำเนินเรื่องโดยใช้ส่วนประกอบต่าง ๆ จากธรรมชาติให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ลักษณะความแตกต่างที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ในตอนท้ายของเนื้อเรื่องในวรรณคดีประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ส่วนมากมักเป็นเรื่องของความซุสซศชื่น ตัวเอกได้กลับมาพบกันและอยู่ครอบครองบ้านเมือง ทั้งตัวละครฝ่ายหญิงและฝ่ายชายมีความสุขสมใจ บรรดาผู้ที่พลัดพรากจากกันไปก็กลับมาพร้อมหน้ากัน แต่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีได้สร้างเหตุการณ์ที่สะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านให้ได้รับรสชาดแตกต่างออกไปจากเรื่องอื่น ๆ คือ การสิ้นสุดชีวิตของนางวันทอง เป็นกรณณ์แปรในชีวิตครั้งสำคัญและเป็นครั้งสุดท้ายของนาง เมื่อเกิดเหตุการณ์พลิกความคาดหวังผู้อ่านดังนี้ จึงทำให้ผู้อ่านคิดครังใจจดจ่าไค่นาน กวีวิธีการดำเนินเรื่องโดยให้มีจุดสุกยออกของเรื่องหนีไปจากความคาดหวังของผู้อ่าน (Anti Climax) ทำให้เรื่องขุนช้างขุนแผนมีจุดเด่น มีรสเข้มขันประทับใจกว่าวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน

อนึ่ง เราจะสังเกตเห็นได้ว่า ในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะแกนเรื่องใหญ่เป็นไปในทางลักษณะของนิยายประเภทสมจริง (Realistic) ด้วยเหตุผลประการต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว สิ่งเหล่านี้แสดงเจตนาอันสำคัญของกวี ดังนั้น เรื่องขุนช้างขุนแผนจึงต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่น โดยเฉพาะวรรณคดีประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็น Romantic เพราะเหตุผลที่กล่าวมาแล้วนี้

กวีได้แสดงให้เห็นว่าต้องการที่จะสร้างตัวละครเอกของเรื่องให้มีคุณสมบัติสมบูรณ์เพียบพร้อมและเป็นลักษณะของบุคคลในอุดมคติอย่างแท้จริง เพื่อให้กลมกลืนเหมาะสมกับแกนเรื่องใหญ่ ถึงแม้ว่าตัวละครในเรื่องจะมีความรักและอารมณ์รุนแรงเพียงใดก็ตาม แต่ก็ยังคงดำรงลักษณะของมนุษย์ธรรมดาของผู้ต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคในชีวิต มีทุกข์และสุขตลอดเวลา ในวิถีการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ กวีได้เสนอภาพตัวละครผู้มีอุดมคติ มีหลักธรรมยึดมั่นประจำใจ และมีความต้องการทางค่านต่าง ๆ อยู่ในขอบเขตเท่านั้นเกี่ยวกับบุคลุชน ผู้อ่านเรื่องนี้จึงสามารถอธิบายพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องได้เช่นเดียวกับที่สามารถอธิบายการกระทำของบุคคลจริง ลักษณะเช่นนี้เป็นแนวของวรรณคดีเรียลลิสติก (Realistic)

กวีได้แสดงให้เห็นผู้อ่านเห็นลักษณะและคุณค่าของพุทธปรัชญา ซึ่งเป็นสัจธรรมแห่งชีวิตในความคึกค่านิ่งของกวี โดยกวีได้เสนอภาพบุคคลในอุดมคติ ผู้อ่านเวียนอยู่ในกระแส

แห่งชีวิตอย่างเด่นชัด จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นความปรารถนาอันสูงสุดของกวีที่ไผ่ฝันจะแสดง
ปรัชญาชีวิตในแง่นี้ให้เป็นที่ประจักษ์

ลักษณะความปรารถนาซึ่งเป็นอุดมคติที่กวีได้สร้างขึ้นไว้ในผลงานทางวรรณคดีเรื่อง
ขุนช้างขุนแผนนี้ อาจอธิบายโดยใช้หลักทฤษฎีทางจิตวิทยามาประยุกต์เพื่อศึกษาพิจารณาได้

นักจิตวิทยาผู้เป็นที่รู้จักดีท่านหนึ่งคือ คาสล กุสตาฟ จุง (Carl Gustav Jung)
ได้อธิบายแ่งคิดนี้ว่า ทั้งนี้เป็นเพราะมนุษย์มีประสบการณ์เบื้องต้นที่ซ้ำแบบกัน และสืบทอดกัน
มาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นจิตไร้สำนึกส่วนรวมของมนุษย์ชาติ (Collective Unconscious-
ness) และจิตไร้สำนึกส่วนรวมนี้เองที่มีบทบาทต่อวรรณคดี ซึ่งเป็นการสะท้อนของจิตไร้
สำนึกในรูปเดียวกับความฝัน ¹¹⁷

คาสล กุสตาฟ จุง เป็นนักจิตวิทยาผู้เสนอ แนว การศึกษาวรรณคดีในแง่จิตวิทยาซึ่ง
เป็นการศึกษาวรรณคดีโดยใช้ศาสตร์สาขาใหม่ จัดเป็นสาขาหนึ่งของวิทยาศาสตร์ เป็นหลัก
ในการศึกษา ทำให้การศึกษาวรรณคดีมีหลักเกณฑ์แน่นอนและกว้างขวางยิ่งขึ้น ทฤษฎีการศึกษา
วรรณคดีของจุงเป็นที่นิยมในหมู่นักวรรณคดีแนวใหม่ในปัจจุบันเป็นอันมาก เพราะหลักจิตวิทยา
เป็นคำอธิบายพฤติกรรมของตัวละคร และใช้เป็นแนวทางศึกษาลงานทางวรรณคดีตลอดจน
กวีได้ดี ดังนั้น ถ้าจะพิจารณาแก่นเรื่องโดยยึดถือความคิดเห็นของจุง จะเห็นว่าแก่นเรื่องใน
วรรณคดีเป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากจิตไร้สำนึกส่วนรวม ซึ่งทั้งกวีและผู้อ่านต่างก็มีส่วนร่วมเกี่ยว
ข้องอยู่ควย เช่นใน เรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนในชีวิตมนุษย์ เป็นสิ่งกำหนดมิได้ดังนี้ เป็นต้น
จะเห็นว่า เป็นสิ่งที่สะท้อนมาจากความคิดเห็นของกวีซึ่งเป็นจิตไร้สำนึกที่แฝงอยู่ จึงปรากฏแก่น
เรื่องลักษณะนี้ซ้ำ ๆ กันในวรรณคดีหลาย ๆ เรื่องทั้งของไทยและของชาติอื่น ๆ จนอาจจะ
กล่าวได้ว่า เป็นลักษณะแก่นเรื่องวรรณคดีที่มีความเป็นสากล (Universal Theme) ได้
ประการหนึ่ง

¹¹⁷ ชลธิรา กลัค้อย, "การวิจารณ์วรรณคดีเชิงปฏิบัติ", วารสารการศึกษาแห่งชาติ,
ปีที่ 7, ฉบับที่ 11 (มิถุนายน, 2516), หน้า 12.

แกนเรื่องซึ่งแสดงพุทธปรัชญาในแง่ที่ว่าชีวิตนี้เป็นอนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีทั้งสุขและทุกข์ ซึ่งไม่อาจกำหนดให้แน่นอนได้ ดังปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น มีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง เนื้อเรื่อง และตัวละครเป็นอย่างมาก คือเป็นเสมือนแกนกลางที่จะคุมพฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจนเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเรื่องให้ดำเนินไปตามแนวทางของแกนเรื่องนี้ กวีได้แสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ตั้งแต่ต้นเรื่อง โดยเปรียบเทียบให้เห็นอย่างเด่นชัด เป็นการพิสูจน์พุทธวจนะ "เมื่อมีเกิดแล้วก็ย่อมมีดับ" ซึ่งเป็นสัจธรรมของโลก ชีวิตต้องเวียนวายเป็นตามกระแสกรรมของแต่ละคน เป็นกระแสชีวิตที่ไม่รู้จักจบสิ้น กวีได้แสดงให้เห็นการเกิดซึ่งเป็นจุดกำเนิดของชีวิต และในระยะไล่เรียกกันนั่นเอง กวีก็เสนอจุดดับแห่งชีวิตก่อนที่กวีจะเริ่มบรรยายวงจรชีวิตซึ่งหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ กัน ดังปรากฏในท้องเรื่อง ดังนั้น แกนเรื่องนี้จึงเป็นตัวกลางให้กวีได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความไม่แน่นอนของชีวิต ชีวิตเป็นอนิจจังโดยกำหนดคัมภีร์ของตัวละครให้พลัดพรากจากกันและได้พบกันอีก หรือมีการเกิดแล้วก็มีการตาย มีนิคหวังสมหวังสลับกันไป เรื่องราวทุกข์สุขในชีวิตของตัวละครเหล่านี้เป็นปรัชญาชีวิตที่ปรากฏอยู่ในแกนเรื่องใหญ่ นอกจากนี้กวียังได้เสนอวิถีดับทุกข์โดยอาศัยหลักธรรมะทางพุทธศาสนาไว้ในวรรณคดีเรื่องนี้ด้วย เขียนจะจำแนกกล่าวโดยละเอียดต่อไป

ความทุกข์ในชีวิตของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน อาจพิจารณาถึงเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ซึ่งมีลักษณะที่น่าสนใจหลายประการคือ

1. การพลัดพรากจากบุคคลหรือสิ่งของอันเป็นที่รัก กวีได้แสดงให้เห็นความจริงที่ว่า "มีรักที่ไหนดมีทุกข์ที่นั่น" ตัวละครเอกของเรื่องทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงมักจะต้องพลัดพรากจากบิดามารดาตั้งแต่เป็นเด็ก หรือมีฉันทันทีต้องอยู่กับฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดตามลำพัง ไม่มีความเสมอหน้าพร้อมสมบูรณ์ในครอบครัว การพลัดพรากในเรื่องขุนช้างขุนแผนเกิดขึ้นด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น เหตุที่หลักเลียงไม้ได้คือการไปทัพตามพระราชประสงค์ พลายแก้วต้องพรากจากนางพิมหลังจากแต่งงานได้ไม่นาน หรืออาจเกิดจากความรักอวลีย์ ความแค้น ความพยายาม ซึ่งเป็นกิเลสตัณหาของมนุษย์ ทำให้นางวันทองต้องจากขุนช้างไปอยู่ป่า ในตอนนี้ กวีได้แสดงความจริงของชีวิตโดยกำหนดให้นางวันทองมีความทุกข์ เนื่องจากประสบความลำบาก ด้วยเหตุที่ต้องพลัดพรากถิ่นบ้านที่อยู่อันสุขสบาย และต้องจากขุนช้างซึ่งเคยทะนุถนอมเอาใจ ไประหกระเหินอยู่กับขุนแผนกลางป่า

อนิจจาครานี้ นะตัวกู
 จะเป็นเหยื่อเสื่อสางที่กลางไพร
 นี้จะอยู่อย่างไรไม่เล็งเห็น
 มิได้คิดถึงตัวมันจะมา
 ขุนแผนพามาด้วยความรัก
 แต่ทุกขยากอย่างนี้ยังมี เคย
 ไม่เคยเห็นก็มาเห็นอนาถนัก
 รานรินบินตายระคายครบ
ยังพรวงนี้จะเป็นอะไรเล่า
 คิดขึ้นมาว่าตาตอกอกใจตัว

มาอ้างอ้างค้างอยู่ในป่าใหญ่
 เอาป่าไม้เป็นเรือนเหมือนป่าช้า
 ตายเป็นก็คงปนอยู่กลางป่า
 ไม่รู้ว่าจะเป็นเช่นนี้เลย
 ก็ประจักษ์ใจจริงไม่นิ่งเฉย
 ออกเอยเกิดมาพึ่งจะพบ
 ไม่รู้จักก็มารู้อยู่ เจนจบ
 ไม่เคยพบก็มาพบทุกสิ่งอัน
จะลำบากยิ่งกว่าเก่าฤาไรนั้น
 กลับวันวันทวนคะนึ่งถึงขุนช้าง 118

ความจริงที่ว่าชีวิตนั้นถึงแม้จะเป็นของเรา เรามีสิทธิในชีวิตทุกประการ แต่เราหาสามารถกำหนดความเป็นไปในชีวิตได้ไม่ เพราะชีวิตนี้เป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอน การที่กวีกล่าวว่ "ยังพรวงนี้จะเป็นอะไรเล่า จะลำบากยิ่งกว่าเก่าฤาไรนั้น" เป็นข้อความที่สนับสนุนความจริงในชีวิตได้ดียิ่งที่สุด แม้ในระยะเวลาอันใกล้ แคว้นพรวงนี้มนุษย์ก็ไม่อาจกำหนดสิ่งที่จะเกิดขึ้นในชีวิตของตนได้ว่า จะเกิดอะไรขึ้นบ้างในวันต่อไป

นอกจากนี้ การพลัดพรากจากกันของตัวละครเกิดขึ้นเนื่องจากการหลบภัยอันตราย ดังเช่นที่เกิดแก่พลายงามเมื่อเขาวัววัย ถูกขุนช้างประทุษร้าย จึงต้องหนีไปอยู่กับทองประศรีผู้เป็นย่า ยังความโศกสลดให้แก่ตัวพลายงามเองและนางวันทองเป็นอย่างยิ่ง อนึ่ง อาจเกิดขึ้นเนื่องจากความรักและความเกรงใจเป็นความจำเป็นที่ไม่อาจปฏิเสธได้ ขุนแผนและนางแก้วกิริยาต้องยอมให้พลายงามพลอยอยู่กับนางทองประศรี เพราะไม่อาจปฏิเสธได้ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การพลัดพรากจากกันระหว่างบุคคลในครอบครัวอันเป็นที่รักตามที่ปรากฏในเรื่อง ขุนช้างขุนแผนมีหลายลักษณะ และเกิดขึ้นเนื่องจากเหตุต่าง ๆ กัน แต่ลักษณะที่เด่นและเป็น

118 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 373.

ลักษณะสำคัญ ทำให้เรื่องนี้ดำเนินไปอย่างมีรสชาติ คือ การพลัดพรากที่เนื่องมาจากอารมณ์ ความต้องการส่วนตัวของตัวละคร บางคนต้องจากบิดามารดาและบ้านเมืองไป เพราะเหตุ เกิดจากความรัก เช่น ลาวทอง ศรีมาลา ขุนแผน และวันทอง บางคนต้องจากสามีไปทั้ง ๆ ที่ยังรัก เช่น สร้อยฟ้า ต้องจากพระไวยเพราะความริษยาอาฆาต เป็นต้น

การพลัดพรากที่น่ามากล่าวถึงนี้ เป็นการจากกันของบุคคลกับบุคคลในเรื่องขุนช้าง ขุนแผน ซึ่งกวีได้รวบรวมประมวลมาเสนอไว้อย่างครบถ้วน การพลัดพรากอีกลักษณะหนึ่งคือ การจากสิ่งของบ้านเรือนที่รัก ก็ทำให้เกิดทุกข์ได้เช่นกัน ดังที่นางวันทองครวญคะนึงอาลัย บ้านเมื่อจะจากไปอยู่ป่าว่า

ล่าควนเอยจะควนไปก่อนแล้ว	เกดแก้วพิศุขย์สุนี
จะโรยร่างทางสิ้นกลิ่นมาลี	จำปีเอยก็ปีจะมาพบ
ที่มีกลิ่นก็จะคลายหายหอม	จะพลอยตรอมเพื่อกลิ่นกลิ่นตรลบ
ที่มีดอกก็จะวายระคายครบ	จะเหี่ยวแห้งเขาชบสลับไป
ต้นน้อยน้อยลูกล้อยระย้าดี	ตั้งแต่นั้นจะไปชมต้นไม้ใหญ่
จะทิ้งเรือนไปร้างอยู่กลางไพร	ยุ้งร้านรินไรจะตอมกาย
รากไม้จะทางหมอนนอนอนาถ	ควาคาคจะทางไถน้ำใจหาย
ลงบันไดใจเจียนจะขาดตาย	น้ำตาตกกระจายพรั่งพรายลง 119

ลักษณะการตั้งเรือนของนางวันทองทำให้เกิดรสสะเทือนใจ และความซาบซึ้งใจได้ถึงแก่นอารมณ์ของผู้อ่าน เนื่องจากความสามารถในการเล่นคำในการประพันธ์ของกวี และความประณีตในอารมณ์ของผู้แต่งที่ถ่ายทอดลงไว้ในเรื่อง ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่นางวันทอง ระลึกถึงและสิ่งเหล่านั้นมีความหมายเป็นสิ่งติดตาเตือนใจไปเสียทั้งสิ้น ยิ่งเมื่อนางนึกถึงความลำบากที่จะพบในอนาคต เป็นสิ่งเปรียบเทียบกันแล้ว ยิ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจและซาบซึ้งในความทุกข์ที่นางวันทองต้องพลัดพรากจากบ้านเรือนในครั้งนี้น่ามากยิ่งขึ้น

ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องที่ต้องเผชิญกับความทุกข์นั้นมีเหตุกึ่งกล่าวมานี้คือ นางลาวทอง นางศรีมาลา นางสร้อยทอง นางสร้อยฟ้า พลายงามและพลายชุมพล เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการพลัดพรากจากกันของตัวละครช่วยสนับสนุนความสำคัญของแก่นเรื่อง ใหญ่ให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

2. ความทุกข์ซึ่งเกิดจากความเจ็บป่วย ความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารมนุษย์ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทุกขณะจิต ความทุกข์ซึ่งเกิดจากเหตุข้อนี้มีปรากฏเด่นเรื่อง กวีได้แสดงให้เห็นความวิปริตของมนุษย์ในลักษณะต่าง ๆ เมื่อร่างกายมีการเปลี่ยนแปลง เช่น เมื่อจะตั้งครรภ์ หรือเมื่อเป็นโรคร้ายดังที่พันศรโยธาบิดาของนางพิมต้องประสบ พร้อมกันนี้กวีได้แสดงวิธีแก้ทุกข์ในข้อนี้คือการพยาบาลรักษาตามสภาพความนิยมของคนในสมัยที่กวีมีชีวิตอยู่นั้นด้วย ส่วนมากมักเป็นการรักษาทางไสยศาสตร์และทางจิตวิทยามากกว่าทางอื่น ๆ เหตุการณ์สำคัญตอนหนึ่งของเรื่องคือเมื่อพลายแก้วไปทัพเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก ทำให้นางพิมเจ็บป่วย ทาสาเหตุทางกายไม่พบ ลักษณะเช่นนี้เป็นความเจ็บป่วยทางจิต แต่จะแสดงอาการให้ปรากฏออกมาทางกาย การรักษาคือ

ครานั้นจึงทานขรัวตาจู
ครันครูประจักษ์ก็หักไป
มันตกลงที่นั่งนางสีดา
ถ้าแมนไม่จากตัวตัวจะตาย
พลัดชื่อเสียพลันว่าวันทอง
โรคนั้นพลันจะคลายหายไป

พิเคราะห์หจับยามคุดาชาไม
ออพิมพิลาไลยนี้เคราะห์ร้าย
เมื่อทศพัทตร์ลักพาไปสูญหาย
ถ้าย้ายแก้ไขไม่เป็นไร
จะครอบครองทรัพย์สินทั้งปวงได้
ทาบรลดัยไมคอกสีกายาย 120

การรักษาเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นการรักษาทางจิตวิทยา การเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นสิ่งสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยให้คนเลิกคิดหมกหมุ่นในเรื่องอดีตที่ผ่านมา และเป็นกลวิธานการป้องกันตัว (Defense Mechanism) ลักษณะหนึ่ง คือการหลีกเลี่ยงความจริงที่ไม่ปรารถนาโดยการ

สมมุติตนเองเป็นบุคคลอื่นซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเรื่องการตั้งชื่อและการเรียกชื่อ
 ความทุกข์ซึ่งเกิดจากความเจ็บป่วยนี้เป็นธรรมดาโลก มนุษย์แทบทุกรูปทุกนามต้อง
 ประสบ อาจจะมีมากหรือน้อยตามแต่ทัศนภาพบุคคล อย่างไรก็ตาม เมื่อเกิดความเจ็บป่วยแล้วก็
 ย่อมทำให้เกิดทุกข์ทั้งสิ้น ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า "ความปราศจากโรคเป็นลาภอันประ
 เสริฐ"

3. ความตายเป็นทุกข์ กวีได้แสดงให้เห็นว่า ความตายนั้นเป็นทุกข์ครั้งสุดท้ายของ
 มนุษย์ในโลก แต่เป็นครั้งสุดท้ายของวัฏระยะชีวิตหนึ่ง ต่อไปอาจจะเกิดขึ้นใหม่วนเวียนอยู่ใน
 ห้วงกรรม ทราบโศกที่มนุษย์ยังไม่อาจจะกิเลสได้เด็ดขาด ลักษณะวิภูสงสารหรือกฎแห่งกรรม
 เช่นนี้ เป็นปรัชญาแง่หนึ่งในพุทธศาสนาที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง กวีได้เสนอแง่คิด เช่นกล่าว
 มานี้ไว้หลายตอน ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง เพื่อเป็นสิ่งสนับสนุนแก่นเรื่องใหญ่ให้ผู้อ่านเห็นความ
 สำคัญเด่นชัดขึ้น เช่น เมื่อขุนไกรต้องโทษประหารชีวิต

ครานั้นฝ่ายว่าตาขุนไกร
 ตัวสิ้นขวัญหนีเหมือนผีลง
 หน้าซีดผากเผือกจนเลือดหาย
 สิ้นสติตัวสิ้นขวัญไม่มี
 โอ้อวนิจจานะออกเอ๋ย
 .....
 กรรมทัณฑ์แล้วแก้วเพื่อนเรือน
 สุกคิพี่แล้วแก้วพี่เอ๋ย
 เป็นวิบากจะจากเจ้าจำไกล
 อนิจจาลูกชายยังเล็กอยู่
 ขุนไกรกลิ้งเกลือกกลางเสื่อกลาง

ตกใจคงจะยับเป็นยุยง
 จะคำรงกายนั้นก็เต็มที
 ภูทพรายในตัวก็หลีกหนี
 คงจะคับชีวิตในทันใด
 กระไรเลยเกิดเหตุขึ้นจนได้
 .....
 เจ้านับวันแล้วจะเลื่อนเป็นปีไป
 ที่ไหนเลยจะได้คืนไปรักใคร่
 สุกใจควยต้องอาญาตาย
 ไหนจะรู้ว่าพอมานิมหาย
 พุ่มพายนำตาแล้วพาที่¹²¹

¹²¹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การคำของคุรุสภา, 2505),
 หน้า 24-25.

จะเห็นว่าความทุกข์ของขุนไกรเกิดขึ้นเมื่อรู้ว่าตนจะต้องตาย ทำให้เป็นห่วงกังวลถึงบุตรและภรรยา ส่วนนางทองประศรีก็ต้องประสบความทุกข์ยากลำบากอย่างยิ่งในตอนนี้ เนื่องมาจากบุคคลผู้เป็นที่พึ่งตายจากไป

กวีผู้แต่งเรื่องขุนช้างขุนแผนได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ตามความเชื่อทางพุทธศาสนาไว้มากมายหลายตอนด้วยกัน เป็นปรัชญาที่แฝงอยู่ในวรรณคดีเรื่องนี้ เช่น ในเรื่องเปรตนางวันทอง เป็นต้น

ความตายของนางวันทองนับว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญในวรรณคดีเรื่องนี้ ดังได้กล่าวมาแล้ว และเป็นเหตุการณ์ที่พิสูจน์แก่นเรื่องสำคัญของเรื่องขุนช้างขุนแผน ให้เห็นว่าชีวิตของตัวละคร เช่น วันทองซึ่งไม่น่าจะสิ้นชีวิตด้วยพระราชอาญาสังหารชีวิต แต่เหตุการณ์เช่นนี้ก็เกิดขึ้นได้ ทั้งนี้ เนื่องจากชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งที่กำหนดมิได้แน่นอน นอกจากนี้ กวีได้วาดให้นางวันทองเห็นความจริงในชีวิตและเข้าใจชีวิต เนื่องจากนางเคยได้พบความสุขและความทุกข์ที่ผ่านเข้ามาในกระแสชีวิตเป็นอันมาก เหตุการณ์ของเรื่องในตอนนี้ได้มีผู้นำไปแต่งขยายเป็นนิราศชื่อ นิราศขุนช้างขุนแผน โดยจับเอาเนื้อความตอนก่อนวันทองจะถูกประหารชีวิตมาประพันธ์และหยิบยกเอาอารมณ์สะเทือนใจของนางวันทองมาเป็นจุดเด่นของเรื่อง เช่น เมื่อนางวันทองคร่ำครวญรำพันถึงชีวิตของตน

โอ้อณาภาสนาชะตาหนอ

ไม่สุดสิ้นอกศลคดบังนาคาล

มารวางศขครองเป็นสองแยก

ไม่มีผู้ช่วยเมื่อม้วยมรณ

เฝ้าฝันแปรแลเหลือวก็เปลี่ยวเนตร

จะเอื้อนอ้างอย่างไรไม่คั่นคง

เกิดทั้งที่มีกรรมแสนลำบาก

จะใกล้ไกลใจนั้นก็พันพัว

มีแต่ขอขนาของ เขาจงผลาญ

ต้องชมชานชัคเซพเนจร

จนเหลวแหลกชิงรักถึงหักถอน

จะเรารอนลวงลับจนคับลง

ทุกข์ทเวษหวนไหวให้ลุ่มหลง

ได้แต่ปลงสังเวชชีวิตตัว

ต้องบุงยากยามเคราะห์เพราะลูกผู้

ถึงก็ชั่วรักจึงยังอาลัย 122

122 ฉันทน์ ขำวิไล, นิราศขุนช้างขุนแผน (พระนคร: ธนาคารกรุงเทพจำกัด, 2513), หน้า 2.

เหตุการณ์ที่น่าประหลาดใจตอนนี้ เมื่อนำมาขยายความประพันธ์ขึ้นใหม่ก็มิได้ทำให้เสียรสอารมณ์สะเทือนใจ ถึงแม้ว่าจะมีความยิ่งหย่อนกว่าบทขับเสภาในค่านความไพเราะของคำประพันธ์และความสามารถในการเลือกสรรถ้อยคำอยู่บ้าง

ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่องขุนช้างขุนแผนได้กำหนดบทบาทของตัวละครทุกตัวในเรื่องให้แสดงความเป็นไปในชีวิต ซึ่งมีทั้งสุขและทุกข์ ตั้งแต่คนจนจนเรื่อง ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าสาระสำคัญของเป็นแก่นเรื่องใหญ่ของบทขับเสภาเรื่องนี้ และแก่นเรื่องใหญ่มีลักษณะเป็นแนวคิดในเชิงปรัชญา คร.เจตนา นาควัชระ ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีและปรัชญาไว้ว่า

ถ้าเรากล่าวว่าวรรณคดีเป็นที่รวมแห่งปรัชญามนุษย์ สามารถที่จะหยั่งถึงแก่นของชีวิตมนุษย์ ความเป็นไปในโลกนี้ ภพนี้ ในจักรวาล หรือแม้แต่ในโลกหน้า ภพหน้า การนำปรัชญามาใช้ในการศึกษาวรรณคดีจึงเป็นสิ่งที่ต้องเป็นไปได้โดยอัตโนมัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เนื้อหาของวรรณคดีชวนให้ชวน ให้คิดไปในเชิงปรัชญา เช่นถ้าเราอ่านหนังสือเรื่องหนึ่ง เป็นเรื่องที่ไม่แสดงให้เห็นถึงเคราะห์กรรมของตัวเอกในเรื่องนั้น ซึ่งเป็นเรื่องของชะตากรรมที่ไม่อยู่ในอำนาจมนุษย์ มนุษย์ไม่อาจต่อสู้ต้านทานได้ เรื่องแบบนี้มิใช่เป็นเรื่องบันเทิงเริงรมย์ธรรมดาเสียแล้ว แต่เป็นเรื่องที่ทำให้เราต้องคิดกว้างออกไปถึงสภาพของมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์โดยทั่วไป... 123

123 เจตนา นาควัชระ, "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี" วรรณไวทยาการ (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 17.

3.5.2 ลักษณะตัวละคร

การศึกษาวรรณคดี นอกจากจะต้องพิจารณาคูณลักษณะแห่งบทกวีนิพนธ์ กลวิธีการประพันธ์ และแก่นเรื่องแล้ว ลักษณะตัวละครก็เป็นสาระสำคัญควรศึกษาพิจารณา เพราะการวาดลักษณะอุปนิสัยตัวละครแต่ละตัวให้มีชีวิตชีวา มีวิญญาณ (Vitality) ออกมาโลดแล่นจนผู้อ่านรู้สึกเสมือนเป็นบุคคลที่มีชีวิตที่ผู้อ่านรู้จักและทำความคุ้นเคยได้จนเพื่อนร่วมโลกนั้น นับว่าเป็นความสามารถอย่างสูงของกวี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการสร้างตัวละครสำคัญของเรื่องซึ่งจะช่วยให้เรื่องดำเนินไปอย่างน่าติดตามสนุกสนานไม่น่าเบื่อ และไม่มีอุปสรรคสิ่งใดมาทำให้ความคิดหรือความรู้สึกของผู้อ่านขาดหรือสะดุดขาดจังหวะลง สิ่งนี้อาจจะทำให้ความคิดหรือความสนใจของผู้อ่านขาดหรือสะดุดลงได้ก็เช่น ความไม่สมเหตุสมผลในพฤติกรรมของตัวละคร เนื่องมาจากกวีมิได้คำนึงถึงสภาพการณ์ที่เป็นไปไม่ได้บางประการ

การที่กวีสามารถสร้างตัวละครให้ติดตราตรึงใจผู้อ่านได้นั้น กวีต้องเอาใจใส่ในแง่ความเป็นไปได้ ความสมจริง มีเหตุผล พอที่จะชักจูงความคิดของผู้อ่านให้คล้อยตามไปได้ ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องจะมีความพิสดารแปลกประหลาดอย่างไรก็ตาม แต่จะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สามารถสร้างความเชื่อของผู้อ่านให้เกิดขึ้น และน้อมนำใจผู้อ่านให้รู้สึกว่าน่าจะเป็นไปได้ ในขณะที่เดียวกันกับที่กวีต้องอาศัยความสมจริงหรือพื้นฐานทางธรรมชาติของมนุษย์ในการสร้างตัวละครนั้น กวีก็ยังสามารถสอดใส่คุณลักษณะซึ่งถือว่าเป็นสิ่งพิเศษ นอกเหนือจากลักษณะของปुरुชนธรรมดาสามัญลงไปในตัวละครด้วย เพื่อให้ตัวละครเหล่านั้นเด่นชัด มีบทบาทหรือมีคุณสมบัติที่ประทับใจผู้อ่านให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้ เพราะในบางกรณีถ้าตัวละครมีลักษณะเป็นสามัญชนมากเกินไป หรือเป็นมนุษย์จริง ๆ มากก็อาจจะไม่ทำให้เกิดรสชาดทางวรรณคดีในแง่การสร้างอารมณ์สะเทือนใจ หรืออาจจะไม่เป็นที่ประทับใจผู้อ่านก็ได้

ดังนั้น กวีจึงจำต้องใช้ความสามารถเป็นพิเศษ เพื่อสร้างตัวละครให้มีความแปลก มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว (Unique) มีบทบาทพฤติกรรมหรือมีคุณลักษณะพิเศษเป็นบุคคลในอุดมคติ สามารถสร้างความประทับใจและความซาบซึ้งเป็นจุดเด่นขึ้นในใจของผู้อ่าน โดยมีเหตุผลอันพึงเป็นไปได้ในประการใดประการหนึ่ง ดังนั้นกวีต้องใช้ศิลปะอย่างสูง พระเจ้าวรวงศ์เธอ

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงกล่าวถึงหนังสือโปเอติก (Poetic) ของอริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งอธิบายถึงการสร้างตัวละครว่า

... ถ้ากวีนิพนธ์เป็นเพียงกระจุกเงาสองธรรมชาติแล้ว, แบบที่เรารู้จักมักจะเป็นเพียงเท่าที่ธรรมชาติสามารถจะให้ แก่เราได้ แต่ขอเท็จจริงมีอยู่ว่า เราชื่นชมกวีนิพนธ์ก็เพราะ เราใคร่บออะไรจากกวีนิพนธ์ ซึ่งธรรมชาติไม่ได้ออกมาให้เราเช่น ตัวละคร เป็นต้น, อาจคล้ายตัวจริงในชีวิตได้ แต่ตัวละครมี บุคลิกลักษณะซึ่งผู้ประพันธ์แต่งขึ้นในสมองจริง หรือในคล้ายตัว บุคคลซึ่งอาจเป็นจริงตามที่ระบายไว้ในบทละครได้ แต่ผู้ ประพันธ์หาใคร่ระบายบุคลิกลักษณะของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง, ซึ่ง มีตัวจริงในชีวิตไม่... อริสโตเติลถือว่า กวีนิพนธ์ไม่ได้ถ่าย แบบมาจากธรรมชาติโดยตรง แต่หากถ่ายแบบมาจากภาพนึกคิด ในจินตนาการของกวีผู้ประพันธ์ กวีอาศัยจินตนาการของตน ได้รับความจรโรลงใจ (Inspiration) จากโลกภายนอก หรือธรรมชาติ แล้วก็นึกคิดภาพตามความจรโรลงใจนั้นขึ้นใน ใจของตน แล้วจึงถ่ายแบบภาพนั้นออกมาเป็นภาษาหรือถ้อยคำ อีกชั้นหนึ่ง... 124

ฉะนั้น อาจกล่าวถึงแนวคิดของอริสโตเติลโดยสรุปได้ว่า กลวิธีการสร้างลักษณะ อุนิสัยตัวละครนั้นเป็นเพียงเรื่องสมจริง ทำให้เป็นเรื่องจริงในชีวิตไม่ นอกจากลักษณะ ของตัวละครจะมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เข้าใจแก่นเรื่องและทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ ระหว่างโครงเรื่องกับตัวละครว่ามีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร ในเรื่องแล้ว การสร้าง ลักษณะนิสัย (Characteristic) ของตัวละครมีความสำคัญมาก เพราะความสมเหตุสมผล ของบทบาทพฤติกรรมของตัวละครจะเป็นสิ่งที่ทำให้คุณค่าของวรรณคดีแต่ละเรื่องเพิ่มขึ้นหรือ ลดลงได้

124 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, วิทยาวรรณกรรม (พระนคร: แพร่พิทยา, 2506), หน้า 103.

อนึ่ง ลักษณะของตัวละครจะช่วยกำหนดประเภทของตัวละคร และประเภทของเรื่องให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ลักษณะอุปนิสัยของตัวละครนอกจากจะทำให้ผู้อ่านนิยมวรรณคดีแต่ละเรื่อง เป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่วรรณคดีแล้ว ยังมีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของผู้อ่านเป็นอันมาก บทสนทนาของตัวละครหรือลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นสิ่งที่เผยแพร่จากปากของผู้อ่านไปสู่กลุ่มชนในสังคมจนกระทั่งจดจำกันได้ติดปาก เป็นสิ่งที่สังคมยอมรับและยกย่องเชิดชู เช่น สุภาษิต คำพังเพย ตลอดจนคำเปรียบต่าง ๆ ที่ชาวไทยนิยมใช้ ส่วนมากจะได้มาจากวรรณคดีทั้งสิ้น

บทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนับว่าเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลในแง่นี้มาก สุภาษิตและคำพังเพย คำเปรียบจากเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับความนิยม จดจำติดปากคนไทยสำหรับใช้สั่งสอนวาทถวาทกันหรือใช้ในการสนทนาสืบมาเป็นเวลานาน เช่น "เก้งราวกับขุนแผน" "เรียบร้อยราวกับนางแก้วกิริยา" "สองใจเหมือนวันทอง" "หัวล้านเหมือนขุนช้าง" "รูปชั่วเหมือนขุนช้าง" หรือสุภาษิตคำพังเพย เช่น "ออกขาวดอกมะเจาชีวิตวาย ไม่อดตายถาดอดเสนาหา" "กินน้ำเห็นปลิงทุกสิ่งไป" หรือ "ลูกผู้ชายลายมือนั้นคือยศ" นอกจากนี้ตัวละครสำคัญในเรื่องขุนช้างขุนแผนแทบทุกคนมักเป็นที่รู้จักดีในหมู่มนุษย์ไทยทุกชั้น ทุกวัย และทุกแห่งหน สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างดีว่าวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับความนิยมจากคนทุกยุคทุกสมัย และการที่จะเป็นดังนั้นก็ย่อมสืบเนื่องมาจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนมีคุณค่าสมเป็นวรรณคดีสำคัญประจำชาติเรื่องหนึ่ง

ลักษณะตัวละครและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะสมจริง (Realism) อยู่มาก ถึงแม้ว่าจะมีเนื้อเรื่องค่อนข้างไปทางประเภทโรแมนติค (Romantic) ทั้งนี้ เนื่องจากกวีไทยเอาใจใส่กับอารมณ์กับรูปรส กลิ่น เสียง และกับอุปนิสัยใจคอของตัวละครว่าทำให้เกิดเหตุการณ์อะไรจนก่อเป็นเรื่องในวรรณคดีขึ้น¹²⁵

¹²⁵ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "หัวเลี้ยวของวรรณคดีไทย," วรรณไวทยาการ (วรรณคดี) (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 133.

ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้อธิบายลักษณะวรรณคดีของไทยไว้ว่า

วรรณคดีไทยเกือบทุกเรื่องเป็นเช่นนั้น ไม่ว่าจะขุนช้างขุนแผน อีเหนา หรือ กากี ก็มีเนื้อเรื่อง และเหตุการณ์หลายอย่าง อยู่เหนือเหตุผล แต่ดึงดูดใจคอของตัวละครตรงกันกับความ จริงของชนชาติมนุษย์ มีการวิเคราะห์ทางจิตวิทยา (Psychological Analysis) เจียบแหลมไม่แพ้วรรณคดีอื่นใด¹²⁶

ดังนั้นจึงจะกล่าวถึงการสร้างตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยจะเลือกกล่าวถึง เฉพาะตัวละครที่สำคัญ

3.5.2.1 นางวันทองหรือพิมพิลาไลย

สกุลวงศ์ เป็นลูกพันศรโยธากับนางศรีประจัน พ้อมีอาชีพเป็น

พอค้าและมีฐานะดี

แม้ว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนมีชื่อเรื่องเป็นชื่อตัวละคร เอกฝ่ายชายทั้งสองคน แต่องค์ ประกอบที่ทำให้ขุนแผนและขุนช้างได้มีโอกาสแสดงบทบาทความสามารถ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดกำเนิดให้เรื่องขุนช้างขุนแผนดำเนินต่อไปได้ จนเป็นเรื่องต่อเนื่องดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนนั่นก็คือนางพิมพิลาไลย ซึ่งต่อมาในภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง

รูปร่างลักษณะ นางพิมพิลาไลย เป็นหญิงที่มีรูปสวย เป็นเลิศกว่าหญิงอื่นใดในเมือง สุพรรณบุรี ที่นางอาศัยอยู่ ถึงแมวนางพิมจะเป็นหญิงชาวบ้านธรรมดา กวีได้แสดงให้เห็นว่านางพิมมีเค้าความสวยมาตั้งแต่ยังเล็ก เป็นการเน้นเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจในความงามของนางพิมแต่ต้นเรื่อง

"นอนหงายตะกายรองวาวา เป็นหญิงโสภานาเอ็นดู"¹²⁷

¹²⁶วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร, สมาคมภาษา และหนังสือแห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 181.

¹²⁷กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 9.

เมื่อนางพิม เติบโตเป็นหญิงสาววัยรุ่น ความงามของนางพมิ่งยิ่งเพิ่มมากขึ้น ดังเช่น คำรำพึงของพลายแก้วว่า "สาวชั้นสวยกระไรเพียงขาดตา" ความงามของนางพมิ่งคงเป็นที่ เลื่องลือระบือไกลในดินจังหวัดสุพรรณบุรี แม่แต่ขุนช้างซึ่งเป็นพ่อยุทธ์แต่ยังหนุ่มก็ยังไม่เคย ถึงในขณะที่ขุนช้างยังไม่ได้ออกใจชอบพอนางพมิ่ง เมื่อขุนช้างไปวัดในขณะที่แต่งกายก็คง นึกคิดเช่นเดียวกับคนหนุ่มทั้งหลายที่หมายจะแต่งไปอวดหญิงสาวที่สวยงามที่สุด กวีได้บรรยาย ความงามของนางพมิ่งไว้อีกตอนหนึ่งว่า

"แม่เดินนำทางนางพมิ่งตาม ดูเหมือนหนึ่งนางห้ามงามหนักหนา"¹²⁸

นางห้ามนั้นคือหญิงที่เป็นบริจาริกาของกษัตริย์ ซึ่งตามปกติก็มักจะต้องมีรูปสมบัติเกิน กว่าหญิงทั่วไปจึงจะเป็นที่ตบใจของกษัตริย์ เมื่อกวีเปรียบนางพมิ่งว่ามีความงามในระดับ นางห้าม ก็ย่อมสร้างภาพในจิตของผู้อ่านให้เห็นว่านางพมิ่งเป็นสตรีที่งามอย่างยิ่ง ลักษณะ สำคัญของสตรีที่จัด ว่างามนั้นก็รูปร่างอ่อนแอเนเอวบาง ดังที่กล่าวไว้ว่า

๑๖ "อรชรอ่อนแอเนเอวบาง หมิ่นนางก็ไม่มีเหมือนนางเดียว"^{129x}

✓ ความงามของนางพมิ่งนั้นนอกจากจะเป็นความงามที่ "ชายเห็นเป็นที่เจริญใจ" แล้ว แม่แต่สตรีด้วยกันก็ยังอดชื่นชมความงามของนางพมิ่งไม่ได้ แสดงว่านางพมิ่งงามอย่างหา ที่ติได้ยากยิ่ง ✕ การที่ผู้หญิงด้วยกันก็ยังชมชื่นเป็นความงามแบบเรียบร้อย ผู้หญิงด้วยกันจึง นิยม โดยเฉพาะหญิงที่มีอายุและมีประสบการณ์มากเช่นนางเทพทอง หรือนางทองประศรี ซึ่งได้เคยเห็นคนสวยงามมามากตลอดระยะเวลาตั้งแต่วัยรุ่นจนชรา เมื่อนางทั้งสองเห็น นางพมิ่งก็ยังชมว่านางพมิ่งมีความงามเป็นเลิศ ความงามทางรูปกายนี้ไม่จำเป็นต้องมีความ สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับนิสัยใจคอ ถึงแม้ว่าทั้งนางทองประศรีและนางเทพทองจะไม่ชอบนิสัย บางประการของนางพมิ่ง แต่ก็ยังยกย่องความงามของนางพมิ่ง นางเทพทองไม่ยอมไปสู้ขอ นางพมิ่งให้แก่ขุนช้าง ก็เนื่องจากเหตุที่นางพมิ่งมีรูปกายสวยงามนี้ประการหนึ่ง ดังเช่นที่นาง เทพทองกล่าวไว้

128 ๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

129 ๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

.....

ลำคนในสุพรรณพารา

.....

นางพิมพรีมเพราคังจันทรา

อยากไคดวงจันทร์สวรรค์ไกล

อพิมพิลาไลยเซารูปงาม

.....

แม่จะเปรียบเนื้อความให้เข้าใจ

เอ็งเหมือนเต้านาอยู่ต่ำใต้

เห็นจะไคแล้วธา นะลูกอา¹³⁰

พลายแก้วนั้นก็หลงรักนางพิมเพราะความงามเลิศ คังที่พลายแก้วกลัวนางงามทอง
ประศรีว่า

.....

นางในงามแต่กิริยา

งามประเสริฐเลิศล้ำทั้งชำคม

ไม่เทียมทันทั้งสุพรรณบุรี

นางสวรรค์ลูกก็ไม่ปรารถนา

จะเปรียบพิมแก้วตาเห็นเต็มที

งามหนางามนมเนื้อสองสี

เห็นไม่มีใครสู้งามตา¹³¹

นอกจากความงามโดยธรรมชาติแล้ว นางพิมพิลาไลยยังฉลาดในการแต่งกายและ
ในการปรับปรุงกิริยาท่าทางให้งดงาม ทำให้ความงามของนางปรากฏเด่นชัด มีบุคลิกภาพ
ที่งดงามสะดุดตาแก่ผู้พบเห็น ทั่วไปบรรยายลักษณะการแต่งกายอย่างประณีตของนางพิมให้
ผู้อ่านนึกเห็นภาพพจน์อย่างเด่นชัด

.....

จึงเอาขมิ้นมารินทา

ทาแบ่งแดงไรใส่น้ำมัน

เอาขี้สีพันเป็นมันขลิบ

นุ่งยกปลายกนกพันแดง

ชั้นในหมสไบชมพูนิ่ม

อาบน้ำฉลัดคยาด้วยฉับพลัน

ดูบทั่วกายาขมิ้นมัน

ฉัดหน้าฉัดคันคังนวลแดง

กระจกสองเงาวับดูจับแสง

กานแยงทองระยับจับตาพราย

สีทับทิมทับนอกดูฉูดฉาด

¹³⁰ เรื่องเดิม, หน้า 95.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

รั้วทองกรองคอกพรพรรณราย   ชายเห็นเป็นที่เจริญใจ
 ไล่แหวนเพชรประดับทับทิมพลอย   สอดคอกอยแหวนงูดูลินไหว¹³²

การแต่งกายของนางพินนี้คงเป็นไปตามแบบฉบับการแต่งกายของสตรีที่มีรสนิยมสูง

ลักษณะนิสัย นางวันทองมีลักษณะ นิสัยต่างจากนางในวรรณคดีอื่น ๆ คือเป็นหญิงสาวชราवानธรรมคาสำมัญญ รักความเป็นอิสระ และมีความเป็นอิสระแก่ตัว พฤติกรรมต่าง ๆ ตลอดจนการตัดสินใจขึ้นอยู่กับความเห็นชอบของนางวันทองเองทั้งสิ้น ความผิดหรือความถูกขึ้นอยู่กับความพอใจของนางเป็นสำคัญ

ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากเหตุที่ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นบันทึกสังคมตามกิจของวรรณคดี โดยกล่าวถึงชีวิตนอกพระนครในระยะเวลาที่กวีมีชีวิตอยู่¹³³ ตัวละครส่วนมากเป็นชาวบ้านธรรมดา นางวันทองมีไชนางกษัตริย์ดังเช่นตัวเอกฝ่ายหญิงในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ของไทยส่วนมาก โดยเฉพาะเรื่องประเภท "จักร ๆ วงศ์ ๆ" ซึ่งเป็นวรรณคดีร่วมสมัยของขุนช้างขุนแผน ความสำเร็จในชีวิตของเธอเอง จึงทำให้นางวันทองตัดสินใจและประพฤติตามที่หัวใจปรารถนา นางอาจคำนึงถึงชนบชธรรมเนียบประเพณี แต่สิ่งเหล่านี้หาได้มีอิทธิพลเหนือความพึงพอใจส่วนตัวของนางวันทองไม่ ประกอบกับความสามารถทางการศึกษาตามแบบแผนของเด็กหญิงในสมัยนั้นพึงได้รับ คือการช่างฝีมือต่าง ๆ เป็นสิ่งพิสูจน์ความเฉลียวฉลาด ซึ่งเป็นสิ่งส่งเสริมให้นางวันทองมีความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น ฉะนั้น ฐานะทางสังคม คุณสมบัติทางรูปกาย และความเฉลียวฉลาดทางสติปัญญาและฝีมือ ประมวลกันเข้าเป็นภูมิหลัง (Background) ทางจิตวิทยาที่ส่งเสริมให้นางวันทองมีความภาคภูมิใจ และมีความมั่นใจในความเป็นเอกของตนมากขึ้น ผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเองมากเท่าใดก็ย่อมแสดงให้เห็นว่าตกอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งอื่นน้อยลงเท่านั้น

กวีได้วาดลักษณะของนางวันทองให้มีวาจาฉะฉาน เก่งกล้า และเข้าใจเจรรจามาแต่ยังเล็ก ดังที่นางคร่ำครวญเมื่อบิดาสิ้นชีวิต คำว่าพันทอนนี้บ่งให้เห็นความสามารถในการ

¹³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

¹³³ ม.ล.บุญเหลือ, "หัวใจของวรรณคดี," วรรณไวทยาการ (วรรณคดี) (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า 66-67.

ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดออกมาเป็นคำพูดได้อย่างน่าซาบซึ้งใจ

พอเอ๋ยเคยเห็นอยู่ทุกวัน	ถึงเจ็บไซ้เช่นนั้นก็ยังไม่
พอไคฝนหยุกยหาให้กิน	มาตายสูญสิ้นไปเมืองนี้
ลูกลมไคปฏิบัติพิศวี	คำวันนี้ลูกรักจักเห็นใคร
เหยาเรือนจะเย็นเป็นป่าช้า	หมอยาจะราแล้วพอซาไหว
พูกษาเสื่อสาครกลาดเต็มไป	จะปูไว้ให้ใครเล่าพออา ¹³⁴

นอกจากนี้ กวีได้กำหนดให้นางวันทองมีฝีปากกล้าตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่ เมื่อเยาว์วัยกับบริภรรยาขุนช้างและพลายแก้วไซ้คำว่า อายจันทาล อานนอกคอก อายตายโหง อายโลงโถง อายหัวลานซึ่งถึงมันจึงไร เป็นต้น ซึ่งล้วนเป็นคำรุนแรง

ตามความเป็นจริงเด็ก ๆ มักจะจำคำคำบริภรรยาไคเก่งเสมอ เพราะเด็กในวัยนี้ มักชอบเลียนแบบผู้ใหญ่ในการเจรจาและการแสดงท่าทาง เนื่องจากเด็กเริ่มเข้าใจพัฒนาการทางสังคม ลักษณะนิสัยของนางวันทองนั้นนอกจากปากกล้าเจ้าคารมแล้วใจยังกล้าหาญด้วย เมื่อเป็นเด็กไคเคยไปเก็บ หัก ตัด ดอกไม้ในวัดของท่านสมภารวัดแค ดังที่ท่านสมภารกล่าวถึงนางพิมเมื่อเป็นเด็ก ๆ ว่า "บุกจับปิ้งเทียววังอยู่ในวัด มาหักตัดต้นไม้ไคโยแยง" แต่ในขณะที่เดียวกันนางวันทองก็มักเป็นคนใจอ่อนด้วย ลักษณะนิสัยเหล่านี้มีปรากฏตั้งแต่เยาว์ ความใจอ่อนนี้เองที่ทำให้นางวันทองต้องได้รับความยุ่งยากในชีวิตตั้งแต่ด้วยสาวเริ่มด้วยพลายแก้ววิงวอนขอพบนางในเวลาค่ำคืน นางก็ยอมตามใจรับพลายแก้วเข้าไปในห้อง เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้นางประสบปัญหาในเวลาต่อมาตลอดชีวิต

ทั้งนี้ กวีไคแสดงให้เห็นผลของการประพศิณิตและการตัดสินใจด้วยอารมณ์มากกว่าความพินิจพิจารณาเหตุผล และความเหมาะสมคั้งามคานอื่น ๆ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของนางวันทองในวัยเยาว์เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้อย่างเด่นชัด เนื่องจากนางพิมรัก

¹³⁴ กรมศิลป์ากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การคาคของคัฐสภา, 2505),

พอใจหลายแก้วและมีความเชื่อมั่นในตนเองมากจนมิได้คำนึง ขนบธรรมเนียมประเพณี จึง
 ทำให้นางพิมลักลอบไต่เสียดกับแฉะหลายแก้วก่อนแต่งงาน ในชีวิตจริงคนที่ทำผิดเช่นนางพิม
 อาจจะมีอยู่เป็นจำนวนมากที่ได้ประสบความสำเร็จสูงสุดในชีวิตข้างหน้า แต่เพราะนางพิมเป็น
 ตัวละครเอกในวรรณคดี และตัวละครเอกในวรรณคดีเป็นตัวแทนของบุคคลในสังคม กวีจึง
 ได้สร้างเรื่องให้นางพิมประสบความสำเร็จทุกอย่างแตกต่าง ๆ ตลอดชีวิต อันเป็นการเสนอผล
 ของความประพฤติผิดแทนเพื่อจะชี้โทษไว้ในสังคมของไทยสังคมนั้นในความประพฤติของตน

ลักษณะนิสัยของนางวันทองที่สังเกตเห็นได้อย่างเด่นชัดอีกประการหนึ่งคือ ความ
 ซื่อสัตย์อย่างเด็ดเดี่ยวต่อความรัก พฤติกรรมของนางวันทองตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง แสดงให้
 เห็นความซื่อสัตย์ของนางวันทองที่มีต่อสามี ในระยะแรกนางบูชาความรักที่มีต่อขุนแผนเป็น
 อย่างยิ่ง ถึงแม้ขุนช้างเป็นเศรษฐีมีผู้คนเกรงใจทั่วทั้งละแวกย่านสุพรรณบุรี และยังเป็น
 มหาศาล ถึงจะมีไซ้ขุนนางใหญ่โตแต่ก็สามารถติดต่อกับราชสำนักได้สะดวก มีผู้คนขาวไพร
 มากมายนับว่าเป็นผู้มีอิทธิพลในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีในเวลานั้น ที่สำคัญคือความมั่งคั่งทำให้
 ผู้คนหลีกเลี่ยงให้ไม่ว่าจะไปไหนตั้งแต่ขุนช้างยังเป็นเด็ก ๆ นางพิมตระหนักถึงความจริง
 ซื่อสัตย์ แต่เมื่อขุนช้างทำให้นางพิมไม่พอใจ โดยคิดแย่งชิงนางจากขุนแผน นางพิมงก็หาได้
 เกรงกลัวดังเช่นศรีประจันหรือคนอื่น ๆ ไม่ ถ้อยคำที่นางพิมงบรรยายประชดขุนช้างแต่ละครั้ง
 แสดงให้เห็นความมุ่งมั่น ซื่อตรงต่อความรักและแสดงให้เห็นความกล้าหาญ แต่เป็นความ
 กล้าที่เกิดขึ้นด้วยอารมณ์ร้อนปราศจากความสุ่ม นอกจากนั้นกวีได้แสดงให้เห็นความพยายาม
 ที่จะต่อสู้เพื่อให้ตนพ้นจากอุปสรรคในความรักที่นางพิมงมีต่อขุนแผน

ความหุนหันพลันแล่นวู่วามของนางวันทอง ทำให้วิถีชีวิตของนางต้องเปลี่ยนแปลงไป
 ผลแห่งอารมณ์เช่นนี้มีความสำคัญต่อชีวิตของนางวันทองเป็นอันมาก ดังเช่นที่ปรากฏในตอน
 ขุนแผนพานางลาวทองกลับมาถึงสุพรรณบุรี ขณะที่นางวันทองทะเลาะกับนางลาวทอง ขุนแผน
 ห้ามนางวันทองกล่าวฟังไม่ ทั้งนี้ เนื่องจากความคับแค้นใจที่ถูกมารดาบีบบังคับให้แต่งงานกับ
 ขุนช้าง ประการหนึ่ง อกรรมโกธแค้นอาฆาตขุนช้างที่ยังอึดอั้นในใจประการหนึ่ง และความ
 หึงหวงลาวทองอีกประการหนึ่ง จึงทำให้นางวันทองขาดสติไม่สามารถควบคุมอารมณ์ได้จึง
 กล่าววาจาล่วงเกินขุนแผนอย่างรุนแรง ดังที่ว่า

ถึงพันวันทองไปก็ไม่ช้า
 อีลาวมันจะสับยัษระยา
 วาพลาจโจนขึ้นบนสะพาน
 สิ่งไรมิให้เป็นราศี
 หั่งน้ำมันกระจกกระแจะแปง
 ให้สิ้นวายุหายชาติของคนเท็จ
 ซากเค็ดเสร์จกันในวันนี้
 ถึงพระอินทร์ลงมาว่าก็อย่าคอย

จะเป็นเชิงสับปลาทุกเช้าค่ำ
 สิ้นบุญสิ้นกรรมกันวันนี้
 จะคักน้ำล้างบ้านเอาคืนสี่
 น้ำทามีอยู่จะถูเช็ด
 จะหั่งไว้ให้แห้งเป็นสะเก็ด
 จะชุกเว็จพื้นกินให้สิ้นรอย
 ไม่มีอาลัยเท่าปลายก้อย
 ที่วันทองนั้นจะถอยมาคืนก็¹³⁵

ในขณะนั้นขุนแผนบังกาลโศหาได้ทันคิดหาความเข้าใจวันทองให้ถ้วนไม่ ผลที่เกิดขึ้นแก่วันทองก็คือ ความโหม่นสผิดหวังอย่างสาหัส ทั้งนี้ก็เพราะความไม่รู้จักหักห้ามใจ และภายหลังจากนั้นเพียงไม่กี่นาที นางวันทองก็ได้คิดและนึกเสียใจลงโทษตนเองที่ไม่รู้จักหักห้ามและควบคุมตนเอง นางวันทองตระหนักดีว่าสาเหตุแห่งความร้าวฉานครั้งนี้ ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากตนระงับอารมณ์ไม่ได้

จะโทษผัวว่าชั่วกระไรได้
 ที่นี้และหน้าเป็นทาศราม
 สสารพิศคักเค็ดสำเร็จขาด
 กังไม้สูงสุคเพื่อนไม่พึงใคร
 ไอ้แต่นืออกวันทองเออย
 จะครองตัวไว้โยให้คืนคง

สาแก่ใจวาจาเราพยายาม
 ผัวห้ามยังฮักไม่เห็นภัย
 ประมาทหนักหักบ่นไม่ทนได้
 ลมประลัยพานพิศก็พึงลง
 ไม่ควรเลยที่จะแหลเป็นผุยผง
 เสมือนหงส์ปีกหักลงปลัดกม¹³⁶

ลักษณะนิสัยหุ่นหันพลันแล่นของนางวันทองทำให้นางประสบความล้มเหลว ขุนแผนได้เตือนให้หักห้ามใจระงับอารมณ์รอนเพื่อประโยชน์ที่จะได้รับว่า

¹³⁵ กรมศิลป์ากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การคำของคุรุสภา, 2505), หน้า 257.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

อย่าหนักไปนักมักช้ำใจ
ถ้ารักแล้วกลัวอวยจววยแค้น

มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
อย่าเปรียบเปรนเปรนนักจักชายหน้า¹³⁷๖๐

แต่ควยการถืออารมณ์ของคนเป็นใหญ่ นางวันทองจึงไม่สนใจฟัง ฉะนั้น นางจึง
ได้แสดงให้เห็นถึงความรักความซื่อสัตย์ คอสามีและความเก๊กเคี่ยว คือสละชีวิตเพื่อความ
รัก เนื่องจากนางเห็นว่า "แต่อายุเพียงนี้มีนิ้วสอง" นั้นเป็นสิ่งที่น่าอับอายอย่างที่สุด
สู่ "ตายเสียตายเถิกประเสริฐกว่า" แม้วันทองจะตั้งใจและมีความเห็นเช่นนั้น แต่เคราะห์
กรรมก็บันดาลให้นางวันทองเป็นไปในลักษณะที่วันทองเคยเกลียดชังอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ฉะนั้น
จะเห็นได้ว่า กวีได้บรรจุวาทลักษณะนิสัยตัวละครให้สอดคล้องกลมกลืนกับเหตุการณ์ในเรื่อง
และมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับแก่นเรื่องได้อย่างเหมาะสมที่สุด

อนึ่ง ตลอดระยะเวลาชีวิต นางวันทองมักจะวิเคราะห์ตนเองได้เสมอ แต่ก็
เห็นสาเหตุที่ทำให้ชีวิตของตนเองแปรเปลี่ยนไปภายหลังจากที่เหตุการณ์ทุกอย่าง เกิดขึ้นจน
สายเกินแก้เสียแล้ว อย่างไรก็ตาม นางวันทองได้แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่รู้จักตนเองและ
ยอมรับความจริงสู่หน้ากับความจริงไม่ถอยหนี การที่วันทองรู้จักตนเองดีนี้เอง จึงทำให้
นางวันทองมีกำลังใจสู้ชีวิตอยู่ในโลกนี้ต่อไปอย่างเข้มแข็ง ผู้ที่รู้จักตนเองและไม่ถอยหนี
พยายามต่อสู้แก้ไขสถานการณ์เท่าที่จะทำได้โดยไม่โทษผู้อื่นเช่น นางวันทองนับเป็นบุคคล
ที่น่านิยมนสรรเสริญยิ่งนัก

นางวันทองได้มีโอกาสคิดถึงตนเองและวิเคราะห์เหตุที่เกิดขึ้นแก่ตนว่า เนื่องมา
จากการกระทำของนางเองหลายครั้งหลายครา ดังปรากฏในเรื่องเมื่อขุนแผนพานาง
วันทองหนีไปอยู่ป่าในเวลานั้นวันทองเป็นผู้ใหญ่แล้ว เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตได้
ช่วยสร้างประสบการณ์ความเจนจัดในชีวิตให้แก่นางให้มีความคิดพิจารณาไตร่ตรอง มีอารมณ์
เยือกเย็นลง และสุขุมมีเหตุผลกว่าเดิม แต่กระนั้นก็ตาม นางวันทองยังเห็นว่าเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุเนื่องมาจากความไม่รู้จักรองใจของตนเอง เป็นการตัดสินใจควย
ความต้องการทางอารมณ์ มีใค้คำนึงถึงเหตุผลอื่น เมื่อนางวันทองมีเวลาวิเคราะห์ตนเอง

โดยนึกถึงเรื่องราวของคนในอดีต ในขณะที่ขุนแผนหลับ กวีได้ใช้กลวิธีแฟลชแบ็ก (Flashback) ให้นางวันทองรำพึงถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างน่าเห็นใจเป็นอย่างยิ่ง

อกเอ๋ยเกิดเชษฐาเป็นสตรี	พอที่จะเป็นสุขไม่สุขได้
ไม่รักอ้ายร้ายชมภริมย์ไป	<u>เพราะไม่ครองใจจึงได้แก่น</u>
.....	.....
เอาความรักหักทวนอยู่รวนรี	ได้เสียที่ทำอะไรไปตามเกิน ¹³⁸

ลักษณะอารมณ์และบทบาทพฤติกรรมของนางวันทองเป็นลักษณะของตัวละครในวรรณคดีประเภทโรแมนติค (Romantic) กวีได้แสดงออกซึ่งอารมณ์ของตัวละครอย่างเด่นชัดและเป็นอารมณ์ที่รุนแรง/ดัง เช่นที่ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวถึงอารมณ์ของตัวละครในเรื่องวรรณคดีประเภทนี้ว่า

โรแมนติกเรียกร้องอุสราภาพในอันที่จะแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกออกมาอย่างเต็มที่ โดยไม่คำนึงถึงอุปสรรคและกฎเกณฑ์ใด ๆ..... โรแมนติกถ้อยมนุคติ (Imagination) และศรัทธา (Faith) คือความเชื่ออย่างไม่ทองใจ เหตุผลเป็นใหญ่..... โรแมนติกนิยมแสดงความรู้สึกต่าง ๆ เช่น ความรัก ความเกลียดชัง ความเชื่อมั่นในทางศาสนา ความกลัดกลุ้ม ความไม่พอใจในชีวิตอย่างเปิดเผย....¹³⁹

ฉะนั้น ในระยะช่วงชีวิตตอนต้นของนางวันทอง จึงมีลักษณะเป็นแบบโรแมนติกอย่างเห็นได้เด่นชัด แต่ลักษณะอุปนิสัยของนางวันทองเริ่มมีความสมจริงตามวิถีแห่งปुरुชน คือมีลักษณะดังเช่นคนในสังคมจริงเป็น เรียลลิสติก (Realistic) มากขึ้น เมื่อนางวันทองมีอายุมากขึ้น อารมณ์ที่เคยร้อนแรงก็เบาบางอ่อนลง มีเหตุผลและความไตร่ตรองอย่างสุขุม

¹³⁸กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 374.

¹³⁹วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือ 2514), หน้า 139.

รอบคอบเข้ามาแทนที่ นางวันทองในวัยกลางคนกลายเป็นผู้มองการณ์ไกลรู้ดีรู้ชอบ
ลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดเจนนในตอนที่พลายงามจะพานางวันทองออกจากบ้านขุนช้าง เหตุผล
ต่าง ๆ ที่นางวันทองยกมาอธิบายแก่พลายงามแสดงความคิดของผู้ที่เป็นมารดาอย่างลึกซึ้ง
รอบคอบ

ครานั้นจึงโฉมเจ้าวันทอง
พอพลายงามทราบสวาคีของแม่อา
ไซ้จะอ้อมเอิบอาบด้วยเงินทอง
ทั้งผู้คนข้างมาแลเข้าไท
ทุกวันนี้ไซ้แม่จะผาสุก
ต้องจำจนทนกรรมที่ติดตาม

.....
เมื่อพ่อเจ้ากลับมาแต่เชียงใหม่
เมื่อคราวตัวแม่เป็นคนกลาง
เจ้าเป็นถึงหัวหมื่นมหาดเล็ก
จงเร่งกลับไปคิดกับบิดา
พระองค์คงจะไปรบประทานให้
อันจะมาลักพาไม่ว่างัน

เสรำหมองด้วยลูกเป็นหนักหนา
แม่ไศกาเกือบเจียนจะบรรลัย
มิใช่ของตัวทำมาแต่ไหน
ไม่รักใครเหมือนกับพ่อพลายงาม
มีแต่ทุกข์ใจเจ็บคั่งเห็นบนานา
จะขึ้นความคิดไปก็ไซ้ที่

.....
ไม่แพ้ทุกสิ่งไรแต่สักอย่าง
ทานก็วางบตคืนให้บิดา
มิใช่เด็กคอกจงฟังคำแม่ว่า
พองหากราบทูลพระทรงธรรม
จะปรากฏศไกรเดิฉัน
เช่นนี้ใจแม่มิเต็มใจ 140

นางวันทองได้แนะแนวทางที่ถูกที่ควร ซึ่งเป็นทางออกที่ดีที่สุดเหมาะสมด้วย
ประการทั้งปวงให้แก่พลายงาม เป็นลักษณะความคิดอย่างมีเหตุผล ไตรตรองรอบคอบแล้ว
แบบผู้ใหญ่ กวีได้แสดงลักษณะของนางวันทองเมื่อเจริญวัยให้เห็นได้อย่างเด่นชัด โดย
เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับอารมณ์ร้อนของคนหนุ่มคือพลายงามในขณะนั้น นอกจากนี้
นี้ กวีได้เสนอให้ผู้อ่านเห็นพัฒนาการทางอารมณ์ของตัวละคร (Emotional Develop-
ment) อย่างชัดเจนว่าความมีเหตุผลและการใช้อารมณ์ทางคานต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นมี

ส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับจำนวนอายุ กวีได้สอดใส่ลักษณะความจริงทางจิตวิทยาให้
 แกบบทบาทของนางวันทองอย่างเหมาะสมกลมกลืน ความสามารถเช่นนี้เป็นเครื่องพิสูจน์ให้
 เห็นว่า กวีผู้วาดลักษณะนิสัยตัวละครเป็นผู้ที่เข้าใจชีวิตอย่างลึกซึ้ง เพราะ

...ทุกคนย่อมมีอารมณ์คลาสุกและโรแมนติกอยู่ทั้งคู่ จะยิ่ง
 หย่อนกว่ากันตามตัวบุคคลบางเท่านั้น... ไม่มีบุคคลใดที่มี
 อารมณ์คลาสุกแท้ ๆ โดยไม่มีอารมณ์โรแมนติกมาเจือปนเลย
 กูเจ้าท่านองกับพูนักจิตวิทยาพิสูจน์ให้เห็นว่า ไม่มีผู้ชายคนใด
 ที่เป็นผู้ชายทั้งแท่งไม่มีลักษณะของสตรีเจือปนอยู่เลย... 141

ลักษณะนิสัยของนางวันทองที่เด่นอีกประการหนึ่งคือ เมื่อนางตั้งใจไว้อย่างไรแล้ว
 ก็มักจะมุ่งมั่นแน่วแน้อยู่เช่นนั้นไม่เปลี่ยนแปลง ลักษณะนิสัยเช่นนี้ คงเนื่องมาจากภูมิหลัง
 (Background) แห่งชีวิตดั้งเดิมมาแล้ว ความเด็ดเดี่ยว ของนางวันทอง ปรากฏให้
 เห็นเมื่อนางศรีประจัน เคี้ยวเชือกเขี่ยตีนตีให้นางรับขอเสนอของขุนช้าง แคนางพิมพ์ก็ขัดขึ้น
 ยอมรับโทษแทนที่จะปฏิบัติตาม

เมื่อนางพิมพ์แต่งงานกับพลายแก้วแล้ว ความมั่นคงในความรักก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น
 เหตุที่พลายแก้วต้องไปทัพ เป็นสิ่งบั่นทอนสุขภาพจิตและสุขภาพกายของนางพิมพ์เป็นอย่างยิ่ง
 ควบความจงรักภักดี ความกังวลและความเป็นคนช่างคิด ทำให้เกิดความทุกข์ที่ทับทวี จน
 นางพิมพ์ป่วยเจ็บแทบจะเอาชีวิตไม่รอด และหาสาเหตุของความเจ็บป่วยนั้นไม่พบ จนต้อง
 เปลี่ยนชื่อเป็นวันทอง ทั้งนี้อาจสันนิษฐานโดยไขข้อพิสูจน์ของนักจิตวิทยาอธิบายได้ว่า
 เป็นอาการทางจิตและประสาทคือ ความเครียดเครียดทางจิตใจ (Tension) ดังได้กล่าว
 แล้วในบทที่เกี่ยวกับแกนเรื่อง

๖. ลักษณะนิสัยของนางวันทองที่น่าสนใจอีกลักษณะหนึ่งคือ ความถือตัวและความ
 ซื่อสัตย์ต่อผู้ที่เป็นสามี ในวัยสาวนางวันทองสำนึกและตระหนักถึงความเพียบพร้อมด้วย

141 วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคม
 ภาษาและหนังสือ, 2514), หน้า 141.

คุณสมบัติและรูปสมบัติของทนต์เสมอว่า ทนต์อยู่สูงเท่าผู้อื่นตลอดเวลา ฉะนั้น เมื่อมีเหตุการณ์
ที่ทำให้นางสะทกในทางความรู้สึก เกิดความไม่แน่ใจในฐานะของตนเอง นางวันทองก็ยอม
สละชีวิตถ้าไม่อาจดำรงอยู่ในฐานะเดิมของตนได้ การที่ขุนแผนบันทึกลโทสะบริภาษและแสดง
ความไม่เอาด้วยคือวันทองอีกต่อไป เท่ากับ เป็นการคุกคามวันทองอย่างที่สุด เมื่อเห็นว่าคนไม่
ได้รับการยกย่องในฐานะภรรยาและถูกทอดทิ้งคงจะต้องตกเป็นภรรยาของขุนช้าง เมื่อเป็น
เช่นนั้นนางก็ยอมได้รับความอับอาย นางจึงตัดสินใจทำลายชีวิตตนเอง ความดีตัวของนาง
วันทอง ปรากฏในคำคร่ำครวญถึงฐานะของนาง

<u>ถึงไม่สูงสุกเพื่อนไม่พึงใคร</u>	<u>ลมพัดประลัยพานพิศก็พังลง</u>
โอ้แต่นี้อีกวันทอง เอย	ไม่ควรเลยที่จะแหลกเป็นผุยผง
จะครองตัวไว้โยให้คืนคง	เสมือนหงส์ปีกหักลงปลัดกม
.....	.....
ความเจ็บเท่าไรจะรู่หาย	ความอายเมื่อไรจะสิ้นชื่อ
ถึงหมักสักปากไว้ที่หลังมือ	ยังจะรื้อรักรูปไปโยมี ¹⁴²

นางวันทองทราบคำว่า สังคมรัง เกียรติการที่สตรีมีสามีสองคน ถึงความที่ว่า

<u>แต่อายุเพียงนี้มีสองตัว</u>	<u>แสนชั่วแสนถอยทุกเส้นผม</u>
มีแต่จะอับอายไม่วายกรรม	ชีวิตสิ้นคืนถมก็ช้อลือ ¹⁴³

คำกล่าวของนางวันทองตอนนี้แสดงให้เห็นว่า นางเองก็มีคตินิยมในการมีสามี
สองคน แต่นางก็คงตกอยู่ในฐานะเช่นนี้ กวีพยายามจะชี้ให้เห็นว่า ชีวิตเป็นอนิจจัง
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตของนางวันทองทำให้นางไม่สามารถกำหนดหรือหลีกเลี่ยงพฤติ-
กรรมที่ไม่เป็นที่นิยมของสังคม

¹⁴² ขุนช้างขุนแผน, (พระนคร : องค์การคำของคุรุสภา, 2505), หน้า 257.

¹⁴³ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 259.

กวีได้พิสูจน์ให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตโดยพหุัตนัย ซึ่งไม่ตรงกันกับค่านิยม และทัศน ของสังคม ตลอดจนศีลธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นนิตินัยที่นิยมในสังคม แม้แต่บุคคลเจ้าของพฤติกรรมนั้นจะไม่เห็นดีเห็นงาม แต่ก็ไม่อาจสามารถหลีกเลี่ยงเหตุการณ์ ที่ไม่พึงปรารถนาบางอย่างได้นั้น

ในที่สุดเมื่อถึงคราวเข้าที่คับขัน คือสมเด็จพระพันวษามีรับสั่งถามให้นางวันทอง คัดสินใจ นางวันทองไม่สามารถตอบได้ทันทีในเวลานั้น หาใช่เพราะเหตุว่า นางเป็นหญิง ผู้มีจิตใจเลวทราม หรือมีความโลภไม่ คำอธิบายปัญหาของวันทองข้อนี้คือ คัวเหตุที่ พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถาม อำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยนั้นคือ อำนาจสูงสุด เป็น อำนาจที่อาจจะกำหนดชะตาชีวิตบุคคลผู้อยู่ใต้เบื้องยุคลบาทให้กลับกลายเป็นอะไรก็ได้ คัว อำนาจพระบารมีเช่นนี้ อาจทำให้นางวันทองซึ่งเป็นเพียงหญิงชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่ง เกิด ความเกรงกลัว และคิดว่าตนเองเป็นต้นเหตุให้เกิดความระคายเคืองฝ่าละอองธุลีพระบาท เค็มนางวันทองก็คงประหวั่นพรันใจอยู่แล้ว เมื่อมีพระราชดำรัสถามถึงการคัดสินใจครั้งสำคัญ ที่สุดในชีวิตของนางวันทอง และเป็นเรื่องที่น่างเองก็ยังไม่ตกใจได้เตรียมตัวมาก่อน และเป็นปัญหาที่ทรมานใจนางตลอดมา

อนึ่ง ในขณะนั้นนางวันทองอยู่ต่อหน้าขุนแผนและขุนช้าง ความคิดตลอดจนสภาพ จิตใจของนางวันทองในเวลานั้น คงจะสับสนวุ่นวายอย่างที่สุด มิใช่เพราะมีอกุศลกรรมมา บังใจ¹⁴⁴ แต่ใครก็ตามถ้าอยู่ในสภาพเช่นเดียวกันกับวันทองก็ย่อมมีโอกาสเป็นไปได้ใน ลักษณะเช่นนั้นทั้งสิ้น ลักษณะความสับสนลังเลในความคิดเช่นนี้อาจอธิบายโดยหลักการ ทางจิตวิทยาได้ว่า เป็นลักษณะของความกระวนกระวายใจและความกลัว ซึ่งเกิดขึ้นพร้อม กับการคาดหมายผลร้ายในอนาคต (Anxiety)¹⁴⁵ ความสับสนลังเลในความคิดของ

¹⁴⁴ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษา และหนังสือ, 2514), หน้า 64.

¹⁴⁵ เคโซ สวานานนท์, ปทานุกรมจิตวิทยา (พระนคร: โอเคียนส์โตร์, 2512), หน้า 21-22.

นางวันทองมีลักษณะเป็นไปดังที่กวีได้บรรยายไว้

คิดคะนึงตะลึงทะเลานอก
ให้หูท้อจ้ออันคันอรุรา

ดังท้าวตกพระสุเมรุภษา
เกรงผีกายหน้าก็สุดคิด ¹⁴⁶

อนึ่ง ในเวลาที่เกิดเหตุการณ์ขึ้น นางวันทองมีอายุมากเข้าวัยกลางคนแล้ว ฉะนั้น นางจึงต้องการใช้เวลาในการคิดอย่างรอบคอบก่อนที่จะตัดสินใจครั้งสำคัญ แต่เมื่อไม่มีเวลามากพอ ผู้ที่อยู่ในวัยนี้ส่วนมากก็มีอาการเหมือนเช่นนางวันทอง คือมักจะกล่าวอย่างเป็นกลาง ๆ เพื่อให้ผู้อื่นที่คนไว้วางใจช่วยตัดสินใจแทนตนในขณะที่เกิดความลังเลไม่แน่นอนใจนั้น นางวันทองจึงมอบหน้าที่ตัดสินใจถวายแด่สมเด็จพระพันวษา แต่พระองค์หาทรงเข้าพระทัยไม่ เนื่องจากในขณะนั้นพระองค์เองก็ทรงตั้งพระทัยจจจอยู่ที่คำตอบของวันทอง เมื่อไม่ทรงไต่สัดกับสมพระทัยก็ทำให้กริ้วและทำให้เข้าพระทัยผิด กวีได้พรรณนาเหตุการณ์และความคิดของนางวันทองในตอนนั้นว่า

อย่าเลยจะพูดเป็นกลางไว้
คิดแล้วเท่านั้นมีทันนาน
ความรักขุนแผนก็แสนรัก
สู้ลำบากบุกป่ามาด้วยกัน
ขุนช้างแต่อยู่ควยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร
จมน้ำไหลเลาก็เสียทีในอก
พูดกลางตัวนางระเริ่มร้าว

ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน
นางกมกรานแล้วก็พูดไปจับปล้น
ควยรวมยากมานักไม่เคยจันท์
สารพันออกออดมถนอมใจ
คำหนักหาได้ว่าให้เคืองไม่
ซ้ำไท้ไซ้สอยเหมือนของตัว
ก็หิบบกรักเท่ากันกับตัว
ความกลัวอาญาเป็นพันไป ¹⁴⁷

¹⁴⁶ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การของคุรุสภา, 2505), หน้า 790.

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 791.

เมื่อพิจารณาข้อความที่ยกมาถ้อยคำอย่างตรงไปตรงมาแล้วจะเห็นว่า นางวันทองกราบบังคมทูลถึงปัญหาในการตัดสินใจของนางให้ทรงทราบเป็นข้อเท็จจริงเบื้องต้น และเป็นสาเหตุที่ทำให้นางต้องคิดมากและนางยังไม่อาจตัดสินใจได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว เหตุที่กวนนำหนักความสำคัญของทั้งสามฝ่ายเท่ากันถึงที่นางวันทองกราบบังคมทูล เมื่อถึงคำพูดตอนนี้ นางวันทองก็ยังมีใจกล้าว่าจบสิ้นกระแสความ จึงหยุดด้วยความกลัวและเพื่อจะคิดทอเป็นวินาทีสำคัญที่จะตัดสินใจ แต่สมเด็จพระพันวษาก็ทรง "ฟังจบแค้นคั่งคั่งเพลิงไหม้" ขึ้นมาเสียก่อน เนื่องจากพระองค์ทรงมุ่งหวังจะได้ฟังคำตอบที่เด็ดขาดจากนางวันทอง แต่เมื่อคำตอบของนางไม่สมพระราชหฤทัย ทรงผิดหวังจึงทำให้พระองค์กริ้วและนางวันทองถูกประหารชีวิตในที่สุด ทั้ง ๆ ที่ลักษณะนิสัยที่แท้จริงและสัจจะในส่วนลึกของจิตใจนางวันทองหาเป็นคัง เช่นโทษที่นางได้รับนั้นไม่

3.5.2.2 พลายแก้วหรือขุนแผน

สกุลวงศ์ ลูกขุนไกรพลพ่าย รัชการการอยุธยาสาครเหล่า กับนางทองประศรี ซึ่งมีความรู้อานเขียนไค บิคารมารคาของขุนแผนมีฐานะดี

วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน มีปัญหาของเรื่องและกลวิธีในการดำเนินเรื่องส่วนมากเป็นไปในลักษณะของพฤติกรรมรวมระหว่างตัวละคร ดังจะเห็นได้จากแก่นเรื่องของวรรณคดีเรื่องนี้ ตัวละครเอกของเรื่องมีส่วนร่วมกันสร้างบทบาทขึ้น โดยบทบาทนั้นมีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน เปรียบเสมือนเชือกหลายเส้นไคมีผู้นำมาถักขึ้น โดยให้เชือกแต่ละเส้นมาผูกมัดกันสร้างปมขึ้นเป็นระยะ ๆ มีจังหวะที่พืดต่อกันไป จนกระทั่งเกิดเป็นตาข่ายขึ้น

เนื้อเรื่องของบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะคัง เช่นตาข่ายนี้ เชือกของตาข่ายแต่ละเส้นมีความสำคัญเช่นไร ตัวละครในเรื่องก็มีความสำคัญเพียงนั้น จึงจำเป็นที่ผู้เขียนจะต้องกล่าวถึงตัวละครสำคัญทั้งหลายพร้อม ๆ กันไป

รูปร่างลักษณะ กวีไคแสดงให้เห็นตัวตนของชายรูปงามในยุคสมัยที่เกิดวรรณคดีเรื่องนี้ขึ้น ตัวแทนนั้นคือ ขุนแผนเป็นชายรูปงามเกิดในครอบครัวขุนนาง การที่กวีสร้างขุนแผนให้เป็นคนสามัญ มีโชคชัยหรือท้าวพระยาคัง เช่นตัวเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทย

ร่วมสมัย เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ นับว่าเป็นก้าวใหม่ของวรรณคดี เป็นวิวัฒนาการที่น่า
สนใจ โดยเฉพาะในการสร้างลักษณะตัวละครในวรรณคดี อย่างไรก็ตาม กวีก็ยังสร้างให้
X ชุนแผนมีรูปร่างงามหรือหน้าตาในวรรณคดีอื่น ๆ อันเป็นการรักษาคติเดิมในการสร้าง
ตัวละครเอก กวีมักจะบรรยายลักษณะตัวละครเอกฝ่ายชายในวรรณคดีไทยให้มีรูปร่าง
ค่อนข้างแบบบางอันเป็นลักษณะที่จะมีความปราดเปรียว คล่องแคล่ว มีสง่าราศีและมีอำนาจ
ชุนแผนซึ่งเป็นตัวละครของเรื่องนี้ก็มีลักษณะดังกล่าวพร้อมมูล X

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่วรรณคดีไทยนิยมสร้างตัวละครฝ่ายชายในเรื่องให้มีรูปร่าง
พริ้งเพริ้ว บอบบาง คงเป็นเพราะตัวละครเหล่านั้นส่วนมากมีอายุประมาณ 15 ถึง 19 ปี
ซึ่งในสมัยก่อนถือว่าเป็นวัยฉกรรจ์ ร่างกายกำลังเจริญเต็มที่พร้อมที่จะใช้งาน ดังจะเห็น
ว่าคนโบราณแต่งงานตั้งครอบครัวกันตั้งแต่อายุน้อย อายุ 17 ถึง 20 ก็เป็นหัวหน้าครอบครัว
มีหน้าที่การงานมั่นคง ถ้าเป็นทหารที่สามารถก็ไปทัพ หรือเป็นแม่ทัพนายกองได้แล้ว

ชุนแผนคงจะมีลักษณะดังที่ถามต่อตามตำราคุณลักษณะ ซึ่งเป็นความนิยมของคนในสมัย
โบราณ ดังนั้น เมื่อพเนจรไปในชนบททางไกล จนกระทั่งพบกับหมื่นหาญในคงโจร หมื่นหาญ
ก็ยังเห็นลักษณะราศีที่แสดงว่าชุนแผนเป็นคนมีสกุลขุนชาติ มีโชคชนชั้นต่ำ ดังที่ว่า

.....	หมื่นหาญนั่งพิณจพิศดูหน้า
เพื่อนเป็นคนเคยครูตำรา	เห็นลักษณะราศีก็แยบคาย
มีโชคชนชั้นต่ำ	เนื้อละเอียดอ่อนสะอาดประหลาดหลาย ¹⁴⁸

อนึ่งกิริยาท่าทางและวาทีศิลป์ของชุนแผนก็เป็นสิ่งช่วยส่งเสริมให้มีเสน่ห์ น่านิยม
รักใคร่ โดยเฉพาะถ้อยคำที่ไพเราะจาเป็นเสน่ห์อันสำคัญ กวีมักจะใช้คำว่า "ครานั้น
จึงโฉมเจ้าพลายแก้ว" หรือ "ครานั้นชุนแผนแสนสุภาพ" เสมอ ลักษณะสำคัญของ
ชุนแผนอีกประการหนึ่งคือความมีเสน่ห์ ซึ่งแม้ว่ากวีจะสร้างให้ชุนแผนเชี่ยวชาญเวทมนต์
อาคม แต่เสน่ห์สำคัญอยู่ที่ความสามารถในเชิงวาทีศิลป์และท่าทางสุภาพน้อมนวลของชุนแผน

¹⁴⁸ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 307.

ประกอบกับบุคลิกลักษณะอันงาม ทำให้ผู้ที่ได้พบเห็นนี้ชอบใจตั้งแต่แรกพบ ลักษณะเช่นนี้เป็นเครื่องผูกใจคนที่ได้คล ก่อนที่ขุนแผนจะใช้ศาสดาอาคมซึ่งมักจะใช้เฉพาะเวลาสำคัญเท่านั้น และเป็นลักษณะสำคัญที่ส่งเสริมให้เรื่องดำเนินไปตามโครงเรื่องและมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันอย่างสมเหตุสมผล

อาถรรพ์กิริยาของขุนแผนเมื่อเข้าห้องนางแก้วกิริยาเป็นตัวอย่างหนึ่งของความมีเสน่ห์ เช่นที่กล่าวแล้ว ถึงที่แก้วกิริยาที่มีความเห็นว ขุนแผนนั้น "คूरูปร่างบางเอี่ยมสะอาดกิริยาพาที่ไซคนพาล"

นอกจากนั้น ขุนแผนยังมีความสุภาพเป็นอย่างยิ่งด้วย พฤติกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผูกใจให้นางแก้วกิริยานึกชมและพอใจในทันทีดังที่ว่า

ครานั้นนางแก้วกิริยา	เสนหานิ่งอกางขนาง
นี้ขุนแผนแมนใจจึงไม่พราง	แบบบางน้อยน้อยน่าเอ็นดู
แซมแซมซาซานารักใคร่	 149

คุณสมบัติเหล่านี้ช่วยให้ขุนแผนมีบุคลิกลักษณะภายนอกเกิน กรอบทั้งมีความสามารถในทางการรบและมีความกล้าหาญ ซึ่งเป็นค่านิยมที่คนในสมัยก่อนยกย่อง จึงทำให้บทบาทของขุนแผนประทับใจผู้อ่าน อนึ่งจะเห็นว่าขุนแผนมีลักษณะเป็นบุคคลสมจริงตามที่กวีได้วาดไว้

ลักษณะนิสัย ขุนแผนเป็นชายชาตินักรบมีคุณลักษณะแห่งความเป็นผู้นำ ไม่ว่าจะทำการใด ๆ ก็ตาม ขุนแผนมักจะไตร่ตรองอย่างสุ่มรอบคอบ พิจารณาหาจุดทางวางแผนอย่างถี่ถ้วนเสมอ มิได้ใช้อารมณ์ตัดสินใจอย่างวู่วามหุนหันพลันแล่น ถึงแม้ว่าขุนแผนจะมีฝีมือทางการต่อสู้เป็นเลิศและมีความฉลาดเฉลียวล้ำลึก แต่ก็มีใจกระทำการตามใจตน โดยถืออารมณ์ร้อนเป็นเกณฑ์ตัดสินใจ ✕ ลักษณะเช่นนี้หาได้ยากในตัวเอกฝ่ายชายของวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เช่นอิเหนา ถึงแม้ว่าอิเหนาจะมีฝีมือทางการรบเป็นยอด และมี

ความฉลาดทางสติปัญญาเป็นเยี่ยม แต่การกระทำของอิเหนาบังคับให้เห็นถึงความเอาแต่ใจตนเอง ควดยถือว่าเป็นผู้มีอำนาจเป็นโอรสภคิทรย์ในวงศ์สัตยูแห้ว ลักษณะอุปนิสัยของอิเหนาเป็นลักษณะของผู้ที่ค่อนข้างจะขาดความรับผิดชอบ ความกล้าหาญ ฝีมือและสติปัญญาถูกนำไปใช้ในทางที่ไม่สุจะถูกและควรเท่าใดนัก

ตัวเอกฝ่ายชายในวรรณคดีที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ พระอภัยมณี ถึงแม้ว่าพระอภัยมณีจะมีรูปร่างงามและมีวิชาความรู้ แต่พระอภัยมณีขาดคุณลักษณะแห่งความเป็นผู้นำบางประการ คือขาดความกล้าหาญ ไม่อาจตัดสินใจเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญด้วยตนเองได้ ต้องพึ่งพาผู้อื่นเสมอแม้แต่นางวาสิซึ่งเป็นหญิง ในการออกทัพสู้รบศัตรู พระอภัยมณีมิได้แสดงความเด็ดเดี่ยวและปราศจากท่วงทีบุคลิกภาพของผู้มีอำนาจ¹⁵⁰ ศรีสุวรรณเห็นลักษณะของพระอภัยมณีเช่นนี้ จึงออกปากกล่าวว่า

"..... พี่ช้ชลาคร เป็นชายช้ช้ช้างงาไม่กล้าหาญ"¹⁵¹

ฝ่ายขุนแผนเป็นชาวบ้านธรรมดา แต่ได้แสดงความคิดที่ลึกซึ้งรอบคอบ มีความรับผิดชอบและกล้าหาญ ความหนักแน่นและความรอบคอบของขุนแผนแสดงให้เห็นปรากฏตั้งแต่ยังเป็นเด็กหนุ่มอายุสิบห้าปี เมื่ออยากเป็นทหารก็ได้พยายามชวนชวหายหาวิชาความรู้ใส่ตน และได้แสดงความเอาใจใส่ศึกษาวิชาการด้วยความอดทน สิ่งเหล่านี้เป็นข้อพิสูจน์ความซำงคึกของขุนแผนอย่างเด่นชัด

กวีได้แสดงให้เห็นว่า ขุนแผนเป็นตัวละครที่สมบูรณ์แบบหรือตัวละครที่เป็นตัวแทนผู้ชายไทยในสมัยนั้นในแง่มุมต่าง ๆ กันหลายแง่มุม ผู้เขียนจะกล่าวถึงลักษณะแรกคือ ความ

¹⁵⁰ สุวรรณ กะเรียงไกรเพชร, "พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513) (อัดสำเนา), หน้า 106.

¹⁵¹ สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร: ศิลปวรรณาคาร, 2514), หน้า 9.

เป็นชายชาตินักรบ ซึ่งย่อมจะต้องมีความกล้าหาญ และมีฝีมือทางการรบ ชาวไทยในอดีต นิยมยกย่องชายชาติทหาร ผู้ใดเป็นนักรบที่สามารถถือว่ามีเกียรติสูง

การเดินทางผจญภัยของขุนแผนเริ่มแต่วัยเด็ก โดยเริ่มแต่จากมารดาไปศึกษากับ อาจารย์ที่วัดหลายแห่ง แต่ที่นับว่าเป็นการเดินทางออกผจญภัยที่แท้จริงคือ การไปทัพเมือง เชียงใหม่ครั้งแรก กวีได้เปิดโอกาสให้พลายแก้วได้แสดงความสามารถและความกล้าหาญ สมกับความตั้งใจของกวีที่พยายามวาดภาพตัวละครเอกของเรื่อง ให้เป็นตัวแทนของผู้ชาย ไทยในสมัยนั้น เนื่องแต่ในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองไทยคงอยู่ใน ภาวะสงคราม ตลอดระยะเวลาที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้น มีสงครามระหว่างไทยและ พม่าเกิดขึ้นถึง 24 ครั้ง และในแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังคงมีการศึกสงครามระหว่าง ไทยกับพม่าอีกถึง 10 ครั้ง จนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สงครามระหว่างไทย และพม่ายังคงเกิดขึ้นอีกถึง 10 ครั้ง ครั้งสุดท้ายไทยยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงในปีฉลู พ.ศ. 2396 และถอยทัพกลับเมื่อปีชวด พ.ศ. 2397 แคนันมากก็ได้รบพุ่งกันอีกเลย ฉะนั้น รวมการสงครามที่ไทยได้รับกับพม่าถึง 44 ครั้ง¹⁵²

ดังนั้น ตัวละครเอกของวรรณคดีในยุคนั้นจึงเป็นนักรบ ซึ่งก็แสดงให้เห็นค่านิยม ของสังคมตามลักษณะสภาพของบ้านเมือง กวีได้แสดงให้เห็นว่า การไปสงครามมีความ หมายแก่ชีวิตของลูกผู้ชายไทยในเวลานั้นมากเพียงใด คุณลักษณะของขุนแผนเมื่อยังเป็น พลายแก้วก็ได้พิสูจน์ให้เห็นความนิยมนั้น กล่าวคือพลายแก้วมีกำลังใจดี ใจเย็น ใฝ่สติปัญญา ในการรบ ไม่ประมาทหรือเกิดโห่สะเสือกอน พลายแก้วแสดงความสุขุมเยือกเย็นในการ ต่อสู้ทุกครั้ง "ยิ้มแล้วตอบคำที่ว่าชาน" ช่วยให้พลายแก้วได้รับชัยชนะในการรบ การต่อสู้ กับข้าศึกในสนามรบครั้งแรกในชีวิตของพลายแก้วก็สามารถเอาชนะพระยาฟ้าพลัน แม่ทัพ เมืองเชียงใหม่ได้ในคาบที่สองเท่านั้น กวีได้บรรยายฉากการรบในตอนนั้นให้เป็นภาพพจน์

¹⁵² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาจักร์ทรงราชูปถัมภ์, ไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ 3, พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2501), หน้า 3-9, 801-807.

(Romance)¹⁵⁵ วิถีของอัศวินต้องมีความหยิ่งในเกียรติยศ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าชีวิต ดังเช่นที่ นายคัมบลู, พี, เคอร์ โคธธิบายไว้ในหนังสือ อีปิก แอนด์ โรมานส์ (Epic and Romance) ว่า

...อัศวินเป็นผู้ที่มีลักษณะอันเป็นคุณสมบัติสำคัญดังนี้คือ
ชอบผจญภัย รักเกียรติยศยิ่งกว่าชีวิต ยกย่องสตรี รักความ
สัตย์และจงรักภักดีต่อมุนายอย่าง เกรงครก¹⁵⁶

✕ ชุนแผนมีลักษณะสมเป็นอัศวินอย่างแท้จริงทุกประการ โดยได้พิสูจน์ให้เห็นว่า
เทิดทูนเกียรติศักดิ์ของตนไว้เหนือสิ่งอื่นใด ไม่ยอมให้ใครถูกเหยียดหยาม แม้แต่บุตรหรือ
ภรรยาซึ่งชุนแผนรักเป็นอย่างยิ่ง เมื่อนางวันทองกล่าววาทะจากถูกสบประมาทชุนแผนจึง
เกิดความเจ็บแค้นถึงกับเงื้อมมือจะฆ่าฟัน ทั้ง ๆ ที่ในส่วนลึกของจิตใจนั้น ชุนแผนยังรัก
นางวันทองอยู่

มึงตายเสียเถิดวันทองเอ๋ย   อย่ายู่เลยซักคำออกเงือง่า
กระต๊อบโง่งมถางกลางนาว่า   จิกหัวเอามาฆ่าให้ตาย¹⁵⁷ ✕

การกระทำของวันทองเป็นสิ่งที่ชุนแผนให้อภัยไม่ได้ ความบันทึลโทสะทั้งของ
ชุนแผนและนางวันทองในเหตุการณ์ครั้งนี้ ทำให้วิถีชีวิตของคนทั้งสองต้องเปลี่ยนแปลงไป
โดยสิ้นเชิง อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการสร้างนิสัยตัวละครที่กวักกำหนดไว้เป็นประโยชน์
แก่การดำเนินเรื่องเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นการสร้างปมปัญหาให้แก่เรื่องโดย
เกิดจากพฤติกรรมลักษณะนิสัยของตัวละคร

¹⁵⁵ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษา
และหนังสือ, 2514), หน้า 107.

¹⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 107.

¹⁵⁷ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),
หน้า 257.

ความรู้สึกอย่างรุนแรงของขุนแผนเมื่อถูกสบประมาทนั้น กวีได้บรรยายไว้ดังนี้

ขุนแผนซัดใจคังไฟคิก	ภูหาคิดถึงฮวันทองไม่
สั่งฆ่าผูกฆางพลางจะไป	บานเขาชนไกของมารคา ¹⁵⁸

เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระไวยสบประมาทขุนแผน เพราะต้องเสนหสรอยฟ้า ขุนแผนก็เจ็บแค้นจนไม่อาจยกโทษให้ได้เช่นกัน พलयงามนั้น เป็นบุตรที่รักของขุนแผนอย่างที่สุด จนถึงกับมอบดาบฟ้าฟันอาวุธคู่กายให้ แต่ถ้อยคำของ พलयงามที่ทออบขุนแผนเมื่อจับเสนหสรอยฟ้าได้กลับเป็นการด่าเล็กนุญคุณ ซึ่งขุนแผนถือว่าเป็นการสบประมาทอย่างรุนแรงจนให้อภัยไม่ได้

พระหมื่นไวยเมินหน้าหาคูไม้	ข้าเข้าใจอยู่นักไม่พักว่า
ถ้าทำมั่งก็เป็นเช่นมิดา	ไซ้ตัวข้าใจเงาไม่เท่าทัน
<u>แมนไม้คี่ไหนจะพันโทษ</u>	เมื่อทรงโปรดให้ไปตีเชียงใหม่นั้น
จึงได้มีสุขทุกคืนวัน	 159

วาทะของพระไวยสร้างความผิดหวังแก่ขุนแผนเป็นอย่างยิ่งถึงแก่รำพึงว่า

"โอ้ตัวกูนี้มีลูกชาย	ที่มันหมายก็ไม่สมปรารถนา
อ้ายไวยรักใครคังแก้วตา	มันกลับมาลมหูเอากูนี้ ¹⁶⁰

กวีได้แสดงให้เห็นความแค้นอย่างรุนแรงของขุนแผนในครั้งนี้ เป็นการประกาศตัดขาดจากความเป็นมิดาและบุตรในวันนั้นเอง

¹⁵⁸ เรื่องเดิม, หน้า 260.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 877.

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 884.

.....
ถ้าภูมรลยอย่าไปเผา
ผีมีงูกก็ไม่ไปกล่าวร้าย

ตั้งแต่นั้นชากันจนวันตาย
ถึงชีวิตขอเจ้าจะศูนย์นาย
หมายแต่จะเอาชีวิตกัน 161

ด้วยความรักเกียรติยศศักดิ์ศรียิ่งกว่าชีวิต ทำให้ขุนแผนและพระไวยเป็นศัตรูกัน ความเจ็บแค้นของขุนแผนมีมากถึงขนาด "ไม่แค้นสมประสงค์ก็คงตาย" วิธีแก้แค้นคือ คอง "ห้าหันมันเสียให้มันชบ" ลักษณะความหยิ่งในเกียรติของขุนแผนเป็นต้นของกวีที่สร้างขึ้นให้ขุนแผนเป็นบุคคคลในอุดมคติ เป็นตัวแทนของชายไทยชาตินักรบ ณะมีความเป็น "อัศวิน" ด้วยเหตุและผลดังโคลงกล่าวมาแล้ว

ลักษณะนิสัยที่เด่นของขุนแผนอีกประการหนึ่ง ซึ่งมีความสำคัญถือเป็นอุดมคติและค่านิยมของชาวไทยสมัยก่อน คือความกตัญญู โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ คนไทยในอดีตที่อาจสละเลือดเนื้อและชีวิตให้ได้โดยถือเป็นราชพลี

ขุนแผนเป็นชายผู้ถือกำเนิดในตระกูลนักรบ ฉะนั้น ย่อมมีโอกาสพิสูจน์ความจงรักภักดีได้เด่นชัด เหตุการณ์ตอนขุนแผนติดคุกต้องได้รับความลำบากนานถึงสิบห้าปี เพราะเป็นพระราชอาญานั้นพิสูจน์ให้เห็นความกตัญญูต่อเจ้าชีวิต คติประจำใจของขุนแผน ซึ่งแสดงความมุ่งมั่นกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ คือ

หากรับสัจพระพิพัฒน์วารี ไม่ราศีคิดคดขบถใจ
ส่วยอมตายไว้ชื่อเชื้อทหาร มีให้พานผิดเสียความสัจได้ 162

ลักษณะนิสัยเช่นนี้ เป็นสิ่งที่น่าชื่นชม ยกย่อง และช่วยส่งเสริมบทบาทพฤติกรรมของขุนแผนให้เด่นชัดขึ้นจนเป็นที่ประทับใจผู้อ่าน

ตัวเอกในวรรณคดีไทยส่วนมากแทบทุกเรื่อง กวีมักจะกำหนดให้มีความสามารถ

161 กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 884.

162 กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2505), หน้า 110.

ในเชิงรักหรือเจ้าชู้ ทั้งนี้เนื่องจากวิถีที่ว่าตัวเอกฝ่ายชายเหล่านี้เป็นเสมือนตัวแทนชายไทยในยุคสมัยที่เกิดวรรณคดี สังคมไทยในอดีตในเรื่องชีวิตคู่หรือการครองเรือนนั้นแตกต่างจากปัจจุบันกล่าวคือ เปิดโอกาสให้ผู้ชายมีภรรยาหลายคนได้

ขุนแผนก็เป็นตัวละครที่มีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสังคม กวีกำหนดให้ขุนแผนมีภรรยาห้าคน คือ นางวันทอง นางสายทอง นางลาวทอง นางบัวคลี และนางแก้วกิริยา ขุนแผนได้แสดงความรักความเอาใจใส่ภรรยาทุกคน แม้แต่นางบัวคลี ขุนแผนก็รักแต่เนื่องจากนางทรยศ ประกอบกับขุนแผนต้องการกุมารทองจึงทำให้ทองขวานาง ค่วยเหตุนี้บางครั้งขุนแผนจึงได้รับโทษและได้รับความลำบากเช่นในครั้งที่ทูลขอพระราชทานโทษนางลาวทอง จนต้องติดคุกเป็นเวลานานนับสิบปี ก็เพราะขุนแผนต้องการให้ภรรยาทุกคนมีความสุขเสมอหน้ากัน คำคำปรารภที่ว่า "ขอละเมียเสียเลอาณาใจ" แต่ภรรยาที่ขุนแผนรักที่สุดนั้นคงจะได้แก่นางวันทอง เพราะเป็นความรักครั้งแรกและเป็นภรรยาที่ใคร่รวมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันมาเป็นอันมาก ตลอดระยะเวลาที่นางวันทองมีชีวิตอยู่ ขุนแผนก็พยายามที่จะได้ครองรักกับนางด้วยความปลอดภัยพยายาม คำคร่ำครวญของขุนแผนเมื่อนางวันทองจะถูกประหารชีวิต แสดงให้เห็นถึงความรักอันยิ่งใหญ่ที่ขุนแผนมีต่อนาง

ขุนแผนแสนโศกสงสารน้อง
 นางหันมากอกเต้าเข้าจามัลย์
 สะทอนสะทีกสะอึกสะอื้นไห้
 เสียแรงทรมาณตัวทั้งผิวเมีย
 เทียวอาศัยในคงพงชัญ
 ชุกเผือกมันกินตามดินรกร
 .....
 ออกเอยเคยยากก็หนักหนา
 รอยทัพพันทัพไม่อัปจน
 .....

นั่งนั่งฟังวันทองให้อัคอัน
 ขุนแผนนั้นชบหน้ากับหลังเมีย
 ออกปากน้ำตาไหลลงราดเรี่ย
 เขี่ยกินเลี้ยงกันเหมือนหนึ่งนก
 สู้ผลัดผานงทำมุงปก
 ตกยากเท่าไรไม่ไกลกัน
 .....
 คือกเสื่อสูมาเป็นหลายหน
 ไพรพลกองทัพไม่ยับเยิน
 .....

คนอื่นหมิ่นแสบก็คุ้มรอด

ยอครักคนเกี่ยวไม่คุ้มได้

จำเพาะเค็คดวงจิตปลิกเอาไป

ช่างกระไรพันที่จะป้องกัน 163

อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่า ลักษณะนิสัยของขุนแผนที่กวีสร้างขึ้นนั้นเป็นไปตามแบบชายชาติทหาร ซึ่งเป็นตัวแทนของชายไทยผู้ได้รับความยกย่องจากสังคมในเวลานั้น ลักษณะนิสัยของขุนแผนเป็นสิ่งที่สอดคล้องสัมพันธ์ และสนองค่านิยมของสังคมไทยในอดีตอย่างสมบูรณ์ ด้วยเหตุที่กวีสร้างให้ขุนแผนเป็นนักรบและนักรักที่ผู้อ่านเห็นภาพได้เด่นชัดราวกับว่าผู้อ่านอาจสัมผัส หรือคบหาสมาคมกับขุนแผนได้ในชีวิตจริง

3.5.2.3 ขุนช้าง

สกุลวงศ์ เป็นลูกขุนศรีวิไชย รับราชการเป็นนายกองกรมช่างนอก เป็นเศรษฐีและนางเทพทอง

รูปร่างลักษณะภายนอก ลักษณะตัวละครเอกฝ่ายชายในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งสองมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เป็นการเปรียบเทียบกันอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ขุนแผนมีรูปร่างงดงาม ขุนช้างก็มีลักษณะในการตรงกันข้าม รูปร่างหัวล้านอันเป็นลักษณะที่ไม่เป็นที่นิยม แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ขุนช้างเป็นผู้ปราศจากคุณสมบัติประการอื่น ๆ ตามไปด้วย หากมิได้ ขุนช้างมีคุณลักษณะที่ประทับใจผู้อ่านประการอื่นแทนที่

อาจกล่าวได้ว่า ขุนช้างเป็นคนอาภัพมาแต่เกิด คือ ศีรษะล้านตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เหนือเองทำให้คนอื่น ๆ รังเกียจแม่แต่นางเทพทองผู้เป็นมารดา ก็มักจะบริภาษ "อายุ หายหาคาแข้งไม่วั้นวัน" ความอัปมงคลนี้เป็นปมคอยมาแค้นย่ำเขว้าว เมื่อเคิบโตขึ้นก็ยิ่งแลเห็นความอัปมงคลของขุนช้างเด่นชัดขึ้น กวีได้บรรยายไว้ดังนี้

163 กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),

จะกล่าวถึงขุนช้างเมื่อรุ่นหนุ่ม หัวเหมือนนกตะกรมล้านหนักหนา
 เคราแดงขนอกรกกายา หน้าตาตั้งลึงคางที่กลางไพร¹⁶⁴

ถึงอย่างไรก็ตาม ลักษณะศีรษะล้านเช่นขุนช้างนั้น คนไทยถือเป็นลักษณะของผู้มี
 ทรัพย์ เป็นความเชื่อตามแนวคติชาวบ้าน (Folklore) เช่นนี้จะเกิดขึ้นเนื่องจากขุนช้าง
 หรือมีมาก่อนเรื่องขุนช้างไม่มีหลักฐานยืนยันแน่ชัด เป็นแค่เพียงข้อสังเกตเท่านั้น มีไชขอ
 พิสูจน์ ปมเด่นที่มาแทนที่ปมค้อยทางรูปกายคือ ความมั่งคั่งควยทรัพย์สมบัติและข้าทาสบริวาร
 เหตุที่กล่าวว่าขุนช้างมีปมค้อยนั้น เป็นเพราะขุนช้างแสดงให้เห็นว่าพยายามที่จะ
 จะปกปิดลบล้างสิ่งนั้นอยู่เสมอ คราวใดที่นึกถึงหรือเห็นภาพศีรษะล้านและทวนเคราขน
 กายคอกก็มักทำให้ขุนช้างเกิดความวิตกกังวลไม่สบายใจ ลักษณะปมค้อยของขุนช้างเป็นไป
 โดยที่เจ้าตัวรู้สึกสำนึกอยู่ตลอดเวลา (Conscious) เช่น

ควักเอามุหน้าขึ้นป้ายปีก ฉีกผมปกกบาลให้ล้านหาย
 ยังโล่งเลี่ยนเตียนกลางอย่างแปลงควาย หัวกุดิบหายหน้าอายใจ¹⁶⁵

ดังนั้น ขุนช้างจึงมักจะหาวิธีแก้ไขโดยหาทางออกเป็นการทดแทน (Displace-
 ment Mechanism) ความพึงพอใจของคนทางอื่นคือ พยายามแต่งกายให้หรูหราแสดง
 ฐานะที่ร่ำรวยกว่าผู้อื่น เช่น ฉานู่ง "เหมือนผ้าทรงใครใครหามีไม่" เป็นต้น ซึ่งลักษณะ
 เช่นว่านี้เป็นสามัญสำนึกของผู้มีปมค้อยหรือพิการทางกายทั่วไป นับว่าวิถีได้พยายามเสนอ
 ลักษณะของตัวละครให้สมจริง

ส่วนกิริยาท่าทางของขุนช้างก็มักมีอาการที่เรียกว่า "แผลง" อยู่เสมอ กล่าวคือ
 ขุนช้างเป็นผู้มีพฤติกรรมผิดแปลกจากคนอื่น ๆ ในสังคม ขุนช้างขาดความเชื่อมั่นตนเอง
 ทั้งนี้ ก็เพราะบุคคลอื่น ๆ รอบกายมักจะมองขุนช้างอย่างเห็นสิ่งแปลกประหลาดมาตั้งแต่
 เด็ก ทำให้ขุนช้างรู้ตัวว่าตนนั้นไม่เหมือนผู้อื่นอยู่เสมอ เมื่อต้องปรากฏกายต่อหน้าผู้คน

¹⁶⁴ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 46.

¹⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

มาก ๆ ครั้งใด ก็เกิดความประหม่าตื่นเต้นมากผิดปกติ จนกลายเป็นความวิตกกังวลเคร่ง
เครียดอยู่ตลอดเวลา อาการทางจิตเหล่านี้ยิ่งทำให้ขุนช้างแสดงอาการกิริยาท่าทางแปลก
ยิ่งขึ้นทุกที ถึงแม้ว่าบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน จะมีกวีหลายท่านแต่งรวมกัน แต่นับว่า
เป็นความสามารถของคณะกวีผู้แต่งเรื่องนี้ว่าเป็นเอก เพราะสามารถคำร้องลักษณะบุคลิกภาพ
ของขุนช้างไว้ได้คงที่ตลอดตั้งแต่คนจนจน ถึงที่ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า การอธิบายพฤติกรรม
ตัวละคร เพื่อให้เข้าใจพฤติกรรมแต่ละอย่างไ้แจ่มแจ้ง โดยใช้หลักวิชาจิตวิทยาช่วย
อธิบายนั้น เพื่อให้ประจักษ์ถึงศิลปะของกวีที่ได้สร้างชีวิต บุคลิกลักษณะตัวละครให้มีความ
สมจริง จนเกิดมีชีวิตจิตใจเป็นมนุษย์อีกคนหนึ่ง เสมือนมีวิญญาณออกมาโลดแล่นได้ในโลก
แห่งความเป็นจริง ในลักษณะเช่นนี้ วิชาจิตวิทยาได้ช่วยพิสูจน์ความสามารถของกวีในการ
สร้างตัวละครคือ ขุนช้างให้เห็นได้อย่างเด่นชัดที่สุด

ตัวอย่างที่เกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของขุนช้างที่แสดงให้เห็นพัฒนาการทางอารมณ์
ที่สัมพันธ์กับอาการที่แสดงออกทางกายนั้น จะพิจารณาได้ตั้งแต่ขุนช้างยังเป็นเด็ก เช่นใน
ตอนที่เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษาเพื่อถวายตัว กวีได้วาดภาพขุนช้างไว้ว่า

"ขุนช้างน้อยพลอยประหม่าละล้าละลึง เข้าหมอบซัดคิคิดหลังบังบิคา" 166

เมื่อขุนช้างเติบโตขึ้นมาไม่ว่าจะไปที่ไหนก็ตาม มักจะได้ยินวาจาที่ทำให้เกิดความ
สะเทือนใจ แต่ขุนช้างก็ต้องพยายามบังคับตนเองให้แสดงกิริยาไม่สนใจ เป็นการฝืนอารมณ์
ความรู้สึกขัดแย้งนี้สะสมอยู่ในส่วนลึกของจิตใจขุนช้าง ดังนั้นกิริยาท่าทางที่แสดงออกจึงไม่
แนบเนียนดังปกติ กวีได้แสดงให้เห็นลักษณะของขุนช้างดังกล่าวมานี้ เช่น ในเทศกาล
ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ

ที่บางคนพูดมากปากไว
ขุนช้างเคืองซัดสะบัดหน้า
เมินหน้าเสียพลันทันที

ว่าพุทโธเห็งอไหลกระไรนี้
ไม่พอที่จะมาว่าจู้
เรียกหมอนมือซ้อยู่ไว้ 167

166 กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 12.

167 เรื่องเดียวกัน, หน้า 53.

ลักษณะการขาดความเชื่อมั่นในตนเองฝังอยู่ในใจของขุนช้างในลักษณะจิตไร้สำนึก (Unconsciousness) อยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น ขุนช้างจึงเผลอแสดงท่าทางพฤติกรรมแปลก ๆ ที่ผิดไปจากคนปกติธรรมดาเป็นอันมาก พฤติกรรมเช่นนี้ปรากฏอยู่ตลอดเรื่อง ผู้อ่านและผู้ฟังมักจะชอบเพราะถือว่าเป็นเรื่องตลกขบขัน¹⁶⁸

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ฐานะของขุนช้างในเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงมีใช้ตัวผู้ร้ายหรือสัญลักษณ์แห่งฝ่ายอธรรมโดยตรง แต่มีลักษณะเป็นตัวตลกของเรื่องด้วย ผู้อ่านส่วนใหญ่ไม่ถือว่าการกระทำของขุนช้างเลวร้ายเท่ากับการกระทำหรือบทบาทพฤติกรรมของฝ่ายอธรรมในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ไม่เกลียดชังมากเท่ากับ โจรป่าในเรื่อง จันทโครพ หรือ ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ หรือ โจรสู้หญิงในเรื่องพระอภัยมณี

อาจพิจารณาได้ว่า ถ้อยคำภาษาที่ขุนช้างใช้เป็นความจงใจของกวีที่สอดใส่ไว้ว่าจามีได้ชักเกลียดให้แก่ขุนช้าง เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะนิสัยและพฤติกรรมอื่น ๆ นับเป็นความสามารถของกวีที่ใช้คำพูดได้เหมาะสมกับตัวละครเป็นอย่างดี เช่น เมื่อขุนช้างพบนางวันทองหลังจากนางไปอยู่ป่ากับขุนแผนเสียนาน ต่อหน้าธารกำนัล ขุนช้างก็กล่าวขึ้นว่า

.....	เมื่อเจ้าปรากฏจากกายพี่แพทอง
ข่าวปลาราน้ำไม่กินได้	เสียใจเพราะเจ้าจนแค้นหมอง
มันให้อยากสมมะขามผักหนามคอง	เห็นหน้าน้องวันนี้พี่ดีใจ ¹⁶⁹

ลักษณะนิสัย ลักษณะนิสัยที่เด่นและสำคัญที่สุดของขุนช้างคือ ความมานะพยายาม และความอดทนเป็นคุณสมบัติของขุนช้างที่ช่วยให้เอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ในเรื่องความรักจนได้รับความสำเร็จ ทั้ง ๆ ที่ปราศจากรูปสมบัติ และความเก่งกล้าสามารถในแทบทุกทาง ถ้าเปรียบเทียบกับคู่ต่อสู้คือขุนแผน กวีได้พิสูจน์ให้เห็นลักษณะนิสัยในค่านี้นี้มากกว่านิสัย

¹⁶⁸ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, "หัวเลี้ยวของวรรณคดี," วรรณไวทยากร (วรรณคดี) (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2514), หน้า

¹⁶⁹ กรมศิลปากร, เรื่องเกิม, หน้า 443.

อื่น ๆ ตั้งแต่เล็กจนชางชากความรักความอบอุ่น อารมณ์ความต้องการในสิ่งที่ขาด ต้อง
การสิ่งอื่นมาทดแทนในแง่ นับเป็นพลังสำคัญที่ช่วยให้ชุนชางมีความมานะพากเพียรเป็น
อย่างยิ่ง

ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งซึ่งก็มีได้บอกให้เราทราบโดยตรงคือ ชุนชางยอมรับ
ปัญหา ถ้าเผชิญความจริงและพยายามต่อสู้จนได้รับความสำเร็จในที่สุด อย่างไรก็ตาม
ชุนชางมีลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ มีความเป็นบุคคลจริง ๆ ไม่ใช่บุคคลในอุดมคติ ชุนชาง
มีลักษณะสมจริง (Realistic) อยู่มาก ลักษณะนิสัยสมจริงประการนี้คือ ชุนชางเป็นผู้ที่
พยายามจะไปสู่เป้าหมายที่ตนเองวางไว้ให้ถึง และให้ได้บรรลุความสำเร็จ โดยมีได้คำนึง
ถึงวิธีการที่จะพาตนไปสู่เป้าหมายนั้น บางครั้งจึงขาดความบังคืด ขาดการไตร่ตรองด้วย
ปัญญาอย่างรอบคอบเสียก่อน มนุษย์เช่นชุนชางนี้ เราอาจพบเห็นได้เสมอในสังคมไทยทั่วไป

ลักษณะนิสัยของชุนชางอาจกล่าวได้ว่า นอกจากจะมีความสมจริงอยู่มากแล้ว ยังมี
ลักษณะเช่นที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า รวด แครกเตอร์ (Round Character) คือมี
ส่วนที่ดีและส่วนเลวในบุคคลเดียว¹⁷⁰ ส่วนลักษณะความสมจริงหรือที่เรียกกันเป็นภาษา
อังกฤษว่า เรียลลิซึม (Realism) นี้ นายแดนเซียร์ และจอห์นสัน (Danzier และ
Johnson) ได้อธิบายว่า

Realism, for example, is primarily a matter
of technique. It aims at giving an authentic
picture of ordinary life, usually by showing
typical people of the middle and lower classes
engaged in ordinary pursuits, and by recording
their activities in great and concrete detail.¹⁷¹

¹⁷⁰ Marlies K. Danzier, and Johnson W. Stacy, An Introduction
to Literary Criticism (Boston: Heath and Company, 1961), p. 24.

¹⁷¹ Ibid., p. 122.

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นสาระสำคัญของ "เรียลลิซึม" (Realism) ที่จะ
 ต้องเสนอภาพจริงแห่งชีวิตของคนธรรมดาสามัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในสังคมระดับชน
 ชั้นกลาง โดยเสนอให้เห็นกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันอย่างชัดเจน ฉะนั้นจึงอาจ
 อธิบายได้ว่า ลักษณะนิสัยและบทบาทพฤติกรรมของขุนช้างเป็นลักษณะที่พึงพบได้ทั่วไปในหมู่
 คนไทยในสังคมชาวบ้าน ซึ่งมักจะกระทำการโดยคำนึงถึงเป้าหมายมากกว่าวิธีการ บาง
 ครั้งก็ปราศจากความสุ่มรอบคอบ จนก่อให้เกิดผลเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่นไม่ว่าจะ
 เป็นไปโดยความตั้งใจหรือไม่ก็ตาม การกระทำของขุนช้างดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้จะ
 เป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็น เช่นการกราบบังคมทูลใ้รายขุนแผน และพลายงามจนตนเองต้อง
 โทษประหารชีวิต หรือการกราบบังคมทูลความเท็จเพื่อขอให้นำทัพหลวงไปตามจับขุนแผนหรือ
 การลยน้ำถวายฎีกาฟ้องเรื่องพระไวยลักนางวันทอง จนนางวันทองต้องเสียชีวิต

ก็ได้แสดงให้เห็นลักษณะนิสัยของมนุษย์ผู้ยังอยู่ในห้วงแห่งโลกียวิสัย มีกิเลส
 ทั้งหลายเป็นสิ่งที่ครอบงำ ทำให้ขาดวิจรรณญาณ ปราศจากสติ ความยั้งคิดและความรับผิดชอบ
 จนได้รับผลกระทบตามที่ตนทำไว้ ลักษณะเหล่านี้ล้วนแต่แสดงความจริงในนิสัยของ
 ขุนช้างตามที่กวีกำหนดไว้ อาจศึกษาค้นคว้าหลักวิชาจิตวิทยาได้อย่างแจ่มแจ้ง

3.5.2.4 ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องขุนช้างขุนแผน

ตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องมีส่วนสำคัญที่ช่วยให้เรื่องดำเนินไปได้โดย
 มีรสชาด สนุกสนานน่าติดตาม ตัวละครเหล่านี้มีบทบาทพฤติกรรมน่าสนใจศึกษาไม่น้อยไปกว่า
 บทบาทของตัวเอก ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นมีเป็นจำนวนมาก เฉพาะที่มีบทบาท
 เค้นในการดำเนินเรื่องถึง 43 คน แต่ละคนล้วนมีบทบาทสัมพันธ์กับตัวละครเอกอย่าง
 เหมาะสม ขอนี้ว่าเป็นคุณสมบัติของเรื่องขุนช้างขุนแผนที่ดีเด่นอีกประการหนึ่ง วรรณคดี
 เรื่องนี้เป็นนิยายค่ากลอนไทย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีขนาดความยาวมากที่สุดเรื่องหนึ่ง ดังนั้น
 ในการศึกษาตัวละครซึ่งมีฐานะเป็นตัวละครประกอบในเรื่อง ผู้เขียนจึงเลือกศึกษาพิจารณา
 เฉพาะที่เห็นว่าเป็นตัวละครสำคัญ มีบทบาทน่าสนใจและมีลักษณะเด่นเท่านั้น

ตัวละครประกอบฝ่ายหญิง

นางทองประศรี นางเทพทอง และ นางศรีประจัน

ลักษณะตัวละครผู้เป็นมารดาของตัวละครเอกทั้งสามคือ นางทองประศรี นางเทพทอง และนางศรีประจัน มีบทบาทที่น่าสนใจเป็นอันมากกล่าวคือ ถึงแม้ว่าหญิงชราทั้งสามจะมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยและสังคมเดียวกัน มีฐานะทางสังคมใกล้เคียงกัน หรือแตกต่างกันบ้างเพียงเล็กน้อยในแง่พื้นฐาน หรือภูมิหลัง (Background) ทางสังคมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม หญิงทั้งสามมีลักษณะนิสัยที่เป็นเอกลักษณ์ (Unique) เฉพาะตัวที่แตกต่างกันเป็นอันมาก

อนึ่ง ลักษณะนิสัยของหญิงทั้งสามคนนี้มีลักษณะสมจริงมากที่สุด จนอาจกล่าวได้ว่าสตรีทั้งสามเป็นแบบฉบับโดยสรุปจากสตรีวัยกลางคนทั่วไปในสังคมชาวไทยสมัยนั้น แม้ในยุคปัจจุบันเราก็อาจพบเห็นบุคคลที่มีลักษณะใกล้เคียงกับสตรีทั้งสามนี้อยู่เสมอ

นางทองประศรี

นางทองประศรีเป็นภรรยาขุนไกร ซึ่งเป็นขุนนาง เป็นมารดาของขุนแผน นางทองประศรีเป็นแบบฉบับหรือลักษณะตัวแทนของหญิงที่มีอารมณ์มั่นคง ใช้สติปัญญาไตร่ตรองพิจารณาหาเหตุผลก่อนกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไปเสมอ ถึงแม้ว่าในบางครั้งพฤติกรรมของนางจะขึ้นอยู่กับอารมณ์บ้าง แต่ก็เป็นส่วนน้อยและไม่ใช้สิ่งที่ทำให้เกิดความเสียหายอย่างสำคัญ เมื่อมีเหตุการณ์ร้ายเข้าที่คับขันเกิดขึ้น นางก็สามารถครองสติได้และตัดสินใจอย่างเด็ดเดี่ยว เป็นลักษณะของหญิงที่เป็นผู้นำได้ มีความน่าเกรงขามเฉลียวฉลาดและมีความรู้มีการศึกษา และมีความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาคชีวิต ลักษณะนิสัยเหล่านี้นางทองประศรีจะได้รับถ่ายทอดมาจากบุคคลใด ก็ไม่มีใ้กล่าวถึง แต่อาจพิจารณาได้ว่าเพราะนางเป็นภริยาขุนนางที่ใกล้ชิดกับราชสำนัก มีโอกาสคบหาสมาคมกับบุคคลชั้นบริหารหรือผู้นำ ตลอดจนเจ้านายซึ่งต่างก็มีความรู้ความสามารถในชั้นสูง ประกอบกับนางมีสติปัญญาเฉียบแหลม ใฝ่ศึกษาซึ่งมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะนิสัย ซึ่งอาจทำให้นางได้รับอิทธิพลและได้เรียนรู้ เนื่องจากภูมิหลังของนางก็จึงเป็นสิ่งที่ฝังใจและเป็นสิ่งกำหนดแนวทางพฤติกรรมของชีวิต ฐานะของนางทองประศรีในราชสำนักในขณะที่นางยัง

เป็นสาวก็คงไม่ทำนัก เพราะเมื่อนางชราแล้วได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวษา พระองค์ทรงจำได้ ทรงหักทนายถามทุกขุข

พระองค์ทรงเห็นก็ครีส์ทัก	มันแกมตอบพันทักเป็นสองนม
เมื่อยังสาวไหลนวยท่ายกลม	นางสงสารชานชมไปคลับคล้าย
เมื่อกระนั้นมันเป็นข้าหลวงเก่า	กุนีกขึ้นมาเลากใจหาย
คิดถึงอายชุนไกรให้เสียกาย	ตองรับอาญาตายแตกอนมา 172

ความสามารถในการแก้ปัญหาชีวิตและลักษณะผู้นำในตัวนางทองประศรีนั้น จะเห็นได้จากกรที่นางสามารถตั้งหลักฐานไค้ควยตนเอง จนมีฐานะคี่หึ่ง ๆ ที่เป็นหญิงและถูกริบทรัพย์จนหมดสิ้น แคนางก็มีไค้ยอทอ ในวันที่ชุนไกรถูกประหารชีวิต ชาวของบ้านเรือนถูกริบเป็นของหลวง นางทองประศรีตองหนีออกจากเขตเมืองสุพรรณบุรี แคนางยังมีสคิพอที่จะพาลูกชายหนีเอาตัวรอดไค้

ฉวยเงินสองตุงกับกระบุงทะลุ	เอาผ้าปะบู้โคคเรือนแหยว
สองมือแหกของทางรองแมว	บั้งเงาเข้าแนวแถวเสาวเรือน 173

ความมานะอดทนพยายามไม่ยอทอตอมรสุมชีวิต เป็นลักษณะนิสัยของนางทองประศรี และพฤติกรรมของนางถือเป็นตัวอย่งที่คี่ เพราะนางไค้แสดงให้เห็นความเข้มแข็งที่ผู้หญิงคนหนึ่งจะพึงค่อสู้ชีวิตไค้ควยความซื่อสัตย์ หมั่นเพียร แม้วาในสมัยโบราณผู้หญิงไทยมิไค้รับการอบรมหรือยกย่องในฐานะผู้นำ แคนเมื่อมีความจำเป็น ผู้หญิงไทยก็สามารจจะรับภาระหัวหน้าครอบครัวไค้ ค้วยเหตุนี้ในประวัติศาสตร์ไทย จึงมีวีรสตรีทุกยุคทุกสมัย

ลักษณะนิสัยที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ นางเห็นคุณค่าของการศึกษาเพราะตัวนางเองก็เป็นผู้มีความรู้ไค้รับการศีกษา เมื่อพลาญแก้วอยางจะเรียนหนังสือ นางก็รับจัดการถือเป็นฐระสำคัญ นางแสดงให้เห็นว่ นางมีความรู้เกี่ยวกับสถานศีกษาสำหรับเด็กชายค้วย

172 กรมศิลป์ากร, เรื่องเคิม, หน้า 945.

173 เรื่องเคียวกัน, หน้า 28.

จึงสามารถแนะแนวทางการศึกษาแก่ปลายแก้วได้ถูกกว่า ควรจะศึกษาอะไรก่อนหลังและ
ควรจะศึกษาที่สำนักไหน กวีได้แสดงให้เห็นว่านางของประศรีมีวิชาความรู้มาก เพราะ
สามารถสอนวิชาหนังสือแก่ปลายแก้วได้รวมทั้งวิชาการป้องกันตัวและวิชาการต่อสู้ ตลอดจน
จนวิชาทางไสยศาสตร์อีกหลายประการ อาจเป็นด้วยการศึกษานี้เอง เมื่อเปรียบเทียบ
นางของประศรีกับตัวละครหญิงในวัยเดียวกัน จะเห็นได้ว่านางของประศรีมีความเฉลียวฉลาด
และมีสติปัญญาน่าทึ่งยิ่งกว่าตัวละครอื่น

เมื่อปลายแก้วขออนุญาตแต่งงานนางของประศรีไม่เห็นด้วยเพราะเห็นว่านางพิม
เป็นหญิงสาวที่สวยงามและเก๋ อาจจะเหมาะสำหรับปลายแก้ว แต่นางก็ไม่ขัดขวางโดยยอม
ตามใจเพราะความรักบุตร กวีได้ให้แนวคิดที่ว่าประสบการณ์และความคิดเห็นของผู้ที่ผ่าน
ชีวิตมาแล้วอย่างนางของประศรีนั้น มักจะเป็นการคาดการณที่ถูกต้อง การครองเรือนของ
ปลายแก้วและนางพิมก็ไม่ราบรื่น ทั้งคู่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตแต่งงาน แต่กลับต้อง
ประสบความขมขื่นและอุปสรรคในชีวิต เหตุที่นางไม่สามารถขัดขวางลูกก็เพราะเป็นความ
ต้องการของลูก นางจึงต้องปล่อยให้พบความจริงด้วยตนเอง ปรัชญาของสังคมในอดีตนั้น
เป็นสิ่งที่ควรศึกษาและคนในสมัยปัจจุบันบางคนพยายามจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่ว่าเด็กต้อง
เชื่อฟังและอยู่ในโอวาทผู้ใหญ่ พยายามให้เด็กรู้สึกว่าคุณใหญ่กษิไม่ให้เสรีภาพแก่เด็กและ
ไม่จำเป็นต้องเชื่อฟังผู้ใหญ่ ฯลฯ เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นตัวอย่างหนึ่งที่พิสูจน์ให้เห็นว่า
ปรัชญาของสังคมในอดีตมีค่าควรแก่การศึกษาพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อนางของประศรีกลับไปเยี่ยมนางพิมระหว่างปลายแก้วไปทัพ และพบว่าเกิด
เหตุการณ์ไม่ดีขึ้น ตอนนั้นกวีได้แสดงให้เห็นความคิดอย่างมีเหตุผลของนางเป็นการกระทำ
ที่ถูกต้องเหมาะสมงดงามตามธรรมเนียมของสังคมในเวลานั้น และเมื่อเห็นว่านางศรีประจัน
ไม่ฟังคำเตือนเป็นแน่แท้แล้ว นางของประศรีจึงดำเนินการให้เมียพยานรู้เห็นตามกฎหมาย ถ้า
เกิดคดีขึ้นก็สามารถอ้างได้

ทองประศรีฟังวาก็ช้ำใจ
คู่อื่นใจเบาเขาหัวงู
สุดแท้แต่มาลอกพอใจ

ชะช่างพูดได้ไม่เข้าหู
ช่างไม่สืบสาวคูให้แน่นอน
ยกลูกสาวให้เสียรอนรอน

ดาออกแถมมาได้ไม่นวมมรณ

นี่จะคิดมันเหมือนประการใด

.....

.....

วาพลาทางลงจากเรือนมา

หาพินนายมานตามตำแหน่ง

ปะตัวพันโซศิกำนั้นแดง

ชี้แจงความเล่าให้เขาฟัง

.....

.....

คงจะเกิดความใหญ่กันมากมาย

ขอเชิญนายไปค้ำช่วยเป็นพยาน¹⁷⁴

การกระทำของนางทองประศรีแสดงให้เห็นว่า มีความรู้ในเรื่องกฎหมายพอสมควร และเป็นหญิงผู้มีความคิดไตร่ตรองรอบคอบมากกว่าศรีประจัน

นอกจากนี้ นางทองประศรียังกรอรับค้ำคุณลักษณะแห่งความเป็นมารดาที่ดีสมบูรณ์แบบอีกประการหนึ่งคือ มีความพยายามจกจำสิ่งที่ดีงามมีหลักเกณฑ์มาสั่งสอนบุตรให้มีความประพฤติดี เป็นความรู้ทางจริยธรรม เช่น เมื่อขุนแผนจะไปฉีกราชการ นางก็ยกเอาราชสวัสดิ์ ตลอดจนคุณวุฒิดีประการมาสั่งสอนเป็นต้น ค้ำเหตุที่นางทองประศรีเลี้ยงบุตรมาค้ำตนเองและได้สั่งสอนอบรมมาอย่างที่น่าพอใจว่า บุตรของนางต้องเป็นคนดี นางทองประศรีจึงมีความเชื่อมั่นในตัวลูกชายของนางมาก ลักษณะเช่นนี้ดูเหมือนว่า จะเป็นธรรมดาสำหรับแม่ผู้รักลูกทุกคน

นิสัยที่สำคัญเห็นได้เด่นชัด และมีความสำคัญมากอีกอย่างหนึ่งคือ นางเป็นผู้ที่กล้าพูดความจริงอย่างไม่อ้อมค้อม เช่น เมื่อเห็นว่านางพิมไม่เหมาะสมที่พลายแก้วจะแต่งงานค้ำ นางทองประศรีก็บอกแก่บุตรของตนว่า "อย่างอิมิมนามาเป็นเมีย" ตั้งแต่แรกเมื่อเกิดเหตุขึ้นภายหลังจากนางทองประศรีก็ได้บอกความจริงข้อนี้แก่นางศรีประจันอย่างตรงไปตรงมา และถ้อยคำที่ไซ้ก็ยอมรับรุนแรงตามอารมณ์โกรธในเวลานั้น

"แน่เฮ้ยอียายศรีประจัน

กว่าให้จ้อยมาให้ทันตะวันบาย

เพราะกุสมักรักลูกชาย

ออฟหลายกฎหมายมันไม่ฟัง

มันฝรั่งเล็กเป็นเค้กนุ่ม
 หลงรักนวนิวอิงเอาจริงจัง
 ถึงเองจะพรากจากอพลาย
 ค่ายพิชพันธมนไม่ว่าจะอาลัย

กลักรวมไม่คิดคุหน่าหลัง
 กูจึงเซซังมาตามใจ
 กูหาที่มีความเสียค่ายสักนึกไม่
 นี้ซึ่งตายว่าไว้พอเป็นที่ 175

เหตุการณ์ในตอนนั้นแสดงให้เห็นว่า นางทองประศรี เป็นผู้ที่มีความตั้งใจเด็ดเดี่ยว ความคิดเสมอตนเสมอปลาย และวาทะกับใจตรงกันเสมอ แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า นางจะโรมนุษยธรรมก็ตามใจได้ จะเห็นได้ว่าถึงแม้นางทองประศรีไม่ชอบใจนางพิมพ์ลาโดย มาตั้งแต่แรก แต่เมื่อไ้มาเป็นลูกสะใภ้ นางก็เอาใจใส่ทุกซ่ซุสเสมอ เช่นการเดินทาง จากกาญจนบุรีมาเยี่ยมนางพิมพ์ถึงสุพรรณบุรี และก็ไ้ต่อสู้แย่งชิงนางพิมพ์ จากนางศรีประจัน เป็นสามารถอยู่หน้าหนา เนื่องจากพวกพ้องนางศรีประจันมีมากกว่า นางทองประศรีจึงแพ้ ไป ลักษณะนิสัยเช่นนี้อาจกล่าวไ้ได้ว่า เป็นลักษณะนิสัยประจำตัวของชาวไทยส่วนมาก ถึง แม้จะไม่ชอบใจบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่าใดนัก แต่เมื่อไ้มามีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันก็อดมิไ้ ที่จะมีความเป็นห่วงบ่วงใยในความทุกข์สุข

นิสัยของชาวไทยอีกประการหนึ่งซึ่งนางทองประศรีไ้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนแสดง ให้ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้คือ การให้อภัย ทั้งนางวันทองและนางสร้อยฟ้า เมื่อมาขอ ขมา นางก็มีไ้ผูกใจเคียดแค้น แกล้งเจ็บใจให้กำลังใจ

ตอน หนึ่ง นางทองประศรียังเป็นตัวแทนของศาสนิกชนที่ดี คือมีความยึดมั่นในพระพุทธ ศาสนาในเวลาที่อยู่ใ้ภาวะคับขัน เช่นเมื่อนางทองประศรีมีครรภ์ หรือเมื่อนางวันทอง ต้องโทษประหารชีวิต ในขณะนั้นคนมักไ้เกิดความกลัว จิตใจไม่สงบ นางทองประศรี จึงยึดคำสอนทางพุทธศาสนาเป็นหลักครองสติทำให้ใจสงบ ค่ายเหตุที่นางทองประศรีมีนิสัย เข้มแข็ง เค็ดขาคมิหลัก จึงอาจเข้มงวดกวดขัน พุคตรงจนเห็นว่าเป็นคนปากร้าย จึงเป็น ลักษณะของผู้ที่คนอื่นเห็นว่าคุณ เก็ก ๆ กลัวคังเช่นพวกเก็กเลี้ยงวัวควายใ้ยานกาญจนบุรี กล่าวกับพลาายงามว่า "ร้ายเหมือนกับผีเสื้อแแกเหลือตัว"

ถ้อยคำที่ใช้ในบทประพันธ์ตอนนั้นแสดงให้เห็นความสามารถของกวีอย่างดียิ่งใน
 คำการใช้สำนวนภาษาเชิงเนาะภาพ และเปรียบเทียบทำให้ผู้อ่านเข้าใจเกิดความหยั่งเห็น
 (Insight) ความรู้สึกของตัวละครผู้กล่าวข้อความนี้ และนี่ก็เห็นภาพได้ด้วยถ้อยคำกระทัด
 รัด นอกจากนั้นจะสังเกตเห็นได้ว่า กวีได้แทรกอารมณ์ขันในบทประพันธ์ตอนนี้อย่างดียิ่ง

นางเทพทอง

นางเทพทองเป็นภรรยา ขุนศรีวิไชย นายกองข้าง เป็นมารดาของขุนช้าง มี
 ฐานะร่ำรวยถึงขั้นเศรษฐี

นางเทพทอง เป็นตัวแทนของหญิงไทยผู้มีอายุมากในสังคมไทยสมัยอยุธยา ซึ่งมักจะ
 คั่นเคียดท้อใจายพฤติกรรมขึ้นอยู่กับอารมณ์ของตัวละคร นางเทพทองแสดงลักษณะเช่นนี้ให้
 ปรากฏตั้งแต่ตอนต้นเรื่อง เมื่อนางฝันเห็นสิ่งที่น่าเกลียดชวนคลั่งได้ แม้เป็นแค่เพียงความ
 ฝันเท่านั้น เมื่อตื่นขึ้นจากหลับ นางก็ไม่อาจลืมความรู้สึกในขณะที่ฝันได้

ครั้นคืนฝันตัวปลุกผิวพลัน   เห็นราก็ตัวตื่นไม่กล้านใด
 ให้เหม็นข้าง เหม็นนกกคอกใจ   โสภโสภาพอข้าไหวช่วยทุบคอ¹⁷⁶

เมื่อสามีทำนายฝันโดยบอกความจริงทั้งในทางร้ายและทางดี นางเทพทองก็หา
 ใจสนใจสิ่งที่ค้างมาเป็นคุณไม่ แต่กลับฝังใจในส่วนที่ไม่พึงปรารถนาและนำมาบนพรำรำพัน
 ต่อไป

ฝ่ายนางเทพทองไม่รับพร   กุมทองชะย่อนไม่หายเหียน
 โศครแม่มีงข้างมาให้หาเจียน   อายหัวเลี่ยนโล้นเกลี้ยงจะเลี้ยงใย¹⁷⁷

นางเทพทองนึกถึงบุตรที่จะถือกำเนิดในแง่ที่ไม่พึงปรารถนา โดยมีได้คำนึงถึงส่วน
 คีที่มีอยู่เสมอกัน หรืออาจมีความสำคัญพอจะลบล้างความไม่พึงปรารถนานั้นลงได้บ้าง ทำให้
 นางเกิดทัศนคติและความฝังใจในทางที่ไม่น่านิยมนับบุตรในครรภ์ คือขุนช้าง ตั้งแต่คืนที่

¹⁷⁶ เรื่องเคิม, หน้า 3.

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นางฝันถึงสิ่งที่น่าเกลียดเป็นต้นมา นางเทพทองก็นึกถึงเกี้ยวขุนช้างมิได้รักใคร่ผูกพันดังเช่น
มารคาและบุตรส่วนมาก อาจจะมีก็แต่เพียงความหวังใยในฐานะที่เป็นมารคา เมื่อวันที
ขุนช้างคลอดแทนที่นางจะชื่นชมกตัญญู "ทุกลูกมันดีเหมือนฉันนี่" แม้ว่าภายหลัง
ขุนช้างคลอดมาแล้วฐานะของครอบครัว จะมั่งคั่งขึ้นมากแต่ก็หาได้เปลี่ยนแปลงอคติของนาง
เทพทองได้ไม่ แสดงให้เห็นว่านางเทพทองมิยอมรับความจริงที่เกิดขึ้นในชีวิต และมีได้
เข้าใจวิถีกรรมในชีวิตมนุษย์อย่างถ่องแท้ นางมิได้พยายามเผชิญความจริงหรือวิเคราะห์
ปัญหาให้เห็นจริงแล้วปลงให้ตกว่า ทุกสิ่งในโลกเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ซึ่งเป็น
ทางดับทุกข์ ดังเช่น พฤติกรรมของนางทองประศรี ความรู้สึกไม่พอใจในรูปร่างของขุนช้าง
ฝังใจนางเทพทองอยู่เสมอเรื่อยมา จนกระทั่งขุนช้างเติบโตเป็นหนุ่ม เมื่อขุนช้างอ่อนวอน
ให้มารคาไปสู่ขอนางพิม นอกจากนางเทพทองจะปฏิเสธแล้ว ยังได้กล่าววาจาอุกฤษฏ์เหยียด
หยามบุตรชายให้เจ็บช้ำอีกด้วย

ฝ่ายยายเทพทองร้องควาด	อายนอกครุอุบาทว์ไม่ฟังว่า
โกหกยกคอเจรจา	ว่าเป็นชู้สูหามาร่าไร
ไม่คิดเจียมตัวอายหัวพรุน	รูปเป็นกระชุนน่านรักใคร่
.....	.....
กูไม่อยากจะเดินไปให้เหนื่อย	เมื่อยหัวแม่ตีนเสียเปล่าเปล่า
ทำร้องไห้เซาอายชู้เคา	ไปเรื้อนไปเหย้าให้พนัก 178

สิ่งที่นางเทพทองพูดถึงนั้นเป็นความจริง แต่ก็ผสมด้วยอารมณ์ขุ่นเคือง อย่างไรก็ตามแม้ว่านางเทพทองไม่เคยพอใจและภาคภูมิใจในบุตรของตน แต่ด้วยความเป็นแม่เมื่อมี
อันตรายจะเกิดขึ้นแก่ขุนช้าง วิสัยของแม่ก็ทำให้เป็นห่วงกังวลเป็นทุกข์หาได้ตัดขาดจากลูก
ได้ไม่ กวีได้แสดงให้เห็นในเหตุการณ์สำคัญคือ เมื่อเกิดความขุ่นแค้นแก่ขุนช้างและ
นางวันทองไว้ และให้สืบพยานตามนางเทพทอง นางศรีประจัน มาพร้อมหน้าในขณะที่ขุนช้าง

ออกมาจากห้องมาอ่อนวอนขุนแผนให้ยกโทษ ขณะที่ขุนแผนยกคานเงือง่าขึ้นครึ่งโค
"เทพทองร้องจาจนเสียงหลง" ทุกครั้ง ถึงแม้ว่าจะนึกสมน้ำหน้าขุนช้างที่ก่อเรื่องยุ่ง
แต่เมื่อขุนแผนจะทำร้าย นางเทพทองก็ตกใจกลัวลูกจะเป็นอันตราย และมีความห่วงใย
เป็นอันมาก

อนึ่ง เหตุการณ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนแสดงให้เห็นคำเตือนของผู้ที่เป็นมารคานั้น
เป็นสิ่งที่มิประโยชน์ และมีค่าควรเอาใจใส่เพราะเป็นคำเตือนอย่างจริงใจบริสุทธิ์ใจจาก
ผู้ที่มีประสบการณ์ในชีวิต นางทองประศรีก็ดี หรือนางเทพทองก็ดี ต่างก็ได้ห้ามปรามบุตร
เมื่อไม่เชื่อฟังก็เกิดเหตุตามการคาดการณของผู้ที่เป็นมารคานั้นจริง ดังคำกล่าวของ
นางเทพทอง

"เพราะอายุขุนช้างคางเกรา อายุขี้เฒ่ามันมีฟังคำแม่ทาม"¹⁷⁹

จากข้อความนี้จะเห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เสนอลักษณะความเชื่อของสังคมไทย
ในข้อที่ว่า ผู้ใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์มากกว่าและอาศัยประสบการณ์จึงยอมคาดการณหรือ
วินิจฉัยปัญหาต่าง ๆ ได้ถูกต้องตรงแทกว่า

ลักษณะนิสัยของนางเทพทองอีกประการหนึ่งคือ ไม่สามารถควบคุมสติได้เมื่ออยู่
ในภาวะเข้าที่คับขัน เช่นเมื่อโจรจันทรปล้นบ้านส่งเสียงอึกทึก ขุนศรีวิไชยตื่นขึ้นและโดด
เรือนไป แต่ "เทพทองขุนช้างยังโง่งโง้ง" จนกระทั่งถูกพวกโจรจับตัวได้ หรือเมื่อคราว
ที่ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง และให้บอกกล่าวแก่ พันโชติ กำนันแคว นางเทพทองก็ควบคุม
สติไว้ไม่ได้ ให้การชักทอคนอื่น ทั้งนี้คงเนื่องมาจากนางไม่ทราบเรื่องกฎหมาย และมี
ภูมิหลังทางสังคมตามแบบคนพื้นบ้านอย่างแท้จริง เหตุการณ์ในชีวิตประจำวันเป็นไปอย่าง
ราบเรียบไม่โลดโผน ดังนั้น เมื่อเกิดเป็นความคึกกันขึ้น นางจึงตกใจเป็นอันมาก

เกิดมาแต่น้อยจนพันหัก รู้จักแต่ทำนากับทำสวน

ปลูกเผือกปลูกมันนั้รคพรวน จนจวนจะตายทามาค้าความ¹⁸⁰

¹⁷⁹ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 276.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

ฉะนั้น ลักษณะของนางเทพทองจึงสมควรที่จะเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ มีความรักสงบ ไม่มีนิสัยแห่งความเป็นนักสู้ มักจะพยายามหรือเลี่ยงความรับผิดชอบใด ๆ ก็ตามทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม นางเทพทองมีลักษณะนิสัยที่น่าชมเชยอย่างยิ่งอยู่ประการหนึ่ง ก็เป็นผู้ที่ชื่นชมนิยามคติในความดีงามของผู้อื่นโดยบริสุทธิ์ใจ ปราศจากความริษยา เช่น นางพิมเป็นหญิงสาวที่สวยงาม นางเทพทองก็ชมว่าสวยอย่างบริสุทธิ์ใจ ซึ่งหาได้ไม่ง่ายนักที่สตรีใดจะชมความงามของหญิงอื่นที่มีมากกว่าตนอย่างบริสุทธิ์ใจ ถึงแม้ว่าจะต่างวัยกัน แต่ก็เป็นคำชมโดยปราศจากอคติ ดังเช่น นางเทพทอง ลักษณะนิสัยเช่นนี้แสดงให้เห็นว่านางเทพทองมีความยุติธรรมเป็นคุณธรรมประจำใจ

นางศรีประจัน

นางศรีประจันเป็นภรรยาพันศรโยธา และเป็นมารดาของนางพิมพิลาไลย กวีสร้างให้นางศรีประจันเป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่มีความนิยมในวัตถุ หรือที่เรียกว่าเป็นบุคคลประเภท "วัตถุนิยม" (Materialism) ลักษณะนิสัยที่เด่นของนางศรีประจันคือมักจะเอาใจใส่ในทรัพย์สินสมบัติมากกว่าคุณสมบัติ หรืออุปสมบัติ ลักษณะนิสัยเช่นนี้มีไขจะปรากฏในบทบาทของศรีประจันผู้เป็นสตรีมีอายุมากในวัยชราเท่านั้น จะสังเกตเห็นได้ว่า แม้แต่นางบัวคลี่ซึ่งเป็นหญิงสาวก็มีลักษณะนิสัยลุ่มหลงทรัพย์สินสมบัตินอกกายเช่นกัน เมื่อหมั้นหาญผู้เป็นบิดาของนางบัวคลี่ให้ทรัพย์สินสมบัติเอาไว้วางยาพิษขุนแผน นางก็ยอมตาม

แต่ใจนี้ก็มักมากอยากได้ของ กล้วยพอเอาเงินทองเข้าทับถม

เป็นอกุศลลลจิตคตินิยม

จะต้องตายทั้งกลมจึงกลับใจ ¹⁸¹

จะเห็นว่าทุกยุคทุกสมัย เงินทองทรัพย์สินสมบัติสามารถซื้อคนบางคนได้ ตามความเป็นจริงแล้ว การที่นางศรีประจันเห็นว่า ขุนช้างมีทรัพย์มากพอเป็นหลักประกันอนาคตของบุตรสาวของนาง ไฉนนั้นก็ เป็นความคิดที่มีหลักเกณฑ์ตามสายตาประเมินค่าของผู้ใหญ่โดยทั่วไป เพราะยอมไม่มีมารดาคนใดอยากเห็นลูกหลานของตนต้องตกระกำลำบากหรือมีความเป็นอยู่

อย่างแรนแคนยากจน นางศรีประจันเองได้รับความลำบากมาเป็นระยะเวลาาน ตั้งแต่ นางพิมพ์เล็กสามีก็เสียชีวิต ฉะนั้น นางก็คงมีประสบการณ์ในชีวิตมาก และเข้าใจโดย ทั่วโลกกว่า การมีชีวิตอยู่อย่างไม่สู้จะร่ำรวยมีทรัพย์มากนั้นเป็นเช่นไร ถึงแม้ว่าฐานะทาง เศรษฐกิจและสังคมของนางศรีประจันอยู่ในระดับปานกลาง แต่นางคงเข้าใจและตระหนัก ด้ว่า ชีวิตของหญิงผู้ทำงานหาเลี้ยงตนเองและลูกนั้น มีความลำบากประการไคบ้าง สิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของนาง จึงเป็นสิ่งที่นางศรีประจันไม่ปรารถนาให้เกิดแก่ลูกสาวคือ นางพิมพ์ คอย อนึ่งศรีประจันมีบุตรสาวเพียงคนเดียว ความหวังที่จะพึ่งพาอาศัยลูกก็ขึ้นอยู่กับ ฐานะทาง เศรษฐกิจของลูกเขยด้วยเป็นธรรมดา ในสังคมสมัยนั้นเพราะผู้ชายมีสิทธิ์ใน การดำรงชีวิตมากกว่าหญิง ถ้าฐานะทางเศรษฐกิจของลูกเขยไม่ดี ศรีประจันจะพึ่งพาก็คง ไม่สะดวก ดังนั้น การเลือกลูกเขยจึงเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับบิดามารดาผู้ไม่มีบุตรชาย เลย ที่กล่าวมานี้จึงเป็นคำอธิบายและเหตุผลที่นางศรีประจันต้องการให้นางพิมพ์แต่งงาน กับขุนช้าง เป็นลักษณะการมองการณ์ไกลตามสายตาของผู้ใหญ่ ที่นึกถึงความสุขสบายทาง ภายและความมั่งคั่งมีหน้ามีตามากกว่าความรักหลงใหลในรูปกาย ซึ่งผู้ใหญ่ส่วนมากเห็นว่า ไม่สู้สำคัญนัก แต่ทั้งนี้ก็มิข้อนำคำทนายประการหนึ่งคือ ศรีประจันมิได้เข้าใจความรู้สึกนึกคิด หรือเห็นใจส่งสารนางวันทองเลย แต่ใช้อารมณ์รุนแรงของคนในการตัดสินใจบังคับด้วย อำนาจของผู้เป็นมารดาและด้วยความรู้ทางกำลังกาย เหตุด้วยความไม่เข้าใจ พัฒนาการของเด็กวัยรุ่นดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ความหวังดีของนางศรีประจันกลายเป็น ความทารุณ และเป็นสิ่งที่ขมขื่นสำหรับนางวันทองเป็นอย่างยิ่ง จนทำให้เกิดความไม่เข้าใจ และแตกร้างทางความสัมพันธ์ระหว่างแม่ลูกกัน อย่างไรก็ตาม มารดากับบุตรนั้นย่อมคัด กันไม่ขาด เป็นความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งและมีอิทธิพลมากยิ่งขึ้นกว่าสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น เมื่อเกิด ความขัดแย้งกัน นางศรีประจันและนางวันทองก็ได้ต่อสู้กันเป็นหนักหนา ต่างพยายามกระทำ ตามที่ตนเห็นว่าควร และพยายามชักจูงบังคับให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นตามและปฏิบัติตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนางศรีประจันถือว่าตนเป็นแม่มีสิทธิ์บังคับลูกสาวได้เต็มที่ตามความเห็นของ คนในสมัยนั้น

พุดผิคุพุดกุกของทอง	นิ้วเงินนิ้วทองหาเอาไม่
นั่งกินจนกายสบายใจ	หัวล้านทำไมกับหัวมัน
.....	.....
ยากเย็นเป็นตายอย่าหมายกู	ดูวันทองจากลูลูออกมา
.....	.....
ศรีประจันไม่หยุกแกดูลาก	อืว่ายากฉิบหายมันจะขายแม่
น้ำตาน้ำมูกกึ่งลูกกะแอ	แยงแยมือลากกระซากซัก
มือหลุกมลูกลมลงจมผา	ผ้าซมคดงขวางหัวฟากหัก
วันทองลมคะมำคำอึก	ศรีประจันหันผลึกหกคะเมนไป
ที่ซ้ำคำดวงไม่วางมือ	มึงไม่ไปจริงหรือกูหาฟังไม่

นางศรีประจันบังคับนางวันทองอย่างรุนแรงสาหัส ก็เพียงเพื่อความตั้งใจของคนสำเร็จเท่านั้น แต่ในส่วนลึกของจิตใจแล้ว ก็ยังคงเปี่ยมไปด้วยความรักความปรารถนาดีของผู้ที่เป็นแม่ ทั้งนี้ไม่ว่านางศรีประจันนั้นมิได้ระกำ เท่าที่นางปฏิบัติไปเช่นนั้น ก็เพราะความหวังดีต่อลูก ความรักที่ศรีประจันมีต่อก่อนนางพิมั้น อาจพิสูจน์ได้ว่า แม้ชีวิตของนางก็อาจยอมเสี่ยงเพื่อให้ลูกปลอดภัย เมื่อขุนแผนคุมพรรคพวกมาดำเนินคดีกับขุนช้าง และผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย ความกลัวของนางศรีประจันมีมากจนถึงขนาด "ตัวสิ้นกัจะลอค แผนคินไค" แต่เมื่อสายทองกล่าวว่า ถ้านางศรีประจันไม่ออกไปจากห้องขุนแผนจะพิน นางวันทอง นางศรีประจันจึง

"กลัวเขาจะพินถูกลูกตายไป แข็งใจจำออกไปตามบุญ"¹⁸²

เหตุการณ์ในครั้งนี้ เป็นสิ่งช่วยพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า โดยเนื้อแท้แล้ว นางศรีประจันมิได้เกลียดชังนางวันทองแต่ประการใด หรือที่ตำหนิก่อนนางวันทองนั้น ก็มีได้เป็นเพราะความเห็นแก่ตัว เมื่อมีอันตรายจะเกิดขึ้นแก่นางวันทอง เป็นความจำเป็น

นางศรีประจันก็พิสูจน์ให้เห็นว่า แม้ชีวิตนางก็ยอมเสี่ยงเพื่อลูกได้ ลักษณะนิสัยของนางศรีประจันนั้นอาจกล่าวได้ว่า เป็นลักษณะของแม่ที่มีความทะเยอทะยาน ทั้งความคาดหวังไวสูงและพยายามประพฤติปฏิบัติให้ดำเนินไปถึงความคาดหวังนั้นด้วยตามใจตนเอง มีได้คิดคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงและจิตใจของผู้ที่เป็นลูก เป็นความรักที่ปราศจากเหตุอันสมควร เนื่องด้วยความรักของคนนั้นไ้ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ลูก

จะเห็นได้ว่า กวีมีความสามารถอย่างยอดเยี่ยมที่ได้แสดงลักษณะมารดา ซึ่งเป็นตัวแทนมารดาทุกยุคทุกสมัยแตกต่างกันถึงสามแบบ กวีได้แสดงให้เห็นประสบการณ์ความจริงในชีวิตและพัฒนาการทางอารมณ์ได้อย่างดียิ่ง ถึงแม้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นบทนิพนธ์ของคณะกวี แต่ก็สามารถดำรงลักษณะเด่นของตัวละครไว้ได้คงที่เสมอต้นเสมอปลายจนจบเรื่อง กวีได้ใช้ความสามารถในการใช้ถ้อยคำบรรยายลักษณะตัวละครทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์เสมือนตัวละครเหล่านี้มีวิญญานเป็นบุคคลจริงซึ่งเราเคยพบเห็นเคยรู้จัก นอกจากนี้ในบทสนทนา กวีก็ได้ใช้ถ้อยคำและท่วงทีสำนวนโวหารให้สอดคล้องกลมกลืนกับบุคลิกภาพของตัวละครแต่ละตัว จนเกิดเป็นเอกลักษณ์แห่งตัวละครเหล่านั้นขึ้น และที่สำคัญคือ กวีได้สอดแทรกลักษณะนิสัยพิเศษเฉพาะตัวละครแต่ละตัวในส่วนรายละเอียด ให้มีบทบาทตามท้องเรื่องได้อย่างเหมาะสมเจาะสมจริงน่าสนใจศึกษา และนำมาเป็นคติในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้อ่านได้ดียิ่ง

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพิจารณาลักษณะนิสัยของผู้เป็นมารดาของตัวเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งสามแบบ ผู้เขียนเห็นว่า ลักษณะสำคัญที่สตรีทั้งสามคนมีร่วมกันก็คือความรักบุตรหวังดีต่อบุตร ยอมเสี่ยงชีวิตเพื่อบุตรได้ ปราบปรามที่จะเห็นบุตรของตนเจริญและมีความสุข ที่สำคัญที่สุดคือ มารดาให้อภัยแก่บุตรได้เสมอ ปราศจากความอาฆาตแค้น และเมื่อบุตรได้รับความลำบากไม่ว่าจากสิ่งไหนหรือไม่ว่าพอใจก็ตาม หน้าที่ของมารดา คือแนะทางที่เห็นว่าควรและปลอดภัยให้คลายทุกข์

นางสายทอง

นางสายทองอาศัยอยู่กับนางศรีประจันเยี่ยงญาติและบ่าวระคนกัน โดยมีหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงของนางพิม

ในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนถึงแม้ว่าตัวละครเอกจะเป็นชายถึงสองคนก็ตาม แต่ตัวละครที่ช่วยให้เรื่องดำเนินต่อไปได้อย่างมีรสชาตส่วนมากมักเป็นหญิง นางสายทองเป็นคนหนึ่งในจำนวนที่กล่าวถึงนี้ วรรณคดีเรื่องนี้ได้เสนอตัวละครหลายแบบทำให้เห็นสภาพสังคมชัดเจน

นางสายทองเป็นตัวละครสำคัญในตอนต้นเรื่อง ในฐานะพี่เลี้ยงนางพิม เด็กในครอบครัวไทยสมัยโบราณตั้งแต่ชั้นสูงจนถึงชั้นกลางมักจะมีพี่เลี้ยงเป็นลักษณะวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของสังคม และพี่เลี้ยงนั้นก็มักมีอิทธิพลต่อชีวิตของเด็ก สายทองเป็นตัวละครสำคัญที่ก่อสร้างขึ้นให้มีบทบาทต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ลักษณะและบทบาทตลอดจนอิทธิพลของ "พี่เลี้ยง" เป็นการให้ข้อคิดสำคัญแก่บุคคลในสังคมในยุคที่วรรณคดีนั้นเกิดขึ้น ส่วนผู้อ่านในยุคปัจจุบันก็จะได้เรียนรู้ลักษณะสังคมในอดีต ได้รับข้อคิดในการดำรงชีวิต สายทองในฐานะพี่เลี้ยงของนางพิมเป็นผู้ที่ช่วยผูกปมปัญหาของเรื่อง กล่าวคือนางเป็นสื่อให้พลายแก้วและนางพิมได้พบปะกัน บทบาทของพี่เลี้ยงในแบบหรือลักษณะเป็นสื่อนี้มักมีปรากฏในวรรณคดีของไทยเสมอมาจนถึงยุคสมัยหลัง ๆ ในรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพิ่งมาเสื่อมความนิยมไปเมื่อไม่นานนี้ จะสังเกตเห็นได้ตั้งแต่เรื่อง พระลอ จนกระทั่งถึงเรื่อง ศกุนตลา ล้วนแต่มีพี่เลี้ยงทำหน้าที่เป็นสื่อ และเป็นตัวการให้เรื่องดำเนินไปได้ การที่คองมีพี่เลี้ยงเป็นเพื่อนเล่นและคอยดูแลนั้น เป็นความนิยมตามลักษณะการเลี้ยงดูเด็กในครอบครัวฐานะดีและฐานะปานกลางของสังคมไทย แต่โบราณสืบต่อมาจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปัจจุบันคตินิยมนี้ได้เสื่อมลงมากแล้ว

ถึงแม้สายทองจะเป็นเพียงพี่เลี้ยง นางพิมก็มีไคร้รังเกียจหรือปฏิบัติต่อนางสายทองเยี่ยงว่าคนอื่น ๆ แต่ถือเป็นคนสนิทสามารถเข้าความในใจให้ฟังได้ สายทองก็รักใคร่นางพิมประคองน้องร่วมกรรมมารดา ในระยะต่อมาเมื่อเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไป ทั้งสองตกเป็นภรรยาของชмыคนเดียวกัน แต่ก็หาได้ทำให้ความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งสองแตกสลายหรือเสื่อมคลายลงไปไม่

ความหวังใยที่นางสายทองมีต่อกางพิมนั้นสม่ำเสมอเป็นอย่างยิ่ง แม้เวลาจะผ่านไปนาน นิสัยของสายทองก็มีได้เปลี่ยนแปลง ในวาระสุดท้ายของนางวันทอง เมื่อนางสายทองได้ทราบข่าว นางก็ถึงกับล้มทั้งยืน

สายทองไค้พังคังไฟพูน	อาครุสลดมลงทั้งยืน
คังควงใจจะชากอนาถนึ่ง	ไมไหวตึงมีแตะสะอิกสะอื่น
บ่าวไพร่แกไขมิไคร่พืน	พากันคั่นตกใจไซพอกี ¹⁸³

อรสันสลดล้มลงทั้งยืนเมื่อทราบข่าวร้ายนั้นแสดงให้เห็นความรักที่หวังใยอย่างลึกซึ้งของนางสายทองมีต่อกางพิม ตลอดเวลาที่ผ่านมานางสายทองมิได้แสดงให้เห็นแม้แต่สักครั้งเดียวว่า เคยคิดริษยานางพิม แต่กลับเอาใจใส่จงรักภักดีเรื่อยมา จะหาหญิงที่มีความซื่อสัตย์กตัญญู เช่นนางสายทองไค้ยากยิ่ง

ลักษณะนิสัยของนางสายทองที่เห็นได้เด่นชัดอีกประการหนึ่งคือ นางพยายามทำให้คนอื่นมีความสุขและเฝ้าแต่ชื่นชมในความสุขของผู้อื่น เป็นลักษณะที่ชวนให้สงสารและเห็นใจนางสายทอง เพราะบางครั้งการทำความดีของนางกลับทำให้นางได้รับโทษ มีแต่ทางเสียมากกว่าทางดี เช่น การเป็นสื่อให้นางพิมและพลายแก้ว เป็นต้น

กวีได้วาดภาพสายทองให้เป็นตัวละครที่มีปัญหาเผชิญไว แต่ก็ซื่อสัตย์และผลอันเหมาะสม ซากการไคร่ตรง ความเห็นผิดเป็นชอบของสายทองนี้เองที่ชักนำให้ตัวละครเอกมีบทบาทสืบเนื่อง และดำเนินไปสู่ความผันแปรต่าง ๆ ในระยะต่อมา เช่น นางพิมยินยอมให้พลายแก้วมาพบถึงในห้องในยามค่ำคืนก็เพราะสายทองเป็นสื่อ การลักลอบได้เสียกันก่อนแต่งงานทำให้นางพิมประสบปัญหาชีวิตและประสบความทุกข์ขมขื่นใจจนตลอดชีวิต

นอกจากนี้สำนวนโวหารของสายทองแสดงให้เห็นระดับสติปัญญาของผู้พูดได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ว่านางสายทองจะเป็นเพียงบ่าวในเรือนของผู้มีฐานะปานกลาง แต่นางมีความสามารถในการเลือกใช้ถ้อยคำต่างจากหญิงชาวบ้านในระดับฐานะเดียวกันส่วนมาก

¹⁸³ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 810.

เช่น คำพูดที่ตอบระหว่างนางสายทองกับเนรพลายแก้วในเชิงอุปมาอุปไมยว่า

ถ้าอินทราพากระต่ายให้หายโศก ทุกแหล่งโลกก็จะฉินว่าอินทราชู
ดวงจันทร์ผืนผยของจะหมองมัว ข้ากลัวเสียแล้วเนรอย่าเจรจา¹⁸⁴

การที่เนรพลายแก้วเจรจาด้วยถ้อยคำโวหารที่ไพเราะไม่เป็นเรื่องแปลก แต่สำหรับนางสายทองนั้นนับว่าเป็นความสามารถอย่างพิเศษ ข้อความที่กล่าวคอบทอเนื่องรับกันพอเหมาะพอดี อย่างไรก็ตาม อาจตั้งข้อสังเกตว่าเหตุที่นางสายทองซึ่งเป็นหญิงชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่ง สามารถตอบถ้อยคำของเนรพลายแก้วได้ดีถึงเพียงนั้น คำตอบของปัญหานี้คือในสมัยก่อนถึงแม้ว่าสตรีส่วนมากมิได้ศึกษาเล่าเรียนดังเช่นบุรุษ แต่ชนชาติไทยเป็นชนชาติที่นิยมกาพย์กลอนมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ไม่ว่าชาวบ้านหรือชาววังต่างก็มีความสามารถในทางคำประพันธ์และใช้ภาษาพูดได้ไพเราะในเจรจាក็นักก็ใช้ถ้อยคำที่มีเสียงทอรับสัมผัสเสมอ โดยเฉพาะในการละเล่นโอกาสต่าง ๆ เช่น เพลงยาว หรือบรรดากลอนเพลงปฏิพาทย์ ลักษณะของชาวไทยเช่นนี้แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีปรากฏอยู่ในสังคมชาวไทยตามชนบท

ดังนั้น จึงอาจเป็นเหตุให้ถือว่าลักษณะความสามารถของนางสายทองได้โดยกำหนดให้มีบทบาทดังที่กล่าวมาแล้วอย่างแนบเนียน ปฏิภาณทางการใช้ภาษาของนางสายทอง และลักษณะนิสัยความซื่อสัตย์ ถ่อมตน กตัญญูต่อผู้มีพระคุณในฐานะบ่าว แสดงให้เห็นลักษณะตัวละครอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างจากตัวละครอื่นในแง่ฐานะชนชั้นของคนในสังคมไทยสมัยก่อน ตลอดจนคำนิยมในเรื่องฐานะของคนซึ่งไม่เท่ากันด้วย

จ. ตัวละครประกอบฝ่ายชาย พลายงามหรือจ๋มไวยวรรณาด

พลายงามเป็นลูกขุนแผน และนางวันทอง ภายหลังได้รับพระราชทานตำแหน่งเป็นจ๋มไวยวรรณาด เมื่อมีชัยในการสงครามกับเมืองเชียงใหม่

¹⁸⁴ กรมศิลป์ากร, เรื่องเดิม, หน้า 65.

ลักษณะที่เด่นชัดที่สุดของพลายงามคือ เป็นผู้มีความกตัญญูและความกล้าหาญ มีความเชื่อมั่นในตนเองมาก ทั้งแต่ยังเป็นเด็กพลายงามได้รับการกระทบกระเทือนใจจากการกระทำของขุนช่างอย่างรุนแรง จนเป็นเหตุของพรากจากนางวันทองผู้เป็นมารดา ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พลายงามมุ่งมั่นจะพบพ่อ และตอบแทนบุญคุณบิดา โดยพยายามศึกษาหาของทางช่วย ให้ไต่พันไหมออกจากคุก ตลอดระยะเวลาเกือบยี่สิบปี

กวีได้สร้างให้พลายงามเป็นเด็กที่มีความคิดลึกซึ้งและออกทนต่อความยากลำบาก มาแต่ยังเล็ก ประสบการณ์ในชีวิตเหล่านั้นช่วยสร้างความแข็งแกร่งให้แก่พลายงาม เมื่อเติบโตความซำงาคิดและความฉลาดเฉลียวของพลายงามก็ยิ่งเพิ่มขึ้น กวีได้ถ่ายทอดความซำงาคิดและความฉลาดให้แสดงออกมาเป็นคำพูดของพลายงาม เช่น คำรำพันในตอนที่ต้องจากนางวันทอง

ส่งสารแต่แม่คุณของลูกแก้ว	จะลับแล้วตายเป็นไม่เห็นผี
เพราะพ่อเลี้ยงเคียงสาไม้ปราณี	อยู่ที่นี้ชีวิตจะบรรลัย
.....	.....
โอ พ่อคุณขุนแผนของลูกเอ๋ย	เมื่อไรเลยลูกจะได้ไปเห็นหน้า
ต้องคิดคุทุกขทุเรศเวทนา	เจ้าครวญครวญว่าว่าด้วยอาลัย 185

ความซำงาคิดของพลายงามในวัยเยาว์ที่สังเกตเห็นได้เด่นชัดอีกตอนหนึ่ง คือ เมื่อนางทองประศรีพาไปพบขุนแผนในคุก เป็นการแสดงลักษณะเด่นของเด็กไทยในสมัยก่อน ซึ่งมักจะมีความรักพ่อแม่ ช่วยเหลือกิจการงานในบ้านเป็นการแบ่งเบาภาระของพ่อแม่

.....	ฉันจะใคร่อยู่ด้วยช่วยบิดา
ไต่ค้ำน้ำคำข้าวทุกเช้าค่ำ	ที่พอทำพื้นผึกจะหักหง
ให้พอพนทนทุกขแล้วลูกอา	จะอุทิศส่าห์เล่าเรียนค่อยเพียรไป 186

185 กรมศิลปากร, เรื่องเกิม, หน้า 474.
 186 กรมศิลปากร, เรื่องเกิม, หน้า 486.

พลายงามเป็นผู้มีนิสัยกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ แมแต่ขุนช้างซึ่งครั้งหนึ่งเคยคิดร้ายหมายฆ่าพลายงาม แต่ด้วยเหตุที่ขุนช้างได้เคยเลี้ยงดูพลายงามชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อเกิดคดีขุนช้างต้องโทษถึงประหารชีวิต พลายงามก็อภัยให้ได้ ในเวลานั้นนางวันทองได้มาขอรับให้พลายงามช่วย โดยให้เหตุผลว่าขุนช้างเคยได้เลี้ยงดูพลายงามมา และถึงอย่างไรขุนช้างก็เป็นสามีของนาง พลายงามจึงยอมขอพระราชทานโทษให้ขุนช้าง เพราะความรักกตัญญูต่อแม่

กวีได้พรรณนาให้เห็น ความกตัญญู ภูจิกบาปบุญของพลายงามซึ่ง เป็นความกตัญญู และความรู้สึกอันละเอียดอ่อนประณีตของคนในสังคมไทยยุคนั้น โดยได้รับการอบรมและรับถ่ายทอดความคิดความรู้สึกนี้มาตามลำดับ

ครานั้นพระไวยก็ใจอ่อน
ครั้นจะนิ่งให้ขุนช้างวางชีวา
ถ้าบรรลีย์ไหนจะมีซึ่งความสุข
ผูกคอต้มกมคอคายวุ่นวายไป
ถึงขุนช้างชั่วช้าเหมือนหมาหมู
จะนิ่งเสียที่เดียวไม่เหลียวแล

ไต่ฟังมารดาอ่อนวอนว่า
ก็สงสารมารดานั้นสุดใจ
จะทุกข์ทุกข์เข็ญเข็ญจนเป็นไข
บาปกรรมก็จะไต่กับเราแท้
เขาก็รู้อยู่ทั่วว่าผิวแม่
ก็ตั้งแต่คนเขาจะนิทา¹⁸⁷

พลายงามนั้นเป็นเด็กที่เผชิญความลำบากมาแต่เล็ก ความพลัดพรากจากพ่อแม่ เป็นประเด็นสำคัญที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของพลายงาม ทำให้มีความเคียดชังกล่าวหาและเชื่อมั่นในตัวเอง อนึ่ง การที่ต้องพลัดพรากจากพ่อแม่ขาดความอบอุ่นในชีวิตครอบครัวได้สร้างปมใจให้แก่พลายงามมาตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็ก และคงเป็นสิ่งที่เกาะกินใจพลายงามอยู่ตลอดมา ทำให้คิดว่าตนนั้นไม่ตกเทียมผู้อื่น ถึงแม้จะได้รับพระราชทานยศถาบรรดาศักดิ์ภายหลังเมื่อพลายงามมีความสุขสบายขึ้นกว่าเดิมก็ยังทำให้พลายงามต้องการเห็นความพร้อมหน้าในครอบครัวซึ่งเป็นสิ่งที่ตนขาดอยู่ เหตุนี้เป็แรงบันดาลใจให้พลายงามมีบทบาทพฤติกรรมรุนแรง คือไปแย่งชิงนางวันทองมาจากขุนช้าง แรงผลักดันในใจที่ถูกกดไว้เป็นเวลานานยอมมีความรุนแรงอย่างยิ่ง พลายงามผู้เคยอ่อนน้อมสุภาพกลับเปลี่ยนแปลง

¹⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 764.

บุคลิกภาพไปในตอนนี้ อารมณ์ของพลายงามมีความรุนแรงตามวัยหนุ่มฉกรรจ์ ไม่ว่าจะมียุปสรรคสิ่งไรมาขวางกั้นก็หาได้ระย่อไม่ แม้แต่เหตุผลที่ถูกตอง เหมาะสมของนางวันทองก็ไม่ช่วยให้อารมณ์ร้อนทุเลาเบาบางลงได้ แต่กลับรุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม เพราะพลายงามถือว่าเป็นสิ่งที่ขัดความประสงค์ของตน

.....
 เสียแรง เป็นลูกผู้ชายไม่อายเพื่อน
 แม้มิไปให้งามก็ตามใจ
 จะตัดเอาศีรษะของแม่ไป

อุตุสำหมารับแล้วยังมิไป
 จะพาแม่ไปเรือนให้จงได้
 จะบาปกรรมอย่างไรก็ตามที่
 ทั้งแต่ตัวไว้ให้อยู่¹⁸⁸

การตัดสินใจตลอดทั้งงานการแสดงพฤติกรรมของพลายงามเช่นนี้เพียงเพื่อให้มารคามายู่ควย "เหมือนเมื่อครั้งแม่เคยเลี้ยงลูกมา" แสดงให้เห็นความกตัญญูเนื่องด้วยขาดความรัก ความอบอุ่นจากมารดาอันเป็นที่ปรารถนาอย่างยิ่งของบุตร จนเป็นปมที่ซ่อนแฝงอยู่ในจิตสำนึก (Subconscious) ตั้งแต่วัยเด็ก

ความกตัญญูของพลายงามเป็นสิ่งที่ค่านิยมบูชา แต่ในบางครั้งถ้าความกตัญญูนั้นระคนด้วยอารมณ์รุนแรงปราศจากความไตร่ตรองแล้ว ก็อาจทำให้เกิดความเสียหายได้ ดังเช่น การแย่งชิงนางวันทองจากขุนช้างของพลายงามในครั้งนี้ เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้นางวันทองต้องสิ้นสุคติวิบัติลง เพราะความหึกหาญของบุคคลทั้งสองฝ่าย

ลักษณะนิสัยของพลายงามที่มีความสำคัญแก่ชีวิต เป็นเสมือนคาบสองคมซึ่งเป็นที่คุณและโทษคือ การตัดสินใจที่รวดเร็วและแสดงออกด้วยวาจาที่รุนแรง ในการรบทัพจับศึกหรือทำราชการในบางครั้งต้องการผู้ตัดสินใจรวดเร็วรุนแรงเด็ดขาดเป็นผู้นำ ดังเช่นพลายงาม แต่ในการตัดสินใจหาครอบครัวหรือปัญหาส่วนตัว การกระทำที่รุนแรงเช่นนี้มักจะทำให้ผลไม่สู้ดี เพราะเป็นปัญหาที่ต้องรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา นอกจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับนางวันทองดังกล่าวมาแล้ว ในตอนที่พลายงามถูกเส่นหางสร้อยฟ้าจันทหลาด และตบตี

ศรีมาลา เมื่อขุนแผน พระพิจิตร และนางบุษยามาไต่ถาม ด้วยอารมณ์ร้อนทำให้กล่าว วาจารุนแรงลบหลู่ผู้ใหญ่ จนขุนแผนโกรธอย่างรุนแรง และพฤติกรรมนั้นก็มีส่วนทำให้เรื่องดำเนินต่อไปอย่างมีรสชาด

ลักษณะเด็กหนุ่มเช่นพระไวยนั้น เราอาจพบเห็นได้เสมอ วัยรุ่นที่หลงใหลสิ่งใด มาก และเป็นสิ่งอบายมุข มักจะระแวงว่าผู้ใหญ่จะจับผิดตน จึงพยายามต่อต้านป้องกัน ทั้งด้วยวาจาและกิริยาท่าทางที่ก้าวร้าว ตามความเชื่อของคนไทยโบราณเห็นว่า เหตุที่ พระไวยหลงใหลนางสร้อยฟ้ามากนั้น เป็นเพราะถูกมนต์เสน่ห์ แต่ถาพิจาณาในแง่ ธรรมชาติของมนุษย์จะเห็นว่า เป็นสิ่งที่อาจเกิดขึ้นเองได้โดยไม่ต้องอาศัยเวทมนต์คาถา

นางสร้อยฟ้าเมื่อทราบว่าคนบอกพรองก็อาจปรับปรุงตนเองจนเป็นที่ถูกใจพระไวย เมื่อถูกใจจนยกยอหลงใหลในที่สุดเป็นธรรมดา เมื่อรักภรรยาคนหนึ่งมากก็ย่อมมีใจเอน เอียงมาทางฝ่ายนั้น จนเห็นว่าอีกฝ่ายหนึ่งมีข้อบกพร่องน่าตำหนิ เพราะเป็นการเปรียบเทียบกันอยู่ กวีได้เสนอแง่คติความนุษย์ธรรมคาสัจธรรมนั้น ย่อมจะตั้งใจวางตัวเป็นกลาง รักษาอารมณ์ให้ยุติธรรมเที่ยงตรงไต่ยากยิ่ง โดยเฉพาะอารมณ์ความรู้สึกที่เกี่ยวข้องกับ กิเลสหรือคัมภีรทางฝ่ายโลก พระไวยก็ตกอยู่ในสภาพเช่นว่านี้

ความผิดพลาดที่สำคัญจนทำให้ชีวิตผันแปร เปลี่ยนไป ซึ่งมักจะเกิดขึ้นกับคนส่วน มาก เนื่องจากเหตุที่บุคคลนั้นมีกิเลสมาบังใจบังตาทำให้เห็นธรรม ถึงแม้ว่าจะเกิดขึ้น เพียงช่วงระยะเวลาสั้นแวบเดียวในชีวิต แต่ก็มีอิทธิพลทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปเป็น อันมาก ดังเช่นที่ปรากฏในวิถีชีวิตของพลายงาม

อย่างไรก็ตาม ลักษณะนิสัยส่วนใหญ่ของพลายงามนั้นตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความ คีงามมาตั้งแต่แรกตน และได้ดำเนินอยู่ในครรลองเช่นนั้นสมกับเป็นผู้ที่ถือกำเนิดจาก บรรพบุรุษที่ดี

3.6 คุณค่าของบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในทางสังคม

นอกจากจะพิจารณาเนื้อหาของวรรณคดีในส่วนสำคัญ เช่น รูปแบบกับเนื้อหา เหมาะสมกันหรือไม่ ความไพเราะ กลวิธีการดำเนินเรื่อง ฯลฯ แล้ว สาระอันเป็น ประโยชน์มีคุณค่าต่อผู้อ่านทำให้เข้าใจสภาพชีวิตจิตใจ ความรู้สึกนึกคิด และการดำเนิน

ชีวิตของคนในยุคสมัยที่เกิดวรรณคดีเรื่องนี้ เป็นสิ่งที่นักศึกษาศึกษาพิจารณาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง วรรณคดีเรื่องนี้ ได้สะท้อนชีวิตบรรพบุรุษไทยในอดีต ผู้ซึ่งถ่ายทอดความเป็นเอกราชและเอกลักษณ์ของชาติให้ปรากฏสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

อนึ่งวรรณคดีและสังคมต่างก็มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง วรรณคดีบางเรื่องเป็นผลสืบเนื่องมาจากสังคมและในขณะเดียวกัน ความคิดเห็น ทักษะของกวีซึ่งเป็นอนุคมคติที่ถ่ายทอดลงในวรรณคดีก็มีอิทธิพลต่อบุคคลในสังคมด้วย เหตุที่กวีมีทักษะความคิดเห็นที่เป็นอนุคมคติได้นั้น ก็เนื่องมาจากปัญหาทางสังคมเป็นแรงบันดาลใจสำคัญ ทำให้กวีเกิดความรู้สึกนึกคิดเช่นนั้น จะเห็นได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับสังคมวนเวียนเป็นวัฏจักร ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้กล่าวอธิบายไว้ว่า

...กวีถึงจะคุ้นเคยก็เปรียบเหมือนสามคน คือนอกจากเป็นนักประพันธ์ทางแค่งหนึ่งสื่อแล้ว ยังเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้น สมัยนั้น และเป็นพลเมืองอีกด้วย เนื่องจากเหตุนี้ นอกจากจะต้องสำรวจในอาชีพประพันธ์ของคนในฐานะที่เป็นกวีแล้ว ในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของคนสมัยนั้น กษอมจะทำเอาหูไปนาเอาตาไปไร่ เสี่ยงกับเหตุการณ์ที่ตนเห็นตำตา ประจักษ์อยู่แก่ใจหาใดไม่ และในฐานะที่เป็นพลเมืองอีกเล่า ก็จำต้องใส่ใจในเหตุการณ์บ้านเมือง ความเคลื่อนไหวของประชาชาติ ตลอดจนของชั้นและอาชีพที่ตนเป็นหน่วยหนึ่งอีกด้วย¹⁸⁹

นอกจากนี้ ดร.วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีซึ่งเป็นงานทางศิลปะกับสังคม และให้ความเห็นว่า วรรณคดีและงานศิลปะทั้งหลาย ซึ่งที่จริงย่อมประกอบขึ้นจากชีวิตนั้น จำเป็นต้องคล้อยตามสภาพความเป็นไปของชีวิตในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งของประเทศชาติ คือตามวัตถุประสงค์ของประเทศชาติ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การที่วรรณคดีหรือผลงานทางศิลปะทั้งหลายคล้อยตามสภาพความเป็นไปของสังคม

¹⁸⁹วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (พระนคร: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, 2514), หน้า 182.

นั้น ควรปฏิบัติไปภายในกรอบศิลปะ หากไม่แล้วบทประพันธ์นั้นก็จะไม่ใช่วรรณคดี ลักษณะการคล้อยตามควรยึดถือหลักแห่งทางสายกลาง เป็นสิ่งที่ดีที่สุด แต่ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับวิจารณ์ของกวีด้วย¹⁹⁰

การศึกษาวิจารณ์คุณค่าทางสังคมซึ่งปรากฏในวรรณคดีนั้น เราอาจศึกษาได้ในส่วนรวมทั่ว ๆ ไป และต้องพิจารณาให้รอบคอบ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในยุคสมัยเดียวกัน ผู้ศึกษาอาจใช้หลักวิชาอื่น ๆ เข้าช่วยอธิบายเพื่อให้ได้ความแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เราจะไม่ถือว่าเหตุการณ์ทุกอย่างที่ปรากฏในวรรณคดีนั้น เป็นหลักฐานสำคัญที่แน่ชัดทางประวัติศาสตร์ เก็บไว้เท่าที่หลักฐานอ้างอิงสนับสนุน เพราะวรรณคดีเป็นงานทางศิลปะ บางส่วนของวรรณคดีย่อมขึ้นอยู่กับทัศนะและอุดมคติของกวี ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงต้องมีความสามารถที่จะอธิบายหรือแยกสาระในวรรณคดีได้ว่า ส่วนไหนเป็นข้อเท็จจริง และส่วนไหนเป็นความคิดเห็นเป็นภาพในอุดมคติหรือทัศนะของกวี

อย่างไรก็ตาม วรรณคดีก็มีส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่เปรียบประดุจกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนในยุคสมัยนั้นได้ก็ เพราะกวีได้ถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของตนไว้ในผลงานทางวรรณคดี ในฐานะที่กวีเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมคงได้กล่าวมาแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีเป็นสิ่งเดียวที่ทำให้คนในยุคปัจจุบันเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของคนในยุคที่ผ่านมาได้

คุณค่าในการศึกษาวรรณคดีแง่สังคมอีกประการหนึ่งคือ ทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงหรือวิวัฒนาการของวัฒนธรรมประจำชาติ เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งดีงามซึ่งควรเชิดชูจรรโลงไว้ และเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเจริญแห่งอารยธรรมของชาติหนึ่ง ๆ การศึกษาวรรณคดีในแง่นี้จะช่วยให้เข้าใจในเอกลักษณ์ของชาติได้ดียิ่งขึ้น

กวีได้เสนอความรู้ทางวัฒนธรรมไทยสมัยก่อนไว้ในบทขับเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผนอย่างครบครัน อาจจำแนกกล่าวได้ดังนี้

¹⁹⁰ วิทยุ คีวะศรียานนท์, เรื่องเดิม, หน้า 199.

สภาพความเป็นอยู่ทั่วไปของชาวไทยในยุคสมัยที่เกิดเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีได้
บรรยายลักษณะบ้านเรือนโดยกล่าวถึงตั้งแต่วิธีการสร้างบ้าน

"ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายแก้ว	ครั้นถึงกำหนดแล้วจึงนัยหมาย
บอกแขกปลุกเรือนเพื่อนผู้ชาย	มายังบ้านท่านยายศรีประจัน
ให้ชุดห่มระกับซักปักเส้าหม้อ	เอาเครื่องเรือนมารอไว้ที่นั้น
ที่สืบเอ็กไกลรุ่งฤกษ์สำคัญ	ก็ทำขวัญเส้าเสร็จเจ็ดคนาที่
แล้วให้ลั่นฆ้องหึงโห่กระหน้า	ยกเส้าใส่ซาประจำที่
สับชื้อพริงทิดสนิท	ตะปุกตะกั่วเส้าคั่งคั่งขึ้นไว้
ใส่เต่าจึงเข้าแปลานพลัน	เอาจันทน์เข้าไปรับกับบ่อโก
พาคกลอนผอนมุงกันยุงไป	จิวใส่เข้าฝาเข้คหน้าอึง
บ้างเจาะถากถุ้งเถียงเสี้ยงเอะอะ	เกะกะกบใส่ไซเหล็กจิ้ง
บ้างผ่าพินสนั่นอึงคะนิง	วันหนึ่งแล้วเสร็จสำเร็จการ
ศรีประจันแกลเรียกบ่าวชา	ให้ยกสารับมาหึงคาวหวาน
เลี้ยงคู่สับสนคนทำงาน	อ้อมแล้วไปบ้านควยหันโค" ¹⁹¹

นอกจากนี้ยังได้พรรณนาความร่มรื่น สวยงามในการจัดและตกแต่งบ้าน เช่น
การบรรยายเรือนขุนช้าง กวีสามารถทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์เห็นสภาพบ้านเรือนในสมัย
นั้นได้อย่างเด่นชัด

โจนลงกลางชานร้านดอกไม้	ของขุนช้างปลูกไว้อยู่ค้ำคั้น
รวรสเกสรเมื่อคอนคิน	ชื่นชื่นลมชายสบายใจ
กระถางแถวแถวเกศพิภุลแกม	ยี่สุนแซมมะสังคักกุไล
สมอรัคคัทรงสมละไม	ตะขบช้อยคักไว้จิงหวะกัน
ตะโกนาทึงกึ่งประทับยอด	แหงทวยทอคอินพรมนมสวรรค์

¹⁹¹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),
หน้า 145.

บ้างผลึกออกออกช่อขึ้นชูชุน

.....

เดินถือฟ้าพินขึ้นหอกกลาง

หอนั่งคั้งฉากพับไว้

กระจกใหญ่ใส่รูปฝรั่งนั่ง

ชมพล่างทางเดินเพลิกเพลินมา

เห็นทาสหญิงนอนกลิ้งหอกกลางหลับ

เครื่องแก้วแพรวพรายอยู่กายกอง

มานันนี่มีมือวันทองท่า

เส้นไหมแมนเขียนแนบเนียนคี

แสงพระจันทร์จับแจ่มกระจ่างตา

.....

ของขุนช้างสร้างขึ้นไว้ใหม่ใหม่

ขุนทองกรงทองใส่สะอาดตา

ในตาตั้งคอนคมคู่สมหน้า

ريبเร่งเร็วหาเจ้าวันทอง

สะเคาะฉับเดินเข้าไปในห้อง

ฉากสองชั้นมานมู่มิ

จำได้ไม่ผิดในตาพี่

สิ้นฝีมือแล้วแต่นางเกี้ยว 192

กวีได้แสดงให้เห็นเครื่องใช้ในบ้าน ตลอดจนงานการฝีมือคือมานปักของสตรี
ผู้ได้รับการอบรมในสมัยนั้น

การแต่งกาย สิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งอีกประการหนึ่งคือ วัฒนธรรมทางการแต่ง
กายที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทั้งการแต่งกายของหญิงและชาย รวมทั้งการแต่งกาย
ของคนทุกวัยในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไป กวีได้ประมวลลักษณะการ
แต่งกายมาเสนอไว้ทุกแบบ เช่น การแต่งกายของเด็ก การแต่งกายของหนุ่มสาว การ
แต่งกายของคนสูงอายุ การแต่งกายในเทศกาลตรุษและสารท การแต่งกายในวันแต่งงาน
การแต่งกายของผู้ชายเมื่อไปทัพ ฯลฯ ตัวอย่างเช่นการแต่งกายของขุนช้าง เมื่อจะไปวัด
ในประเพณีมีเทศนมहाชาติ

ครานั้นขุนช้างจวนเวลา

พวกบ่าวหาวนำตามกันไป

เจ้าขุนช้างอาบน้ำสราญใจ

ตั้งซักักน้ำใส่ขันใหญ่

เติมใส่เต็มขันในทันที

ข้าไทเข้ากลุ่มรุมกันสี่

เอาขมั้นถูกตัวให้ทัวคี
 ผิวหนังยังเขียวเหมือนผักตบ
 เข้าห้องกินสอพองละลายทา
 ควักเอามหน่ายขึ้นป้ายปัก
 ยิงโลงเลียนเทียนกลางอย่างแปลงควาย หัวกูฉิมหายนาอายุใจ
 นุงยกลายกนกเหมหงส์
 เกี้ยวส่วนปักทองกรองดอกไม้
 ครั้งนี้จะแต่งไปให้ยั้งยวด
 น้าก้อยใส่รังแตนแหวนงู

ชีโคลไหลรีสี่ออกมา
 นัจวนจบบหาพนแล้วลีหว่า
 ประทักกายาจนพุงลาย
 ฉีกผมปกกบาลให้ลานหาย
 เหมือนผาทรงใครใครหามีไม้
 ผ่าเซ็คเหงื่อไคใส่ชมพู
 จะไปอวคางพิมให้ย้มอญู
 นัวชีเช็คฐนู แหวนเพชร 193

การเล่นของเด็ก เมื่อตัวเอกของเรื่องทั้งสามยังอยู่ในวัยเยาว์ กวีได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของเด็ก ๆ ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นทางที่จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์กันในอนาคตต่อมาเมื่อเจริญวัยเติบโตเป็นผู้ใหญ่ กวีได้ใช้เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นกลวิธีในการสร้างโครงเรื่องให้สมจริง และได้แสดงให้เห็นการเล่นของเด็กไทยในสมัยก่อนด้วยการเล่นที่กินเวลานานกว่าไฉน เด็กไทยส่วนมากเคยเล่นและรู้จักดีแม้ในปัจจุบัน เช่น เด็กหญิงมักชอบเล่นเก็บดอกไม้ เล่นชายของ เล่นหม้อข้าวหม้อแกงเล็ก ๆ เล่นจ๊กบ้าน นอกจากนั้น ก็มีการสมมุติตนเองให้มีบทบาทต่าง ๆ เช่น กวีกล่าวถึงการ เล่นของนางพิม ขุนช้างและขุนแผน เมื่อยังเป็นเด็กไว้ว่า

แฉวนาง เล่นหุงข้าวต้มแกง
 นางเล่นทำบุญให้ทาน
 ขุนช้างนั้นเป็นสมภารมอญ
 พลายแก้วนั้นเป็นสมภารไทย

กวาคทรายจ๊กแจงเป็นร้วบ้าน
 ไปนิมนต์สมภารมาเร็วไว
 ไม่พักโกนหัวกรอนสวดมนต์ใหญ่
 จ๊กแจงแต่งให้ยกของมา 194

193 กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 52-53.

194 เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

อาชีพ ลักษณะสังคมและสภาพความเป็นอยู่ของชาวเมืองมีส่วนสัมพันธ์กับการอาชีพของคนในสังคมเป็นอย่างยิ่ง อาจสังเกตเห็นว่า ในเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีกล่าวถึงตัวละครและผู้คนในสมัยนั้นว่าส่วนมากมีอาชีพทางการเกษตรกรรม และกสิกรรม เช่น นางศรีประจัน มารดาของนางพิมมีไร่นา นางทองประศรี มารดาของขุนแผนก็ทำไร่นา และในตอนนั้นก็ว่าได้กล่าวถึงอาชีพของชาวกาญจนบุรีโดยทั่วไปในสมัยนั้นด้วย

"ครานั้นท่านยายทองประศรี ก็ย้ายปลีย้ายเปลอยู่เคหา
ให้พวกเหล่าขาวไพรไปไร่นา ตามประสาเพศบ้านกาญจนบุรี¹⁹⁵

ผู้เขียนจะกล่าวถึงเรื่องอาชีพอย่างละเอียดในตอนทีกล่าวถึงลักษณะสังคมต่อไป การคมนาคม ผู้อ่านเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเห็นว่า การเดินทางไกลที่สะดวกที่สุดในสมัยก่อน คือการเดินทางทางเรือ นับว่ารวดเร็วกว่าทางบก ซึ่งต้องเดินเท้าหรือจะมีพาหนะก็เพียงสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ เช่น ม้า ช้าง และเกวียนเทียมวัวหรือควายเท่านั้น สำหรับเกวียนนั้นมักจะใช้เมื่อมีสัมภาระมาก ๆ เช่น เมื่อนางทองประศรีซื้อไม้จากกาญจนบุรี เพื่อไปปลูกเรือนหอที่สุพรรณบุรี เป็นต้น กวีได้แสดงให้เห็นความลำบากในการเดินทาง หรือการคิดคดระหว่างเมืองในสมัยก่อนว่า มีความลำบากทุกันดารมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าไม่มีพาหนะต้องเดินด้วยเท้า ถึงตอนที่นางทองประศรีหนีจากสุพรรณบุรีไป กาญจนบุรีเมื่อเริ่มเรื่อง กวีบรรยายการเดินทางไว้ว่า

ว่าแล้วก็พากันคลาไคล	ตามทางหว่างไม้ไพรพดุงษา
เห็นลูกกรอนแค้นนั้นแฉกคล่า	เอาผาคุ่มหัวให้ลูกชาย
พลายแก้วเดินหลังวังเอวแม่	ห่อแหหนานิวหิวระหาย
รอนเท้าเจ้าเดินเหยียบกรวดทราย	เจ้าพลายเหนื่อยอ่อนนอนมารดา
แม่ขาสุกบึงญาของลูกนี้	เหลือที่จะล่าเลื่อยเหนื่อยหนักหนา
คอแห้งครองแครงแข็งใจมา	แม่เดินซ้าซ้าอย่าให้เร็ว ¹⁹⁶

¹⁹⁵ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 480.

¹⁹⁶ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 31.

สภาพชาวเมือง กวีมักจะกล่าวถึงชาวเมืองโดยทั่วไป เมื่อมีงานเทศกาลนักชัตฤกษ์ ซึ่งมีการฉลองและมีมหรสพ หรือเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษ แยกต่างออกไปจากเหตุการณ์ปกติประจำวัน เช่น มีการตัดสินความโดยการพิสูจนต่อหน้าชาวกำนัล เหตุการณ์เช่นนี้ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนขุนช้างและพระไวยค้ำน้ำพิสูจนต่อหน้าพระที่นั่ง ตอนที่ศรีมาลา สร้อยฟ้าลุยไฟพิสูจนความเป็นผู้บริสุทธิ์ และการประหารชีวิตนางวันทอง เป็นต้น กวีบรรยายสภาพชาวเมืองในตอนที่ฝูงชนพากันมาดูขุนช้างและพระไวยค้ำน้ำพิสูจน บรรยายโวหารในตอนนี้ทำให้เกิดภาพพจน์ได้เด่นชัด และกวีได้แทรกอารมณ์ขันไว้ด้วย

พวกชายหญิงวิ่งพญูกำน้ำ
ผู้ใหญ่เด็กเจ๊กฝรั่งทั้งละว่า
นางสาวสาวอยู่ในเรือนเห็นเพื่อนอึ่ง
ชวนเพื่อนเคื่อนกันให้รีบไป
ที่เข่าแก่อยากดูไม่อยู่บาน
ที่โรงเรือเหลือหลวมคนครวญครัน
พวกท้าวนางในวังทั้งปวง
รู้ว่าขุนช้างกับพระนาย
คางอวนน้ำท่าแบ่งแ่งแก้ว
บ้างหาหมากใส่ซองสองสามคำ

ทั้งสาวหนุ่มกลุ่มกล่ามาหนักหนา
แขกขามอญลาวมีฉาวไป
ลูกทะเลิ่งออกมาไม่ซ่าได้
ดูพระไวยกับขุนช้างค้ำน้ำกัน
อุมลุกจูงหลานเป็นจ่าละห้วน
ยัดเยียดเบียดกันอยู่วนวาย
โหล่นจ่าชาหลวงสิ้นทั้งหลาย
เวลาบายวันนี้จะค้ำน้ำ
หวิหัวนึ่งหมั้ให้คมขำ
บ้างชักนำเพื่อนฝูงจูงมือมา

.....
ข้างพวกคนที่เหล่าเป็นชาวเรือ
เรือเล็กเล็กน้อยน้อยออกลอยลำ

.....
ทั้งไต่เห็นอกลอกจอกออกสำ
แน่นแม่น้ำแข่งแซ่อยู่แจจัน¹⁹⁷

ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องราวชีวิตอายุของคนตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้น จึงมีเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในกระแสชีวิต

197 กรมศิลปากร, เรื่องเกิม, หน้า 754-755.

รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวาระสำคัญในชีวิตด้วย นับตั้งแต่คนเรื่อกวีกล่าวถึงการกำเนิดตัวเองของเรื่อง โดยแสดงให้เห็นความเชื่อและค่านิยมทางไสยศาสตร์ เกี่ยวกับการถือกำเนิดของคนสมัยก่อน เช่น "ผีนั้นลูก" และการทำนายความฝัน เป็นต้น เมื่อถึงเวลาเกิดก็บรรยายประเพณีโบราณเกี่ยวกับการคลอดลูกและประเพณีเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กไว้อย่างละเอียดคึง เช่น ตอนกำเนิดปลายแก้ว กวีประพันธ์ไว้ดังนี้

ถึงฤกษ์ยามยามปลอ่คคคองายกาย	ลูกนั้นเป็นชายรวงแว้ว
ฟ้่าน้าอามากแล	ล้างแซแลวก้สงให้แมนม
ทาขม้นแล้วใส่กระถังรอน	ใส่เบาะให้นอนเอาผ้าห่ม
ป้ยาคายายสบายชม	เรื่อนฉมนารักคังผักบัว
เอาขันใส่สูแล้วแกวงไกว	แม้เขานอนไฟให้รอนทั่ว
เคื่อนหนึ่งออกไฟไม่หมองมัว	ขม้นแบ่งแกงคว้นาเอ้นคุ
พอแม้ปรีรักษากับยายาย	จะให้ชื่อหลานชายอย่างไรปู่
ฝ้ายตาตะแกเป็นหมอกุ	คิกคุณเลชอยู่ให้หลานชาย
.....	.....
แล้วเร่งรักจ้ดแจงแกงบายศรี	เงินทองของค้มาผูกให้
กล้วยน้ำแกงกวาเอามาใส่	รูปเทียนดอกไม้หลายพรรณ ¹⁹⁸

นอกจากนี้ มีประเพณีเกี่ยวกับการทำขวัญ การโกนจุก การบวชนาค อุปสมบท การแต่งงาน จนกระทั่งถึงประเพณีเกี่ยวกับการตายคือ การทำศพ กวีก็กล่าวบรรยายไว้อย่างชัดเจน

กวีได้กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับเทศกาลต่าง ๆ ของไทย ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีเหล่านี้บางอย่าง ยังคงถ่ายทอดรับปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน เช่น สงกรานต์ เทศน์มหาชาติ และสารทต่าง ๆ เป็นต้น กวีได้แสดงให้เห็นความพร้อมเพรียง สามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวไทยในอดีต

ที่นี้จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า
 จะทำบุญให้ทานการศรัทธา ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
 หญิงชายน้อยใหญ่ไปแออัด ขนทรายเข้าวัดอยู่ชวักไขว่
 กอพระเจดีย์ทรายเรียวยาวไป จะเลี้ยงพระกะไว่ในพรุ่งนี้
 นิมนต์สงฆ์สวดมนต์เวลาบ่าย คางฉลองพระทรายอยู่ยังมี
 แล้วยกบ้านเตรียมการเลี้ยงเจ้าชี ปึงจีสารพัคจักแจจไว่
 ทำน้ำยาแกงขมต้มแกง ผาพักจักแพงพะเนงโก
 บางทำหอมกปกปิดไว้ ตมไช่ยัคปลาแห่งทั้งแกงขน 199

ในการทำบุญในเทศกาลตรุษสารทเช่นที่กล่าวมานี้ ผู้อ่านจะได้รับความรู้เกี่ยวกับ
 อาหารของไทยด้วย อนึ่ง ขนบธรรมเนียมและประเพณีทั้งที่เกี่ยวกับชีวิตและเกี่ยวกับ
 เทศกาลสำคัญ มักมีพิธีทางศาสนาควบคู่ไปด้วยเสมอ ชาวไทยเป็นชาติที่นับถือพุทธศาสนา
 มาเป็นเวลายาวนาน และถือว่าการไ้ร่วมกันในการทำบุญทางศาสนานั้น ทำให้จิตใจสบาย
 มีความสุข เป็นประโยชน์เพิ่มขึ้น จากการพบปะสังสรรค์สนุกสนานอีกประการหนึ่ง และ
 เป็นเครื่องเหนี่ยวนำใจให้ประพฤติแต่คุณงามความดี ทำให้เกิดมงคลแก่ผู้ปฏิบัติด้วย

การศึกษา สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ควรรู้ได้นำมาเสนอไว้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน
 คือ ความรู้เกี่ยวกับการศึกษาของคนไทยในสมัยโบราณ กวีแสดงให้เห็นว่า เด็กชายและ
 เด็กหญิงได้รับการศึกษากัน กล่าวคือเด็กชายมักจะศึกษาเกี่ยวกับวิชาหนังสือทั้งไทย
 ขอมและบาลีในชั้นต้น เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาวิชาการสาขาอื่นต่อไป ซึ่งส่วนมากเป็น
 วิชาเกี่ยวกับการป้องกันตัว การใช้อาวุธต่าง ๆ และตำราพิชัยสงคราม ดังเช่นที่พลายแก้ว
 พลายงาม และพลายชุมพลได้ร่ำเรียน ครูผู้สอนคือ พระภิกษุ และสถานที่เรียนคือ วัด
 ฉะนั้น เด็กชายจึงเรียนได้สะดวกกว่าเด็กหญิง อนึ่ง วัตถุประสงค์ในการศึกษาของ
 เด็กชายส่วนมากก็เพื่อจะนำความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการปฏิบัติราชการโดยเฉพาะในทาง
 การทหาร ส่วนเด็กหญิงจะศึกษาวิชาสำหรับกุลสตรีในสมัยก่อนคือ การศึกษาทางด้าน

การฝีมือและการเรือน เช่น นางวันทองมีฝีมือเป็นเลิศในทางปักม่าน นางศรีมาลาฝีมือในทางทำอาหาร การทำขนมเบื้องของนางศรีมาลา และนางสร้อยฟ้า ทำให้เกิดความเปรียบเทียบภรรยาชาวไทยที่ว่า "ละเลงขนมเบื้องด้วยปาก" มาจนบัดนี้

ในการศึกษาวิชาการของเด็กผู้ชายนั้น กวีได้แทรกค่านิยมและความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ไว้เป็นอันมาก เช่น การทำเสน่ห์ การเลี้ยงโหงพราย การใช้เวทมนต์ คาถาอาคมต่าง ๆ ค่านิยมของคนในสมัยก่อนเช่นนี้เป็นของสากล ทั้งนี้คงเนื่องจากในสมัยก่อน มนุษย์เรายังหาข้อพิสูจน์เหตุการณ์บางอย่างด้วยกลวิธีทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ ดังนั้น จึงทำให้เกิดความเชื่อว่ามีสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ

วัฒนธรรมดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นของชาวบ้านทั้งสิ้น เนื่องจากตัวละครในเรื่องเป็นคนธรรมดาสามัญ เป็นส่วนมากจึงได้กล่าวมาแล้ว การที่กวีนำวัฒนธรรมเหล่านี้มาแทรกไว้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากจะเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยแก่ผู้อ่านแล้ว ยังเป็นการวางพื้นฐานของเรื่องให้ผู้อ่านเข้าใจภูมิหลัง (Background) ทางสังคมของชาวไทยในสมัยนั้น และมองเห็นความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่องได้เด่นชัดขึ้นว่า ชาวไทยในอดีตมีกิจกรรมทั้งทางอาชีพและกิจกรรมทางสันตนาการที่คงปฏิบัติร่วมกันเสมอ ต้องช่วยเหลือกัน จึงจะได้รับความสำเร็จในการทำงานด้วยกันทุกฝ่าย ฉะนั้นผู้อ่านจึงรักใคร่สนิทสนมกันเป็นอย่างยิ่ง

จะเห็นได้จากความรู้ในค่านิยมวัฒนธรรม มีความเกี่ยวเนื่องและมีประโยชน์ในการดำเนินเรื่องเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในค่านิยมการสร้างเนื้อเรื่องและแก่นเรื่อง ดังได้กล่าวมาแล้ว

3.6.1 ลักษณะสังคมไทยในเรื่องขุนช้างขุนแผน

เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับบุคคลและสังคมในสมัยอยุธยาตอนต้นระหว่างรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 และโคเลาสืบต่อกันมา มีหลักฐานปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรน้อยมากเพียงไม่กี่ตอนเท่านั้น แต่เชื่อว่ามาแต่ครั้ง

กรุงเก่า แต่คนฉบับคงสูญหายเสียเป็นส่วนใหญ่²⁰⁰ คงได้กล่าวถึงโดยละเอียดมาแล้วใน
ตอนต้นบทนี้ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้คณะกวี
ในราชสำนักและราษฎร ตลอดจนปราชญ์ทางภาษาและคนตรีในรัชสมัยนั้นร่วมกันประพันธ์
จนสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเรียบร้อยสมบูรณ์ ดังเช่นบทเสภา
ฉบับที่ใช้อ่านกันในปัจจุบัน²⁰¹

สภาพสังคมและความรู้สึกนึกคิดส่วนมากที่ปรากฏก็คงเป็นไปตามที่กวีพบเห็น
คุณเคย คือสภาพการณบ้านเมือง ความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดทัศนคติของคนในสมัย
รัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในส่วนรายละเอียดปลีก
ย่อยเช่น การแต่งกาย ขนบประเพณี สิ่งก่อสร้าง บ้านเรือน พระราชวัง คุก ตลอดจน
อาหาร ฯลฯ แต่ทั้งนี้เนื่องจากว่าเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นมุขปาฐะมาแต่เดิม และกวี
บางคนก็มีชีวิตอยู่ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า ดังนั้นในโครงสร้างสำคัญส่วนใหญ่เช่น ขนบธรรมเนียม
นิยมประเพณี ความเชื่อ ทัศนคติ การศึกษาของตัวละครในเรื่องก็ยังคงแสดงสภาพของ
คนในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไว้ให้เห็นได้ แม้ว่าค่อนข้างจะเลื่อนกลางก็ตามที่

อนึ่ง ระยะเวลาของการแต่งบทประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ในฉบับที่ใช้อยู่ปัจจุบัน ก็ไม่
สู้จะห่างไกลจากจุดกำเนิดของเรื่องเท่าใดนัก เป็นการสิ้นสุดยุคสมัยและเริ่มยุคใหม่
ความเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมต่าง ๆ โดยเฉพาะทางการปกครอง วัฒนธรรม ความรู้สึก
นึกคิดของคนในสังคมก็คงยังมีเค้าเดิมอยู่มาก เพราะระบอบนั้นไม่มีอิทธิพลต่างชาติเข้ามา
แทรกแซงมากดังเช่นยุคปัจจุบัน ฉะนั้น ถึงแม้ว่าการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้จะมีได้ภาพชีวิต
ของตัวละครตามยุคสมัยในท้องเรื่องอย่างชัดเจน แต่จะได้ประโยชน์ยิ่งกว่านั้นคือ ทำให้
ได้ความรู้เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในยุคต่อมาด้วย

ผู้เขียนมุ่งศึกษาโดยละเอียดทางด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลฐานะต่าง ๆ ใน
สังคม วัฒนธรรม และค่านิยมบางประการ แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงค่านิยมของคนไทยซึ่งเกี่ยว

²⁰⁰ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำวรวงศ์ราชนาฎภาพ, "ตำนานเสภา" ขุนช้างขุนแผน
(พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า (13).

²⁰¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

ของกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม ผู้เขียนใคร่ขออธิบายความหมายคำว่า "ค่านิยม" เสียก่อน

คำว่าค่านิยมนี้ มีผู้ให้คำจำกัดความไว้หลายท่าน เช่น นายอานนท์ อภาภิรมย์ กล่าวไว้ว่า ค่านิยมคือ การสันนิษฐานไว้ก่อน (Assumption) ว่าอะไรบางอย่างเป็นสิ่งที่จะต้อง และอะไรบางอย่างที่มีความสำคัญ นอกจากนี้ค่านิยมของสังคมไทยได้รับอิทธิพลมาจากระบบ ศักดิ์ทูลในอดีตร จากคำสอนในพระพุทธศาสนาและระบบการเกษตรกรรม²⁰²

ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว กล่าวไว้ว่า ค่านิยมหรือ Values ของสังคมหมายถึง "สิ่ง" ที่คนสนใจ สิ่งที่คุณปรารถนาจะได้ ปรารถนาจะเป็น หรือกลับกลายมาเป็น เป็น สิ่งที่คุณถือว่าเป็นสิ่งบังคับต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คุณ "บูชา" ยกย่องและมีความสุขที่จะ ได้เห็นได้ฟังได้เป็นเจ้าของ ค่านิยมของสังคมจึงเป็น "วิถีของการจัดรูปความประพฤติ" ที่มีความหมายต่อบุคคลและเป็นแบบฉบับความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของ คนในสังคม²⁰³

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าค่านิยมมีความเกี่ยวเนื่องอย่างใกล้ชิดอยู่กับวิถีทางปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม หรือความสัมพันธ์ในสังคม เป็นเสมือนแกนแห่งวิถีพฤติกรรมของคนในสังคม และนอกจากนี้ ค่านิยมยังมีส่วนร่วมสำคัญในการกำหนดแนวทางทางวัฒนธรรม อีกด้วย

ค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของคนไทยที่ได้จากการศึกษาวรรณคดีบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน อาจกล่าวได้ว่าค่านิยมเป็นสถาบันที่บุคคลทั่ว ๆ ไป ถือปฏิบัติ หรือนิยมชมชอบร่วมกัน บทบาทพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องเป็นไปในแนวนั้น อาจกล่าวโดยสรุปได้คือ ความมั่งคั่งและอำนาจ ทั้งสองอย่างนี้ไม่เฉพาะแต่เป็นเพียงค่านิยมของสังคมไทย

²⁰² อานนท์ อภาภิรมย์, มนุษย์กับสังคม: สังคมและวัฒนธรรม (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), หน้า 50.

²⁰³ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (ครั้งที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์ เลี้ยงเชิงจงเจริญ, 2513), หน้า 90.

แล้วทุกครอบครัวก็ขาดแคลน เช่นนี้เป็นต้น จะเห็นได้ว่าสังคมในเรื่องขุนช้างขุนแผน แบบกลุ่มปฐมนูมิ นั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และมีความรู้สึกเป็นพวกเรา (In Group)²⁰⁷ เพราะได้รู้จักติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ดังที่เห็นได้จากความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวของแต่ละคนเอกทั้งสามในเรื่อง มีการทำบุญ หรือทำศพร่วมกัน เป็นต้น

✕ ค่ายเหตุที่สังคมอยุธยา มีลักษณะเป็นแบบกลุ่มปฐมนูมิทำให้เกิดประโยชน์ คือ ช่วยให้คนในสังคมได้เรียนรู้ระเบียบของสังคมอย่างใกล้ชิด ส่งเสริมเมตตาธรรมและสามัคคีธรรมในกลุ่มให้เกิดความรักพ้อง โดยเฉพาอย่างยิ่งความเอาใจใส่ในทุกข์สุขซึ่งกันและกัน ลักษณะสังคมดังกล่าวมานี้ ยังคงดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลคือ

...ในสมัยก่อนการเคลื่อนไหวทางสังคมของสังคมไทย มีน้อยมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม โอกาสในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ (status) จึงแทบไม่มี ประกอบกับเกษตรกรไทยมีความยึดมั่นถือมั่นในชนบทประเพณี และมีการศึกษาค่ำ จึงไม่แน่ใจว่าการเปลี่ยนแปลงสถานภาพจะเกิดผลดีหรือผลเสียประการใด บาง ทุกคนทางรักษาสถานภาพคงเดิมของตนไว้.....²⁰⁸

ดังนั้น ถึงแม้ระยะเวลาเหตุการณ์ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นจุดกำเนิดเรื่องขุนช้างขุนแผนสืบต่อมาจนถึงระยะเวลาแห่งบทขับเสภาเรื่องนี้ เป็นเวลาค่อนข้างยาวนาน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจมีบ้างแต่ไม่มากนัก เพราะระดับการศึกษา อาชีพ และการปกครองยังคงแบบเดิม จึงอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมทางด้านอื่น ๆ ก็คงมีส่วนเปลี่ยนแปลงในอัตราค่าตามไปค้ำ

ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงข้อสันนิษฐานมิใช่ข้อพิสูจน์

²⁰⁷ อานนท์ อภาภิรมย์, เรื่องเดิม, หน้า 30.

²⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

๑ ความสามัคคีของชาวไทยนั้นมีความสัมพันธ์กันลึกซึ้งตามแบบสังคมปฐมนูมิ และ เหตุผลที่สำคัญอย่างยิ่งอีกประการหนึ่งคือ คนไทยในสมัยอยุธยาไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะดัง เช่นที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวไว้ว่า

สังคมไทยในสมัยอยุธยานั้นเรียกได้ว่าเป็นสังคมที่ปราศจาก ชนชั้น ถึงแม้ว่าสังคมในสมัยนั้นจะมีชนชั้นสูง และชนชั้นต่ำ ซึ่ง มีฐานะตลอดจนสิทธิและหน้าที่แตกต่างกันก็... คนทุกคนใน สังคมสมัยอยุธยานั้นไม่ว่าจะเป็นเจาเป็นขุนนาง หรือเป็นไพร่ ย่อมอยู่ในฐานะเป็นชาวแผ่นดินเสมอกันหมด มนุษย์ทุกคนย่อมเสมอ กันในสายตาของพระผู้เป็นเจาฉันใด คนทุกคนในสังคมสมัยอยุธยา ก็มีฐานะเท่าเทียมกันภายใต้พระมหากรุณาแห่งกรุงศรีอยุธยา ฉะนั้น... เป็นลักษณะอันสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของสังคมสมัย อยุธยา... 209

เนื่องด้วยเหตุผลหลายประการดังกล่าวมานี้ทำให้พฤติกรรมร่วมของตัวละครในเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันมาก เมื่อมีเทศกาลงานตรุษสารท หรือนักขัตฤกษ์ ทุกคนในสังคมจะมารวมกันอย่างพร้อมหน้า

ที่นี่จะกล่าวเรื่องเมืองสุพรรณ	ยามสงกรานต์คนนั้นก็พร้อมหน้า
จะทำบุญให้ทานการศรัทธา	ต่างมาที่วัดป่าเลไลยก์
หญิงชายนอຍใหญ่ไปแออัด	.....
.....	ทุกบ้านอลหม่านกันทั่วไป
ต่างคนยินดีปรีดา	เสร็จแล้วกลับมากลุมตลาดค้า
เสียงแซ่ซ้องบางร้องเป็นล่านำ	บางพอนรำฉลองทานสำราญครัน ²¹⁰

209 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมสมัยอยุธยา หนังสือประกอบการศึกษาวิชา "อารยธรรมตะวันออก" คณะศิลปศาสตร์ (พระนคร: โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2510), หน้า 1.

210 กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 47.

ในเทศกาลสงกรานต์ที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน แสดงให้เห็นความสุขสนุกสนานตามประสาชาวบ้าน ซึ่งเกิดขึ้นจากความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน งานทำบุญนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้จิตใจผ่องแผ้วในขณะที่เดียวกันก็ทำให้ทุกคนมีความสุข เนื่องจากได้มาพบปะกัน จะสังเกตเห็นได้ว่าความสุขของคนไทยสมัยก่อนอยู่ที่ความปิติ อิ่มใจในบุญกุศล ส่วนความสนุกสนานเกิดขึ้นเมื่อทุกคนในสังคมปฏิบัติอย่างพร้อมเพรียง งามใจกัน ทำให้เวลาเทศกาลนั้นมีความหมายยิ่งขึ้น นอกจากนี้ทุกคนต่างก็สนใจกันเป็นพิเศษในเวลาเทศกาล จึงเป็นเหตุให้เกิดความรู้สึกติดตรึงใจ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในประเพณีมีเทศมหาชาติในเรื่องขุนช้างขุนแผน

ในเรื่องการแต่งกาย ผู้คนที่มาร่วมงานต่างก็พยายามแต่งกายให้สวยงามเป็นพิเศษ ความสนใจซึ่งกันและกันในสังคมนั้นอาจมีผลเสียอยู่บ้าง เช่น ในบางลักษณะเป็นการก้าวท้าวในเรื่องส่วนตัวมากเกินไป แต่ทั้งนี้ถ้าพิจารณาโดยถ่วงเทจะเห็นว่าผลดีมีมากกว่าผลเสีย บุคคลหรือตัวละครทั้งหลายในเรื่องขุนช้างขุนแผนเอาใจใส่ในเรื่องส่วนตัวซึ่งกันและกันก็จริงอยู่แต่เป็นไปในลักษณะความเห็นใจ ต้องการเอาใจใส่เพื่อช่วยเหลือหรือให้คำแนะนำเป็นส่วนมาก ฉะนั้นจึงถือว่าเป็นคุณมากกว่าโทษ

อนึ่ง ความสุขของมนุษย์ประการหนึ่งนั้นอยู่ที่ได้มีโอกาสหวนคิดถึงคุณงามความดีของคนที่ได้ร่วมทำกับหมู่คณะ เป็นความสามัคคีที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม ซึ่งเป็นเรื่องชื่นชม และความคิดเช่นนี้เป็นแรงผลักดันที่จะกระตุ้นคนให้อยากกระทำความดีให้มากยิ่งขึ้นไปอีก ดังเช่นพฤติกรรมของขุนช้างที่ปรากฏในเรื่อง ถึงแม้จะมีปมค้อยอยู่แต่ขุนช้างก็สามัคคีกับบุคคลอื่น ๆ จนได้รับการยกย่องจากคนในสังคม เรื่องการทำบุญและกุศล ขุนช้างถือว่าเป็นเรื่องสำคัญถึงแม้ว่าวัตถุประสงค์ของขุนช้างจะไม่ตรงกับปรัชญาทางศาสนาเท่าใดนัก คือ การทำบุญเพื่อแสดงความใจกว้างในฐานะผู้มั่งคั่ง แต่นับว่ามีผลดีในเรื่องความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน คือขุนช้างได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมของสังคม ทำให้ไม่เห็นแก่ตัว และช่วยให้กิจการของส่วนรวมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี กวีได้แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างทางฐานะ เศรษฐกิจของคนไทยในสมัยนั้นมิได้เป็นอุปสรรคที่ทำให้คนในสังคมขาดความสัมพันธ์กันได้

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของชาวไทยในสังคมสมัยอยุธยาในฐานะเป็นเพื่อนบ้านกันนั้นมีความสำคัญมากเพียงไร ไม่ว่าจะทำกิจการอะไรอย่างใดก็ตาม ทุกคนก็มักจะนึกถึงเพื่อนบ้าน ได้พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเสมอ กิจการต่าง ๆ สำเร็จลุล่วงลงด้วยดี เพราะเพื่อนบ้านเป็นองค์ประกอบสำคัญเป็นอันมาก

ความสามัคคีของสมาชิกสังคมแบบปฐมภูมิในสมัยนั้น เป็นสิ่งที่เกื้อกูลกันให้เกิดความสำเร็จมรรคผลในกิจการงานต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมอาชีพเกษตรกรรมอย่างสังคมไทย ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือกันในการประกอบอาชีพ และส่งผลให้เกิดความร่วมมือกันในกิจการอย่างอื่น ๆ แม้กระทั่งในงานส่วนตัวด้วย ชาวไทยในอดีตก็ช่วยกันทำโดยมิได้คำนึงค่าตอบแทน หรือผลกำไรจากน้ำพักน้ำแรง โดยคิดที่ราคาออกมาเป็นเงิน แต่เป็นการช่วยเหลือกันอย่างมีน้ำใจไมตรี

"ครานั้นจึงโฉมเจ้าพลายแก้ว ครั้นถึงกำหนดแล้วจึงนัดหมาย
บอกแขกปลุกเรือนเพื่อนผู้ชาย มายังบ้านทานยาขี้ประจัน"²¹¹

จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่า แม้ในงานส่วนตัวของพลายแก้วเช่นการสร้างเรือนหอ เมื่อมีการ "บอกแขก" คือขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยกัน เรือนหอก็สำเร็จอย่างรวดเร็วรวดเร็วสมความตั้งใจ ความสามัคคีของคนไทยในสังคมอยุธยาซึ่งมุ่งหวังผลในทางจิตใจมีค่าน้ำใจมากกว่าวัตถุ เงินทองสิ่งตอบแทนนี้เป็นภาระกระทำที่นาสรรเสริญยกย่องยิ่งนัก เพราะแสดงให้เห็นระดับจิตใจที่สูงส่ง ปราศจากความเห็นแก่ตัวของชาวไทยในอดีตได้ชัดเจน

กวีได้แสดงให้เห็นความพยายามของเพื่อนบ้านที่จะช่วยกันให้พ้นภัย เมื่อโจรปล้นบ้านขุนศรีวิไชยเพื่อนบ้านมิไค่หนึ่งเฉยดูค้าย แต่ได้พยายามช่วยกันอย่างสุดชีวิต

²¹¹ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 145.

ชาวบ้านต่างต้นยังมินมัว

จับตัวให้โคตบไฟโพรง

.....

.....

ขุนศรีวิไชยกับชาวบ้าน

กักด่านเห็นโจรเข้ามาใกล้

.....

.....

ชาวบ้านล้มตายลงกายกอง

บางเจ้าปวกเล็กคนองรองแหวยหวา²¹²

การพร้อมใจกันต่อสู้กับโจรจนต้องเสียชีวิตแต่ละภาคเจ้าจอมแสดงให้เห็นความ
สามัคคีรักใคร่กลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอย่างจริงของคนในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีใน
สมัยขุนช้างขุนแผน ดังนั้นในสมัยก่อนเหตุการณ์ร้ายแรงจึงไม่เกิดขึ้นบ่อยนัก ดังเช่นปัจจุบัน
เพราะทุกคนช่วยกันป้องกันทรัพย์สินของคนอื่น ๆ ในสังคม ไม่เปิดโอกาสให้เกิดเหตุการณ์
ร้ายขึ้นโดยง่าย จริงอยู่ในสังคมทุกสังคมต้องมีคนชั่วแปลกปลอมปะปนอยู่ แต่ถ้ามอง
เหล่านั้นไม่มีโอกาสทำความชั่ว เพราะคนส่วนมากร่วมกันรับผิดชอบ ช่วยกันป้องกัน เหตุ
การณ์ร้ายที่เกิดขึ้นจากคนชั่วก็มีน้อยลง สามัคคีธรรมในเรื่องราวขุนช้างขุนแผนจึงเป็นสิ่งสำคัญ
ประการแรกที่ได้เห็นได้เด่นชัด จากการศึกษาพิจารณาวรรณคดีเรื่องนี้ในแง่ความสัมพันธ์ของ
บุคคลในสังคม

3.6.2.2 ค่านิยมที่ยกย่องคนมีทรัพย์

ค่านิยมที่เด่นของสังคมไทยอีกประการหนึ่งคือ ความนิยมผู้มีทรัพย์
มาก ดังเช่นสมเด็จพระพันวษาตรัสไว้ในตอนที่พลายงามกราบบังคมทูลขอพระราชทานโทษ
ขุนแผนให้ออกจากคุก ทรงระลึกถึงขุนแผนได้วยังไม่เคยมีขุนนางผู้ใดขอพระราชทานโทษ
มาก่อนเลย

".....
เหตุควายอายนี้ไม่มีทรัพย์
ถ้ายังมีไมจนคนก็ปรอ

ข้างไม่มีผู้ใดใครขอพบ
เนื้อความมันจึงลึบไปเจียวหนอ
มึงชอกช่อไม่เว้นวัน"²¹³

²¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 34 - 37.

²¹³ ขุนช้างขุนแผน, (พระนคร: กุรุสภา, 2505), หน้า 552.

ความจริงเกี่ยวกับค่านิยมในสังคมไทยดังเช่นที่ปรากฏในกระแสรับสั่งนี้ยังมีให้เห็นจนกระทั่งในปัจจุบัน ถึงผู้ใดร่ำรวยมีทรัพย์มากก็มักจะได้รับความสะดวกใจได้ เกรงใจ มีเกียรติยศชื่อเสียง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าคนไทยทั้งหมดทุกคนจะมีนิสัยเช่นกล่าวมานี้

นอกจากตัวอย่างที่ยกมา ยังมีค่านิยมยกย่องผู้มีทรัพย์ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกหลายตอนตั้งแต่ต้นเรื่อง เช่น ขณะที่ขุนช้างยังอยู่ในวัยเยาว์ ไม่ว่าจะไปที่ไหนก็ตามเด็กคนอื่น ๆ เห็นก็มักจะเกิดความกลัว เพราะลักษณะที่แปลกของขุนช้าง และเมื่อผู้ปกครองเด็ก ๆ เหล่านั้นเห็นเข้าก็ห้ามมิให้เกะกะขวางทาง เนื่องจากขุนช้างเป็นบุตรเศรษฐี

"พอขุนช้างสามขวบไปเที่ยวเล่น
โนนแนแม่เอ๋ยอะไรกัน
นางแม่ห้ามว่าเอ็งอย่ากลัว
เขาเป็นเศรษฐีมีข้าไท

เด็กเห็นกลัวจนตัวสั่น
มันอาปากยิงฟันข้าพรันใจ
ขุนช้างลูกเจ้าขรัวบ้านรั้วใหญ่
อย่าก็คขวางหลีกไปให้เขามา"²¹⁴

แสดงให้เห็นว่าการที่คนไทยนิยมความมั่งคั่งนั้น เป็นสิ่งที่มีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดแนวทางการพฤติกรรม และความสัมพันธ์ของคนในสังคมด้วย²¹⁵ แตกวิรัชชี้ให้เห็นด้วยว่าความมีทรัพย์ก็มีได้เป็นสิ่งที่ทำให้คนประสบความสำเร็จ มีความสุข ฯลฯ เสมอไป

3.6.2.3 ความสำคัญของเพื่อนบ้าน

ความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยในเรื่องขุนช้างขุนแผนที่น่าสนใจอีกด้านหนึ่งคือ เพื่อนบ้านมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมาก พฤติกรรมของคนในสังคมขึ้นอยู่กับเพื่อนบ้าน เป็นเหตุผลสำคัญส่วนหนึ่ง เพื่อนบ้านในที่นี้หมายถึงคนอื่น ๆ ในสังคมเดียวกันซึ่งมีโชญาติพี่น้องสืบสายโลหิตโดยตรง หรือมีความเกี่ยวข้องในฐานะญาติ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้มีโชญาติ แต่มักจะนับถือเพื่อนบ้านเสมือนหนึ่งเป็นญาติ สังเกตได้จากสรรพนาม

²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

²¹⁵ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2 พระนคร: โรงพิมพ์เลี้ยวเชียงใหม่เจริญ, 2513), หน้า 91-103.

ที่ใช้เรียกชานกันมักจะใช้ตำแหน่งของญาติ เช่น ตา ยาย พี่ ป้า น้อง เรียกชานกันเสมอ
 อาจกล่าวได้ว่าเพื่อนบ้านมีส่วนกำหนดแนวทางและควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคม
 ในเรื่องชุนชางชุนแฉนควย แม่แตนางวันทองซึ่งเป็นสตรีผู้มีความเชื่อมั่นในตนเองมากก็ยัง
 มีวายตัดสินใจโดยมีความเห็นเกี่ยวกับเพื่อนบ้านเป็นส่วนหนึ่งในการตัดสินใจผูกคอตาย
 เหตุเพราะเกรงว่า "มีแต่จะอับอายไม่วายกรม".

อนึ่ง ในการอ้างเหตุผลเพื่อประกอบการตัดสินใจในกิจการต่าง ๆ ซึ่งปรากฏ
 ในบทสนทนาของตัวละคร เช่น การยกลูกสาวให้เมื่อมีผู้มาสู่ขอ ความเป็นเพื่อนบ้านมีบท-
 บาทสำคัญในฐานะเป็นเหตุผลที่ค้ำน้ำหนัก ทำให้เกิดความไว้วางใจได้ดีกว่าเหตุผลอื่น ๆ
 เมื่อพลายแก้วขอใหนางทองประศรีผู้ชอนางพิม นางทองประศรีได้ยืนยันว่า

ขอเขาเขาก็ให้ดอกลูกอา เป็นเพื่อนบ้านกันมาไม่เสียได้

นอกจากนี้นางทองประศรียังได้พึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้านในการปรึกษาหารือเตรียม
 ดำเนินการสู่ขอ

"จึงร้องเรียกตาสนกับตาเสา ยายมิ่งยายเฒ่าเป็นเพื่อนบ้าน
 ปรึกษาวาตูจะขอวาน คิดอ่านขออุทิศศรีประจัน"²¹⁶

เมื่อพร้อมกันมาสู่ชอนางพิม หลังจากไต่ถามทุกข์สุขกันแล้ว นางทองประศรีได้ใช้
 โวหารสำนวนการสู่ขออย่างไพเราะเป็นทำนองเปรียบเทียบให้เข้าใจ นางศรีประจันจึง
 ตอบว่า

"ศรีประจันไต่ฟังนางหัวเราะ จำเพาะจะมาอ้อมค้อมว่า
 เราก้เป็นเพื่อนบ้านกันนานมา ลูกชานจะหวงไว้ทำไม"²¹⁷

นอกจากนี้ความสำคัญของเพื่อนบ้านในสังคมไทยโบราณเป็นเรื่องสำคัญส่วนหนึ่งที่
 กวีนำมาประกอบกลวิธีการดำเนินเรื่อง ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีรสชาดยิ่งขึ้น

²¹⁶ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 137.

²¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 143.

3.6.2.4 ความเอาใจใส่ในทุกซอกซอกของคนในสังคม

จากจดหมายเหตุของ ลาดูแบร์ ซึ่งเป็นเอกสารในสมัยอยุธยา ซึ่งพออนุโลมใช้สันนิษฐานสภาพสังคมในเรื่องขุนช่างขุนแผนได้เนื่องจากสภาพสังคมยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก จดหมายเหตุตอนหนึ่งมีความว่า

ประชากรแห่งราชอาณาจักรสยามนั้นมีไม่มากนัก ประชาชนพลเมืองเหล่านี้แยกย้ายกันอยู่ตามเขตแขวงต่าง ๆ ในตัวเมืองหรือตามหัวเมืองต่าง ๆ แมกระนั้นในพระมหากษัตริย์ก็มีพลเมืองน้อยอยู่ดี เมื่อเทียบส่วนกับความกว้างใหญ่ไพศาลของตัวนคร... และในบางเมืองอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้รัฐบาลก็ได้อาราพออกมากองว่ามีประชากรจากการดูสำรวจครั้งหลังที่สุดนี้เพียง 1,900,000 คนเท่านั้น จากจำนวนนี้ชาวเขายังแคลงใจว่าน่าจะได้อาศัยนอกเสียงบางเป็นแฉะ..."²¹⁸

ถึงแม้ว่าหนังสือจดหมายเหตุลาดูแบร์ ให้ข้อมูลโดยประมาณและเขียนขึ้นตามทัศนะความรู้สึกนึกคิดของชาวต่างชาติ แต่เอกสารฉบับนี้ถือได้ว่ามีประโยชน์ในด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีเล่มหนึ่ง ฉะนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่าชาวไทยในสมัยอยุธยาโดยเฉพาะในเขตสุพรรณบุรี ซึ่งนับได้ว่าเป็นชนบทในสมัยนั้นมีผู้คนอยู่อาศัยเป็นจำนวนน้อย สังคมไม่ซับซ้อนและต่างก็มีความรักใคร่สัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด แทบจะกล่าวได้ว่าทุกคนในสังคมรู้จักสนิทสนมกันดีทั้งโดยส่วนตัวและครอบครัว เมื่อพบปะกันก็มักจะไต่ถามถึงความสุขความทุกข์ซึ่งกันและกันอย่างบริสุทธิ์ใจ จริงใจ และด้วยความห่วงใย

เมื่อขุนช่างที่บ้านนางศรีประจัน กวีได้แสดงให้เห็นประเพณีการต้อนรับของชาวไทยแต่โบราณ ถ้อยคำของนางศรีประจันแสดงให้เห็นบุคลิกลักษณะของคนไทยในสมัยนั้น ซึ่งไร้คำพูดในการสื่อสารได้อย่างตรงความหมายไม่อ้อมค้อม สื่อสารได้ดีที่สุด

²¹⁸ มร. เคอะลาดูแบร์, จดหมายเหตุ ลาดูแบร์ เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลุน แปล (พระนคร: กวางหนา, 2510) หน้า 47.

"ครั้นถึงเรือนศรีประจันเข้าทันใด
ศรีประจันครั้นเห็นขุนช่างมา
แล้วปราศรัยไต่ถามกันเพื่อนาน
พระอะโรว่าไปอย่าเกรงกัน

ดีใจก้าวขึ้นบนเคหา
ก็ต้อนรับเรียกหาเข้ามาพล้น
เสือกพานหมากเข็ญกินหมากนั้น
แมน้อยู่คึดอกหรือณา"²¹⁹

ความห่วงใยของชาวไทยมักเป็นไปในเรื่องความสุขสมบูรณ์ของสุขภาพ เพราะ
ถือคติตามพุทธภาษิตข้อหนึ่งว่า "ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ" ดังนั้น เมื่อมาพบปะ
กัน โดยเฉพาะผู้สูงอายุจึงไต่ถามกันถึงความสุขสบายปราศจากโรคเป็นประการแรก สังเกต
ได้เมื่อนางทองประศรี และนางศรีประจัน มาพบและสนทนากัน

".....
ตุนึกนึกสงสารออกทองประศรี
ร่างรูปขมขี้คลงผิคนัก
เคียววันสุขทุกขอย่างไรหนอ
ฤชัดสนจนใจควยภัยพาล

ศรีประจันปราศรัยทายทัก
จากกันไปหลายปีดีดัก
หัวหงอกพันหักดูหนักไป
พอทำมาหากินเป็นถิ่นฐาน
ที่มำบ้านตุนั้นควยเหตุใด"²²⁰

การสนทนาของหญิงทั้งสองแสดงให้เห็นความเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ทำให้เกิด
ความอบอุ่นใจควยเหตุที่มีผู้เอาใจใส่

มนุษย์นั้นตามปกติมีความต้องการทางจิตอยู่อย่างหนึ่งคือ ต้องการให้มีคนเอาใจใส่
เพื่อให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ ความรู้สึกปลอดภัยและความต้องการการยอมรับเป็นส่วนหนึ่ง
ของมนุษย์ เช่นนี้ในวิชาจิตวิทยาเรียกว่า ความเป็นเจ้าของ (Belongingness)
นายเคโซ สวานานท์ โคอิชบายความหมายของความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ในลักษณะนี้
ว่า ความเป็นเจ้าของคือ หน้าที่ความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ หรือความรู้สึกว่า
ตนเป็นที่ยอมรับนับถือของหมู่พวก และความรู้สึกมีสถานภาพที่ปลอดภัยในหมู่คณะของตน

²¹⁹ ขุนช่างขุนแผน. (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 112.

²²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

ในบรรดาความต้องการที่จำเป็น (Need) ของมนุษย์นั้น ความต้องการทางค่าน
ความเป็นเจ้าของ เป็นหนึ่งในความต้องการเหล่านี้ด้วย

...การปรับตัวหรือการปรับปรุงปรับทางสังคมของมนุษย์เรานั้นขึ้นอยู่กับ
ภูมิความเป็นเจ้าของนี้เป็นสำคัญ ผู้ใดขาดความต้องการที่จะเป็นเจ้าของ
ของสิ่งไปมวก ๆ ย่อมจะเป็นปัญหา เขาจะดิ้นและต่อสู้เพื่อให้ได้มา
ซึ่งความรู้สึกความเป็นเจ้าของนั้น และถาการดิ้นรนต่อสู้ในขั้นนี้ผิดแผก
ออกไปจากปกติวิสัย สังคมก็จะยิ่งไม่ยอมรับเขามากขึ้น เขาจะยิ่ง
กลายเป็นคนที่มีปัญหาหนักขึ้น แลวอาจจะวิปริตและแตกดับไปได้ใน
ที่สุด²²¹

เมื่อคนไทยในสมัยขุนช้างขุนแผนเอาใจใส่สนใจทุกซอกทุกซอซึ่งกันและกัน ทำให้มีความ
รู้สึกวาตนเองเป็นส่วนหนึ่งหรือหน่วยหนึ่งของสังคม เกิดความอบอุ่นปลอดภัย ดังนั้นจึงอาจ
กล่าวได้ว่าคนไทยในสมัยนั้นส่วนมากมีสุขภาพจิตดีไม่ว่าเหวหรือขาดความอบอุ่น ไม่จำเป็นต้อง
ต่อสู้ดิ้นรนเพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้สึกความเป็นเจ้าของ เพราะไม่ว่าจะไปที่ไหน พบใคร
ก็มักจะได้รับความเอาใจใส่ ความสนใจอยู่เสมอ

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งจะเว้นเสียไม่กล่าวถึงหาได้ไม่คือ ทุกคนในสังคม
ไม่ว่าจะรู้จักกันหรือไม่ก็ตามต่างก็มีความเมตตากรุณาต่อกัน มีคุณธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนจิตใจ
ให้สูง เมตตาธรรมเป็นหลักครองใจในการกระทำเป็นลักษณะของชาวไทยในอดีตที่ปรากฏ
ให้เห็นในเรื่องขุนช้างขุนแผน นอกจากความมีจิตเมตตากรุณาต่อกันแล้ว เมื่อผู้ใดมีความ
ทุกข์ความเดือดร้อน คนอื่น ๆ ที่ได้ทราบเรื่องก็เห็นใจ เจ็บรอนเป็นทุกข์ควยอย่างจริงใจ
ถาเป็นสิ่งที่ช่วยเหลือได้ก็ไม่ปฏิเสธ บางครั้งถึงกับเอาชีวิตของตนเขาเสี่ยงเพื่อช่วยเหลือ
เช่น พระพิจิตรและนางนุชบา ช่วยขุนแผนและนางวันทองให้ได้มีความสุขความสบาย ถึงแม้
จะรู้ว่าขุนแผนนั้นเป็นคนโทษ แต่ควยใจเมตตากรุณาพระพิจิตรก็ยังรับอุปการะไว้ในบ้าน ทั้ง ๆ
ที่รู้ว่าตนอาจมีความผิดควย กวีโคบายบรรยายให้เห็นความมีใจกรุณาเอื้อเฟื้อของพระพิจิตรและ
นางนุชบาให้เห็นอย่างเด่นชัด เมื่อขุนแผนเล่าความจริงให้ทราบแล้ว พระพิจิตรและนางนุชบา
เกิดความสงสาร

²²¹ เดโช สนวนานท์, ปทานุกรมจิตวิทยา (โอเคียนส์โตร์, พระนคร: 2512).

จึงมือขึ้นจวนทั้งเมียตัว
คือหัวไวพอจะนอนปรน
วาลางทางสั่งพวกบ่าวชา

ฟังคำพ่อแม่เจ้าอยากแล้ว
.....
ให้จัดหาสำหรับอยู่สืบสน²²²

เหตุการณ์อีกตอนหนึ่ง เมื่อนางวันทองต้องโทษประหารชีวิต ญาติสนิทหรือผู้ใกล้ชิดต่างก็มีความทุกข์โศกเศร้าเป็นอันมาก มีโดยเฉพาะแต่เพียงเท่านั้น ทุกคนที่ได้ยินพระบรมราชโองการสั่งประหารชีวิต "ก็ตระหนกตกใจไปทุกคน" บรรดาข้าราชการที่หมอบเฝ้าอยู่ "ต่างสรวลเสestraหัวฟองสยองชน" เมื่อนางวันทองถูกคุมตัวมายังลานประหารชีวิต กวีได้แสดงให้เห็นสภาพความสัมพันธ์ทางจิตใจของคนในสมัยนั้นอย่างชัดเจน

ฝูงคนมาดูอยู่ที่นั่น
ทั้งหนุ่มสาวเขาสรวนน้ำตาริน
ดั่งปารังประดิ่งควยลมกลา
ที่ใจอ่อนเป็นลมลมชบชวน

ไม่อาจกลั้นโศกใครร้องไห้
ไต่ยืนแตรร้องไห้พิโรคราญ
พัดสาขากิ่งก้านสะท้านป่วน
ควยเห็นจวนตะวันมาลงชายไพร²²³

เมื่อคนเราได้รับความทุกข์ที่มีความว่าเหววังเวงใจยอมต้องการให้มีผู้อื่นร่วมรับรู้ความทุกข์ของตนควย เป็นลักษณะปกติธรรมดาของมนุษย์ ถ้ามีผู้อื่นแสดงความเห็นอกเห็นใจเป็นทุกข์ควย บุคคลผู้มีทุกข์ก็คอยคลายทุกข์ มีสติขึ้นไม่ฟุ้งซ่านเพราะถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเช่นที่กวีบรรยายไว้ตอนนี้เป็นภาพที่น่าประทับใจ แสดงให้เห็นวิสัยความมีเมตตาการุณาของคนไทยอย่างเด่นชัด

3.6.3 ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว

การศึกษาที่จรรยาบรรณคือเพื่อวิเคราะห์หาคูณค่าทางสังคมมีสิ่งที่น่าสนใจและควรศึกษาอย่างยิ่งคือ ในด้านความสัมพันธ์ในครอบครัวของชาวไทยสมัยอยุธยา เพราะครอบครัวนั้นถือเป็นหน่วยแรกเป็นสถาบันปฐมฐานของสังคม คนในสังคมจะเป็นเช่นไรนั้น

²²² กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 27.

²²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 800.

ครอบครัวมีส่วนสำคัญในการกำหนดบทบาทพฤติกรรมของบุคคล หน้าที่ของครอบครัวนอกจากจะเลี้ยงดูสมาชิกให้เจริญเติบโตแล้วยังต้องมีหน้าที่ให้การศึกษอบรมสั่งสอนตามที่สังคมนิยมให้ดำเนินไปตามแนวทางการของสังคม สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมได้

วรรณคดีย่อมสะท้อนลักษณะของสังคมและครอบครัวได้ดี วรรณคดีเป็นสื่อความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ตลอดจนบรรยากาศของสังคมสมัยนั้นด้วย การศึกษาพิจารณาในแง่นี้ถือเป็นการศึกษาวัฒนธรรมทางจิตใจและปัญญาเป็นสิ่งสำคัญ เพราะทำให้ชนรุ่นหลังเข้าใจค่านิยมและคุณค่าแห่งวัฒนธรรมทางจิตใจของบรรพบุรุษ เกิดความวิจิตร (Appreciation) ในสิ่งที่ควรยกย่องสรรเสริญเชิดชูไว้ มิให้เสื่อมสูญโดยง่าย เป็นสิ่งที่งามควรแก่การรวบรวมให้เป็นที่ประจักษ์ว่าชาติไทยมีวัฒนธรรมทางจิตใจสูงมาแต่เบื้องโบราณกาล ดังเช่นที่ นาย เกอะ ลาดูแบร์ กล่าวไว้ในจดหมายเหตุของท่านว่า

-) ครอบครัวชาวสยามสนิทสนมกลมเกลียวกันดีมาก ความสนิทสนมกลมเกลียวกันในครอบครัวของชาวสยามนั้นมีอยู่อย่างแน่นแฟ้นถึงขนาดที่ว่า ญาติทุกคนใครประสงคจะกล่าวถ้อยรยความตอบัติา มารดาของตนแล้ว ก็ถือกันว่าเป็นสัจจุนรกมาเกิดที่เดียว ฉะนั้น จึงไม่มีประชาชนคนใดในบานเมืองนี้ที่ชยาคชยัน การแต่งงาน หรือว่ามีลูกเตาไมวาจะมวูกสักเทาไร ผลประโยชน์ในครอบครัวก็มีเป็นเหตุมันทอนรอนไหแตกรางกันไค ถึงจะยากจนจนแคนสักเพียงไร ก็ไม่ไหชีวิตของการครองเรือนเป็นภาระที่หนักจนเกินไปเลย 224

ลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่ปรากฏในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงลักษณะโครงสร้างของครอบครัวไทยสมัยนั้นโดยทั่วไป และความผูกพันของบุคคลในครอบครัวโดยละเอียด >

224 มร. เกอะ ลาดูแบร์, จดหมายเหตุลาดูแบร์ เล่ม 1 สันต์ ท. โกมลนุณ แม็ด (พระนคร: กาวหนา, 2510.) หน้า 332.

3.6.3.1 ลักษณะครอบครัวไทย

ครอบครัวไทยในสมัยอยุธยาเป็นครอบครัวที่เรียกได้ว่าเป็นครอบครัวแบบสามีชิปไทย²²⁵ สามีหรือหัวหน้าครอบครัวฝ่ายชายมีหน้าที่คุมอำนาจการปกครองคนอื่น ๆ ในสังคม เป็นผู้ที่มีอำนาจมากที่สุดในบ้านเพราะเป็นผู้หารายได้มาเลี้ยงครอบครัว จึงเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ผู้หญิงหรือภรรยาทำหน้าที่รับคำสั่งเป็นฝ่ายปรนนิบัติสามี เป็นผู้ดูแลให้เกิดความสะกดสบายในครอบครัว ดังคำกล่าวที่ว่า "เป็นข้างเท่าหลัง" คือควรเป็นผู้ตามที่ดี นอกจากบางครั้งสามีปรึกษาหารือด้วย จึงอาจเสนอความคิดเห็นได้บ้าง ลักษณะครอบครัวแบบสามีชิปไทยนี้มีปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนหลายแห่ง ความยกย่องผู้นำครอบครัวฝ่ายชายถือเป็นค่านิยมอย่างหนึ่ง

ขรรคศาสตร์ที่มีผู้
เพราะถ้าวัวตัวนั้นยังคุมเกรง
ถ้าวัวถึงคนเคียวเบเลี้ยวขนาด
หญิงที่ตัวถึงขวางทางเหไป
.....
ควยเหตุนี้มีผู้ช่วยมาไว้ ประมาท
ต้องเอาใจสามีทุกวี่วัน
จงเคารพนบนอบต่อสามี

ต้องเกรงยำจากกลัวผู้ชมเหง
ถึงคนอื่นครั้นเกรงมิเป็นไร
เหมือนสิ้นชาติสิ้นเชื้อที่เนื้อไซ
จะเข้าไหนเขากระหม่อมก็ยืมเยาะ
.....
ถาพลัดพลาดเพียงชีวาจะอาศัย
ให้ตัวนั้นเมตตาอย่าจัดจาง
กิริยาพาที่อย่าอ้างขนาง²²⁶

การที่นางอัปสรสั่งสอนนางสร้อยฟ้าให้มีความเกรงกลัว เคารพนบนอบและเอาใจใส่ปรนนิบัติสามีเช่นนี้ เนื่องจากสังคมไม่ยอมรับหญิงซึ่งสามีทิ้งหรือหย่า โดยถือว่าหญิงนั้นไร้คุณสมบัตินั้นความเป็นกุลสตรี ซึ่งน่าอัปอายและมักถูกครหานินทา ถูกเหยียดหยามจาก

²²⁵ไพฑูริย์ เครือแก้ว, เรื่องเดิม, หน้า 147.

²²⁶กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน. (พระนคร: อรุณสภา, 2505), หน้า 720.

คนในสังคมอยู่เสมอ ทักษะของกวีและของสังคม เช่นนี้มีปรากฏในวรรณคดีสำคัญอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง พระนางมัทรีได้กล่าวถึงความสำคัญของสามีไว้ในมหาเวสสันดรชาดกว่า

...พระคุณเอย เหมือนหญิงม่ายชายทิ้งขว้างร้างไว้ให้เฒ่า
 นาคุดดูใจ บอมนี้อาลัยในสรภักดิ์ไว้บรอน ออกใจมันใหญ่ชุน ๆ
 จะนั่งนอนก็ไม่นอนหลับ จะกลืนข้าวคัง เคี้ยวยาพิษคืดคอดอยู่ชุนชุน
 ทั้งรักทั้งแค้นก็กลืนกลอม หนาขึ้นนอกกรมไม่มองแนว พระพุทธเจ้า
 สามีมีอยู่แล้ว เหมือนฉัตรแก้วอันกันแดด งามหนุนงามเนตรตลอดเวลา
 พระคุณเอย เป็นม่ายชายหย่าแสร้งจำไว้รูปร่างไม่มีสบาย คัง
 เพชรรัตนาราวสลายเป็นไผ่ผา วิกิตติวา ก็ขมเยาเบาทุกาไม่
 ชายใด ผู้ที่จะถือชื่อใส่ก็อ้ายหนา เหมือนหญิงม่ายชายหย่า สิ้น
 อาลัย พระคุณเอย จะบริบรอนมีผิวไหม้ที่ ถานุญตัวใดผิวก็
 มีทรัพย์สิน คุ้มมันก็จะนับจะถือ จะเลื่องลือระบือทั่ว ปะผิวไหม
 ชายชั่วสิ้นราย จะเข้ชื่อชื้อขายยับระยำ เพื่อนบ้านเขาจะ
 พลอยกันซ้ำ นับวันก็จะระกำกรมใจตรอม... 227

หรือใน พระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวงมีข้อความกล่าวถึงความสำคัญของสามีว่า

นารีแม่ไร้สรรพ	ภรรยา
ตัวก็เป็นอาภรณ์	พิลาส
แม่ไร้ซึ่งภรรคา	งามเหือด
ถึงจะแต่งรัตนมาศ	ไปพร้อมโสภ 228

และอีกตอนหนึ่งซึ่งนางทมนันตีพรรณนาถึงพระสวามี

227 กรมศิลปากร, มหาเวสสันดรชาดก (ฉบับ 13 กัณฑ์) พิมพ์ครั้งที่ 14

พระนคร: องค์การคากุสภา, 2509), หน้า 71-72.

228 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์พระนลคำหลวง

(พระนคร: เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2516) (อัคราเนา), หน้า 279.

อันเมื่อยี่สิบกว่าที่จะเคียงตัว และปากตัวปากใจมีให้ทาง เพื่อตัวรักรักษาภรรยา
พลาง ถ้วนทุกอย่างคำจุนอุกหนุนกัน อ้าพระองคผู้ทรงฤทธิกำแหง มีเสี้ยวแรงทรงธรรมล้ำ
มหันต์ ซากหนาที่ทั้งสองของสำคัญ ไม่คำจุนเมียววิญไม่มาครอง... 229

จะเห็นได้ว่าสามีมีความสำคัญต่อสตรีในสมัยก่อนเป็นอย่างยิ่ง ถ้าปราศจากสามี
ก็เท่ากับว่าเป็นการสูญเสียเกียรติยศ ดังนั้นฐานะของสามีจึงเป็นทั้งผู้คุ้มครองจากภิกา
มารดาและเป็นเจ้าของ ตลอดจนเป็นผู้ให้เกียรติยศ ศักดิ์ศรี ภัยเหตุนี้การยกย่องบูชา
สามีโดยการแสดงออกในทุกทางให้เป็นที่ยอมรับเป็นสิ่งที่ดีที่สตรีพึงกระทำ สามีเป็นปูชนียบุคคล
รองลงมาจากบิดามารดา ในเรื่องขุนช้างขุนแผนก็ได้กำหนดข้อพึงปฏิบัติต่อสามีอย่างชัด
แจ้งดังนี้

คำบรรยายท่านว่ามาแตกอน	สำหรับสอนสตรีที่มีตัว
ราววิสัยภรรยาประพฤติตัว	คือชั่วเจ้าค่างต่างต่างกัน
อย่างหนึ่งทจริตคิดร้ายตัว	อีกอย่างหนึ่งโลภโมโหสัน
อีกอย่างหนึ่งการงานคร้านทั้งนั้น	ทวนอกเมียวอุบาทว์ชาติกาล
อันหญิงที่ใฝ่ภรรยา	กำหนดไว้ในตำราว่าเป็นสี่
หนึ่งเลี้ยงลูกสาคอยมี	หนึ่งร่วมทุกข์สุขมีเสมอกัน
หนึ่งนั้นเคารพบนอบ	หนึ่งยอมตัวให้ไซ้ไม่เคียดฉันท
จึงอยู่เย็นเป็นสุขทุกคืน	ภัยตัวนั้นวางใจที่ในหัว 230

เมื่อนางเกษรมเสด็จเจ้านางข้างสั่งสอนนางสร้อยทองผู้เป็นธิดาได้อธิบายหลักทั่วไป
สำหรับภรรยาที่ดีพึงยึดถือปฏิบัติทั้งเจ็ดประการดัง โดยกมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นฐานะอันสูงสุด
ของสตรีในครอบครัวชาวไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาได้อย่างเด่นชัด ครอบครัวแบบสามีธิปไตย

229 เรื่องเดียวกัน. หน้า 311.

230 ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา, หน้า

เป็นลักษณะทางสังคมไทยที่สืบมาเป็นเวลานาน และสังคมส่วนมากที่เจริญด้วยวัฒนธรรมมัก
จะยึดถือลักษณะครอบครัวแบบสามีชียไทย ไม่ว่าจะในประเทศทางตะวันตกหรือตะวันออก
ก็ตาม

ดร.ไพฑูรย์ เครือแก้ว ได้กล่าวอธิบายถึงครอบครัวลักษณะนี้ว่า ครอบครัวแบบ
สามีชียไทย (Patriachal Family) มีลักษณะตรงกันข้ามกับครอบครัวแบบภรรยาชียไทย
(Matriachal Family) กล่าวคือนับตั้งแต่การสืบสกุล อำนาจหน้าที่ในการจัดการทุกประการ
เป็นของฝ่ายชาย และญาติของฝ่ายชาย ส่วนครอบครัวแบบภรรยาชียไทยมีลักษณะที่ความเป็น
ใหญ่ ตกอยู่แก่ฝ่ายหญิง นับตั้งแต่การสืบสกุลก็ไซ้ของฝ่ายหญิง การเป็นอยู่ภายในบ้านตลอด
จนอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ ก็อยู่แก่หญิง หรือญาติฝ่ายชายของผู้หญิง เช่น พ่อ หรือ พี่ชายใหญ่
ของเมีย²³¹

3.6.3.2 การสมรส

ในระยะเริ่มแรกตั้งครอบครัว คือการเลือกคู่ครองเพื่อแต่งงาน
ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ลักษณะการเลือกคู่ครองของตัวละครแสดงให้เห็นว่าเป็นการเลือกคู่
ครองเพื่อสมรสแบบการสมรสนอกวงศ์วาน คือไม่แต่งงานกันในระหว่างหมู่ญาติสนิทใกล้ชิด
แต่จะแต่งงานกับบุคคลในครอบครัวอื่น อาจเป็นเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกัน หรือห่างไกล
กันก็ตาม เช่น

ขุนไกรพลพายอยู่บ้านพลับ

มีทรัพย์เงินทองของน้อยใหญ่

นางทองประศรีนั้นอยู่วัดตะไกร

ทั้งสองนี้ได้เป็นคู่กัน²³²

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

²³¹ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (พระนคร: โรงพิมพ์เลียงเชียงใหม่เจริญ
2513), หน้า 147.

²³²กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 1.

จะกล่าวกลอนถึงพันธริโยธา เพื่อนไคภรรยาที่คมสัน
 ขอวานฉนวนางศรีประจัน เป็นเศรษฐีมีพันชุกวักกันมา²³³
 นอกจากนี่ยังมีกล่าวถึงการแต่งงานครั้งแรกของขุนช้างว่า

จะกล่าวถึงขุนช้างเมื่อรุ่นหนุ่ม หัวเหมือนนกตะกรุมลานหนักหนา
 เคราคางขนอกรกกายา หน้าตาตั้งอิงคางที่กลางไพร
 ไปสนิทติดพันเจ้าแกนแก้ว ลูกตาหมื่นแว้วบ้านรั้วใหญ่
 สุขขอพอแม่ปลงใจ ขุนช้างจึงได้เป็นภรรยา²³⁴

การเลือกคู่ครองแต่งงานเพื่อเริ่มต้นครอบครัวเป็นการเลือกพิจารณาตามคุณสมบัติที่พึงต้องการ เช่น ความมีชาติตระกูลดี อยู่ในระดับเสมอกัน รวมทั้งฐานะค่านอื่น ๆ ในสังคม เช่น พันธริโยธากับนางศรีประจัน ต่างก็ "เป็นเศรษฐีมีพันชุกวักกันมา" เป็นต้น กวีไคถ่ายทอดทัศนะในการเลือกคู่ครองเป็นคำประพันธ์ ถ้อยคำสำนวนกระต๊วรัดหมคนสละสลวยลงในบทบาทของเจ้าเมืองสุโขทัย เมื่อสั่งสอนนางแก้วกิริยา เป็นคดีว่า

เสียสินคีกว่าอย่าเสียศักดิ์ ที่ตำหนากว่านักอย่าพักหมาย
 สงวนศักดิ์รักยศจงอดอาย .....²³⁵

ทัศนะ ของชาวไทยในอดีตที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผนมีลักษณะตามทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่เรียกว่า โฮโมแกมี (Homogamy)²³⁶ คือทฤษฎีที่ชายหรือหญิงมีความโน้มเอียงที่จะรักใคร่เพศตรงกันข้ามที่มีความคล้ายคลึงกับตนในด้านบุคลิกลักษณะ ทัศนคติ รสนิยม สติปัญญา การศึกษา เชื้อชาติ อาชีพและศาสนา คนไทยส่วนมากมีแนวโน้มในการ

²³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

²³⁴ เรื่องเดิม, หน้า 46.

²³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า

²³⁶ อานนท์ อภากิริมย์, มนุษย์กับสังคม สังคมและวัฒนธรรม (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2514), หน้า 77.

เลือกคู่ครองเองเอียงมาในหลักทฤษฎีนี้มาก คำสั่งสอนของเจ้าเมืองสุโขทัยที่ว่า "ที่ตำแหน่ง
 ฐานก็อย่าหมักหมม" นั้นก็มีความกว้างและสื่อให้เห็นความสำคัญในเรื่องฐานะของตระกูล
 มากกว่าฐานะทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า คนไทยชาวบ้านทั่วไป
 ในสังคมไทยสมัยก่อนไม่นิยมการแต่งงานในวงศ์วาน หรือในครอบครัวตระกูลเดียวกัน หรือ
 กับผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตเดียวกัน เช่น ห้ามมิให้บิดาสมรสกับบุตร มารดากับบุตร
 หรือพี่และน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ทางวิชาสังคมวิทยาถือว่าเป็นข้อห้ามของสังคม
 (Incest Taboo) เหตุนี้จึงทำให้เกิดการสมรสกับบุคคลนอกวงศ์วาน (Exogamy)²³⁷
 ความนิยมหรือทัศนคติเกี่ยวกับการแต่งงานเช่นนี้ยังคงเป็นที่นิยมตลอดมาแม้ในปัจจุบัน

การแต่งงานของตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีลักษณะหลายประการต่างกัน
 ในตอนเริ่มเรื่อง กวีมิได้บรรยายเกี่ยวกับบิดามารดาของตัวละครเอกไว้ละเอียด แต่อาจ
 สันนิษฐานว่าตัวละครแยกครอบครัวออกมาตั้งบ้านเรือนต่างหาก มิได้ร่วมอยู่ในบริเวณบ้าน
 บิดามารดาเช่น ขุนไกรและนางทองประศรี หรือเรือนไปปลูกใหม่ เป็นต้น ฉะนั้น ครอบครัว
 ของตัวละครในยุคแรกเริ่ม จึงอาจกล่าวได้ว่ามีลักษณะเป็นครอบครัวแบบ นิวเคลียร์
 แฟมิลี (Nuclear Family) คือ มีสมาชิกครอบครัวเพียง พ่อ แม่ ลูก เท่านั้น แต่เนื่อง
 จากกวีมิได้ให้รายละเอียดไว้แน่ชัดคงกล่าวมาแล้ว จึงไม่อาจสรุปได้แน่นอนว่า ลักษณะ
 ครอบครัวชาวไทยแต่เดิมเป็นแบบนิวเคลียร์ แฟมิลี

หนึ่ง ในระยะเวลาที่ตัวละครเอกของเรื่องเคียบโตมีครอบครัว กวีได้บรรยายไว้
 อย่างละเอียด พิจารณาได้ชัดเจนขึ้น ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่า เมื่อขุนช้างแต่งงานครั้งแรก
 กับนางแกนแก้ว ฝ่ายหญิงได้เข้ามาอาศัยอยู่ที่บ้านของฝ่ายชาย แต่เมื่อพลายแก้วแต่งงานกับ
 นางพิม พลายแก้วไปปลูกเรือนอยู่ในบริเวณบ้านของนางศรีประจัน เรือนไทยแต่เดิม เมื่อ

²³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ปลูกใกล้ ๆ กัน ก็มักจะสร้างนอกชานเป็นทางเดินแล่นทะลุถึงกันได้²³⁸ หรือมักสร้างใน
ขอบเขตบ้านบริเวณเดียวกัน เมื่อปลายแก้วไปทัพ ขุนช้างหรือหอปลายแก้วถวายวัด และ
สร้างหอใหม่แทนที่ ในกรณีนี้ก็เช่นเดียวกัน คือ ขุนช้างมาอาศัยอยู่ในบริเวณบ้านของฝ่าย
หญิง ส่วนนางลาวทอง นางแก้วกิริยา ตลอดจนนางสร้อยฟ้า นั้น ความจำเป็นทำให้ต้องมา
อยู่กับฝ่ายสามี ในกรณีของปลายงาม สมเด็จพระพันวัสสาพระราชทานตำแหน่งให้พร้อมกับที่ดิน
ให้ปลูกบ้านในเขตพระนครหรืออยุธยาตามระบบศักดินา นางศรีมาลาจึงมาอยู่กับสามีในบริเวณ
นั้นมีเรือนของนางทองประศรีซึ่งเป็นยา และมีหลายชุมพลน้องชายร่วมบิดาอาศัยอยู่ด้วย

เนื้อเรื่องดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าฐานะและจำนวนสมาชิกในครอบครัวไม่ตาย
ตัวแน่นอน และฝ่ายชายอาจไปอาศัยอยู่กับฝ่ายหญิงหรือฝ่ายหญิงมาอยู่กับฝ่ายชายก็ได้ ทั้งนี้
ขึ้นอยู่กับสภาพการณแวดล้อม ความสะดวกเป็นสำคัญ เมื่อแต่งงานก่อตั้งครอบครัวขึ้นแล้ว ไม่
มีกฎเกณฑ์ตายตัว มีข้อนำสั่งเกตอยู่ประการหนึ่งคือ คงจะขึ้นอยู่กับความสำคัญของเจ้าบ่าว
เจ้าสาวฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ซึ่งมีอิทธิพลมากกว่าฝ่ายตรงข้าม ลักษณะครอบครัวแบบสามีชิบไทย
นั้น ส่วนมากฝ่ายหญิงมักมาอยู่บ้านฝ่ายชาย ถึงเจ้าสาวไม่มีความดีเด่นหรือความสำคัญต่อฝ่าย
ชายเป็นพิเศษ เช่น นางแกนแก้ว และนางศรีมาลา เป็นต้น แต่หาเจ้าสาวมีฐานะดี มีอิทธิ-
พลต่อฝ่ายชายมาก มีความดีเด่นกว่าประการทั้งปวงเป็นพิเศษ เช่น นางพิม ฝ่ายชายก็คง
มาปลูกเรือนหอในบริเวณบ้านเจ้าสาว ดังนั้น อาจสรุปข้อสันนิษฐานนี้ได้ว่า การไปตั้งหลัก
แหล่งครอบครัวอยู่กับฝ่ายใดนั้น ขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ ข้อสังเกตที่สำคัญเกี่ยวกับลักษณะ
สังคมไทยประการหนึ่งคือ การที่ชายไปอยู่กับหญิง เหตุผลข้อหนึ่งก็เพื่อไปช่วยทำไร่นา ทำ
ธุรกิจ เพื่อสืบฐานะใหม่ตั้งตั้งเค็ม หรือทวีความมั่งคั่งขึ้น

หลังการสมรส จึงอาจจำแนกที่อยู่อาศัยออกได้เป็นสองลักษณะ คือ แบบครอบครัว
คู่สมรสใหม่ ไปร่วมอาศัยกับครอบครัวบิดามารดาของฝ่ายเจ้าบ่าว เช่น นางแกนแก้วกับ

²³⁸ เสนอ นิลเกษ, "วิวัฒนาการบ้านไทย," วารสารบ้าน, ฉบับที่ 4

(มกราคม, 2517), หน้า 8-11.

ขุนช้าง นางศรีมาลา นางสร้อยฟ้ากับพระไวย นางลาวทอง นางแก้วกิริยากับขุนแผน
ลักษณะเช่นนี้ทางวิชาสังคมวิทยาเรียกว่าเป็นครอบครัวแบบ ปาตรีโลคองด์ แฟมิลี
(Patrilocal Family)²³⁹ และอีกลักษณะหนึ่งคือ คู่สมรสไปอาศัยอยู่กับบิดามารดา
ของฝ่ายเจ้าสาว เช่น พลายแก้วกับนางพิม ขุนช้างกับวันทอง ขุนแผนกับนางบัวคลี่ เช่นนี้
เป็นลักษณะครอบครัวแบบ มาตรีโลคองด์ แฟมิลี (Matrilocal Family).²⁴⁰

ลักษณะครอบครัวดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นความนิยมของชาวไทยในสมัยโบราณ
กล่าวคือ คู่สมรสมักอยู่อาศัยใกล้ชิดกับญาติผู้ใหญ่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังนั้น ครอบครัวจึง
ประกอบด้วยบิดา มารดา บุตร รวมทั้งญาติพี่น้อง ปู่ ย่า ตายาย ฯลฯ อาศัยอยู่เป็นครอบครัว
ใหญ่เดียวกัน ความสัมพันธ์ในครอบครัวจึงขยายวงขอบเขตออกไปกว้างขวางเป็นอันมาก

นอกจากเรื่องขุนช้างขุนแผนแล้ว วรรณคดีเรื่องสำคัญอื่น ๆ ของไทยก็แสดงลักษณะ
ความสัมพันธ์ของบุคคลหลายฝ่ายในครอบครัว เช่น เรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ หรือบท
ละครพระราชนิพนธ์เรื่อง อิเหนา ในรัชกาลที่ 2 เป็นต้น แต่ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ เหล่านี้
ผู้อ่านอาจจะสังเกตเห็นความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวไม่ได้เด่นชัดเท่าเรื่องขุนช้างขุน-
แผน เพราะเป็นเรื่องสังคมชาวบ้าน มีลักษณะสามัญมากกว่า จนอาจกล่าวได้ว่าความทစ်บเสภา
เรื่องนี้เป็นบันทึกสภาพสังคมชาวบ้านในทุกด้านในยุคสมัยนั้น ส่วนวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ มัก
เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ท้าวพระยา และราชวงศ์เป็นส่วนมาก จึงทำให้มองเห็นลักษณะ
ความสัมพันธ์ในครอบครัวสามัญได้ไม่ชัดเจน และอาจทำให้เข้าใจยาก เพราะราชประเพณี
ของกษัตริย์ สภาพในราชสำนัก เป็นเครื่องบังคับพฤติกรรมของตัวละคร จึงถือว่ามีใช้ตัวแทน
ครอบครัวชาวบ้านโดยทั่วไป

ข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับการสมรสของครอบครัวไทยอีกประการหนึ่งคือชาวไทยมีภรรยา
ได้หลายคน วิชาสังคมวิทยาเรียกลักษณะเช่นนี้ว่า โพลีแกมี (Polygamy) กล่าวคือ เป็น

²³⁹ไพฑูริย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (โรงพิมพ์เลื่องเชียงใหม่
พระนคร 2513), หน้า 140.

²⁴⁰เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

ระบบครอบครัวที่สังคมยอมรับอย่างออกหน้าออกตา เป็นระบบที่อยู่ตรงข้ามกับระบบภรรยา
คนเดียวแต่มีสามีหลายคน (Polyandry)²⁴¹

ค่านิยมในระบบครอบครัวที่ชายมีภรรยาได้หลายคน (Polygamy) ทำให้ความ
สัมพันธ์ภายในครอบครัวซับซ้อนมากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าสังคมจะอนุญาต
ให้ชายไทยมีภรรยาหลายคนได้ แต่มีใ้หมายความว่าทุกคนในสังคมจะยอมรับความจริงข้อ
นี้ และนิยมยินดีตามไปด้วยทุกคน ผู้อ่านจะสังเกตเห็นว่า ขุนไกร พันศรโยธา ขุนศรีวิไชย
หมื่นหาญ พระพิจิตร แม่แต่ขุนช่างคางก็มีภรรยาเพียงคนเดียว โดยเฉพาะผู้อยู่ในฐานะเป็น
ฝ่ายหญิงมักไม่ยอมรับ ลักษณะเช่นนี้ว่า นางวันทองเกรี้ยวกราดจนล้มตัว เมื่อขุนแผนพานาง
ลาวทองมาด้วย แม่แต่ขุนแผนซึ่งมีภรรยาหลายคน แต่เมื่อนางศรีมาลาจะแต่งงานกับพระไวย
ขุนแผนวางตัวเป็นฝ่ายศรีมาลา นิยมรักใคร่นางเสมือนลูกตลอดมา ต่อมาสมเด็จพระพันวษา
ประทณนางสร้อยฟ้าให้แก่พระไวย ขุนแผนจึงกราบบังคมทูลด้วยหมายใจจะตัดทอน แต่เหตุ-
การณ์ไม่เป็นไปดังที่ขุนแผนคาด เพราะมีรับสั่งตอบว่า "ใครสักสิบคนนั้นมันยิ่งก็" จึงต้องรับ
พระราชทานนางสร้อยฟ้าให้แก่พระไวย กวีได้กำหนดให้ขุนแผนแสดงความรู้สึกเคียดกรอน
เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นอันมาก ในคำกล่าวบอกความแก่พระพิจิตรว่า

มาเกิดเป็นเมียสองไม่พอใจ	จะทานตัดชีวิตพระทัยก็ไม่กล้า
คุณพ่อของจงได้เมตตา	อย่าว่าลูกกดัล้มลอกหน้าออกใจ ²⁴²
พระพิจิตรก็ได้แสดงความไม่พอใจ	แต่สุดท้ายจะบายเบี่ยงได้
ครานั้นจึงทูลพระพิจิตร	ว่าพระองค์ทรงดูชันั้นเป็นใหญ่
เราเป็นข้าไปรคมาประการใด	ก็ต้องแล้วแต่พระทัยพระทรงธรรม ²⁴³

²⁴¹ไพฑูริย์ เกรือแก้ว, เรื่องเดิม, หน้า 137.

²⁴²ขุนช่างขุนแผน (พระนคร: กุรุสภา, 2505) หน้า 730.

²⁴³เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

อาจกล่าวได้โดยสรุปว่า ลักษณะครอบครัวไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเท่าที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นแบบ เอ็กซ์เทนดิด แฟมิลี (Extended Family)²⁴⁴ ได้แก่วงศ์ที่ประกอบด้วย บิดา มารดา บุตร และญาติหลายฝ่ายมาอยู่อาศัยรวมกันเป็นครอบครัวเดียวกัน ลักษณะครอบครัวเช่นนี้มามีมากในสังคมตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชาวจีน และไทยสมัยก่อน²⁴⁵

3.6.3.3 หลักธรรมทางพุทธศาสนาสำหรับคนในครอบครัว

ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดของคนในครอบครัวตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผน มีขอบเขตกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่จุดกลางของครอบครัวคือ พ่อ แม่ ลูก ซึ่งความสัมพันธ์เกิดขึ้นตามสัญชาตญาณของมนุษย์ ลักษณะหนึ่งเช่นนี้เป็นลักษณะสากล แต่ในสังคมครอบครัวไทยสมัยก่อน มีลักษณะพิเศษคือ การถ่ายทอดความรัก ความเมตตาคุณวาระระหว่างบุคคลในครอบครัว แสดงออกโดยมีหลักธรรมแห่งพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน ทำให้มีคุณค่ายิ่งขึ้น การที่บุตรได้ระลึกถึงพระคุณบิดามารดาแม้ในขณะที่กำลังจะสิ้นสุคติชีวิต ก็จะช่วยให้ใจสงบเป็นสุขได้

คิดถึงพระพุทธ พระธรรมนั้น

อภิวันท์พระสงฆ์ทรงศีลา

ทั้งคุณบิดามารดา

บังเกิดเกษกอลเกล้าเกศา²⁴⁶

ขุนไกรสงบจิตใจลงได้ เมื่อได้ระลึกถึงสิ่งที่ค้างใจเหล่านี้ ความรักใคร่กลมเกลียวระหว่างบุคคลในครอบครัวที่ปรากฏในเรื่องนี้เป็นความรักที่ประเสริฐยิ่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรักที่บิดามารดาที่มีต่อบุตร เมื่อขุนไกรรู้ว่าจะต้องไปพบอันตราย สิ่งที่ขุนไกรสงสัย และเน้นมากที่สุดคือฝากฝังลูก

²⁴⁴ อานนท์ อากาภิรม, เรื่องเดิม, หน้า 91.

²⁴⁵ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

²⁴⁶ ขุนช้างขุนแผน พระนคร ศุภสภา 2505 หน้า 25.

ส่วนนางศรีประจัน ถึงแม้ไม่เห็นใจ ไม่เข้าใจนางวันทองในเรื่องการเลือกคู่ครอง แต่นางก็รักและเป็นห่วงนางวันทองอย่างที่สุด เมื่อนางวันทองสิ้นสติไต่คนโพธิ์ของพลายแก้ว นางศรีประจันก็คร่ำครวญเป็นที่น่าเวทนายิ่งนัก

เห็นนางแนนนั่งไม่คิงกาย
หน้าคาอาบหน้าอยู่พุ่มพอง

ใจคอแหงายร้องเรียกก้อง
กอดคอร้องไห้อกใจตัน²⁴⁷

เมื่อพลายแก้วได้มาเป็นลูกเขยเกี่ยวข้องกับนางศรีประจัน โดยมาอยู่ที่บ้านของนางมีความสัมพันธ์ในฐานะที่พลายแก้วเป็นเสมือนบุตรของนางศรีประจันคนหนึ่ง เมื่อนางศรีประจันทราบว่า พลายแก้วสิ้นชีวิตหลังจากไปทัพไม่นาน นางศรีประจันก็ทำให้ "ตัวสั้นน้ำตาลหลังไหล" ฝ่ายนางทองประศรีถึงแม้ว่าจะไม่พอใจและเต็มใจรับนางพิมมาเป็นลูกสะใภ้ในตอนแรกเท่าใดนัก แต่เมื่อได้มาที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับนางในฐานแม่สามีและลูกสะใภ้แล้ว ความรู้สึกสัมพันธ์เสมือนคนในครอบครัวเดียวกันก็เกิดขึ้น นางทองประศรีอยู่ไกลถึงกาญจนบุรี แต่ก็ห่วงใยนางพิมขณะที่พลายแก้วไปทัพ นางทองประศรีมีแค้นใจเดินทางมาเยี่ยมนางพิมจนถึงสุพรรณบุรี

นี่จะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้
พรุ่งนี้จำกูจะลงไป

จะคือยุดาจะตรอมแอมไซ้
เยี่ยมขอพิมพิลาไลยคู่สักที²⁴⁸

ส่วนนางทองประศรีและนางศรีประจัน แต่เดิมเป็นเพื่อนบ้านกันมาแต่ก่อน เมื่อลูกของทั้งสองฝ่ายมาแต่งงานกัน ทั้งสองนางก็ยอมถือเสมือนเป็นญาติซึ่งกันและกัน การสนทนาปราศรัย กิริยาอาการท่าทางที่กวีบรรยายไว้ในเรื่องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า บุคคลทั้งสองมีความรู้สึกสัมพันธ์ในฐานะญาติ เมื่อพลายแก้วออกไปทัพ นางทองประศรีก็ชวนนางศรีประจันไปส่งทัพด้วย ในตอนนี้ กวีได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของบุคคลทั้งสอง

²⁴⁷ กรมศิลป์ากร เรื่องเดิม, หน้า 225.

²⁴⁸ กรมศิลป์ากร เรื่องเดิม, หน้า 234

ทองประศรีจึงขึ้นบันได
จะไปทักกันดูออกจันเอย
แต่งสำเร็จเสร็จแล้วทั้งชาวปลา

พุดจาปราศรัยกันไปมา
หาไปส่งลูกเขยไม่ดูหา
ไปคุหน้าอพอพลายให้คลายใจ²⁴⁹

อนึ่ง ความรักความเมตตาที่นางทองประศรีมีต่อหลานเป็นสิ่งที่น่าประทับใจและมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง ความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัวในเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้น หาขอบเขตมิได้ แม้แต่ในเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์บางอย่างซึ่งคนในยุคปัจจุบันถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ในสมัยก่อนนั้นหาได้เป็นอุปสรรคต่อความสัมพันธ์ในครอบครัวแต่ประการใดไม่ เมื่อพระไวยมีบ้านเรือนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาและแต่งงานมีภรรยาคือนางสร้อยฟ้าและนางศรีมาลาแล้วนั้น พระไวยก็รับยาของประศรีมาอยู่ด้วย โดยมีพลาญชุมพลซึ่งในขณะนั้นยังเป็นเด็กเล็กอยู่เป็นเพื่อน เมื่อภรรยาของพระไวยทะเลาะกัน คนอื่น ๆ ในครอบครัวมิได้ถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัว แต่พยายามแก้ไขให้เหตุการณ์ดีขึ้นตามที่ตนคิดว่าควรจะเป็น เมื่อนางทองประศรีเห็นว่านางสร้อยฟ้าเจรจาด้วยถ้อยคำไม่ไพเราะ นางทองประศรีจึงกล่าวตักเตือนสั่งสอน

ครานั้นท่านยาทองประศรี
แกเปิดหน้าต่างมองร้องว่าไป
เหวยลา เลยลา ไปแล้วเหวย
ชอกชอนรู้อันอืดลึงกา

ไต่ยินเสียงอึงมีไม้นิ่งได้
คำรายอะไรอ้อสร้อยฟ้า
แงงอนกระไรเลยเป็นหนักหนา
หยุดย้าข้างไหนกูไม่เคย²⁵⁰

นางทองประศรีมีนิสัยพูดตรง เมื่อไต่ยินสิ่งที่คิดว่าไม่ถูกไม่ควรก็ว่ากล่าวตามลักษณะของผู้ใหญ่ ตักเตือนแล้วก็ได้จิตใจคิดต่อไป "ตาเหน้อยแล้วก็นอนกรนโครกไป" ส่วนพลาญชุมพลก็ได้ช่วยห้ามปราม เมื่อภรรยาของพระไวยทั้งสองทะเลาะกัน/เนื้อเรื่องในตอนนี้นี้พิสูจน์ความสัมพันธ์ของคนฐานะต่าง ๆ ในครอบครัวอย่างเด่นชัด

249 เรื่องเดิม, หน้า 172.

250 เรื่องเดียวกัน, หน้า 830.

3.6.4 ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร

เมื่อพิจารณาบทบาทพฤติกรรมของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าปรากฏในบทขับเสภาเรื่องนี้ จะเห็นว่าทรงดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมและมีพระทัยเมตตาต่อข้าราชการบริพาร ทั้ง ๆ ที่ทรงมีอำนาจเต็มในฐานะเจ้าชีวิต จะสั่งให้ใครคนใดคนหนึ่งทำทุกสิ่งตามพระราชประสงค์ก็ได้ แต่เมื่อมีพระราชประสงค์ให้ขุนแผนไปทัพ ก็ทรงสละเสียก่อนว่าจะไปได้อหรือไม่

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงเดช
ครั้นแสงทองส่องฟ้าชาตรี

.....
จึงตรัสวาฮาเสวยอายุพลายแก้ว
อย่าให้เสียศักดิ์วงศ์พงศ์ปราบ
แมนทีเชียงทองชนะมา
ครีกรองถองแท้ให้แม่ใจ

นึกถึงเหตุราชการบุรีศรี
จรลีออกทองพระโรงชัย

.....
มิ่งเกิดแล้วในเนื้อเชื้อทหาร
ทำราชการสืบต่อพ่อมิ่งไป
เงินทองเสื่อผ้าจะให้
จะไ้ถามไ้ให้มา²⁵¹

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อโปรดเกล้า ๆ ให้ไปตีเมืองเชียงใหม่ ซึ่งนางสร้อยทองคืนมาเนื่องด้วยพลายงามกราบบังคมทูลขออภัยโทษขุนแผน สมเด็จพระพันวัสสาทรงระลึกได้ มีพระราชดำรัสถาม กวีได้แสดงให้เห็นลักษณะความกลัดกลืนและความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระพันวัสสาและขุนแผนอย่างเด่นชัด

²⁵¹ กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),

พระองค์ทรงศักดิ์ก็ว่ากัพระหัตถ์	ตรัสเรียกขุนแผนเข้ามาใกล้
หมอบหน้าพลายงามพรามวัย	บังคมไหว้กราบงามลงสามที
พระองค์ทรงศรีสประภาพไป	เอออายุขุนแผนไม่พอที่
มึงจำเพาะเคราะห์ร้ายมาหลายปี	วันนี้สิ้นเคราะห์เพราะลูกชาย
บัดนี้มีศึกข้าง เชียงใหม่	อายุลูกมันจะไปตีถวายเป็น
มันจะขอไป เป็นเพื่อนตาย	ปรึกษากับลูกชายก็เป็นไร ²⁵²

ลักษณะความสัมพันธ์ที่กล่าวถึงนี้ มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้อย่างหลายแห่ง ตั้งแต่เริ่มต้นเรื่อง เช่น ขุนช้างเข้าเฝ้าถวายตัว ลักษณะที่ทรง "ฟังพูดทรงพระสรวลอยู่รวันรา" แสดงให้เห็นความไม่ถือพระองค์ในบางเวลา นอกจากนี้ ยังทรงจดจำผู้ที่เคยสนองพระราชประสงค์และผู้ที่เคยถวายตัวได้แม่นยำ

3.6.5 การปกครองที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน

การปกครองในสมัยอยุธยาตั้งที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้เป็น การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช (Autocratic Government)²⁵³ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีพระราชอำนาจเด็ดขาดเหนือกฎหมายและสิ่งอื่นใดทั้งสิ้น การปกครองของไทยแต่เดิมมาก่อนหน้านั้นเป็นไปในลักษณะพ่อกับลูก (Paternal Government) ในขณะที่สุโขทัยยังเป็นราชธานี แต่เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ทรงสถาปนาราชธานีศรีอยุธยาขึ้น การปกครองก็เปลี่ยนไปจากเดิมกลายเป็นแบบเทวสมมุติ (Divine Right)²⁵⁴

²⁵² กรมศิลป์, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 553.

²⁵³ รอง ศยามานนท์, และ วิลลาสวงค์ นพรัตน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516), หน้า 18.

²⁵⁴ สมพงษ์ เกษมสิน, "การปกครองสมัยศรีอยุธยา," การปกครองของไทย (พระนคร: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 37.

3.6.5.1 ในการปกครองนี้ ถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าลักษณะหนึ่งคือ สมมุติเทพ การปกครองแบบนี้ได้รับอิทธิพลมาจากขอม กรุงศรีอยุธยาได้ถ่ายทอดเอาระบอบ การปกครองและวัฒนธรรมทั้งหมดของเขมรมายังกรุงศรีอยุธยา ในปลายพุทธศตวรรษที่ 20²⁵⁵ ฐานะของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาได้เปลี่ยนฐานะจากมกุฎราชกุมารขึ้นเป็นเทวราช คำสั่งได้กลายเป็นเทวโองการไปสิ้น พระมหากษัตริย์ได้รับการยกย่องอย่างสูงสุด เช่น บท ยอพระเกียรติสมเด็จพระพันวษาในตอนต้นเรื่องขุนช้างขุนแผน แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นเจ้า ชีวิตและเจ้าแผ่นดิน นอกจากนี้คำสั่งประหารชีวิตขุนไกรและนางวันทอง ก็เปรียบเสมือน โองการอันศักดิ์สิทธิ์ การปกครองลักษณะนี้เป็นที่มาแห่ง "ศักดิ์นา"

ในกฎหมายตราสามดวงสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ฉบับ พ.ศ. 1903 มีข้อความว่า "ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพพรรัตนราชธานี บุรุษมี เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้²⁵⁶ แต่ถึงแม้ว่ากษัตริย์ในสมัยก่อนจะทรงไว้ซึ่งอำนาจเหนือสรรพสิ่งทั้งปวงเช่นนี้ พระองค์ก็ยัง ทรงยึดหลักธรรม เช่น ทศพิธราชธรรม เป็นราชจริยวัตร

3.6.5.2 พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าชีวิต เมื่อขุนศรีวิไชยผู้เป็นข้าราชการ มีบุตรชายต้องพาไปถวาย เพราะ "บังไว้ความผิดจะติดตัว" แสดงให้เห็นความเป็นเจ้า ชีวิตอย่างชัดเจน อนึ่ง อาจสังเกตได้จากคำกราบบังคมทูล เช่น

ขอเคชะพระองค์จงกรุณา อันชีวาอยู่ที่ตำบลมาลัย²⁵⁷

²⁵⁵ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมสมัยอยุธยา (พระนคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2510), หน้า 3.

²⁵⁶กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 3 (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506), หน้า 115.

²⁵⁷กรมศิลปากร, ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 13.

เมื่อคำสั่งของพระมหากษัตริย์คือพระราชโองการดังนั้นทุกคนที่อยู่ใต้การปกครอง
ต้องยอมรับและปฏิบัติตาม แม้แต่ชีวิตก็ต้องยอมสละ เพราะถือว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของชีวิต
เช่น เหตุที่ขุนไกรฆ่ากระบือป่าล้มตายเป็นอันมาก ทำให้สมเด็จพระพันวษากริ้ว

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงฤทธิ
กัณฑ์มกภาพานพิชิตพระทัย
เหม เหมคุดูอายุขุนไกร
แกลงแกงเลนดูเห็นอยู่ต่อตา
เหยยเหยยเร่งเร็วเพชฌฆาต
เสียบใส่ขาหยั่งขึ้นถ่างไว้

กริ้วโกรธทะเลพิษเพลิงไหม้
ไซพระสุรเสียงประเปรียงมา
แทงกระบือน้อยใหญ่เสียนักหนา
จนแตกหนีเข้าป่าพนาลัย
พันให้หัวขาดไม่เลี้ยงไค้
รับสมบัติข่าไทอย่าไค้ข่า²⁵⁸

ดังนั้น ขุนไกรจึงยอมตั้งใจ "จะตายด้วยความสัจย์ปฏิญาณ" เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงฐานะความเป็นเจ้าชีวิตของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีต ผู้ที่เป็นข้าแผ่นดินต่างก็
สำนึกอยู่เสมอว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของชีวิต เช่น

พลายแก้วรับสั่งมังคมทูต
ชีวิตอยู่ใต้พระบาท

ขอเคชะนเรนทรสูรโปรดเกศา
ขออาสาพระองค์ผู้ทรงชัย²⁵⁹

ถึงแม้ว่าในสมัยที่เกิดวรรณคดีเรื่องนี้ มีกฎหมาย พระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ มาแต่
ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 และมีศาลาลูกขุนพิจารณาแล้ว แต่ในการตัดสินคดีต่าง ๆ ใน
เรื่องขุนช้างขุนแผน สมเด็จพระพันวษามักจะทรงรวมในการวินิจฉัย และในท้ายที่สุด
พระองค์จะทรงเป็นผู้ตัดสินคดี เนื่องจากพระองค์ทรงอยู่เหนือกฎหมายใด ๆ ทั้งสิ้น ม.ร.ว.
คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวถึงความทรงเป็นเจ้าชีวิตของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยอยุธยาว่า

²⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

²⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

...ทรงเป็นเจ้าของชีวิตซึ่งหมายความว่า ทรงมีอำนาจเหนือชีวิตคนทุกคนในสังคม ไม่ว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในฐานะสูงต่ำอย่างไร จะสังเกตเห็นได้จากกฎหมายกรุงศรีอยุธยาว่า อำนาจสั่งให้ประหารชีวิตคนใดคนหนึ่ง อยู่ในพระมหากษัตริย์ แต่พระองค์เดียว บุคคลอื่นจะใช้อำนาจนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระราชทานอาญาสิทธิ์จากพระมหากษัตริย์... 260

นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์ยังทรงมีอำนาจที่จะพระราชทานที่ดินให้แก่ผู้ใด เป็นจำนวนเท่าใดก็ได้ หรือจะทรงเรียกที่ดินนั้นคืนเสียก็ได้อีก เช่นเดียวกัน เช่น การริบสมบัติหรือการเวนคืนที่ดิน แม้กระทั่งในปัจจุบัน ตามกฎหมายก็แสดงระบุบ่งให้เห็นชัดว่า บุคคลมิได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งตนครอบครองอยู่เลย

...กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จบทที่ 41, 42 บัญญัติไว้ชัดว่า ที่ดินทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยาเป็นของพระเจ้าอยู่หัว หากแต่ให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นชาแฉดดินอยู่ หาใช้ราษฎรไม่... 261

เรื่องขุนช้างขุนแผนมีเนื้อเรื่องเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นถึงการริบทรัพย์และการพระราชทานที่ดินบ้านเรือน เช่น พลายงามได้รับพระราชทานที่ดินและบ้าน เมื่อนำทัพไปรบเมืองเชียงใหม่ได้ชัยชนะกลับมา กวีได้แสดงให้เห็นพระราชอำนาจเต็มในแผ่นดินของสมเด็จพระพันวษาแห่งกรุงศรีอยุธยา

3.6.6) พุทธปรัชญาของสังคมไทยในเรื่องขุนช้างขุนแผน

เหตุผลที่ชายอธิบายให้ความกระจ่างเกี่ยวกับค่านิยม ทศนคติและลักษณะความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยสมัยขุนช้างขุนแผนที่สำคัญอย่างยิ่งประการหนึ่งคือ ปรัชญา

260 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สังคมสมัยอยุธยา (พระนคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า 3.

261 ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, กฎหมายสมัยอยุธยา (พระนคร: คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา, 2510), หน้า 34.

ทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีส่วนกำหนดลักษณะสังคมไทย นายลาลูแบร์ ได้กล่าวถึงอุปนิสัยของชาวไทยสมัยอยุธยาโดยทั่วไปว่า

ชาวสยามเป็นคนดี โดยเหตุที่ความอยู่กินดีของชาวสยามขึ้นอยู่กับราคาอันยอมเยาของสรรพสิ่งทีจำเป็นแก่การครองชีพ และโดยเหตุที่ศีลธรรมจรรยาอันดียอมรักษาไว้ใ้คงายในการใช้ชีวิตที่ว่การสนโษ (คือยินดีเฉพาะในสิ่งที่มีอยู่หรือพอใจเท่าที่มีอยู่ตามฐานะของตน) ...ชาวสยามที่มีฐานะสูงกว่าราษฎรสามัญเล็กน้อย จะไม่ทำตัวให้นิยมความมั่งมี เกือบว่าการมีเหล่านั้นเป็นสิ่งที่น่าละอายอย่างยิ่ง... การลอบกระทำความผิด เข้มเขม็เขาไม่คอยมีในประเทศสยาม... 262

หลักธรรมในทางพุทธศาสนาซึ่งพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย เข้าใจซาบซึ้งดี คือการละเว้นความชั่ว การประพฤดิแต่ความดีและการทำใจให้บริสุทธิ์ ส่วนคำสอนทางพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความนึกคิดและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสังคมไทยที่สำคัญที่สุดอาจสรุปได้เป็นสามประการคือ ✕

ประการแรก ความสงบสุข คำสอนของพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจของมนุษย์นั้น ได้เน้นในเรื่องการแสวงหาความสงบทางจิตใจและการดับกิเลสทั้งหลาย เช่น

"สุขอื่นเสมอด้วยความสงบไม่มี"

"ความสันโษเป็นทรัพย์อันประเสริฐ"

"จงพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่"

คำสอนเหล่านี้ติดปากติดใจชาวไทย และได้ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติกันอย่างกว้างขวาง

ประการที่สองคือ เรื่องกฎแห่งกรรม เป็นวัฏสงสาร กล่าวคือ เป็นสาระที่แสดง

262 ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์, ฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 1. สันต์ ท.โกมลบุตร แปล (พระนคร: ก้าวหน้า, 2510), หน้า 326.

ถึงเหตุและผลคนไทยในสังคมสมัยก่อน มักมีความเชื่อในเรื่อง "กรรมเก่า" หรือกรรมในอดีต เนื่องด้วยหลักกรรม "วิภูสงสาร" ในพุทธศาสนา

ประการที่สาม พุทธปรัชญาเกี่ยวกับความไม่เที่ยงแท้แน่นอนแห่งสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ในแง่นี้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก ทุกสิ่งย่อมมีความผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ฉะนั้น พุทธศาสนาจึงสอนให้บุคคลคลายจากความยึดมั่นถือมั่นในสรรพสิ่งทั้งหลาย และทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ไม่มีสิ่งใดเลยที่คงทนถาวร ทุกขัง คือทุกสิ่งเป็นทุกข์ มีการเกิดแล้วทรงตัวอยู่ชั่วขณะหนึ่ง แล้วแตกดับ ทำให้เกิดทุกข์ อนัตตา คือความปราศจากเจ้าของตัวตน พุทธศาสนามีส่วนช่วยส่งเสริมเอกลักษณ์ของสังคมไทยให้เด่นชัดขึ้น

ในบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน กวีได้แสดงแนวคิดและอิทธิพลของพุทธปรัชญาไว้หลายแห่ง ถึงแม้ว่าวรรณคดีเรื่องนี้ จะมีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับกิลเดสตามโลกีย์วิสัยของมนุษย์ปุถุชน แต่บทบาทพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องมีขอบเขตกว้างขวางเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย อาจพิจารณาศึกษาได้หลายแง่มุม ผู้เขียนจะกล่าวถึงสังคมไทยซึ่งเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพุทธศาสนา ดังปรากฏในเนื้อเรื่อง ในแง่มุมที่เห็นได้ชัดเจน

ลักษณะแรกคือ ความมีเมตตากรุณาต่อกัน สืบเนื่องมาแต่ความใฝ่ใจในความสงบสุข พระพิจิตรและนางบุษบา เป็นตัวอย่างของพุทธศาสนิกชนที่ดีที่สุดในค่านการประกอบคุณความดี ทำบุญกุศลจนมีชื่อเสียงเลื่องลือในความคิดนั้นปรากฏไปทุกทิศ ขุนแผนซึ่งไม่เคยรู้จักพระพิจิตรเป็นส่วนตัว ไต่ยินแต่เพียงคำเล่าลือก็ยิ่งเกิดศรัทธา และยึดเป็นที่พึ่ง เมื่อขุนแผนและนางวันทองตกทุกข์ได้ยาก

ไต่ยินข่าวเลาภาออกชื่อมา
ใครซัดสนจนไปก็ไต่พึ่ง
ทานก็มักเมตตาปรานี

ว่าพระพิจิตรบุษบานั้นใจดี
ถ้าโทษถึงชีวิตจะเป็นผี
.....

263 X

ความหวังและความศรัทธาของขุนแผนสำเร็จผลตามที่ขุนแผนตั้งใจไว้ เพราะ
พระพิจิตรและนางบุษบาเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในธรรม ประกอบกิจกุศลกรรม ตามคติทางพุทธศาสนา
ความมีเมตตากรุณา เป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้จิตสำนึก (Subconscious) ของคนไทยในสมัยนั้น
ส่วนมาก

ครานั้นพระพิจิตรบุษบา
ชะรอยคนต่างเมืองชั่วเลื่องลือ

เห็นหญิงชายเข้ามาวันทาอยู่
จะใคร่รู้ซักถามเนื้อความไป²⁶⁴

เมื่อได้ทราบความจริงแล้ว ด้วยความเป็นผู้มีอัธยาศัยและมีใจกรุณา จึงเป็นเครื่อง
ผูกใจขุนแผนและนางวันทองให้เกิดความซาบซึ้งในพระคุณนั้นและมีความกตัญญู กวีได้บรรยาย
ลักษณะอาการของผู้ใหญ่ชาวไทยสมัยนั้นว่ามีวิธีแสดงออกซึ่งความมีเมตตาต่อผู้น้อยและผู้ตกทุกข์
ได้ยากอย่างไร

จูงมือขึ้นจวนทั้งเมียตัว
คือชั่วไว้พอจะนอนปรน
วาพลาทางส่งพวกบ่าวข้า

ฟังคำพ่อแม่ว่าเจ้าอย่ากลัว
.....
ให้จัดหาสำรับอยู่สืบสน²⁶⁵

ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ความเมตตากรุณามีปรากฏอยู่มากแทบทุกตอน นอกจาก
ตัวอย่างนี้แล้ว ในตอนเริ่มเรื่องขุนช้างขุนแผน นางทองประศรีโซคร้ายได้รับความลำบาก
ยากแค้น เพราะนอกจากสามีสิ้นชีวิตแล้ว ทรัพย์สินสมบัติข้าหาสบรवारทั้งปวงถูกริบเป็นของหลวง
แต่ความหวังของนางทองประศรียังไม่สิ้น ความหวังในความเมตตากรุณาจากเพื่อนบ้านเป็น
เสมือนสิ่งค้ำจุนให้นางมีกำลังกายกำลังใจสู้มรสุมในชีวิตต่อไป

²⁶⁴ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 428.

²⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

.....
แม่เอยชาวปลาช่อนคณ
เพื่อนเรือนเมื่อแม่ชวยเจ้อจาน

พบเพื่อนบ้านเก่าเข้าชอทาน
ไม่มีกินเขาริบเสี้ยทั้งบ้าน
ได้ข่าวสารผักปลาแล้วคลาไคล²⁶⁶

เรื่องขุนช้างขุนแผนชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีลักษณะเป็นผู้มีกำลังใจต่อสู้กับภัยต่าง ๆ หรือกลายเป็นผู้พ่ายแพ้หนีโลก จะสังเกตเห็นได้ว่าสังคมไทยในอดีตมีลักษณะที่ช่วยให้กำลังใจ โดยอาศัยหลักเมตตาธรรมแห่งพุทธศาสนา เป็นสิ่งยึดถือปฏิบัติ เมื่อนางทองประศรีเดินทางผ่านความทุกข์จนมาถึงกาญจนบุรีแล้ว เพื่อนบ้านก็มีส่วนช่วยให้นางทองประศรีและบุตรได้ตั้งตนวิชาใหม่ เพื่อนบ้านจึงเป็นเสมือนแสงสว่างที่ส่องนำทางให้นางทองประศรีสามารถที่จะดำเนินชีวิตต่อไปโดยไม่สิ้นหวัง

.....
ทองประศรีบอกลูกว่าพอเอย
แล้วเดินเลยไปตามเนื้อความไป
ควยฉัวเคยบอกวาทะเกากอน
ครั้นไปพบพวกพ้องของขุนไกร

แมลุกไปถึงบ้านกาญจนบุรี
ในเมืองนี้มีคนที่คุ้นเคย
.....
วาญาติมีที่คอนเขาชนไก่
เขาก็ทำเรือนใหม่ได้ช้า²⁶⁷

นอกจากนางทองประศรีแล้ว ตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนอีกหลายคนที่ได้รับการเมตตาจากญาติหรือเพื่อนบ้าน จนสามารถยังชีพอยู่สู้โลกต่อไปได้อย่างมีความหวัง เช่น นางแก้วกิริยา ก็เป็นผู้หนึ่ง เหตุการณ์ในชีวิตของนางได้เป็นข้อพิสูจน์หลักธรรมประจำใจของชาวไทยในสมัยนั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²⁶⁶ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม หน้า 28.

²⁶⁷ เรื่องเดียวกัน หน้า 32.

จะกล่าวถึงนางแก้วกิริยา
ได้ตัวออกจากขุนช้างไป
อาศัยอยู่เรือนเพื่อนบ้านเก่า

แต่ได้เงินสิบห้าขุนแผนให้
อยู่ในกรุงศรีอยุธยา
เขาก็ช่วยบำรุงรักษา²⁶⁸

หม่อมราชวงศ์...
154-166
170, 171

นอกจากความสงบสุขและมีเมตตาต่อกันแล้ว การให้อภัยไม้อาฆาตของเวร หรือ
ผูกพยาบาทต่อกันนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรม กฎแห่งกรรม และความไม่เที่ยง
แท้แห่งสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก คนที่ให้อภัยคือคนที่มีความสุข จะเห็นได้ว่าหลักธรรมเหล่านี้
มีความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กันเหมือนลูกโซ่ การแยกเป็นข้อ ๆ ก็เพียงเพื่อให้ศึกษาพิจารณาได้
ง่าย สะดวกและชัดเจนขึ้นเท่านั้น แต่โดยทางปฏิบัติแล้ว เป็นสิ่งที่แยกปฏิบัติให้เด็ดขาดจาก
กันไม่ได้ เมื่อมนุษย์มีความเมตตากรุณาต่อกัน ก็ต้องให้อภัยในความผิดซึ่งกันและกัน เพราะ
ถือว่าเป็นทางเดียวที่จะทำให้พ้นจากความทุกข์อันเกิดแต่กรรม ความเชื่อและทัศนคติของ
ชาวไทยในสังคมพุทธศาสนาสมัยก่อนนั้น กวีสามารถนำมาสอดใส่ในเรื่องขุนช้างขุนแผนได้
อย่างเหมาะสมกลมกลืน และให้อารมณ์สะเทือนใจ ตลอดจนทำให้เกิดแง่คิดได้ที่ดีที่สุด เช่นที่
นางศรีมาลาปฏิบัติต่อสร้อยฟ้า

ชาวบ้านร้านตลาดต่างชมเชย
ไม่ผูกกรรมชั่วทูลขอสร้อยฟ้า

แม่ศรีมาลาเอยดีหนักหนา
จะหาเหมือนแม่นียากรัน²⁶⁹

ถึงแม้ว่าตัวละครในเรื่องขุนช้างขุนแผนจะเข้ามามีส่วนร่วมในปัญหาต่าง ๆ และมี
ความเห็นขัดแย้งกันอย่างที่สุด เช่น ขุนแผนกับขุนช้าง หรือความไม่พอใจ ความเกลียดชัง
ระหว่างนางวันทองและนางลาวทอง หรืออคติที่นางทองประศรีมีต่อนางวันทอง แต่เมื่อมี
เหตุการณ์จำเป็นในภาวะคับขัน ชาวไทยส่วนมากซึ่งมีความเชื่อทางพุทธศาสนาอยู่ในใจ ก็
มักจะยกโทษให้อภัยแก่กันได้เสมอ ไม่จองเวรอาฆาตกันอีกต่อไป เหตุการณ์นางวันทองต้อง

²⁶⁸ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 430.

²⁶⁹ กรมศิลปากร, เรื่องเดิม, หน้า 953.

โทษประหารชีวิต เป็นสิ่งพิสูจน์พุทธปรัชญาในเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก พิสูจน์ให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอย่างแจ่มชัด เมื่อได้ประจักษ์ความจริงขั้นนี้แล้ว ตัวละครซึ่งเป็นศัตรูกันมาตลอดเวลา ก็สามารถให้อภัยซึ่งกันและกันได้ จึงก่อให้เกิดความสุข แต่ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายก็ต้องผันแปรอยู่เสมอ กวีได้แสดงถึงทัศนทางพุทธศาสนาให้เห็นอย่างเด่นชัด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย